

KORUNK

SZOCIOLÓGIA ÉS NEMZETISÉGI
ÖNISMERET • TUDOMÁNY — MA-
GASRENDŰ CIVILIZÁCIÓ • A KOC-
KÁZAT CSELEKVÉSEINK HÁTTE-
RÉBEN • EMBER ÉS FIZIKA •
KUZNYECOV TENGERNAGY HÁ-
BORÚS EMLÉKEI • SZOCIOMETRIA
AZ ISKOLÁBAN • A FALVAK NÉ-
PÉÉRT • FALUSI TANÁRNŐ NAP-
LÓJÁBÓL • AZ ÉGITESTEK JOGI
HELYZETÉRŐL • KOCSIS ISTVÁN:
A NAGY JÁTÉKOS (SZINMŰ) • •

1969 | 6

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Bán Imre
Roman, Valter
Szemlér Ferenc

Kolozsvár

Balla Zsófia
Balogh Edgár
Gagy Balla István
Gáll Ernő
Herédi Gusztáv
Jancsó Miklós
Kallós Miklós
Jordáky Lajos
Kántor Lajos
Király László
Kocsis István
Meszesi Vilmos
Niciu, Marțian
Roth Endre
Saszet Géza
Ifj. Szabó T. Attila
Török István
Venczel József
Zörgő Benjámin
Weismann Endre

Csikszereda

Tóth József

Kovászna

Fábián Ernő

Nagyszalonta

Dánielisz Endre

Nagyvárad

Gy. Szabó Gyula
Szalárd

Molnár Gusztáv

Szentjobb

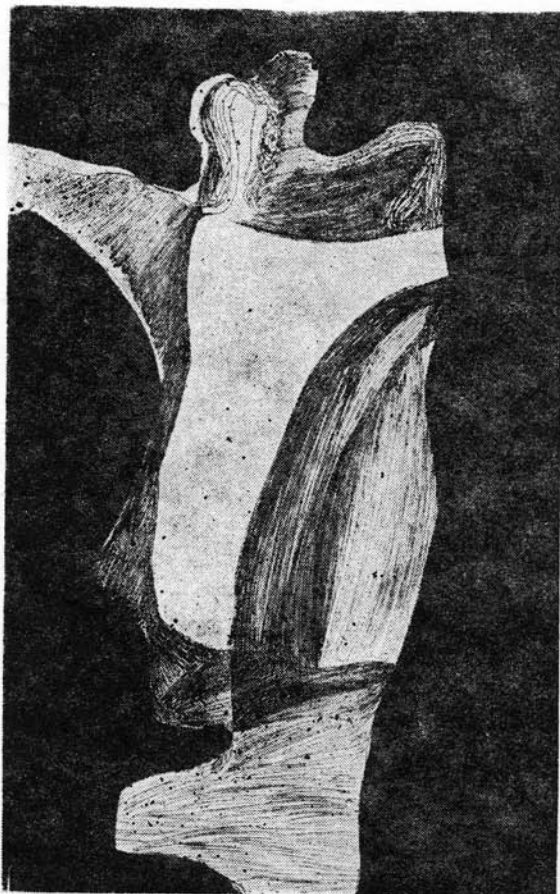
Kovács Erzsébet

Szentkeresztbánya

Egyed Imre

Külföldi szerzők

Gál István
Kuznyecov, Nyikolaj G.

Bencsik János: Bálvány

KORUNK

havi szemle

* * *	Itt és most	823
GÁLL ERNŐ	Társadalomtudomány és önismeret	826
VENCZEL JÓZSEF	A statisztika és a társadalomkutatás határán	834
ROTH ENDRE	A szociológia önmaga tükrében	839
SZEMLÉR FERENC	Homoród felé (vers)	846
ROMAN, VALTER	Tudomány — magasrendű civilizáció	847
BALLA ZSÓFIA	Hegyi halászok, Jég alatt, Kergető, Tánc (versek)	852—853
ZÖRGŐ BENJÁMIN	A kockázat cselekvéseink hátterében	856
WEISZMANN ENDRE	Ember és fizika	866
KOCSIS ISTVÁN	A nagy játékos (dráma)	874
SASZET GÉZA	Bizonyság (vers)	896
KUZYNECOV, NYIKOLAJ G.	Háborús emlékeiből	897
HAZAI TÜKÖR		
TÖRÖK ISTVÁN	Szociometriai kísérlet egy iskolában	912
JEGYZETEK		
KANTOR LAJOS	Irodalomtörténeti tervekről	921
GY. SZABÓ GYULA	Tegnapról a mának	922
NEMZETKÖZI ÉLET		
NICIU, MARȚIAN	Az égitestek jogi helyzetéről	925
JORDÁKY LAJOS	A béke és a háború kutatása	929
ÉLŐ TÖRTÉNELEM		
GÁL ISTVÁN	Borsos Tamás Londonban őrzött két levele	932
DÁNIELISZ ENDRE	Arany és Mentovich barátsága	935
FÓRUM		
BALOGH EDGÁR	Összhang szüksége	940
HERÉDI GUSZTÁV	A Falvak Népeért	943

IFJÚSÁG — NEVELÉS

GAGYI BALLA ISTVÁN	Turisztika és táborozás diákkorban	947
KOVÁCS ERZSÉBET	Egy falusi tanárnő naplójegyzeteiből	950

TUDOMÁNYOS SZEMLE

Ifj. SZABÓ T. ATTILA	Az élet körei	956
KALLÓS MIKLÓS	Hadseregszociológia	958
FABIÁN ERNŐ	A fogyasztói társadalom diagnózisáról	961

IRODALOM—MŰVÉSZET

KIRÁLY LÁSZLO	A kirakatról	964
MOLNÁR GUSZTÁV	Az esztétikum határain	967
JANCSÓ MIKLÓS	A novellista dramaturgiája	968

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

BÁN IMRE	Feljegyzések Aradi Viktorról, a MADOSZ-ról és Neufeld Béláról	976
TÓTH JÓZSEF		
MESZESI VILMOS		
EGYED IMRE	Helyén dobogjon a szív	980

KRÓNKA, TÉKA, TALLÓZÁS

Műmellékleten Györkös Mátyás Albert festményei

*Aranyossy György, Arkossy István, Deák Ferenc,
Ernst Nyeizvesztnij, G. Poplavszkij grafikái
Váró Márton szobra*

*Ju. Carikovszkij, L. Csulikevics, A. Levenkov,
P. Melnyikov, B. Szvinyin emlékművei*

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Piața Libertății 4–5, Republica Socialistă România
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon 1 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtájtár), Lázár József, Szabó Sándor, Weiszmann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János.
Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

Két nagy jelentőségű esemény előtt állunk: a X. pártkongresszus augusztusban szocialista építkezésünk újabb teendőit vitatja meg, majd a felszabadulás 25. évfordulóját ünnepli az ország népe, s a hazai történelem sorsdöntő fordulatára emlékezve számba veszi a negyedszázados forradalmi úton elért társadalmi-gazdasági eredményeket.

A kongresszus szellemi-eszmei előkészítésének jegyében látott napvilágot két fontos dokumentum: a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának Tézisei és tervezetként a Román Kommunista Párt X. kongresszusának Irányelvei az 1971—1975-ös ötéves tervről és az 1976—1980 közötti nemzetgazdaságfejlesztés irányelveiről.

Gazdasági és ideológiai életünknek nincs olyan szférája, amelyet a két okmány ne elemezne világos, közérthető okfejtéssel, tudományos igényességgel, a marxista—leninista társadalomszervezéshez méltó realizmussal. A Tézisek és az Irányelvek jellegzetes vonása, hogy hazánk konkrét valóságának és sajátos feltételeinek ismeretéből indulnak ki. Szem előtt tartják egész gazdasági és társadalmi mechanizmusunk szüntelen tökéletesítésének szükségességét, s ugyanakkor tükrözik a párt amaz eltökélt szándékát, hogy az alkotó gondolkodás szellemében határozottan küzd minden olyan jelenség ellen, ami társadalmi-gazdasági életünkben megkövesedett, elavult, s akadályozza előrelépésünket. De ezen túlmenően a széles közvélemény elé terjesztett okmányok realista megoldásokat javasolnak a társadalom minden területén.

Mintegy visszapillantó tükörben, a két okmány szintetikus képét vetíti az ország népe elé mindannak, amit a IX. kongresszus útmutatásai szerint a nemzetgazdaságban, tudományban, művelődésben, a társadalmi-politikai életben sikerült elérni. S e sommázásból nem hiányzik a hibák szókimondó bírálata sem. A tömegekben rejlő kiapadhatatlan forradalmi erőforrásokra épít a párt, amikor az eredmények összegezése mellett a Tézisekben hangsúlyozza: „... rá kell mutatnunk arra is, hogy a szocialista építés különböző területein még vannak elégtelenségek, lemaradások.”

Fejlődésünk mai szakaszában a széles néptömegekben is egyre jobban tudatosodik, hogy a jelenkor szövevényes feltételei között, a tudományos-műszaki forradalom idején egy modern szocialista társadalom szervezése és irányítása szinte áttekinthetetlenül bonyolult feladatok elé állítja a pártot, amely történelmi küldetéséhez híven a marxizmus—leninizmus eligazító szellemében dolgozza ki politikai irányvonalát.

E tekintetben a Tézisek leszögezik: „A szocialista építésnek, a haza sokoldalú felvirágoztatásának folytatása érdekében a párt a jövőben is tevékenysége központjába helyezi a nemzetgazdaság, a termelőerők

fejlesztését, mert ez a tartós alapja a nép anyagi és szellemi jóléte növekedésének, ez a döntő tényezője az állami függetlenség és szuverenitás biztosításának, társadalmunk jólétének.“

Az Irányelvetervezet rámutat, hogy a párt gazdaságpolitikájának középpontjában továbbra is a nemzetgazdaság korszerű fejlesztése áll. Ennek alapja az erőteljes iparosítás, a mezőgazdaság előrelendítése, a tudományos-műszaki forradalom vívmányainak felhasználása, az ország erőforrásainak hatékony értékesítése, a társadalmi munka termelékenységének növelése. Ezért társadalmunk általános fejlődésének tengelye ezentúl is a szocialista iparosítás. Természetesen ez nem öncélú. Végso rendeltetése az ország gazdasági potenciáljának emelésével hozzájárulni a lakosság növekvő igényeinek a kielégítéséhez, anyagi és szellemi ellátottságának még jobb körülmények között történő fokozásához. Természetesen ez bonyolult folyamat. Ennek egyik alapvető feltételét így körvonalazzák a Tézisek:

„A nemzeti jövedelem jelentős részét továbbra is a bővített újratermelésre kell fordítanunk, hogy gyors ütemben fejleszthessük a gazdaságot, az oktatás, a tudomány és a kultúra anyagi alapját, szüntelenül gyarapíthassuk az életszínvonal emelésének forrásait. Csakis gyors ütemű akkumulációval oldhatjuk meg a fejlett szocialista társadalom megteremtésének nagy problémáit: a termelés erős műszaki-anyagi bázisának létrehozása, az anyagi és munkaerőforrások magas fokú felhasználása, a fejlett gazdaságú országokkal szembeni lemaradás behozása, az egész lakosság magas fokú jólétének és civilizációjának biztosítása. Következésképpen a leendő ötéves terv egyik fő irányvonala az akkumuláció magas rátája, a gazdaság további erőteljes fellendítése.“

A IX. pártkongresszus és az Országos Konferencia kijelölte vonal töretlen folytatásaként a két dokumentum körvonalazza a termelési viszonyok, az összes társadalmi kapcsolatok, a felépítmény tökéletesítésének, a nemzetgazdaság jobb szervezésének főbb módszereit és formáit. Kiemeli a szocialista demokrácia továbbfejlesztésének, az emberi személyiség teljesebb és általánosabb kibontakoztatásának, az állampolgárok hatékonyabb közügyi részvételének jelentőségét. Idevágóan a Tézisek leszögeznek: „Pártunk abból a tényből indul ki, hogy a termelőerők fejlődésével, a nép életkörülményeinek javításával és kulturális színvonalának emelésével együtt a szocializmusnak biztosítania kell azt, hogy minél jobban hasznosítsa a társadalom tagjainak alkotó energiáját és képességét érdekükben és a társadalmi haladás érdekében, biztosítania kell azoknak a széles körű jogoknak és szabadságjogoknak gyakorlását, amelyekre a tömegek az idők folyamán áhítoztak. A szocialista demokrácia bővítése és fejlesztése az új rendszer felsőbbrendűségének, mélységes humanizmusának fontos eleme.“

E tételek enunciaciójával a párt újabb lendületet ad társadalmunk humanizációs folyamatának, amely a valódi szocializmus vitathatatlan előfeltétele. Tovább bontakozik a gondolatsor, amikor a Tézisek kimondják: „Biztosítani fogjuk annak az intézményes keretnek tökéletesítését, amelynek közepette a honpolgárok szabadon és háborítatlanul kinyilváníthatják véleményüket az ország ügyeinek intézési módjáról, s amelyben megvalósulnak a párt és az állam határozatait, amelyben bírálhatók azok a fogvatékoságok, amelyek a párt, az állami és a közösségi szervek tevékenységében jelentkeznek, amelyben javaslatok tehetőek ezek helyrehozására, s teljes energiával és hozzáértéssel részt veszünk ezek kiküszöbölésében, a társadalom előrehaladásában. Sokoldalúan fejlesztjük a legfontosabb politikai és társadalmi problémák, a törvény- és határozattervezetek megvitatásának közösségi formáit, a véleménycseréket, az értekezleteket, a legnagyobb figyelmet fordítva a közvélemény szerepe növelésére a társadalmi élet vezetésében.“

Ha elfogadjuk azt, hogy a személyiség a társadalmi aktivitásban fejlődik, akkor a Tézisekben olyasmi mondatik ki, amit egy marxista filozófus szavaival így fogalmazhatunk meg: az embernek a szocializmus feltételei között a termelési és társadalmi viszonyok fejlődésében mindinkább történelmi szubjektummá kell válnia, aki uralkodik, s nem uralják, aki tervez és akit nem terveznek meg, aki legyőzi az elidegenedést. Persze, ennek elengedhetetlen feltétele, hogy alsó szinteken is — ahol tulajdonképpen az élet zajlik — képzett és emberiségben következetes irányítók álljanak.

A szocializmusban élő ember csak akkor állhat történelmi hivatása magaslatán, ha mélyül társadalmi felelősségérzete, ha tágul társadalomtudományi látóköre, ha sokoldalúan fejlődik személyisége. Ezt kívánja elősegíteni a párt, amikor felhívja a figyelmet, hogy a filozófiai kutatásnak mélyenszántóan kell felvetnie a szocialista állam, nemzet és demokrácia elméleti kérdéseit, a humanizmus, az etika, az új társadalmi rendszerben kibontakozó személyiségfejlődés elméleti kérdéseit, a modern tudomány új felfedezéseinek filozófiai vonatkozásait. Csak örvendhetünk — mert a Korunk ez irányban tett szerény kezdeményezéseinek nyugtázását is érezzük —, hogy a párt az eddiginél nagyobb mértékben igényli a valóságfeltáró szociológiai vizsgálódásokat, amelyek a jelenségek mélyebb összefüggéseinek felderítésével elősegítik a társadalomépítés irányítását, a szocializmus emberi arculatának kirajzolódását.

A szocializmus egyik nagy vívmánya Romániában — állapítják meg a Tézisek — a nemzeti kérdés marxista—leninista szellemben történt megoldása. A gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés, a szocialista demokrácia kiszélesedése érvényesülési lehetőséget nyújt minden honpolgárnak. A romániai nemzetségek önismeretének elmélyítését, a testvéri román néppel még szorosabb, gyümölcsözőbb együttműködését szolgálják a magyar, német, szerb, ukrán dolgozók tavaly megalakított tanácsai. Rendeltetésük átfogóan mozgosítani tömegeiket a párt irányelveinek megvalósítására, amelyben benne foglaltatnak a sajátos nemzetiségi feladatok is.

A Korunk arra törekszik — mint eddig is tette —, hogy teljes erőbedobással, valóság-hű társadalomszemlélettel, a szocialista humanizmus és nemzetköziség jegyében alkotó tevékenységre serkentse értelmiségi olvasótáborát, s áttételesen a romániai magyar nemzetiség szélesebb rétegeit állítsa csatasorba a Tézisek és Irányelvek nagyszerű elgondolásainak életbe ültetésére.

Meggyőződésünk, hogy a hazai magyar dolgozók szocialista nemzetiségi öntudatuk, energiájuk, alkotmány szavatolta egyenjogúságuk méltóságérzetével és lendületével zárkoznak fel szabad és független országunk építését, a humanista embereszményt jelképező pártzászló alá.

Mert az új pártdokumentumokban kifejtett gazdag és sokoldalú programot, hazánk felfelé ívelésének körültkintéssel összeállított munkatervét románok és magyarok egyaránt magukénak vallják.

KORUNK

Társadalomtudomány és önismeret

Szilveszteri párbeszéd című szemle-cikkemben (*Korunk*, 1969. 1.) a társadalomkutatás területén fellelhető gazdag hagyományaink feltárását szorgalmaztam, ennek az örökségnek árnyaltabb értékelésétől is várva a nemzetiségi önismeret — mai követelményeknek megfelelő — szociológiai megalapozását. Áprilisi számunk visszhangot kiváltó helytörténeti mozaikját ugyancsak az önismeret jegyében állítottuk össze. Hangsúlyozni kívántuk főként a történetírás és a néprajz funkcióját ebben az összefüggésben. Konceptiózus, számos tudományág együttműködését feltételező vállalkozásról van ugyanis szó, amelyben a szociológusokra igen komoly tennivalók várnak, ám ők sem helyettesíthetik a történészeket, a nyelvészeket, az irodalomkutatókat, a néprajzosokat, a társadalompszichológusokat és a filozófusokat.

*

Valamely népcsoport, nemzetiség vagy nemzet tudatában is érvényesül a történelmi materializmus feltárta viszonylat: a lét határozza meg a tudatot. A nemzetiségi öneszmélés szintén két síkon tagolt struktúra. A létet közvetlenül kifejező, inkább ösztönös és a társas pszichében leborgonyzott érzések, hagyományok, szokások rétegére a nézetekben, elméleti felfogásokban, eszményekben rendszerezett tudat épül. A modern társadalomfejlődés feltételei között a tudomány mind nagyobb befolyást gyakorol e tudat kibontakozására. Szüntelenül gyarapszik az elméleti tényező fajsúlya. E ténymegállapítás egyben olyan tendenciát is kifejez, amelyet nem elég tudomásul vennünk; a felismert irányulás cselekvést igényel. Ez a követelmény annál is inkább megszívlelendő, mert valamely etnikai közösség (például nemzetiség) ismérvei között elsőrendű szerepet játszik a szubjektív mozzanat: az együvé tartozás tudata, a nemzetiségi lét megőrzésének és fejlesztésének, a nemzetiségi tudat kialakításának akarata. E szubjektív tényező elidegeníthetetlen eleme a testvéri román néppel való évszázados együttélés tényének és mai következményeinek tudatosítása. Ehhez pedig tudományos önismeretre, a múlt s a jelen elfogulatlan vizsgálatára van szükség.

Csak tárgyilagos önarkép birtokában, e portrét szüntelenül árnyalva és mélyítve láthatunk neki az időszerű nemzetiség-politikai feladatok kijelöléséhez a társadalmi, kulturális élet különböző területein.

*

Az önismeret igénye egyébként nem mai keletű. Sok jeles gondolkodó, író és társadalomreformer, aki a múltban szakítani kívánt megkövesedett nézetekkel és intézményekkel, hogy a haladást szolgálja e tájon,

elfogulatlan önszembesítésre ösztönzött. Törekvéseikre igen gyakran a demitizálás szándéka és az önbírálat volt jellemző. Az önismeret legjobb erdélyi hagyományai egybeesnek egyrészt a tudományos megismerés fejlődésével, másrészt a maradi-nacionalista előítéletek felszámolására irányuló erőfeszítések örökségével, amelyben demokratizmus és realizmus szinte elválaszthatatlan egymástól. E tradíció legkiválóbb letéteményesei azt vallották, hogy csak a hibák és bűnök feltárása, a hamis illúziók, az öntömjenező értékelések elutasítása segíti elő a nép javát, a közállapotok korszerűsítését. Az önismeret követelménye legtöbb esetben a modernség jegyében lépett fel — az adott kor feltételei között.

Apáczai Csere János racionalizmusa sürgetett választ a néptömegek sorsát oly kedvezőtlenül alakító kérdésekre: „Szeretném tudni, honnét van nálunk annyi kegyetlen úr, család és hűtlen szolga... papok bábalakjai... szimoniákusok, farkasok, bérencek... megvásárolható bírák, Bi-leám-követő ügyvédek, erőszakosságok... a nép között annyi panasz... minden felé annyi feldúlt ház, birtok és falu, rongyos város... hogy egyszóval mondjam annyi rosszul kormányzott közügy?”

Kemény Zsigmonddal viszont realizmusa jelenteti ki: „Tévedni a halandó gyöngesége, de önismeretre törekedni az Isten parancsa, a világvezet, amely az egyéneket és népeket csalódásaik által bünteti.”

A két világháború közötti korszak kisebbségi megpróbáltatásai között az önismeret szinte a fennmaradás, az önfenntartás életparancsaként jelentkezett. Makkai Sándor is e funkciójában szorgalmazta. A kritikai történelemszemléletből, a tények feltétlen tiszteletéből s a múlt hibáiért vállalt felelősségből táplálkozó önismeret alapozhatja csak meg — szerinte — a kisebbségi sors követelte önrevíziót. A Trianon utáni fiatal nemzedék legjobbjaiban — Ady Endre és Móricz Zsigmond eszmei hatására is — megindul az értékek átértékelésének kínzó és ellentmondásos folyamata. Képviselői — a kényszerűség koordinátái között — le akarnak számolni a magyar szupremácia millenniumi ihletésű tudat-csőkevényeivel, a meddő honfibúval és Horthy-Magyarország neo-dzsentri szellemiségének átszüremlő befolyásával. Szemben a volt magyar vezetőkörök sugalmazta passzivitás tehetetlenségével és a lélekmérgező irredentával, az *Erdélyi Fiatalok* a nép felé fordulnak, hogy megteremtsék azt a nemzetnyik fogantatású önismeretet, amely, ha látószögéből kiesett is a munkásság és általában a város, közelebb hozta őket az erdélyi magyar falu valóságához.

A *Hitel*, amikor Széchenyi művének címbetűit másolta át fedőlapjára, a Nagy Parlag kritikusanak szellemében koncipiált önismeret jelzavát is meghirdette. A *Hitel*-csoport nézete szerint ennek az önismeretnek kellett biztosítania a társadalmi, gazdasági és kulturális állapotok felmérését az önerőből való felemelkedés érdekében. Kétségtelen, ez a program valós szükségletet fejezett ki. Nem vitatható az sem, hogy a statisztika és az őszinte önbírálat ötvözeteként elgondolt önismeret (Venczel József) számos érdekes és hasznos felmérésben, kismonográfiában valósult meg. A folyóirat statisztikusai, közgazdászai, néprajzosai és nép-egészségügyi szakértői tényleg — Széchenyi szavaival — „főfoglatosság”-gá és „főtudomány”-nyá szerették volna fejleszteni az önismeretet, ám munkásságukra óhatatlanul rányomta bélyegét az az ideológia, amely-

nek forrásvidéke igen közel terült el a korporatív beütésű elit-eszmekörhöz.

A harmincas évek önismeretének számos művelője az ún. „hungarológia”-ba kívánta beilleszteni kutatásainak és elmékedéseinek konklúzióit. Nem vonható kétségbe e „magyarságtudományi” vállalkozások létjogosultsága. Kimutatható bizonyos párhuzamosság a Dimitrie Gusti szorgalmazta „nemzettudomány” és e kísérletek között. Am éppen Gaál Gábor tapintott rá a magyarságtudomány sebezhető pontjaira, „faj- és tájelv alapvetésére”, amely kizárólagosságában megakadályozta képviselőit abban, hogy választ adhassanak a vizsgált jelenségek „valódi miért”-jeire. (A *magyarságtudományi kísérletek bírálatához*. *Korunk*, 1935. 846—854).

Láthatjuk, a két világháború között a társadalomkutatás, különösen pedig a falukutatás bevonult az eredetileg inkább irodalmi, történelmi és kultúrfilozófiai jellegű önismeretbe. Úttörői főleg a haladó magyar értelmiség köreiből kerültek ki — a marxizmus erősödő eszmei kisugárzásának hatására is. Jancsó Elemér például az ifjúság szociológiai nevelését sürgeti az *Erdélyi Fiatalok*-ban, ami nélkül — szerinte — hétpecsétes titok maradna a társadalom bonyolult viszonylat-hálózata és nem érthetné meg sem a honi, sem a nemzetközi problémákat (1931, 7.), Mikó Imre pedig hangsúlyozza, hogy „a zsákutcába futó öncélú irodalmiság” helyett a gazdasági és társadalmi erők vizsgálatát kell elindítani (*Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, 1932. Bevezetés).

E szociológiai kiegészítésekkel együtt is azonban a harmincas évek önismereti törekvései — grosso modo — megmaradtak a középrétegbeli értelmiség eszmevilágának határai között. Szükségszerűen magukon viselték a réteg tudatára és magatartására jellemző vonásokat; nem tudtak radikálisan szakítani a hagyományos ideológiával.

*

Kritikailag értékelve e szellemi előzményeket, le kívánom szögezni, hogy a *mai romániai magyarságnak minőségileg másfajta, új önismeretre van szüksége*. Ez természetes. Egy szocialista nemzetiség tudatának a kialakításáról, illetve fejlesztéséről van ugyanis szó. Új társadalmat építő, a román néppel válllvetve dolgozó népcsoportnak kell helyzetét, adottságait és perspektíváit felmérnie. Ez az önismeret csak a szocialista hazafiság, a proletár nemzetköziség, a marxizmus—leninizmus jegyében jöhet létre. Éppen ezért tartom a nálunk is ígéretes fejlődésben lévő marxista szociológiát önismeretünk legfontosabb eszközének.

A történelmi materializmus alapjain kibontakozó kutatásban mindazokat az elméleti és módszertani elemeket megtaláljuk, amelyek társadalmunk makro- és mikrostruktúrájának a maga mozgásában megragadott feltárását lehetővé teszik. A marxista szociológia — mint ismeretes — szerves egységben társtítja a konkrét tények számbavételét a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek vizsgálatával, és elvezet a tudomány szempontjából nélkülözhetetlen elméleti általánosításokhoz. Az alkotó marxista szociológia felhasználja a modern társadalomkutatás összes hatékony módszereit, ugyanakkor megóv mind a szűk empirizmust, mind pedig az életidegen spekuláció buktatóitól. Összegeyztethetetlen nem csupán az apologetikával, hanem ama technokrata szemléletű vizsgálódással is, amely megelégszik a fennálló viszonyok és kialakult intézmények egyszerű korrekciójának sugalmazásával. Már ezek a sajátosságok

is fölényt biztosíthatnak a harmincas évek önismereti kezdeményezéseivel szemben; azok ugyanis sok esetben vagy megragadtak a faktológiában és az egyoldalú faluszemléletben, vagy a moralizáló nemzetkarakterológiának adóztak.

Ha realizmus és önbírálat elidegeníthetetlen összetevői a nemzetiségi önismeretnek, szociológiánk messzemenően eleget tud tenni e követelményeknek. Életközelségét tudományos tárgyilagossága szavatolja, a fennálló viszonyok valós elemzését pedig ama törekvése egészíti ki, hogy az életet mindig az eszményekkel szembesítse — szocialista értékorientációjának megfelelően. A marxista szociológus az önismeret kimunkálásában is elkötelezett kutató. Nem elégszik meg a tények és jelenségek pusztá feljegyzésével, az empirikus bűvárkodást sem tekinti csupán szociotechnikai eszköznek. Őt arra ösztönzi erkölcsi elkötelezettsége és társadalmi-nemzetiségi felelőssége, hogy tudatosan hozzájáruljon a jövő perspektíváinak kialakításához. Teszi ezt nem kizárólag az alternatívák elméleti kidolgozásával, hanem a gyakorlati választást megkönnyítő bírálati elemzéssel. Különösképpen azzal válik a társadalmi haladás cselekvő részesevé, hogy sohasem fetiszálja az elért szintet és eredményeket, sohasem választja el a jelen bírálatát a jövő perspektíváitól. Kritikai magatartása a lehetséges fejlődési utaknak a maguk ellentmondásosságában felfogott analízisében is érvényesül.

Az elmélet és a gyakorlat egységének jegyében az önismeret területén tevékenykedő szociológus az új társadalom fejlődésének és humanizációjának, a szocialista demokrácia elmélyítésének elősegítője. Következésképpen munkálkodik a román nép és az együttélő nemzetiségek egységének megszilárdításáért. Kutatásaival is támogatja a nemzeti kérdés megoldásában felmerülő újabb feladatok valóra váltását.

*

A dogmatizmust áttörő marxista reneszánsz megteremti az előbb jellemzett társadalomkutatás optimális feltételeit. Pártunk dokumentumai, amelyek a nemzet szerepének fontosságát hangsúlyozzák az új társadalom jelenlegi és jövőbeni fejlődésében s ennek megfelelően a nemzet interdiszciplináris tanulmányozását szorgalmazzák, új ösztönzéseket jelentenek a szocialista nemzetiség szociológiai kutatásában is. E kedvező tényezők összjátéka napirendre tűzi hagyományaink teljesebb és differenciáltabb számbavételét a társadalomkutatásban.

A korszerű erdélyi magyar társadalomkutatás úttörői Jászi Oszkár *Huszádik Századának* köréből, a szociológiai érdeklődésű radikális értelmiség soraiból nőttek ki. Ha kezdetben szellemi mentoraik Comte, Spencer és Durkheim voltak, politikai és eszmei radikalizálódásuk során nem csupán a honi valósághoz jutottak egyre közelebb, hanem — különböző időpontban és eltérő mértékben — a marxizmussal is érintkezésbe kerültek. Legkövetkezetesebb képviselőik nem álltak meg az új tudomány népszerűsítésénél, illetve a szociális kérdések elméleti boncolgatásánál, hanem részt vettek az egykorú társadalom átalakítására törő munkásmozgalomban és más demokratikus csoportosulásokban.

Nem vállalkozhatom itt e szociológiai iskola teljes bemutatására. A figyelmet ezúttal azokra a kutatókra szeretném irányítani, akiknek munkássága túlnyomórészt Erdélyre vonatkozott, maguk és követőik pedig

termékenyítően hatottak nálunk a két világháború között. Ezért nem méltathatom most érdemben Somló Bódog és Ágoston Péter életművét. Ha az utóbbi maradandó emléket állított magának a magyar világi nagybirtok marxista szemléletű történetének megírásával (1913) és a nagyváradi munkások művelődésügyének megszervezésével, az előbbi jelentős érdemeket szerzett a haladó társadalomtudományi oktatás polgárjogának kivívásában, előbb a nagyváradi jogakadémián, majd a kolozsvári egyetemen.

Témánknak megfelelően, hosszasan kell időznünk viszont Braun Róbert és Aradi Viktor tevékenységénél. Mindketten a *Huszádik Század* törzsgárdájához tartoztak, e haladó folyóirat oldalain tették közzé kutatásaik számos eredményét. Szociográfiájuk főként az erdélyi valóságot öleli fel.

Braun Róbert személye és műve már csak azért is közel áll hozzánk, mert Gaál Gábor éppen őbenne jelölte meg a *Huszádik Század* hasábjain jelentkező társadalomkutatás és a *Korunk* hasonló tevékenységének összekötőjét. „Braun Róbert kezdeményezése nem maradt elszigetelt — írja. — Különböző szakaszokon túl ezt a törekvést folytatta a *Korunk* s ezekhez a szálakhoz kapcsolódott a Sarló szociográfiai érdeklődése“ (*Válogatott írások*. Bukarest, 1964. I. 610).

Időrendi sorrendben Braun Róbert első erdélyi vonatkozású társadalomrajza Lippát mutatja be egy olaszországi kisvárossal, Sansepolcroval egybevetve (*Lippa és Sansepolcro*. Budapest, 1908). Ez a felvétel természetesen magán viseli a kezdő kutató összes fogyatékoságait, módszerbeli hiányosságait. Braun főként az egyéni megfigyeléssel él, de felhasználja az iskolás gyermekek beszámolóit is, amikor például étrendjüket elemzi. Globális képet igyekszik adni a két város valóságáról, lakosainak életéről. Ír a népesség különböző szempontok szerinti megoszlásáról, az agrárviszonyokról, a helybeli politikai életről, az egyesületekről. Számot ad az igazságügyi szervek működéséről, a társas viszonyokról. A vizsgált jelenségek leírásában inkább impresszióit közvetíti gyakran, de az egész munkán végigvonul a szerző törekvése a tömegek szociális problémáinak feltárására. Különös figyelmet érdemel az összehasonlítás módszere, amelyet feltehetően S. R. Steinmetz metodológiájából kölcsönzött, és amelyet későbbi kutatásaiban is alkalmaz.

A következő évben, 1909-ben jelent meg a *Huszádik Század* oldalain Braun Róbert egyik legeredetibb és számunkra talán legfontosabb tanulmánya a marosvásárhelyi munkásságról (*Adatok a vidéki munkásság életéhez. Marosvásárhely szervezett munkássága*). A szerzőt közvetlenül az ösztönözte felvételének elkészítésére, hogy meggyőződött a korabeli vidéki középosztály tudatlanságáról a munkáskérdést illetően. Adattalval — többek között — a közömbösségnek ezt a falát kívánta — aufklárista módon — áttörni. Vállalkozásának jelentősége azonban természetesen messze meghaladja az eredeti célkitűzést. A tanulmányt egy éves gyűjtő munkával készítette el: a 300 szervezett munkás közül 260-at sikerült felkeresnie. Figyelemre méltó, hogy az ankét során, különösen a lakásviszonyok számbavételénél, építőmunkások segítségét is igénybe vette. Ettől a mozzanattól eltekintve, a vásárhelyi munkásság bemutatása egyéni kutatás eredménye, ami egyrészt fényt vet Braun Róbert szociográfiájának „kézműipari“ szintjére, másrészt viszont érzékelteti a szerző

hatalmas munka- és áldozatkészségét. A felmérés igyekszik átfogni a vizsgált alanyok összes fontos életmegnyilvánulásait, a munka- és családi viszonyoktól kezdve jövedelmük, lakáskörülményeik, háztartásuk számbavételén át kulturális érdeklődésükig és osztályöntudatuk elért fokáig. Különös figyelemre tarthat számot a vásárhelyi ipari munkásság kialakulásának elemzése a rurális exodus, illetve a székelység akkori problémájának összefüggéseiben.

E szociográfiai felvétellel Braun Róbert valóban úttörő munkát végzett: az ő nevéhez fűződik az erdélyi munkásság első tudományos igényű társadalomrajza.

Az összehasonlítás elve és módszere nem csupán két hasonló jelenség időben egybeeső szembesítését igényli, hanem megköveteli például ugyanazon település, társadalmi kategória, jelenségcsoport két különböző időben történő vizsgálatát. Braun Róbert az összehasonlítás mindkét változatát alkalmazta, a vásárhelyi munkások metamorfózisát azonban húsz év múlva nem ő, hanem az egykori galileista Turnowsky Sándor írta meg a *Korunk* hasábjain (*Adatok a vidéki munkásság életéhez.* 1929. 2., 3., 4.). Maros-Csicsér Arad megyei község szociográfiájának megismételt elkészítésével (1913—1935) maga Braun Róbert viszont demonstrálta e módszer termékenységét és olyan modellt nyújtott, amelynek alkotó átvétele is sok eredménnyel kecsegtet a korszerű önismeret kimunkálásában.

William J. Thomas amerikai szociológus az európai parasztság pszichológiáját kívánta tanulmányozni, ehhez kérdőívet készített és felkérte Braun Róbertet, gyűjtsön adatokat az általa kiválasztott falvakban. Braun felhasználta Thomas kérdőívét s ebből az együttműködésből született meg *A falu lélektana* (Budapest, 1913.) című tanulmánya Maros-Csicsérről.

E kísérlet érdekessége nem csupán és nem is elsősorban ebből a nemzetközi tudományos kollaborációból származik. A 22 év elteltével megismételt felvétel újszerűségét és értékét — véleményem szerint — több mozzanat biztosítja.

Elsőnek azt emelném ki, hogy a falut román parasztok lakják, a magyar kutató pedig meg tudta nyerni bizalmukat, és támogatókra talált bennük. Ez a körülmény nem csupán politikai-eszmei szempontból, hanem metodológiailag is figyelmet érdemel. Az amerikai szociológus kérdőíve alkalmas adott ugyanis Braun Róbertnek, hogy néhány konklúziót, illetve tanácsot fogalmazzon meg addigi kutatásai során szerzett tapasztalatok alapján. Szociográfiai irodalmunkban — tudomásom szerint — ezek az első kísérletek arra, hogy rendszerbe foglalják a kutatás technikáját.

A *Huszedik Század* közölte ugyan S. R. Steinmetznek, a szociográfia egyik kezdeményezőjének tanulmányát a társadalomrajz néhány elvi kérdéséről (*A szociográfia helye a szellemi tudományok sorában,* 1913. 1.). E cikkében fejti ki Steinmetz az összehasonlítás módszerét, óva int a részletekben való elmerülés veszélyétől, és állást foglal az ún. *differenciális társadalomtudomány* mellett, amelynek hivatása a népek és társadalmak közötti különbségek tanulmányozása lenne. Kiemeli továbbá a szociográfus elméleti felkészültségének a szükségességét. Konkrét módszertani útmutatásokat azonban nem találunk Steinmetz írásában. Braun Róbert tehát hézagpótló feladatot teljesített a szociográfus útmutatójának elkészítésével. Ami a kutató magatartását illeti, Braun azt tanácsolja, hogy

ha például faluban végez felmérést, parasztházban lakják, ott is étkez-
zék. Alkalmazkodják a ház, a falu szokásaihoz. Figyelje a tényeket, de
ne bírálja a helyi szokásokat. Kutassa a jelenségek okait és ellenőrizze a
falubeliek magyarázatait.

A jó kérdőívnek Braun Róbert szerint — konkrétnek kell lennie.
Zárjon ki minden szubjektív elemet, tényeket és ne véleményeket
regisztráljon. A cél nem etnográfiai furcsaságok gyűjtése, nem a múltba
fordulás, hanem a valóság feltérképezése.

Az 1935-ben megismételt maros-csicséri felvétel során (*Maros-Csicsér*
[Cicir] 1935-ben. *Századunk*, 1936. 4—5.) nem követi mindenben az
1913-as kérdőív tartalmazta tényeket. Erre nem volt lehetőség. Össze-
hasonlítja viszont a népességre, az agrárhelyzetre, a táplálkozásra, ruház-
kodásra, egészségügyre és a lakásviszonyokra vonatkozó adatokat. Az
egybevetés alapján jelez bizonyos változásokat, javulásokat a falu életé-
ben, anélkül azonban, hogy az átalakulást egyértelműen haladásnak mi-
nősítené. A megfigyelt jelenségek leírása és értelmezése ebben a tanul-
mányban is kissé ötletszerű, rendszertelen. A falu osztályviszonyainak
bemutatása háttérbe szorul a kevésbé konkludens kérdésekkel szemben.

Braun Róbert és a *Korunk* kapcsolatai a már említett mozzanatokon
kívül még egy 1931-ben közölt tanulmányban is realizálódtak (*A román-
iai agrárkérdés, 1931. 11*). Igényes szemleciikkében Braun Róbert egy
angol szerzőnek a hazai agrárkérdésről írt könyvét kommentálja és kifejti
ezzel kapcsolatban georgista színezetű felfogását.

Aradi Viktor tudományos-publicisztikai tevékenysége gazdagabb a
Braun Róberténél. E sokoldalú, a munkásmozgalommal szerves kapcsolat-
ban levő kutató, író, szerkesztő és hivatásos forradalmár (lásd *Korunk*,
1969. 3.) életművében a szociográfia, illetve a szociológia fontos helyet fog-
lal el. A *Huszdik Században* közölt tanulmányainak és cikkeinek java ré-
sze a nemzeti kérdés társadalmi-politikai összefüggéseinek elemzésével
foglalkozik (itt használt szerzői neve: Erdélyi Viktor). Aradi rendszeresen
nyomon követi a román nemzeti mozgalmakat, amelyekkel rokonszenvez
és szolidáris. *Nemzetiségi fejlemények* címmel rovatot indít a *Huszdik*
Században, azzal a szándékkal, hogy szembeszáll a Monarchia nemzetiségi
viszonyait meghamisító hivatalos felfogással és sovinizmussal. Már az első
világháború előtt bejárta Brád és Zalatna vidékét, tudósít lakosainak
nyomoráról és kiszolgáltatottságáról. Az erdélyi román tömegek forra-
dalmi harcainak (1437; 1784; 1848) és Varga Katalin alakjának felidézése
mellett Aradi éles kritikával fordul szembe a Monarchia uralkodó körei-
nek nemzetiségi politikájával (*Széljegyzetek a román kérdéshez, Husza-
dik Század, 1912*).

Aradi Viktor szociológiai és szociográfusi tevékenysége főként *A*
Jövő Társadalmá, illetve *Huszonegyedik Század* című (1925—1930), szer-
kesztésében megjelent folyóirat oldalain bontakozik ki. A lap programadó
beköszöntője leszögezi, hogy „a társadalomtudományok propagálását”
tűzte ki feladatául. A második sorozat bevezetője újra kijelenti, hogy a
lap az eseményeket „a társadalomtudomány szemüvegén át tekintve”
kívánja bemutatni.

A folyóirat, ha szerény eszközökkel is, de következetesen szolgálta e
célokat. *A társadalomtudomány munkásai* című rovatában portrékat kö-
zölt Durkheimről, Bakunyinról és Bálcescuról, *Társadalomtudományi*

szeminárium elnevezésű szemléjében viszont a szociológia alapfogalmaival ismertette meg az olvasót. Aradi Viktor írásai közül — ez alkalommal — két szociográfiai riportját emelném ki. Mindkettő folytatja a *Huszdik Század*nál megkezdett kutatásait. Az első (*Tegnap és ma*, 1925. szeptember) a máramarosi parasztnyomort leplezi le, összevetve a tapasztaltakat a *Huszdik Század* lapjain 1913-ban közölt riportjának adataival. A második (*Mócok földje*, 1926. október) átfogó, hiteles képet ad az Aranyos felső vidékéről, lakosainak szenvedéseiről és küzdelmeiről.

*

Szociográfiánk úttörőiben tehát olyan kutatókat méltathattunk, akik becses örökséget hagytak ránk mai önismereti feladataink megvalósításában. E hagyaték legértékesebb elemeit a következőkben látom: 1. A társadalomrajz metodológiájának kikísérletezése; 2. szenvedélyes társadalmi elkötelezettség, szolidaritás az elnyomott tömegekkel és nemzetiségekkel; 3. megkülönböztetett figyelem a nemzeti kérdés iránt; 4. következetes törekvés a román nép valóságának megismerésére, a román társadalomkutatókkal való kapcsolat megteremtésére. (Braun Róbert például rendkívül meleg szavakkal méltatta Dobrogeanu-Gherea *Új jobbágyság* című könyvét [*Huszdik Század*, 1911. 626], második maros-csicséri kiszállása alkalmával pedig közelebbről is megismerkedett Gusti professzor kutatásaival, amelyeket szintén nagyra értékelt.) 5. Alapos tájékozottság a külföldi szociológiai irodalomban; 6. marxista orientáció (ez főként Aradi Viktorra vonatkozik).

Következő cikkünkben megvizsgáljuk, hogyan jelentkeznek ezek a sajátosságok a harmincas évek hazai magyar társadalomkutatóinál.

G. Poplavszkij:
Emlék
(lítőgráfia)

A statisztika és a társadalomkutatás határán

Bevezetőnkben utalnunk kell röviden két, a statisztikán belül és körötte támadt vitamentumra a századforduló éveiből, s ezek áttétellel a „határkérdések”-et is érintik. Az egyik az a jelentős módszertani vita, amely a norvég Kiaer sikeres kísérlete után az ún. *reprezentatív statisztika* elfogadhatósága körül zajlott, a másik az a tiszteletteljes visszautasítás, amellyel a statisztikusok fogadták Georg von Mayr elgondolását a „Statistik im materiellen Sinne” élszerepéről a társadalomtudományi rendszerben.

A reprezentatív statisztika vitájával kapcsolatosan csak annyit emelünk ki, hogy ez a „számlálási” eljárás — amelyről alább gyakran lesz szó — a statisztika új perspektíváit nyitotta meg: eléggé leegyszerűsített apparátussal az általános összeírások adataihoz lényegileg hasonló eredményeket ad, és „elérhető áron” hozzájuttat a társadalom és gazdaság olyan számsoraihoz, amelyekből a fejlődésre jellemző arányok, mutatók emelhetők ki. Ezt a reprezentatív statisztika a szigorú (ma már matematikai eljárásokkal ellenőrzött) kritériumok alapján kiválasztott „minta-tömeg” tüzetes kivizsgálásával éri el. Ez a „számláló” (adatgyűjtő) eljárás új lehetőség a társadalomkutatás számára is.

A „Statistik im materiellen Sinne” probléma vonatkozásaiban viszont azt kell elmondanunk, hogy a húszas évek *statisztika—szociográfia*-vitája nemcsak elkésztet reflexió volt, hanem már eleve elméleti szorítóba is kényszerült, mert az 1926-ban rendezett bécsi szociológiai kongresszuson a szociográfia bemutatkozása — miként erre Dimitrie Gusti, a román monografikus iskola alapítója is rámutat — „meglepően szegényes”-nek bizonyult.

Kapcsoljuk össze a két vita-momentum lényegét! A mai fejlettebb tudomány szintjén azt kell megvalósítani — nálunk a bukaresti szociológiai iskola alapelveinek figyelembevételével —, amit a szociográfia nem tudott megoldani: a statisztika beépítését a társadalomkutató rendszerbe. A vitákban annyit forgatott reprezentatív és monografikus elv érvényre jutásával s az ankétszerű megoldások oly sok változatának kidolgozása után mintegy természetes, hogy a statisztika minden fenntartás nélkül elfoglalja a konkrét szociológia rendszerében a *csak általa* betölthető szerepet. A konkrét szociológiai kutatás sikere is alapfokon azoktól az információktól függ, amelyeket a statisztikai „számlálás” ad a mozgásteli folyamatokban egymással összefüggő struktúrákról (népességi kategóriák, termelőerők, termelési üzemek, termelőkenységi tényezők, fogyasztási egységek, életszínvonal-fokozatok, vándormozgalmak, átrétegződési események, alkalmazkodási formák). Nyilván a statisztika az, amellyel — Lenin igénye szerint (*Statisztika és szociológia*, 1917) — „kísérletet kell tennünk arra, hogy pontos és vitathatatlan tényekből olyan alapot teremtsünk, amelyre támaszkodni lehet”.

A következőkben néhány olyan reprezentatív és monografikus megoldást veszünk szemügyre, amelyek a társadalomkutatásban alapvető jellegűek.

1.

Az életszínvonal az a történeti kategória, amelyben a társadalmi-gazdasági tényezők alakulása és hatékonysága a legélesebb vonásokkal mutatkozik meg. Logikus, ha első helyen éppen az *életszínvonal-kutatással* foglalkozunk, mert a közérdeklődés homlokterében áll. A statisztika is, a szociológia is számon tartja tekintélyes múltját; nemzetközi szervezetek, elsősorban a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (BIT) gondoskodik arról, hogy a kutatások mind szélesebb körben kiterjedjenek. Kítűnő kézikönyv is áll rendelkezésünkre (M. Mănescu — V. Vasilescu: *Statistica nivelului de trai al populației*, București, 1967), ez közli az összehasonlításhoz szükséges alapvető anyagot, kifejti a nélkülözhetetlen módszertani eljárásokat, de ösztönöz a laikus empirizmus elkerülésére is.

Az életszínvonal-kutatásban — a jövedelmi és táplálkozási viszonyokat, az egészség- és lakásügyi helyzetet, valamint a műveltségi színvonalra jellemző mozzanatok tudakoló ankétok mellett — két, egymással szorosabb kapcsolatban álló módszertani eljárás lehetséges. A hivatali statisztika „országos mintafelvétel”-ében — a jövedelmi kategóriák és a családok nagysága, összetétele szerint alakuló költségvetéstípusok figyelembevételével — a változatok széles skáláján mozgó kiválasztás elvét tartja szem előtt, és az egész országra érvényes — tudományos ismérvek alapján meghatározott nagyságrendben — reprezentatív anyagot szolgáltat. A *háztartási monográfia* alapvetően abban különbözik ettől, hogy egy kisebb népességcsoport egymástól jellegzetesen különböző családi háztartásaira irányítja figyelmét, de esetleg nem is öleli fel a globális életszínvonal-kutatás minden részletét, hanem csak a determinánsok egyikét, a fogyasztást vizsgálja, ezt azonban minél több vonatkozásban megfigyeli.

A monografikus jellegű családi (háztartási) költségvetés-kutatás, a gyakorlati gondolkodáshoz igazodva, a típust abban a körben keresi, ahol a körülményekre jellemző jegyek szembeálló módon sorjában megismétlődnek. A monográfiában szerepet vivő tipikus család azért „átlagos”, mert a családok egy nagy csoportjának életkörülményeit és lehetőségeit mintegy „mintázza”, a többi körülötte szimmetrikus rendben helyezkedik el, lefelé és felfelé kis eltérésekkel.

A családháztartás-monográfiában az adatfelvétel is jellegzetes. Amíg az „országos mintafelvétel”-ben a számadási naplóhoz hasonló folyamatos adatrögzítés történik, és ez a „kronológia” minden eseményre súlyt helyez, a monográfia — ha nem „mintafelvétel” egy község vagy megye nagyságrendjében (mert az is lehet) — sokkal kevesebbel megelégszik: egyszeri és visszatekintő helyzetképet akar megállapítani. A csoportra vonatkozó általános tájékozottság megszerzése után — szakértelemmel és türelemmel — rövid idő alatt tekintélyes összehasonlító anyag halmozható fel, és ebben az értékelés szempontjából olyan fontos „költségvetési arányok” nagyszámú variánsa fog rendelkezésre állni. De szociológiai érdek az is, hogy a rekonstrukció, az elmúlt háztartási események emlékezetbe idézése, a költségvetési mérleg főadatainak rögzítése során a monográfia nemcsak statisztikai adatfelvétel, hanem a társadalmi ankét egy változata, amelyből nemcsak számok származnak, hanem minőségi elemek is: okadatolások, magyarázkodások, helyzetleplezések, torzítási kísérletek, amelyek a számokban kifejezett mutatók életteli háttéréből ragadnak meg egy-egy jellemző részletet.

Az életszínvonal-kutatás körében — a családtípusokra vonatkoztatott költségvetési mérleg mellett — mind jelentősebb szerephez jut az *időmérleg*, mely egyfelől a munkaerő-igénybevétel normáit és határeseteit veszi számba, másfelől a szellemi-fizikai felfrissülés tartami fokozataira és minőségi változóira mutat rá. A vizsgálódás tárgya a nap 24 órája, s e nem változtatható időtartamban: a minőségileg egymástól különböző tevékenységek (kereső- és termelőtevékenység, házimunkák, élettani szükségletek) és a szabad idő tartamának változó arányai. Relatív időtartamok egymást korlátozó túgulása-szűkülése kerül előtérbe egy olyan zárt rendszeren belül (24 óra), amelynek programjában vannak *nem kibővíthető* időtartamok, mint a munkaidő, és *nem elhanyagolható* tevékenységek, mint a gyermekellátás és a házimunkák egy része, vannak *rugalmas* időtartamok, mint az életszükségletiek (alvás és személyi ellátás), és csak szellemi-fizikai károsodással *kiküthető* tevékenységek, mint a szabad időt kitöltő kedvtelések és szórakozások. Ezek alakulásának mechanizmusában állapotbeli (például az életkorral összefüggő), különböző helyzetekből származó (így a foglalkozással együtt járó), szabványos (például a hétfégi pihenés igénybevételét jelző) vagy különleges (a szakmai továbbképzéssel kapcsolatos) determinánsok érvényesülnek. Ennélfogva az időméréskészítés és a „latba eső” tevékenységek időfogyasztását a *demográfiai osztályok* — nem, életkor, családi állapot, műveltségi színvonal és foglalkozás — figyelembevételével jegyzi és külön csoportosítja a lakó- és munkahely közötti távolság, a családtagok száma, a gyermeklétszám és a kereső családtagok munkaköri beosztása szerint is. A munkanapokat és pihenőnapokat nem elegyíti, sőt kiemeli a napok és a napszakok minőségi különbözőségét annak következtében, hogy egyes tevékenységek bizonyos napokra és napszakokra torlónak.

A hivatali statisztikában a háztartási költségvetések jellemzőinek kikutatásához hasonlóan az időmérleg-készítés is „országos mintafelvétel”-lel történik (rendszerét a már említett Mănescu-féle „életszínvonal-statisztika” kimerítően ismereti). A hivatali statisztika mindig általános struktúrákat ad, ezért a *különleges felvételek* (aminők a Babeş—Bolyai Tudományegyetem filozófiai és szociológiai tanszékének kezdeményezésére készült különböző időmérlegek) tudományos szerepe jelentékeny.

A különleges felvételek meghatározott kisebb népesség (egy iskolai osztály vagy különböző iskolák azonos osztályai, egy vagy több esti líceum, egy hivatal vagy hivatali részleg, teljes üzem vagy üzemi alegység, háztömb, utca, termelőszövetkezet, munkatelep) keretében rögzítik a vizsgált népességre jellemző időszak (vagy több időszak) folyamán a hét minden napjának külön alakulását a tevékenységek szükséges részletezésével. A felvétel szociológiai értékét növeli a nem szabványos időarányok, az improduktív időtartamok (így az ingázással kapcsolatos idővesztések), a házimunkák és a szabad időt kitöltő tevékenységek minőségi jellemzése.

Az idővel versenyző ember a nap 24 órájának többkörös stadionjába a siker és a sikertelenség kockázatával lép be: nemcsak munkaképességétől és becsvágyától függ, hanem a körülményektől is, hogy a futamok — reggeltől délig, déltől estig s az esti órákban — mit eredményeznek. Megelégedettsége vagy elégedetlensége, pozitív vagy negatív lelki struktúrájának kialakulása, azonosulása azzal, amit csinál vagy elidegenedése attól: mind függvénye a mérlegnek, amely a napirendekből összeálló heti programok arányait mutatja. Az időmérleg statisztikájában a konkrét társadalmi-gazdasági viszonyok tükröződnek.

Kilépve az életszínvonal-kutatás köréből — de az ott szerzett impressziók hatására — gondolatmenetünk logikusan a *társadalmi mobilitás* felé fordul. A háztartási és időmérlegek története ugyanis a nagy társadalmi-gazdasági átalakulásokkal függ össze, éppen azokkal a kritikus történeti periódusokkal, amelyekben az életkörülmények vagy az érvényesülési lehetőségek alapvető megváltozása miatt sajátos mozgásjelenségek állnak elő: egyszerű területi mozgások, *vándor-mozgalom*, vagy a társadalmi struktúrában eltolódások, *átrétegződés*.

A társadalmi mobilitás (social mobility) — ez a polgári szociológiában kialakult fogalom — hangsúllyal az átrétegződésre, a népesség társadalmi-foglalkozási összetételének módosulására vonatkozik, de nyilván társadalmi értékű mobilitás a területi mozgás is. A két „mozgékonyág”, a társadalmi és a területi, szükségszerűen nem függ össze ugyan, de tudott dolog, hogy a társadalom vertikális szerkezetének módosulása, sőt jelentékeny átalakulása következett be a városok és ipartelepek felé irányuló, mind nagyobb falusi tömegeket sodró belső vándorlás következtében, s ez a *rural exodus* nemcsak lakóhely- és foglalkozásváltoztatás, hanem a hagyományokhoz való viszonyulás, egy művelődési magatartásrendszer, a népi-paraszti életforma felszámolása is.

A népesség mozgása az adott földrajzi területen, a társadalmi „tér”-ben (az egyes osztályok, rétegek, foglalkozások között) sohasem egyszerű, korunkban pedig élesen jellegzett társadalmi-gazdasági viszonyok hatására bonyolódik. A tervgazdálkodásban irányított változás áll be, ha a munkaerőszükséglet és a munkaerőtartalék földrajzilag különböző helyen jelentkezik. Megváltozik az életforma területi mozgásjelenségek nélkül, a lakóhelyét el nem hagyó parasztság körében is, ha a városiasodás intenzív folyamata következtében maga a környezet átalakul. A népességkiegyenlítést nem mindig oldja meg az odatelepülés, s ez esetben az egyes vidékek népességstruktúrája és szaporodása közötti nagy eltérések hosszabb periódusú idényvándorlást hoznak létre.

De nemcsak tipológiai szempontból kell nézni ezeket az összefüggéseket. Mindkét mozgékonyág — a szorosabb értelemben vett társadalmi mobilitás, tehát a népesség vertikális mozgása, s a vándormozgalom, a népesség területi mobilitása — a szocializmust építő minden országban tömeges és tipikus jelenség, kihát a munkásosztály összetételére, az értelmiség demográfiai arculatára, az agrármutató csökkenése pedig alapvetően megváltoztatja a társadalom szerkezeti arányait és növeli a termelőerők hatékonyságát. A konkrét szociológiának alig van ennél jelentősebb tárgyköre.

Alapvető tájékoztatást a demográfia nyújt: a) ha ismerjük két időpont népességszámát és a közrefogott időszak természetes szaporulatát, a tényleges és a természetes szaporulat különözete megadja a *vándorlási mérleg nyers mutatóját*; b) ha a népszámlálás anyagát külön csoportosítják a lakóhely és a születési hely szerint, megállapítható a *területi mozgékonyág foka*, amely a vándorlási távolság növekedésével csökken; c) a lakbejelentések alapján készülő folyamatos *vándorlási statisztikákból* megtudható, mekkora a vándorlás volumenje, kiterjedtsége és tartama, melyek az irányai, mi okból történik, mennyire idényszerű, s a benne részt vevő népesség hogyan oszlik meg nem, életkor, családi állapot, iskolai végzettség és foglalkozás szerint.

A társadalomkutatónak azonban szüksége lehet kevésbé általánosító adatokra. Ez esetben a vándorlási statisztikában adott összefüggések további részleteit kell kivizsgálnia egy tipikusnak tekinthető kisebb népességben, vagy a „mintafelvétel”-

hez kell folyamodnia. Utalunk a *Probleme economice* 1968. 5. számában a *munkaerőhullámozást* tárgyaló tanulmány (szerzők: A. Rusu és O. Mişcol) tipológiai részére, amely egy vas- és textilipari üzembe a meghatározott évnegyed folyamán felvett új munkaerőket az életkor, a már megszerzett szakmai képzés, a folyamatban levő továbbképzés, a munkaviszony tartama, a besorolás és az előzetes munkahelyváltások gyakorisága szerint csoportosítja. A tanulmány ankéton alapuló motivációs anyagot is ad.

Az *inter- és intragenerációs* mobilitás sok alapvető kérdéssel kapcsolatos. Az előbbi tanulmány is — a korosztályi csoportosítás rendjén — kitér a fiatalabbak nagyobb mozgékonyására. Jellegzetesen intragenerációs jelenség a fiatalság többlépcsős vándorlása is, ha a tanulási hely különbözik a szülők lakóhelyétől, az alkalmazás szerinti munkahely pedig mindkettőtől. Az intergenerációs kutatás a leszármazási táblák (*családfák*) rendszerében rögzíti mind a területi, mind a társadalmi mozgékonyás előfordulását, viszonyba hozza az adott társadalmi réteg egyedeit apjuk, nagyapjuk, őseik társadalmi helyzetével, kitudakolja, hogy a családban mikor és mily tényezők hatására lép fel a vándorlás vagy foglalkozásváltás mint tipikus jelenség. A társadalmi mozgáselemek monográfiája nyomán követi a kutatásba bevont népesség (például egy község) összes „mobil” családjainak különböző periódusokban — az első világháború előtt, a két háború között, a felszabadulás után — elvándorolt tagjait, hogy jelen helyzetüket vagy leszármazottaik helyzetét meghatározhassa. A szociológust az érdekli, hogy a korábbi csak területi mozgékonyás, az előző nemzedékre jellemző vándorlási készség (ki- és visszavándorlás) milyen mértékben fokozza — fellazítván a társadalmi struktúrát — a következő nemzedék mozgékonyását, ami — ha területi is — az átrétegződés folyamatába kapcsolódik.

*

Az 1966-ban tartott eviani nemzetközi szociológiai kongresszusra készített referátumukban C. Murgescu és munkatársai (C. Grigorescu, G. Retegan, Vl. Trebici) az iparosítási folyamatnak a társadalmi mobilitásra gyakorolt hatását elemzik (*Teorie și metoda în științele sociale*, III.). A tanulmány rendszerbe állítja a társadalmi mobilitás főbb jellemzőit. Ezek a következők:

- a) az agrármutató folyamatos és tervszerű csökkenése;
- b) a nem termelő foglalkozások (oktatásügy, egészségügy, tudományos kutatás, közérdekű szolgáltatások) specifikus súlyának növekedése;
- c) a kereső népesség átlagon felüli növekedése;
- d) a foglalkozási struktúra minőségi átalakulása;
- e) a városiasodás meggyorsulása;
- f) a társadalmi átrétegződés folyamatossága;
- g) a különböző tájegységek ipari szintjének kiegyenlítődésével a hosszabbtávú munkaerővándorlás volumenének csökkenése.

A hivatali statisztika adatsoraiból kiemelkedő mutatók e rendszere egyben a társadalomkutatás előtérben álló kérdéseinek szuggesztív *tárgymutatója*.

„A szociológia szociológiája” — ez a kifejezés talán meglepi vagy éppen bosszantja a kevéssé tájékozott olvasót: íme egy újabb, nem éppen világos értelmű s talán nem is feltétlenül szükséges fogalom! Ha egy kissé jobban fontolóra vesszük a dolgot, természetesnek kell találnunk, hogy a „szociológiai robbanás” korszakában, mikor gombamódra szaporodnak a „szakszociológiák”, a szociológiai gondolkodás önmagát is szakszerű reflexió tárgyává teszi, módszeres vizsgálatnak veti alá saját státusát a társadalomban s a tudomány világában, kutatási módszereit saját szerepének, funkcióinak, hatékonyságának feltárására is használja. Annál is inkább szükséges ez, mert napjainkban a szociológia központi helyet foglal el a társadalom öntudatában; a materialista történelemszemlélet is, belső fejlődésének dialektikájánál fogva és korunk eszmeiségének fővonalán haladva egyre inkább általános szociológia-mivoltát domborítja ki.

„Egy szociológus minden kijelentésének bizonyítékra kell támaszkodnia, és... ennek a bizonyítéknak mindig mennyiséginek és statisztikailag szigorúan biztosnak kell lennie” — írja Edward Shils amerikai szociológus (*Tendințele cercetării sociologice. Sociologia contemporană*. București, 1967. 110). Ha realitás-érzékünk arra is késztet, hogy ezt az állítást inkább követelménynek s nem annyira ténymegállapításnak fogadjuk el, akkor is rendkívül jellemző: a szociológia arra törekszik, hogy tudományos státust biztosítson magának, *elhagyva* a filozófia, pontosabban a *történelemfilozófia* státusát. Olyan tételek megfogalmazására törekszik, amelyek konkrét tényekkel közvetlenül ellenőrizhetők, amelyek a valóságnak nemcsak a filozófiai deduktívizmussal számára is hozzáférhető minőségi oldalát képesek feltárni, hanem a mennyiségi oldalát is, amelyet pedig csak a tudományos indukció követelhet meg.

Egy másik munkájában (E. Shils: *The Calling of Sociology. Theories of Society*. 1961. 1412—1413) ugyanez a szerző kimutatja, hogy a tudományos megismerés bizonyos jellemző vonásait a szociológia a természettudományoktól vette (illetve veszi) át: a megállapításoknak szigorúan irányított megfigyelésen kell alapulniuk, a megfigyeléseknek pedig ellenőrizhetőeknek, megismételhetőeknek kell lenniök; ennél fogva a megismerésnek kumulatívvá kell válnia, más szóval a szociológia nem igényli művelőitől, hogy mindig előről kezdjenek mindent vagy hogy valamiben is kimondják az „utolsó szót” — mint ahogy azt a spekulatív történelem és a társadalomfilozófiai rendszerek tették; ellenkezőleg, minden szociológusnak feladata, hogy az elődök felhalmozta ismeretanyagot szaporítsa. A szociológia ezáltal kollektív vállalkozássá — e tekintetben is a természettudományokhoz hasonlóvá — válik. Röviden: a szociológia a társadalomról szóló tudomány és nem társadalomfilozófia kíván lenni, nem spekulatív úton konstruált — közvetlenül és megismételhetően nem ellenőrizhető — általános sémákat kíván megszerkeszteni a társadalmi viszonyok természetéről és a társadalmi fejlődésről, hanem empirikusan megalapozott, ellenőrizhető és kvantifikálható — a dolgokat mennyiségi és minőségi oldaluk egységében megragadó — igazságokat. A szociológia ilyen követelményei önmagával szemben és ilyen fejlődési tendenciái nyilvánvalóan megfelelnek korunk tudományos szellemének, annak a szemléletmód-

nak, amely a tudományos megismerés típusában látja a megismerés ideális típusát. De ezek a tendenciák megfelelnek a szociológia változó, a társadalom gyakorlati életében játszott szerepe követelményeinek is. A tudományos módszerekkel szerzett ismeretek alkalmazhatók, felhasználhatók a mindennapi életben, a szociológia tehát mindinkább pragmatikus értékű ismereteket szolgáltat. Nem véletlen, hogy hovatovább el is várják a szociológustól, hogy *szakember* legyen, mint a tudományok bármely más művelője, olyan, aki közvetlenül hasznosítható tanácsokat adhat a gyakorlat embereinek. Korunk szelleme megköveteli ugyanakkor, hogy a cselekvés minden téren tudományosan megalapozott legyen — azaz olyan, amely nem részleges és felületes ismeretekre, hanem lehetőleg teljes, lényegbe hatoló, általános érvényű ismeretekre támaszkodik; tárgyához nem voluntarisztikus vagy impresszionista módon, hanem objektíven, a tárgy jellege iránti maximális hűséggel viszonyuljon. E két követelmény (a megismerés gyakorlatilag alkalmazható, a gyakorlat pedig tudományosan megalapozott kell hogy legyen) kiegészíti, erősíti egymást, szorgalmazza a szociológia tudományos jellegével szemben támasztott s mind erőteljesebben hangsúlyozott kívánalmat.

*

A bevezetőben említett „szociológiai robbanás“ a második világháborút követő korszakban, tehát az utóbbi két, két és fél évtized alatt következett be. Jellemzői a szociológiai kutatás személyi állományának és anyagi alapjainak gyors és nagymértékű mennyiségi fejlődése, valamint a szociológia elterjedtségének, hatósugarának látványos növekedése. A mennyiségi fejlődést természetesen minőségi változások kísérik: a szociológia szakosodása és intézményesedése új szintre emelkedett.

Lássunk elsősorban néhány jellemző példát. Az 1932. esztendőben az Amerikai Szociológiai Társaság 1567 tagot számlált. Ez a szám 1939-ben csökkent, a háború után viszont állandóan és gyorsan növekedett: 1962-ben 7368-ra, 1967-ben pedig már 11 344-re emelkedett. (Az adatokat Achim Miha *Sociologia americana: câteva constatări și observații* című, a *Revista de referate și recenzii, seria filozofie, logică, sociologie, psihologie* 1968. szeptemberi számában megjelent munkájából vettük át. Figyelembe véve a szociológia helyzetét globálisan bemutató statisztikai anyagok hiányát, az amerikai vonatkozású adatok reprezentatív jellegűnek tekinthetők, szem előtt tartva azt, hogy az ottani szociológiai kutatás — a mennyiségi mutatókat illetően — jelenleg kétségtelenül a legfejlettebb.) A kifejezetten szociológusnak nevezett szakemberek mellett még sok kutató közgazdász, antropológus, pszichológus és főleg szociál-pszichológus minőségben foglalkozik a szociológia tárgykörét érintő vagy éppen tárgykörébe tartozó kérdésekkel.

De ez a helyzet nemcsak a példaként felhozott amerikai szociológiára jellemző. Világszerte növekedett és továbbra is növekszik — mondhatnók: mértani haladványban — a szociológiai szakkiadványok száma, nem is beszélve a szociológiai kérdésekkel foglalkozó tömértelen politikai, történelmi, gazdasági, kulturális és más kiadványról. A szociológiai szakirodalom helyzete mindinkább hasonlítani kezd a természettudományok területén kialakulthoz: az irodalomban való tájékozódás egyre nagyobb gondot okoz, az egyes kérdésekre vonatkozó források feldolgozása sokszor körülményesebb, mint eredeti kutatások szervezése és lebonyolítása. Sokasodnak a bibliográfiai jellegű közlemények, az összefoglalásokat és ismertetéseket tartalmazó jegyzékek, a különböző szelektív, tájékoztató mutatók.

Sűrűsödnek a nemzetközi konferenciák és kongresszusok is, növekszik a résztvevők és az előterjesztett közlemények száma, mind nagyobb azok tartalmi válto-

zatossága. A Nemzetközi Szociológiai Társaság 1950-es kongresszusán 124 tudós volt jelen; az Evianban 1966-ban összeült hatodik kongresszuson már 2600 kutató vett részt (*Sociologia contemporană*, 1967. 6).

Az e számokban kifejezhető fejlődéssel együtt járt a szociológia mind erőteljesebb *professzionizálódása*, a dilettantizmus, az amatőrkedés mind hathatósabb kizárása. Nemcsak arra gondolunk itt, hogy egyre kevesebb a lehetősége annak, hogy valaki felsőfokú szakképesítés nélkül végezhesen tudományos értékű kutatásokat a szociológia területén, hanem arra is, hogy a szociológia akadémiai viszonylatban elismert, önálló státussal rendelkező „szakma” lett, amely önmaga reprodukálására törekszik. Néhány évtizeddel ezelőtt a szociológiai munkák szerzői közül a legtöbben nem szociológiában, hanem az azzal határos területeken szereztek akadémiai diplomát, titulusokat: a filozófia, lélektan, jogtudomány, történelem, közgazdaságtudomány területein. A jelenkori tendencia pedig az, hogy csak az tekinthető valóban „szociológusnak”, aki elismert szociológiai tanulmányokat folytatott.

A professzionizálódás egyre hangsúlyozottabb *szakosodással* párosul, a szociológia fejlődése e tekintetben is a modern természettudományok mintáját követi. A legtöbb szociológus nem „általában” foglalkozik szociológiával, hanem annak valamelyik ágát műveli. Kompetensen foglalkozni, eredményes kutatást végezni ma már nemigen lehet csak gondosan körülhatárolt, szakosított (és egyre szűkebben szakosodó) területen. Már maga a szociológusok kiképzése is szakosított, mégpedig — legalábbis a tudományos címek elnyerésére irányuló tanulmányok szintjén — meglehetősen szűken szakosított módon történik.

A szociológia professzionizálódásának és szakosodásának van még egy említésre méltó aspektusa. Még a közelmúltban is hivatásos szociológusnak lenni majdnem kizárólag azt jelentette: egyetemen vagy főiskolán *oktatni* a szociológiát. A szociológia-tanszékhez kötött foglalkozás volt, a szociológus szociológus-jelölteket oktató, akik arra készültek, hogy majdan újabb nemzedékeket oktassanak. Ez a helyzet nagyrészt megváltozott, vagy legalábbis változóban van. A szociológus-képzés elsősorban egyetemen kívüli „felvevő-piacokat” tart szem előtt. A szociológia napjainkban már nemcsak egyetemi hivatás, hanem szakma, amellyel kutatóintézetekben, az iparban, az államapparátusban, a szolgáltatások szektorában lehet elhelyezkedni. Ez a körülmény leginkább azzal a már említett ténnyel magyarázható, hogy a szociológia korunkban nemcsak elméleti diszciplína, hanem alkalmazható és alkalmazott tudomány, amely a társadalmi tevékenység sok területén kézzelfogható eredménnyel hasznosítható. Nyilvánvaló, hogy minél jobbak a szakképzett szociológusok elhelyezkedési lehetőségei, annál inkább fejlődik a szociológiai oktatás, annál gyorsabban nő a szociológusok száma.

A szociológia professzionizálódása és szakosodása meggyorsult az utóbbi években nálunk is. A számos egyetemen és főiskolán tartott általános, valamint szakszociológiai kollégiumok mellett szociológiai szakosztály jött létre a bukaresti egyetem filozófiai karán, ez 2—3 év múlva kibocsátja első végzős hallgatóit, akik természetesen nem kerülhetnek majd valamennyien a közoktatásba. Annál is inkább, mert egyre sürgetőbbben vetődik fel nálunk is a gyakorló szociológusok számára fenntartott munkahelyek megteremtésének és betöltésének szükségessége; az egyetem padjaiból a közeljövőben évente kikerülő szakképzett szociológusok maximális társadalmi hatékonysággal való foglalkoztatásának kérdése.

A hazai szociológia fejlődésének egy másik jellemzőjére is utalhatunk itt: a kutatást már nem végezhetik s nem is végzik — legfeljebb kivételes esetben — ún. „szabadúszók”, „független” egyedek. Csak kutatócsoportok, kisebb-nagyobb

kollektívák dolgozhatnak eredményesen. Az egész világon, a professzionalizálódás és a szakosodás a szociológia *intézményesülésével* jár együtt. Ahhoz, hogy valaki a szociológia területén hozzáértéssel és eredményesen dolgozzék, mindenekelőtt szakképzettséget kell szereznie, azután munkahelyet találni, állást kell vállalnia az oktatásban, kutatóintézetben, ipari vagy egyéb létesítménynél, de az állásnak nemcsak a megélhetését kell biztosítania, hanem elengedhetetlenül szükséges ahhoz is, hogy szakmáját igazában gyakorolhassa és szakképzettségét fejlessze. Ez elválaszthatatlan attól, amit már említettünk: a szociológiai kutatás növekvő kollektív, kumulatív jellegétől, attól, hogy a szociológiai tevékenységben mind szembeötlőbb az intézményesülés folyamata. A kutató elszigeteltsége, magányossága szinte lehetetlenné teszi munkáját, az egyéni kutatás mindinkább majdnem csak a kollektív munka láncszemeként kaphat értelmet. Különösen vonatkozik ez az empirikus vizsgálatokra, amelyeknek csak a nagy számok törvénye kölcsönöz értéket: ezeket a vizsgálatokat csakis *kutatócsoportok* szervezhetik és bonyolíthatják le sikerrel — a dilettantizmus színvonalát meghaladva — mégpedig szakszerűen és célirányosan *szervezett* és *vezetett* kutatócsoportok, megfelelő felszereléssel és egyéb anyagiakkal ellátva. Szervezett csoportok, vezetés, felszerelés, anyagi fedezet — mindezek az intézményesülés kétségtelen elemei. S ugyanakkor mindezek révén a szociológiai kutatás összetettebb s egyben közvetlenebb módon függ a társadalmi feltételektől, amelyek közepette lezajlik, nevezetesen többféle állami, gazdasági, oktatási intézménytől, szervtől és szervezettől, amelyek az anyagiakat biztosítják, a munkatársakat alkalmazzák, a kutatásra megrendelést adnak. Abban a pillanatban, amikor a szociológia műveléséhez már nem pusztán a gondolkodó-kutató tollára, papírveire és könyvtárára van szükség, hanem *intézményes kerekre*, e tudomány fejlődését már nem csupán egy többé-kevésbé spontán módon érzékelt „társadalmi megrendelés“ irányítja, hanem sokkal közvetlenebb és sokkal kevésbé ösztönös befolyások mozgatják.

A professzionalizálódás, szakosodás és intézményesülés következtében változás áll be a szociológia berkeiben is, létrejön az, amit Zygmunt Bauman és mások szociológiai szakmai mikro-környezetnek neveznek. A szociológusok sokasodása és munkásságuk intézményessé válása sajátos szakmai csoportot alakít ki, amely a továbbiakban — magától értetődően mint minden hasonló jellegű csoport — saját társadalmi státusát megerősíteni, társadalmi szerepét pedig növelni igyekszik. Létét igazolni kívánván az akadémiai környezetben, energikusan sikraszáll a szociológia tudományos státusának erősítéséért — ami természetesen hasznára is válik a tudománynak. Az ilyen szakmai mikro-környezetnek a létezése megkülönbözteti a professzionizmust az amatőrkedéstől a szociológiai kutatásban, a „beavatottakhoz“ való tartozás érzését táplálja tagjai sorában — ami ugyancsak hasznos lehet a tudomány számára, amennyiben ez az érzés a magasabb fokú képesítés elérésére, szakadatlan önképzésre serkent, és nem az elszigetelődést, az önelégültséget táplálja. (Tegyük hozzá: a tömegkommunikációs eszközök biztosította széles körű hírverés gyakran eredményezi egyeseknél a könnyen szereshető hozzáértés illúzióját a társadalmi kérdések vizsgálatában. Nemigen akad nem szakmabeli, aki az atomfizika kutatóinak tanácsokat merészelné adni, de sok újságolvasó ember gondolja magáról, hogy kompetensen hozzászólhat a szociológia kérdéseire, úgyhogy a könnyelmű és könnyelműségre csábító dilettantizmus elleni fellépés nem fölösleges.)

Mondottuk, hogy a szociológia feltörése a társadalom elméleti öntudatának első vonalába szorosan összefügg társadalmi hatékonyságának — reális vagy legalább virtuális — fejlődésével, eredményeinek gyakorlati alkalmazhatóságával. Me-

lyek tehát alkalmazhatóságának főbb irányai? Más szóval: melyek a szociológiai kutatás és reflexió *társadalmi funkciói*?

A szociológia hatása a társadalmi gyakorlatra több síkon érvényesül. Ezek figyelembevétele lehetővé teszi, nézetünk szerint, a szociológia két alapvető funkciójának megkülönböztetését, ezek: a *pragmatikus, mérnöki funkció* és az *irányító, ideológiai funkció*. Az első következményeiben, hatékonyságában közvetlenül felmérhető; a második nehezebben mérhető közvetlenül, de nem kevésbé reális, sőt alapvető fontosságú, mert hozzájárul az egyedek, osztályok és átfogó társadalmi mozgalmak tevékenységének irányításához, a szocializmus feltételei között pedig az állam és a kormányzó párt tevékenységének általános irányvonala kialakításához.

A *pragmatikus, mérnöki funkció* az alkalmazott kutatások révén érvényesül, amelyeknek célja a vizsgált folyamatok vagy jelenségek ésszerű optimalizálása. Ezek a vizsgálatok az ún. „szakszociológiák” területein folynak: ipari szociológia, a gazdasági és adminisztratív intézmények vezetésének szociológiája, a kis csoportok, a városodás és a városi életmód, a „mass media”, a „mass media”, a művészet szociológiája és hasonlók. Ezek elsősorban mind a vizsgált viszonyok optimalizálását szolgáló tényanyagot hivatottak a határozathozatalra, közbelépésre jogosult szervek és intézmények rendelkezésére bocsátani. E tényanyaggal szemben az első követelmény, hogy az gyakorlatilag hasznosítható legyen; csupán másodsorban szolgálnak — pontosabban szolgálhatnak adott körülmények között — ezek az ismeretek pusztán és szigorúan tudományos célokat.

Az a tendencia, amely a szociológia feladatkörét pragmatikus funkcióra *szűkíti*, a szociológust egyszerű technikusnak tekinti, aki nem maga állapítja meg vizsgálatainak célját, s csak egyszerű kivitelezőként teljesít bizonyos megrendeléseket, anélkül, hogy tevékenységének társadalmi következményeit foglalkoztatná. Ilyen helyzet valóban kialakulhat, miután egyfelől sok vizsgálati eljárás egyaránt használható különböző vagy akár ellentétes rendeltetésű kutatások végzésére, másfelől pedig, mert ezek az eljárások viszonylag függetlenek az általános szociológiai elméletektől. A tudomány státusához való közeledése ebben a tekintetben is a bizonyos mértékben a természettudományokéhoz hasonló helyzetet teremt a szociológia számára: mint ahogy a magfizika adatai egyaránt használhatók tömegpusztító fegyverek gyártására és kimeríthetetlen energiaforrások békés célokra történő kiaknázására, ugyanúgy például a szociometriai technika egyaránt alkalmazható munkacsoportok belső kohéziójának erősítésére, mint a tőkés vállalatokban a vezetőség szempontjából nem kívánatos elemek felderítésére és eltávolítására is, vagy éppen a tőkés viszonyok „humanizálása” illúziójának terjesztésére. Számos olyan szociológus dolgozik a tőkés vállalatokban fizetett alkalmazottként, akinek a tevékenysége teljes egészében a bérmunka, a reklámhadjáratok, a piackutatás hatékonyságát szolgálja.

A pusztán technikussá lefokozott kutató axiológiai semlegessége, a szociológia feladatának a pragmatikus, mérnöki funkcióra való leszűkítése kétségtelenül azt a veszélyt rejti magában, hogy ez a tudomány a *manipuláció* eszközévé válhat, vagyis olyan eszközzé, amellyel az emberek viselkedését rajtuk kívül álló és tőlük idegen erők nemegyszer embertelen, retrográd céljainak szolgálatába állítják. Egy korábbi munkámban (*Sociologi americani despre societatea americană*, megjelent a *Studia Universității Babeș-Bolyai*, series Philosophia, 1967. számában) foglalkoztam egyes amerikai szociológusok véleményével a „kívülről irányított” életformáról (David Riesman: *The Lonely Crowd*) és a manipulációról mint olyan intézkedések összességéről, amelyek révén a konformista tömegtevékenységet a hatalmon levők kívánságainak és érdekeinek megfelelő módon irányítják (Vance Packard:

The Midden Persuaders). Nem térek ki itt részletesen e kérdésre, csupán arra hívom fel a figyelmet, hogy a szociológia pragmatikus, mérnöki funkciójának egyoldalú értelmezése, feladatkörének ilyen lecsökkentése óhatatlanul a manipuláció eszközüvé fokozza le a tudományt.

Több ízben említettük a szociológia közeledését a természettudományok státusához: szükséges azonban egy köztük fennálló alapvető különbségre is felhívunk a figyelmet. Mint ember és mint állampolgár a fizikus, a vegyész vagy a biológus sem lehet közömbös tudományos működésének társadalmi következményei, felfedezéseinek alkalmazása iránt. De ahhoz, hogy saját társadalmi szerepét tudatosan felmérje, a fizikusnak, a vegyésznek vagy a biológusnak el kell hagynia a maga szűken vett kutatási területét, meg kell kísérelnie a bonyolult társadalmi viszonyokban elfoglalt helyzetének, különböző intézményekhez fűződő viszonyának tisztázását, tudatos értékelését. Ugyane célból viszont a szociológusnak nem kell elhagynia szakterületét, hanem ellenkezőleg, maximálisan el kell mélyednie annak vizsgálatában. A szociológusnak nem kell egyebet tennie, mint — bármely kutatótt kérdéssel kapcsolatban — a *következetes szociologizmus* elvét maradéktalanul alkalmaznia, a részletkérdések össztársadalmi összefüggéseit feltárnia. Azáltal, hogy a végsőig megy a kutatási eredmények magyarázatában, a szociológiai gondolkodásban — vagyis azáltal, hogy bármely társadalmi tény, helyzet vagy viszony vizsgálatában kimutatja annak a társadalom globális struktúrájával és fejlődési tendenciáival fennálló összefüggéseit —, a szociológus tudományának belső logikája folytán rákényszerül arra, hogy kérdéseket tegyen fel önmagának tevékenységének közeli és távoli társadalmi következményeire vonatkozóan. Ennek során rá kell ébrednie arra, hogy szaktárgyának nem csupán mérnöki, pragmatikus, hanem irányító ideológiai funkciója is van, hogy ez utóbbi ugyanúgy következik a szociológiának mint tudománynak a lényegéből, mint az előbbi. Ha azonban leszűkítik mesterségesen a szociológiát a sekélyes és felszínes empirizmus körére, akkor az általános szociológia problémakör tudatos elkerülése, az empirizmusnak egyetlen és elégséges elvként való hirdetése természetszerűen kedvez a társadalmi elkötelezettség visszautasításának, a politikai és axiológiai semlegesség pózának, alkalmas légkört teremt az adatok manipulatorikus felhasználásához.

Különböző szociológiai elméletek különbözőképpen teljesíthetik *orientatív-ideológiai funkciójukat*. Bizonyos esetekben — a polgári gondolkodás kereteiben gyakran — a szociológiának ez a funkciója *apologetikus* jelleget ölt; a szociológia ilyenkor leír és igazolni igyekszik adott helyzeteket, melyeknek belső ellentmondásait a funkcionális egyensúly egyszerű, pillanatnyi zavarainak tekinti, és ezáltal a társadalom konzervatív erőinek érdekeit szolgálja. Az apologetikus szociológia a dolgok természeténél fogva áltudományos jellegű lehet: az empirikus kutatás részeredményeit használja — ha nem éppen önkényesen gyűjtött és válogatott adatokat! — vagy valódi adatok között hamis összefüggéseket teremt, és ezzel okvetlenül egyoldalú, felületes, torz, egyszóval hamis képet nyújt az össztársadalmi valóságról. Még egyes empirikus adatok részgazsága, alkalmazhatósága sem biztosítéka annak, hogy az ezek egyszerű egymáshoz illesztésével készített összkép valóság-hű, tudományos értékű. Minél szűkebb az empirikus látókör, annál inkább kiragadja a vizsgált tárgyat fejlődési folyamatából, annál könnyebben vezet az *adott* tény szükségszerű, tehát igazolható tényként való felfogásához.

A nem felületes, hanem lényegi valóság-hűség elvét szem előtt tartó szociológia nem lehet apologetikus. A tudományos és az apologetikus nézőpont kizárják egymást. A társadalmi jelenségek általános összefüggéseinek felismerése e jelenségek belső ellentmondásainak felismerését involválja; a tudományos gondolkodás-

módhoz szervesen hozzátartozó kritikai készségből ered a szociológia irányító-ideológiai funkciójának *kritikai* jellege.

Ebben az összefüggésben érdemes figyelni a nem marxista szociológián belül egyre erőteljesebben jelentkező kritikai irányzatra, jóllehet ennek az irányzatnak súlya — az amerikai szociológiában például — viszonylag kicsiny, a C. Wright Mills, I. L. Horowitz és mások képviselte vonal jelentősége mégsem lebecsülendő. Ilyen irányzatok jelentkeznek változó erővel és hatással a jelenkori francia és a német nem marxista szociológiában is.

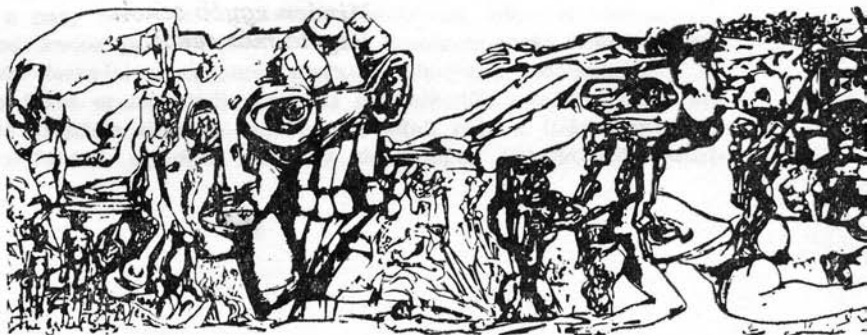
A kritikai jelleg természetesen nem meríti ki a szociológia irányító-ideológiai funkcióját — különösen nem a következetesen tudományos, materialista történelemszemléleten alapuló szociológia esetében. A tudományos szociológia nem fogadhatja el az apologetika alternatívájaként a negativista nézőpont egyoldalúságát, minden kizárólagosságot elkerülve, a társadalmi valóságot a maga lényeges vonásaiban, fény- és árnyoldalaival együtt kell megragadnia, fejlődésének folyamataiban, lényegi viszonyainak és aspektusainak összességében kell bemutatnia.

Az említett amerikai szociológus, C. Wright Mills szerint a szociológia fő társadalmi funkciója az emberek szociológiai képzetének fejlesztése. Ha a „képzelet“ kifejezést nem is tartjuk a legszerencsésebbnek, Mills szellemesen fogalmazza meg a szociológia tájékoztató funkciójának mibenlétét. Azonos című könyvében (*The Sociological Imagination*, New York, 1959) a „szociológiai képzeletet“ úgy határozza meg, mint az egyének képességét az egyéni életpályájuk és társadalmuk fejlődése közötti összefüggések felfogására. Mills hangsúlyozza ugyanakkor, hogy ez a szemléletmód az egyetlen, amely az embereket meggátolhatja abban, hogy elmerüljenek köznapi életük szigorúan egyéni jellegű ügyeiben, közéleti gondolkodásmódra és tevékenységre serkenti őket. Szerintünk a „szociológiai tudat“ kifejezés inkább megfelel a szociológia tájékoztató-ideológiai jellegének, e tudat fejlesztése pedig elszakíthatatlanul összefügg a néptömegek politikai aktivizálásával, közéleti tevékenységük fokozásával, történelmi szerepük tudatosításával.

Ami a jelenkori kapitalizmus körülményei között mint a haladó gondolkodás és demokratikus mozgalom követelményeinek kifejeződése jelentkezik, a szocializmus viszonyai között új módon valósul meg. A szocialista viszonyok jellege — sajátos demokratizmusuk kifejlődésének mértékében — optimális lehetőséget biztosít a tudományos, marxista szociológia számára, irányító-ideológiai funkciójának gyakorlására, mert megkívánja és lehetővé teszi a néptömegek széles körű, tudományos igényű tájékoztatását a társadalmi mozgás általános problematikájában, egyszersmind részvételét a közéletben, a közügyek intézésében.

Irányító ideológiai funkciója elszakíthatatlanul köti a szociológiát a politikához; a szociológia, amennyiben tudományos, annyiban feltétlenül harcos jellegű is, mégpedig a demokrácia, a haladás, a szocializmus oldalán. De a szocializmust és a haladást csak olyan mértékben szolgálja, amilyen mértékben megőrzi és fejleszti tudományos jellegét, objektivitását, a jelenkori valóság lényegét feltáró képességét.

Ernszt Nyeizvesztnij
rajza

SZEMLÉR FERENC

Homoród felé

A kőbor kövecsek, a hallgató por
fölött már régóta aszfalt-burok.
Nyögő kerékagy nem zökken, és
a mezítláb sem botlik gödörbe. A sína
csöndben gépkocsi surran ...

Miért keresed
ezt az egykori utat? ... Rég sehol már.
Csupán az erdő kétoldalt, az igen,
az még tán ugyanaz — a lengő
árnyak szövedéke, az ágak hasonló
növése az ég alatt ... De lehet, az sem
azonos már! Öt-hat évtized múltán
új erdő nő a régi hegyre.

Itt ment, ugye, a két kis gyerkőc? És a fák
mögött ott leskelődtek a kitörni kész
fenevadak! ... Itt! Itt! ... Emlékszem jól a
kanyarra, amely mögött a mentő
házak hallgattak. Ha eljutunk odáig,
megmenekültünk a borzalomtól! ...

Most is
házak hallgatnak, ó, de milyen idegenül!
Hivatalos felirat. Sorompó. Magánosoknak
Tilos A Bemenet ... Hová menekedném,
ki olyan magános vagyok? Csak az erdő
suhog az aszfaltos út két oldalán.

Milyen szerencse, hogy
nincs benne semmi.
Sehol egy fenevad.
Csak ég.
Csak ág.
Csak fa.
Csak föld.
Csak árnyék.
Minden egyéb sehol.
Régóta már sehol.

Tudomány — magasrendű civilizáció

A TUDOMÁNYOS-MŰSZAKI FORRADALOM MARXISTA ELMÉLETÉÉRT

Napjaink történelmi fejlődése élesen rávilágít a tudományos-műszaki forradalom marxista elmélete kidolgozásának parancsoló szükségességére, a tudományban és technikában forradalmian végbe menő egyetemes jellegű és hosszas időtartamú folyamat új impulzusainak lényeges feltételeire, melyek a mai társadalmi elméletet és gyakorlatot gazdagíthatják, figyelembe véve, hogy a valóság nem tűr semmiféle késedelmet, s nem bocsát meg egyetlen elméleti hibát sem.

A tudományos-műszaki forradalom egységes marxista elméletének kidolgozása azért is halaszthatatlan, mert a polgári ideológusok nem maradtak passzívak, kitartó erőfeszítéseket tettek arra, hogy e forradalmi folyamattal kapcsolatosan különböző elméleteket érvényesítsenek. Noha a kérdésnek széles körű, gazdag irodalma van már (egy-egy dicsőretre méltó kísérlet létre is jött), a polgári teoretikusoknak nem sikerült behatolniuk az új civilizáció születését jellemző jelenségek lényegébe; nem tudtak kielégítő módon rámutatni az ipari forradalom civilizációs korszaka és a tudományos-műszaki forradalom civilizációs korszaka közötti különbségre sem; nem fedhették fel a jelenkori tudományos-műszaki forradalom belső logikáját és folyamatainak törvényszerűségeit, s még kevésbé tudták körvonalazni az összefüggést a korunkat jellemző két nagy folyamat, egyfelől a tudományos-műszaki forradalom és a kapitalizmus fejlődése, másfelől a tudományos-műszaki forradalom és a szocialista építés között.

A Nyugat nem marxista, haladó gondolkodói sem dolgoztak ki megfelelő egységes elméletet a tudományos-műszaki forradalomról, a civilizáció alapjaiban és a termelőerők szférájában végbemenő változásoknak s ezek társadalmi és emberi összefüggéseinek átfogó tudományos elemzése is hiányzik. E gondolkodók (különösen az európaiak) hosszú ideig nem ismerték fel, hogy a tudományos kutatás hatalmas eszközzé vált a gazdaság fejlesztésében, hogy a tudomány abszolút feyver a társadalmi-gazdasági fejlődésben, a jólét és a boldogság felé történő menetelésben. Külön említést érdemel azonban a Triple revolution című kollektív mű (melyet az Egyesült Államok és néhány európai ország 26 tudósa jegyzett). A szerzők bátor következtetést vonnak le: „Az emberiség olyan történelmi szakaszba érkezett, amely a létező fogalmak és intézmények gyökeres revízióját követeli meg.“ Az utóbbi időben Nyugaton állhatatosabban foglalkoznak a tudományos-műszaki forradalom társadalmi és emberi összefüggései lényegének elméleti kidolgozásával, noha a polgári ideológusok elméleteinek tudományos értéke többnyire megkérdőjelezhető: általában a nagy monopóliumok osztályérdekeinek bélyegét viselik.

A marxista gondolkodók (a szocialista és tőkés országokbeliek) feladata, hogy a tudományos-műszaki forradalom egységes marxista elméletét kidolgozzák.

A szocialista és tőkés országokbeli marxista gondolkodók minden eddigi sok irányú és érdemleges kísérlete ellenére sem beszélhetünk még a tudományos-műszaki forradalom összeforrott, egységes marxista elméletének létrejöttéről. Ellent-

mondásnak tűnik — és nehezen magyarázhatóknak —, hogy az utóbbi években éppen a szocialista országokban volt kevés nyoma ilyen irányú foglalatosságnak, noha a dolgok belső logikájánál fogva is éppen a marxista tudomány művelőinek kellett volna teljes komolysággal korunk e lényeges problémája felé fordulniuk. Különös említést érdemel mégis egy csehszlovák tudós munkaközösség (élén Radovan Rich-tával) érdemleges kísérletként értékes tanulmánya — ezen a területen. Mindazt azonban, amit eddig végeztek, csakis úttörésnek, csakis kezdetnek nevezhetjük.

Természetesen a tudományos-műszaki forradalom marxista elméletének kidolgozása nem lehet egy vagy néhány ember műve. Csak a szocialista közösség összes országai s ezen túl a kapitalista országok munkaközösségeinek — a természettudományok és a technika, a társadalompolitika és humanisztika szakembereinek — összehangolt és állhatatos tevékenysége, vélemény- és tapasztalateseréje hozhat sikert.

Magától értetődően e tudósoknak nem az a feladatuk, hogy felülről hozott határozatokat vagy egy adott ki nem elégítő helyzetet dicsőítsenek, sem az, hogy valamely hasznossági elvet vagy gyakorlatot igazolandó valamiféle „elméleteket“ agyaljanak ki (hiszen az apologetika mindig a megkülönböztető képesség, az alkotó gondolkodás hiányát jelentette), hanem az, hogy alkotó módon gondolkodjanak, bátran harcoljanak mindannak az eltávolításáért, ami túlhaladott és anakronisztikus. Küzdjenek az ellen, ami fékké változtatta a motort, és az új valóságnak megfelelőekkel helyettesítsék az elavult tételeket.

A tudományos-műszaki forradalom marxista elméletének kidolgozása magában foglalja e forradalmi folyamat összes sokoldalú és összetett törvényszerűségének felfedését, és — ezt különösképpen kiemelném — egyfelől a kor két nagy forradalmi folyamata, a szocialista forradalom és a tudományos-műszaki forradalom társadalmi-gazdasági feltételezettségének tanulmányozását, másfelől a tudományos-műszaki forradalom társadalmi-gazdasági következményeinek elemzését.

Égész sor olyan probléma adódik, amely rendkívül figyelmes tanulmányozást igényel, hogy a tudományban, a technikában, a termelésben végbemenő nagy minőségű változások mechanizmusát megérthessük, hogy felismerjük ezek összefüggését és egybefonódását a szocializmus építésének forradalmi folyamatával, s az emberi társadalom szocializmus felé való előrehaladását e folyamat meggyorsításával elősegítsük.

Nagyobb figyelmet kell fordítanunk a tudomány fejlődése belső törvényeinek tanulmányozására (az önmegismerés kérdései), a haladás társadalmi feltételeire, perspektíváira, helyére és szerepére a jelenkori fejlődésben, nem tévesztve szem elől a mai helyzetet, amelyben a tudomány nem annyira a termelő gyakorlat általánosításainak eredményeként fejlődik, mint inkább belső törvényeinek mind mélyebb megismerése révén, elvileg új kérdések megoldásának köszönhetően. Ugyanez érvényes a technikára is a maga termelési keretei között, valamint az összefüggések, áthatolások és kölcsönhatások két forradalmi folyamatában (a tudományban és technikában).

A termelőerők struktúrájában és dinamikájában végbemenő módosulásokat meghatározó nagy, forradalmi jellegű természettudományos és műszaki tudományos felfedezések; a szervezési rendszer, a gazdasági, társadalmi-politikai és kulturális élet tervezése és vezetése; az összefüggés a tudományos-műszaki forradalom és a gazdaság növekedése között; az ugyancsak forradalmi változások a társadalom szervezetében, az ember munkájának jellegében, az emberek közötti kapcsolatokban és az oktatási rendszerben — íme, még egész sor mérföldkő a tudományos-műszaki forradalom elméletének kidolgozásában.

Az ember helyzete az állandóan változó civilizációban, az emberi szükségletek szüntelen fejlődése, új életstílus, emberi pszichológia kialakítása, megfelelő környezet teremtése hasonlóképpen nem maradhatnak kívül tanulmányaink körén.

Az értelmiségi munka jelene és jövője, szerepe a jelenkori társadalom fejlődésében, a fejlett kapitalista országok szocialista forradalmainak megvalósításában, a szocialista társadalom építésében minden eddiginél behatóbb elemzést igényel. A tudományos-műszaki forradalom összefüggése a szocialista forradalommal egy másik olyan fejezet, amely sokoldalú és mély elemzést követel. Nem hanyagolható el a tudományos-műszaki forradalom és a demokrácia összefüggésének tanulmányozása sem, minthogy e forradalom az előrehaladó és humánus szocializmus lényeges előfeltétele.

A marxista gondolkodás és a marxista—leninista pártok gyakorlata nem maradhat mozdulatlan, élettelen, nem gyömöszölhető a valósággal nem azonos sémákba és formulákba. A proletariátus nagy tanítómestereinek még a legértékesebb útmutatásait is állandóan egybe kell vetni a tényekkel és a történelmi tapasztalatokkal. Csak egyetlenegy dolog állandósult: a változás... „Ezeknek az átalakulásoknak, az ezeket irányító objektív törvényeknek a megértése, valamint a helyes politikai következtetések leszűrése az események mélységesen tudományos elemzését követeli; ezt nem lehet az 50—60 évvel ezelőtti állapotokkal való gépies összehasonlítás útján vagy csupán a klasszikusokból vett idézetek útján elvégezni. A kérdések ilyenszerű felvetése akadályozza a marxista—leninista gondolkodás fejlődését“ (Nicolae Ceaușescu elvtárs előadói beszéde 1966. május 7-én az RKP 45. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen).

Merőben elfogadhatatlan az a merev felfogás, amely szerint már mindent kidolgoztak, úgyhogy nekünk már nem marad más tennivalónk, mint ismételtetni azt, ami „már volt a nap alatt“. Nagyon is igaz, hogy van nekünk egy értékes és biztos útmutatónk — a marxizmus—leninizmus. De ez — ahogyan Santiago Carillo, a Spanyol Kommunista Párt főtitkára mondja — „nem más, mint: kalauz (vezérfonal); nem pedig kérdőív kidolgozott válaszokkal.“

A tudományos-műszaki forradalom marxista elmélete kidolgozásának szükségessége annak a ténynek az elismerését jelenti, hogy a tudomány fejlődése során egy tudományos elmélet nem annyira a saját állandó fejlődéséért jelentős, nem is a saját maga túlhaladásáért, hanem a társadalom fejlődésére és e fejlett társadalomban az emberi feltételekre gyakorolt hatásáért, következményeiért.

A tudományos-műszaki forradalom vizsgálata többek között kapcsolatok, összefüggések, egyes ellentmondások sokoldalú elemzését is jelenti, azokat, amelyek történelmi folyamatban jöttek létre, megoldást igényelnek, s utat mutatnak, formát és módot szolgáltatnak az állandó társadalmi fejlődésben. A tudományos-műszaki forradalom elméletének választ kell adnia korunk nagy változásainak kétértelmű jellegzetességeire, ki kell jelölnie az utakat és meg kell mutatnia a módokat e kétértelműség feloldására. A tudományos-műszaki robbanás, amely a modern civilizáció pusztulását is méhében hordja, egyszersmind az egyetlen erő is, amely az ember rendelkezésére bocsáthatja az e robbanásban rejlő veszély elhárításának egyetlen módját; megakadályozhatja a történelem nem ellenőrzött, spontán kialakulását, s a gazdasági, társadalmi-politikai és tudományos élet olyan kormányzási, szervezési és vezetési mechanizmusát hozhatja létre, amely az embert képessé teszi arra, hogy kijusson az ipari civilizáció dzsungeljéből és a tudományos civilizáció magasabb rendjébe lépjen.

Világosságot teremteni az iparosítás és a tudományteremtés kérdései között, mindjobban ismerni a tudományos-műszaki forradalom törvényszerűségeit, jól meg-

különböztetni ez összetett forradalmi folyamat tendenciáit és minél pontosabban fölfedni hatását a termelőerőkre, a termelési folyamatokra, általában a gazdaságra, a társadalmi és kulturális életre: mindennek döntő jelentősége van a szocialista elmélet, a szocializmus, országunk fejlődésében.

Az iparosítás annak a legutóbbi kétszáz esztendőös emberi civilizációnak az alapját jelenti, amelyet a gyári gépek nagyipari termelése jellemez. Az iparosítás alapját alkotta egyfelől a gép (minél több, minél nagyobb és minél összetettebb gép), másfelől pedig a (mind népesebb) munkaerő.

Az emberiség a tudományos-műszaki forradalom kezdetével lépett az emberi civilizáció új alapjai megteremtésének szakaszába, fokozatosan helyettesítve saját alapját a másikkal, a tudományos-műszaki forradalom végrehajtását jellemző alappal. A tudományos-műszaki forradalom révén alakul ki a civilizációnak az az (új) formája, amely megfelel a kommunista társadalomnak. Az emberiség két civilizáció határán találja magát; részese az új civilizáció hajnalának, amely bizonyos időközben együtt létezik az előzővel, kölcsönösen hatnak egymásra.

Egy többszázados történelmi fejlődésben kapcsolat és folytonosság áll fenn három szakasz között; az elsőt konvencionálisan iparosítás előttinek (prekapitalistának), ez megfelel a feudális kornak, a másodikat iparinak, a tőkés korszak megfelelőjének, a harmadikat pedig iparosítás utáinak, egy új, szocialista társadalom születését meghatározónak nevezhetnők (kapitalizmus utáni korszaknak, noha ebben bizonyos elemek már a kapitalizmusban megjelennek).

Napjainkban az emberiség (történelmileg még a kapitalista rendszerhez kötötten) az ipari civilizáció partjain helyezkedik el, illetve e civilizációnak a határvidékén, de ugyanakkor az emberiség átlépi egy új, magas rendű civilizáció küszöbét, amelyet egyesek nem éppen szabatosan „iparosítás utáni“ vagy „harmadlagos“ (mások „negyedleges“) civilizációnak neveznek, ám amelyet helyénvalóbb technikai civilizációnak, adekvátábban tudományos civilizációnak minősíteni.

Minden egyes termelési módnak megvan a maga alapelve és paramétere. Ha az iparosítás (a kapitalista termelési viszonyok végső győzelméhez kötötten) az extenzív fejlődéshez kapcsolódik (melyre az anyagi javak szigorúan arányos fejlődése jellemző a munkaeszközök és a munkaerő mennyiségi növekedéséhez viszonyítva), akkor a tudománynak (mint közvetlen termelőerőnek) a felhasználása a termelési folyamatokban, a tudománynak mindinkább növekvő súlya a termelőerők szférájában meghatározó jelentőségű, rendkívül fontos változást idéz elő magában a gazdasági fejlődésben, a termelés, a gazdaság intenzív irányú előrehaladásában (amelyben az anyagi javak termelésének növekedését nem a munkaeszközök és a munkaerő mennyiségi növekedésével való viszonylagosság jellemzi, hanem a termelőerők fejlődésébe bevont tudomány felhasználásának a mértéke). Sokkal előnyösebb a tudományban, az új technikában, a korszerűsítésben, a szakoktatásban, a szállításban, közszolgáltatásban és egyebekben befektetéseket eszközölni, mintsem klasszikus termelési kapacitásokat teremteni. A gazdasági fejlődés — miként Marx előre látta — mindinkább a tudomány és a technológiai haladás általános színvonalától vagy a tudománynak a termelésben történő alkalmazásától függ, s kevésbé a gépek és a termelésben közvetlenül felhasznált munkaerő mennyiségi növekedésétől.

Az iparosításról (mely az ipari forradalomra alapozódott) korunk áttér egy másik folyamatra (ennek még nincs megfelelő és végleges elnevezése a szakirodalomban, s ezért a termelési folyamatok vagy a gazdaság tudományosításának terminológiáját használják ideiglenesen), amelynek alapja a tudományos-műszaki forradalom. Az átmenet az „iparosításból“ egy magasabb civilizációba együtt jár

a gazdasági növekedés modelljének átalakításával, az extenzív termelésből az intenzív termelésbe való átmenetnek megfelelően. Ez feltételezi — egyebek között — a Keldis szovjet akadémikus ismertette törvényszerűség elismerését is, a tudomány (előnyként megvalósított) elsődleges fejlődését a termelés technikájával szemben.

Világos, hogy történelmileg egyik civilizációnak a másikkal, a magasabb rendűvel való helyettesítéséről van szó, melynek alapja már nem a gépesített nagyipari termelés, hanem a tudomány, illetve a természettudományok és a mérnöki (műszaki) tudományok forradalmi eredményei nyomán teremtett új műszaki-anyagi alap. A hagyományos (már megalkotott) ipari alap csak kiindulási pont lehet a szocialista rendszer számára. Miként a kapitalizmus annak idején felhasználta a kis háziipari (a feudalizmusra jellemző) formákat, fokozatosan fejlesztve tovább saját termelési alapját — az ipari forradalom kisugárzásában —, ugyanúgy a szocializmus is felhasználja egy ideig a gépi termelés (kapitalizmusra jellemző) formáit, fokozatosan fejlesztve ki saját termelési alapját — a tudományos-műszaki forradalom (az új ipari forradalom) kisugárzásában.

Ez a valóság megköveteli bizonyos felfogások és módszerek kritikai átértékelését, olyanokét, amelyek egy befejezendő szakaszban helyesek voltak, de — különböző okokból — máig élnek és éreztetik befolyásukat. Természetesen nem lehet szó e felfogások és módszerek hirtelen utbavetéséről, hiszen ha az iparban át kell térni — bizonyos tekintetben az iparosítás időszakától teljesen elütő — új felfogásokra és módszerekre, a mezőgazdaságban, az építőiparban és a gazdaság más elmaradottabb ágában az iparosítás folyamatát (a klasszikus felfogásnak megfelelően) tovább kell vinni. Ebből adódik a feladatok összetettsége.

*

Az intenzív fejlődés alig sejtett távlatokat nyit meg a szocialista társadalom előtt. Amilyen mértékben csökken a gazdasági növekedés függősége a termelés alapértékeitől és a termelési folyamatban közvetlen végzett munka mennyiségétől, olyan mértékben fokozódik a gazdasági növekedés függősége a munkaerő fejlődésétől.

A termelés intenzív jellegére való fokozatos áttérés annál bonyolultabb és nehezebben megoldható probléma, minél inkább kötődik magának a tudománynak az intenzív jellegű fejlődéséhez, minthogy a tudományos-műszaki forradalom feltételei között a tudomány és a termelés mindjobban összefonódik. Magától értetődő, hogy e területen a termelés intenzív fejlődésénél bonyolultabb problémák is felmerülhetnek, minthogy a legfejlettebb országok kutatásaihoz mérten még nőtt a fáziseltolódás. Ez erőfeszítéseket követel és hosszú időn át a jövő egyik nagy kérdését hordozza magában.

A tudomány fejlődése növekvő részarányt követel a nemzeti jövedelemből a tudományos kutatásokkal kapcsolatos kiadások fedezésére, noha a tudományos kutatásokra szánt összegek és a nemzeti jövedelem növekedésének ritmusa közötti korreláció gondos tanulmányozása arról győz meg, hogy ez a növekedés nem abszolút lineáris (Angliában például a kutatásokba háromszor annyit ruháznak be, mint Japánban, Japánban viszont a nemzeti jövedelem növekedésének gyorsabb a ritmusa, mint Angliában). Ha a gazdasági fejlődés eredményei összhangban vannak a nemzeti jövedelemből adódó és a tudományos kutatásokra szánt összegekkel, akkor még nyilvánvalóbbá válik az a tény, hogy a kutatások hatékonyságát a nemzeti jövedelem növekedéséhez való hozzájárulás mértéke is meghatározza. Eppen ebben az értelemben lehet és kell beszélnünk a tudomány intenzív fejlesztéséről. Itt bizonyára módszertani problémák is adódnak, olyan területen, amelyen az elég-

telenségek megszüntetése során felmerül a megoldandó kérdéssel kapcsolatban a fontossági sorrend.

Ha a termelés fejlődésében majd világosabban érzékeljük az intenzív fázisba történő átmenetet, azt is látni fogjuk, hogy egyes elemek már fellelhetők, és a tudomány terén végbemenő haladásunkban egyelőre — s csaknem kizárólag — az extenzív jelleg domborodik ki. Ez az extenzív fejlődés pedig akadályozza mind a tudomány, mind a termelés teljes kibontakozását.

A tudomány intenzív fejlődése rendkívül heveny módon hozza felszínre az intellektusnak, magának az embernek a helyét és szerepét a társadalmi életben, egy nemzet életében a kortársi feltételek között. Az emberiség útban van fejlődésének áhitott szintje felé (a termelőerőkben mindenesetre közeledik egy ilyen színvonalhoz), amelyen az ember sokoldalú fejlődése nélkül civilizációs továbbhaladás már lehetetlen, mert csakis ez a sokoldalúság biztosíthatja a tudomány és technika fejlődésének előfeltételét. A tudományos-műszaki forradalon feltételei között az ember alkotóképességének állandó tökéletesítése meghatározó és a leg-hatékonyabb tényező a modern termelőerők újratermelésében.

Híres munkájában, a Grundrissében Marx figyelmet szentelt többek között a nagy történelmi kérdésnek: az emberi civilizáció új alapjai lerakásának az előjövendő szocialista társadalomban. Ezt az alapot ő a tudományban látta, mely — ha nem is világteremtő (demiurgosz), inkább különleges termelőerő — szoros függőségben együtt fejlődik az emberrel, annak alkotóképességeivel. Ez mindeneke előtt feltételezi, hogy az ember tudatosan vegyen részt a történelmi alkotásban. A tudományt szervesen összekapcsolni az ember sokoldalú fejlődésével — ez ma már élethalál-probléma.

A dolgozók közvetett vagy közvetlen részvétele a határozathozó és irányító hatalom gyakorlásában valamennyi szinten (párt- és állami vonalon egyaránt) olyan törekvés, amely mind hívebben tükröződik pártunk politikájában, s mindinkább alapvető megkülönböztető ismérv a tudományos-műszaki forradalom két (kapitalista és szocialista) variánsának összevetésekor. Ez a cselekvő részvétel képes biztosítani a szocialista társadalom állandó, feltartóztathatatlan fejlődését annak gazdaságilag, tudományosan és technikailag fejlett szakaszában is, és megakadályozza, hogy szakadék keletkezzék a határozathozatal és a végrehajtás szférája között, végső fokon megakadályozza egyfelől a tömegtől elszakadt vezető réteg, másfelől a jogtalan, a társadalom vezetésében befolyást nem gyakorolható passzív tömeg kialakulását, amely károsan hat vissza az egész társadalom fejlődésére. Ez a kettősség (a határozathozatal és a végrehajtás szférája között) jellemző a tökéletes országokra, de nem kötelező a szocialista országokra, ellenkezőleg: csakis e kettősség felszámolásával erősíthetők tovább a szocialista társadalom alapjai és teremthetők meg az igazi fellendülés előfeltételei. Ford, Taylor, Fayol és mások technicista és technokrata felfogásával ellentétben — amely a hatékony ipari tevékenység feltételeként a határozathozatali jogát különválasztja a végrehajtásától — a marxisták szerint e két (határozathozatali és végrehajtási) szféra dialektikus egysége a jelenkori szocializmus fellendülésének sine qua non-ja.

Csak az ember sokoldalú fejlődése, elidegenedésének fokozatos felszámolása biztosíthatja a tudomány belterjes fejlődését, a tudományos-műszaki forradalom óriási feladatainak megoldását.

A tudományos-műszaki forradalom valóra váltása nagymértékben függ attól, hogyan irányítjuk ezt a forradalmi folyamatot, s a történelmi gyakorlatban hogyan jön létre a tudományos-műszaki forradalom és a szocialista építés egysége. Mind nyilvánvalóbbá válik, hogy a gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, tudomá-

TÁNC

Éjszakában fehér rongyok
a holdban összepréselt korongok
foszlányok, ahogy a szél közéjük lob
virágok egy ringó tóban
libatánc.

JÉG ALATT

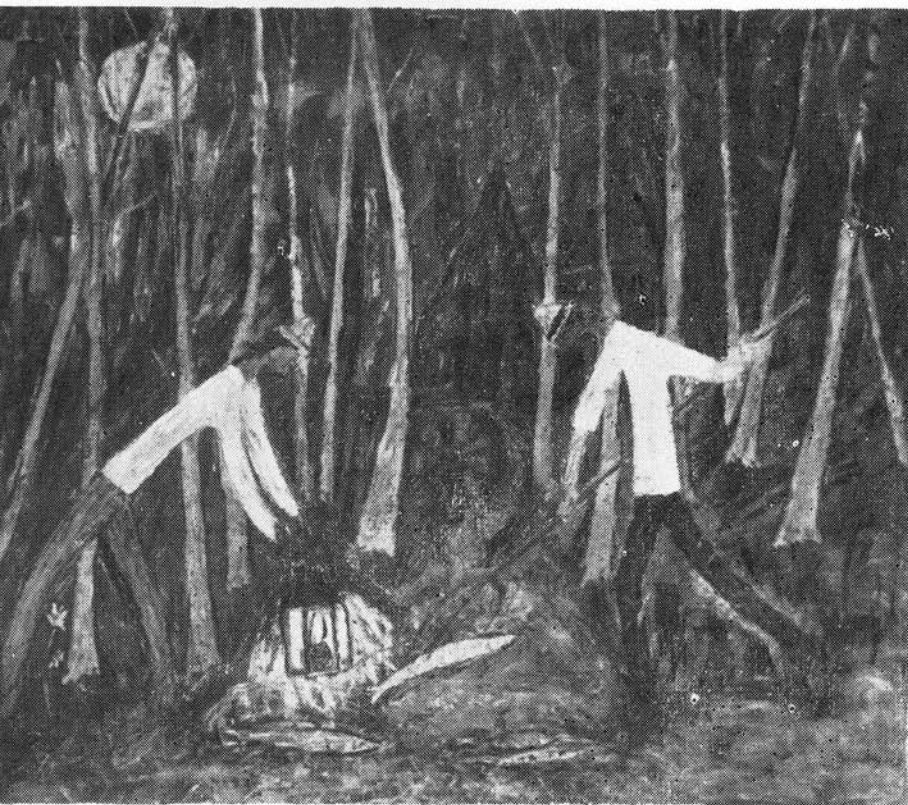
A halak eltévedtek a jég alatt
vizben idegek
hidegek
szemük kiáltásuk
horgon

mindegy, hogy állok vagy toporgok:
meleg kályhához igyekeznek a halak

Idemerészkedsz, hogy kifogjalak?

*Györkös Mányi Albert képei * Balla Zsófia versei*

*Györkös Mányi Albert képei * Balla Zsófia versei*

HEGYI HALÁSZOK

Látta a Hold is kicsit
meg a víz végén a malom
s látták embernyi fák
sok hosszú néma fogadalom
hogy sötétségből fénybe csaltak
szemem sugarába zavartak
s szölongatták vizes fényem
ahogy bújtam, ugrottam, féltem

s azután valahogy eltaláltak
villaszúrással épp a hátam
szemem örzi a fényüket
bámultában.

KERGETŐ

Gurulnak a hegy felett —
Almélkodnak az emberek
ennyi vöröset és ennyi sárgát
ennyi holdat és ennyi fáklját
és ennyi elmaradt hársfát —
És ennyi csend és ennyi éjjel
ahol egymást ölü fény kell.

nyos élet és a technika oly tudományos vezetése, amely egybefonja az adminisztratív módszereket a gazdasági szabályozással és a társadalmi ráhatással, döntő jelentőségű probléma az új társadalom, az új civilizáció építésének egész folyamatában.

Szélesebb, átfogóbb látókörből tekintve a szocialista vezetés feladatát — mint azt pártunk utóbbi években megjelent dokumentumai is mutatják —, ez a vezetés szervesen, elvszerűen és rugalmasan egybeötvozi a gazdasági emeltyük rendszerét, a társadalom alapján lezajló forradalmi folyamatokat s a szocialista demokrácia állandó szélesítését és tökéletesítését, így tartva nyilván és uralva e három nagy folyamat belső összefüggéseit, amelyek kérlelhetetlen törvényszerűséggel jelentkeznek mint a szocialista társadalom felsőbbrendűségének biztosítékai. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági emeltyük elégtelen használata fékezi a gazdaság intenzív fejlődését. Csakis a szocialista forradalom és a tudományos-műszaki forradalom összehangolása teheti vonzóvá, hatékonná és legyőzhetetlenné a szocializmust. Ebben foglalható össze a szocializmus és a tudomány történelmi kapcsolatának lényege, a munkásosztály és az értelmiség érdekegyesége.

Amilyen mértékben a szocialista rendszer a kapitalizmusénál kedvezőbb feltételeket teremt a tudományos-műszaki forradalom sikeres kibontakoztatására, olyan mértékben válik győzedelmesebbé a szocializmus előrehaladása. A tőkés termelési viszonyok túl szűkek a tudományos-műszaki forradalom számára. Csakis a szocializmus hajthatja végre ezt a forradalmat és arathatja le gyümölcseit a társadalom javára. A tudományos-műszaki forradalom későn jött a kapitalizmusnak, s éppen idejében érkezett a szocializmus számára.

*

Feltehetjük a kérdést: fejlődése során milyen szintet ért el országunk a termelőerők szférájában világviszonylatban zajló forradalmi folyamatban? Vajon Románia olyan országnak tekinthető-e, amelyben már lezajlott az iparosítás folyamata? Beléptünk-e (hogyan és milyen mértékben) azoknak az országoknak a sorába, amelyekben tudományos-műszaki forradalom van?

A válasz ezekre a kérdésekre döntő jelentőségű országunk fejlődésében, s különösebb érvekre nincs szükség. A sokoldalú, elmélyült és figyelmes vizsgálódást máris megkönnyíti az, hogy történelmi, stratégiai tájékozódásunk irányvonalait tisztán kijelölték a IX. pártkongresszus, az Országos Konferencia és pártunk más dokumentumai, s mindezekben politikai és tudományos kifejezést kap az az irányvonal, mely az egész párttevékenységet a korunk és országunk nagy forradalmi átalakulásában nélkülözhetetlen modern tudomány vívmányaira alapozza.

Nyilvánvaló, hogy egy ország nagy történelmi feladatait csakis az összes fejlett országokra jellemző világos és határozott létfeltételek között, egy nagy világáradatban oldhatja meg.

Az elbírálás koordinátái a történelemhez, reális jelenvalóságunkhoz igazodnak, határozottan számon kérik a kortásiasságot; igazodnak tisztánlátásunkhoz, ahhoz a képességünkhöz, hogy a valószínűség lehető legmagasabb fokán fedjük fel a történelmi folyamat uralkodó irányzatait, a történelmi ésszerűséget, minthogy eredményeket nem lehet elérni sem előzetesen, sem az általános történelmi folyamatokon kívül. Ha megfelel a valóságnak, hogy az emberek „saját drámájuk“ szerzői és színészei (Marx), és figyelembe vesszük azt, hogy a színészeken kívül nézők is vannak, akik akár leléptek a történelem színpadáról, elvesztvén a játszmát, akár nem lépnek még színre, a választás nehézségei még súlyosabbá válnak, a „játék“ pedig mind bonyolultabb lesz, növelve mindegyikük történelmi felelősségét. Érthető tehát, ha a harc a történelmi ésszerűség magasabb fokáért elkerülhetetlenül kapcsolódik a bizonytalansággal, az előre nem láthatóval és a kiszámíthatat-

lannal folyó küzdelemhez. „Az úttévesztés állandó kockázatát“ feltételezi (Che Guevara), s így csakis az illető korra jellemző sajátos eszközök igénybevétele garantálhatja az ésszerűség magasabb fokának elérését.

Kiindulhatunk a következő feltevésekből:

a) Szocialista fejlődésének szakaszába lépve, termelőerői alacsony szintjének feltételei között, nem fejezve be (pillanatnyilag) az agrárforradalmat sem, az iparosítás folyamatát sem — az első szükséges lévén a másodikhoz — (egyesek szerint nem fejezte be az első ipari forradalmat sem), Romániának továbbra is egyetlen feladata marad (azon a területen, amelyre hivatkozunk): a gazdaság iparosítása (e fogalom klasszikus értelmében); a tudományos-műszaki forradalom (mely a legfejlettebb országokban zajlik), nem tudván semmiképp kibontakozni, csak közvetve képes befolyásolni országunk fejlődését. Ez a hipotézis lényegében magában foglalja, hogy: Románia kívül állna a tudományos-műszaki (mégis egyetemes) forradalmon, s csak egy előző történelmi szakasznak megfelelő feladatokat kell megoldania.

b) Románia befejezte az iparosítást, történelmi feladatként egy iparosított gazdaságban oldotta meg gazdaságának átalakítását; további elvégzendő történelmi feladatai közé tartozik mindaz, ami kizárólag a tudományos-műszaki forradalomból adódik, s amelyek azonosak a legfejlettebb országok feladataival. Ez a hipotézis Romániát a világ legfejlettebb államai közé sorolja.

c) Romániában még nem fejeződött be teljesen az iparosítás folyamata, lévén ez kiteljesítésének fázisában; a tudományos-műszaki forradalom nem megy végbe itt azzal az intenzitással, abban a méretben és mélységben, mint a legfejlettebb országokban, de Románia mégsem rekedt kívül ezen az egyetemes folyamaton (bizonyos jelenségek, elemek — különféle intenzitással — már most megnyilvánulnak), s az iparosítás betetőzését ezek a folyamatok határozzák meg. Egy közbeeső szakaszban vagyunk, amelyben jól kell ismernünk és ésszerűen használnunk egyidőben két ábécét (mind az iparosítás korszakát, mind a termelés, a gazdaság, az egész társadalmi élet tudományosításának időszakát).

Ahhoz, hogy ezeket a hipotéziseket minél teljesebben kibontsuk és a saját fejlődésünkre nézve hatékony végkövetkeztetésekhez jussunk, szükség van egész sor rendkívül komoly tanulmányra és elemzésre. A legracionálisabbnak és legvalószínűbbnek a harmadik hipotézis tűnik, minthogy ez tükrözi jobban országunk realitásait és az ezekből eredő történelmi feladatokat.

Abból a felfogásból kell kiindulnunk, hogy a klasszikus értelemben vett iparosítás nem jelent sem különleges, sem állandó történelmi feladatot a szocializmusban. Az iparosítás nem fő célja a szocializmusnak, csupán egyik feltétele, egyik kiindulópontja a szocializmus, majd a kommunizmus fejlődésének.

Az iparosítás a kapitalizmus különleges történelmi feladata, ez alkotta a tőkés korszak termelési alapját (az összes fejlett kapitalista országok meg is oldották ezt a kérdést), a munkásosztály a hatalomhoz jutva ott végzi el, ahol az iparosítás meg sem kezdődött, vagy ahol a burzsoázia útfélen, befejezetlenül hagyta. Ez annál is inkább parancsoló történelmi szükségszerűség volt, mert az iparosítás többek között és elsősorban a munkásosztálynak mint uralkodó osztálynak a megerősödését jelentette a szocialista társadalomban.

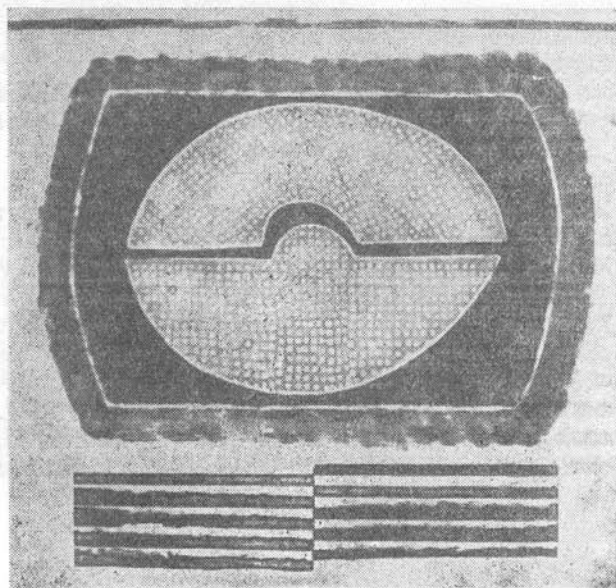
Az a tény, hogy Romániában az iparosítás a szocialista rendszer feltételei között ment végbe, csökkentette az úgynevezett „szükséges rossz“ hatását, amely mindenféle iparosítási folyamat e.hárhíthatatlan kísérőjelensége, s amelyet nem lehet teljesen elfojtani. Természetesen e „szükséges rossz“ mellett a körülmények parancsoita és állandósított ütemű iparosítás más negatív hatásai is megnyilvánultak.

Annak az iparosításnak a fázisában vagyunk még, amely elsődlegesen magán viseli az extenzív fejlődés bélyegét. Noha elvileg (és egy történelmi tapasztalat eredményeként) a gazdasági (ipari) fejlődés extenzív szakasza megfelel az iparosítás folyamatának, s az intenzív szakasz reálissá és hatékonnyá csak akkor válik, amikor a tudományos-műszaki forradalom kibontakozik. Olyan feltételek között, amikor kettős történelmi feladat megoldásának szüksége jelentkezik (és ezek nem követik egymást úgy, ahogyan azokban az országokban, amelyekben az első ipari forradalom és az iparosítás már a múlt században befejeződött), az ipari fejlődés fokozatos áttérése az intenzív fázisra történelmileg lehetségessé válik már az extenzív fejlődés megoldására irányuló feladatok folyamán is; a fejlődésnek ez a két formája átfedheti egymást (anélkül, hogy az első lecsapódnék és idő előtt térne át a másodikra). Áthelyeződések mennek végbe: az elsődlegesből a másodlagos szektorba, az első és másodlagosból a harmadlagosba és a negyedlegesbe, de más arányokban és más ritmusban, minthogy a viszonyulás is különbözik és szektorok között a rendkívül fejlett országokhoz képest. (Értékrenden egyébként elsődlegesnek a tudomány, másodlagosnak a technika, harmadlagosnak maga az ipar — a termelés —, negyedlegesnek pedig a tanügy, kereskedelem, szállítás és közszolgáltatás együttese értendő — A SZERKESZTŐSEG.)

Történelmi fejlődésünknek e stratégiai jellegű legfőbb kérdéseiben a megoldás felbecsülhetetlen értékű a legutóbbi években kidolgozott pártdokumentumokban. E feladatok meghatározása a szocialista építés „kiteljesítése” fogalommal a párt IX. kongresszusán történelmi fejlődésünk mély és sokoldalú elemzését tükrözi, kifejezi azt az értékelést, amely országunk addig elért fejlődésének a szakaszára vonatkozik. Rátérve ezekre a főkérdésekre, Nicolae Ceaușescu elvtárs 1968. december 21-én, Bukarest municípiumi pártszervezetének konferenciáján leszögezte: „... a szocializmus kiteljesítéséhez meg kell teremteni a megfelelő anyagi alapot... Ezért állítjuk a párttevékenység központjába egy erőteljes, korszerű gazdaság megteremtését, amely elérje a világ legfejlettebb országainak színvonalát.”

Ezen a röppályán történő elhelyezkedésünknek, bizonyára, rendkívül nagy és döntő a jelentősége, bizonyosak lehetünk feladatainknak egy minél közelebbi történelmi távlatban körvonalazott megvalósításában, bizonyosak álmaink és cselekvésünk, racionk és elképzeléseink találkozásában ott, ahol nem az események uralkodnak az emberen, hanem az ember uralkodik az eseményeken.

Aranyossy György:
Kompozíció

A kockázat cselekvéseink háttérében

Egy specifikus emberi szükséglet származás-vizsgálata

Amint már sok könyvben megírták, s amint laikus szemmel is láthatjuk, az élőlények birodalmában minden fajnak megvannak a maga sajátos életfeltételei. A hal világa sajátos vízi világ, a méh világa jellegzetes „virág-világ“, a sasokét pedig nevezhetnők talán „levegő-sziklaszirt-világnak“ és így tovább. Ezeket a világokat természetesen nem lehet egymással felcserélni.

A maga sajátos világában (Uexküll kifejezésével Umwelt-jében azaz külvilágában) minden élőlény *sajátos eszközök* segítségével és pedig *specifikus szervek, funkciók és viselkedésformák* révén boldogul. És ezeket az eszközöket sem lehetne egymással felcserélni. Elképzelhető, hogy mire menne a sas a béka látásával, és hogy mi hasznát vehetné mondjuk a vakond vagy akár a nyúl a sas szemének. Ezek az eszközök olyanformán illeszkednek bele az adott külvilágba, mint a kulcs a zárba. Például egyes éjjeli lepkefajták földsöketek, a denevér kibocsátotta és emberi füllel nem hallható ultrahangokra azonban igen érzékenyen reagálnak: a sötétszínűek a fákra lapulnak: így álcázzák magukat, a világos színűek pedig menekülnek. A hallás terén nekik csak ennyire van szükségük és nem többre.

Számos ehhez hasonló példát lehetne felsorolni, amelyek mind a fenti „zár—kulcs“ hasonlatot látszanak igazolni. De honnan ez a meg egyezés, ez az egybeilleszkedés? A kulcs azért talál a zárba, mert a zár után mintázták, a zárba reszelték, de melyek lehetnek azok az erők, amelyek az élőlények felfogó és reagáló funkcióit, sajátos viselkedésformáit mintázzák, amelyek az adott feltételekhez idomítják őket? Uexküll ezt az egybeilleszkedést (Angepasstheit) az élőlény úgynevezett szerkezeti tervének (Bauplan) tulajdonítja. Ez a válasz sem kielégítő, sőt a szubjektivizmus irányába tereli a gondolatmenetet.

Az élőlények az egyéni fejlődés során a megadott külső feltételek között valóban egy specifikus örökletes program szerint alakulnak. Ez a program azonban maga is — és mindaz, ami ennek keretében megvalósul — végtelen hosszú alkalmazkodási folyamatnak, sok millió éves fajfejlődésnek ez idő szerinti eredménye. Amint ismeretes, az alkalmazkodás a *mutációk* (a kromoszómákban található és a genetikai információt hordozó dezoxiribonukleinsav DNS-szerkezetében beállott változás), a *kiválasztás* (természetes és mesterséges), a *kereszteződés* (heterózis) és a *genetikai akkumuláció* révén valósulhat meg. Alaptalannak bizonyultak azok a nézetek, amelyek szerint a gyakorlással, ismétléssel szerzett tulajdonságok átörökíthetők volnának. Hiába tanulnak meg az apák és az

anyák, akár tíz vagy száz generáción keresztül, a felső matematikát vagy az ógörög nyelvet, az utódok mégsem születnének fejlettebb érzékkel sem a felsőbb matematika, sem az ógörög nyelv iránt. Ha azonban egy faj egyes egyedeinél külső vagy akár belső okokból kifolyólag a *genetikai információban* a létfeltételekhez való alkalmazkodás szempontjából *előnyös változás* történik, akkor megvannak annak az esélyei, hogy ezek az egyedek elszaporodjanak, és új variációt hozzanak létre. Ezzel szemben ha a *változásuk hátrányos*, akkor az egyedek vagy utódaik előbb-utóbb *pusztulásra vannak ítélve*, és beolvadnak a természet nagy kohójába.

A természet *nem* valamilyen *előzetes terv alapján*, hanem sok kísérletezés, *próbatétel révén*, sok *áldozat árán hozta létre az élet magasabb formáit*. A kipróbált változatok közül a legtöbb elpusztult, még mielőtt új fajjá válhatott volna, de az életfeltételek változásával előzőleg már meglévő fajok is elpusztultak, s ezeknek ma csak az emlékeivel találkozunk. Ilyen veszteségek árán jelenhettek meg olyan élőlények, amelyeknél magasabb szinten valósul meg a szervezet és környezet egysége, amelynek szervei és funkciói tökéletesebben és sokoldalúbban *modellálják az objektív létfeltételek adottságait*. Gondoljunk például a látás szervére, amely a fény természete és törvényei megszabta úton fejlődött az egész test felületére kiterjedő diffúz fényérzékenységgel és a primitív fényérző pont szintjéről a sötétkamrával, önszabályozó fénytörő berendezéssel és lencsenyílással (pupilla), valamint strukturált mozaik rendszerű fényérzékeny képernyővel (retina) rendelkező felfogó szerv szintjére.

Azok között az eszközök között, amelyeknek segítségével az élőlények sajátos világukkal a szerves kapcsolatot és az egységet megteremtik, nemcsak a felfogó és reagáló szerveket kell felsorolnunk, hanem az olyan viselkedésformákat is, mint amilyenek például a fészekrakás, a pázás, az ivadék gondozás, a társulási magatartásformák. Ezek a viselkedésmodellek éppen periodusban fontos eszközei az egyén alkalmazkodásának, az egyén és a faj fennmaradásának, mint a különböző szervek, hisz ezek is éppúgy a fejlődés, az alkalmazkodás termékei, mint akár a hallószerv, a fogak vagy a szárnyak. Éppen ezért az évmilliók előzményektől (tehát fejlődéstaniilag) kondicionált célszerűség jellemzi őket.

Lássunk egy-két példát. Amint tudjuk, az anyamadár (tyúk, liba) rendszerint mindaddig takargatja fiókáit, amíg azoknak erre szükségük van, vagyis amíg ki nem nő a tolluk. Vajon miért teszi ezt a madár, talán számot ad magának arról, hogy a fiókák fájnak? Szó sincs róla. Azért teszi, mert bizonyos hastáji mirigyek működése folytán ez a viselkedés ebben a periódusban szükségletként lép fel nála. Következésképpen itt két különböző folyamatnak, és pedig az anyamadár takarási szükségletének és a fiókák tollasodásának időbeli egyeztetéséről (szinkronizálásáról) van szó. Ha véletlenül, valamilyen oknál fogva a fiókák tollasodása számottevően megkésik, vagy ha az anyamadár takarási szükséglete idő előtt szűnik meg, akkor a fiókák didereghetnek vagy el is pusztulhatnak a hidegben. Érthető tehát, hogy olyan faj nem is alakulhat ki, amelynél az ivadék fejlődése és a szülők gondozási szükségletei nincsenek időbelileg kellőképpen egyeztetve, mert az ivadék gondozás sikeressége alapvető feltétele a faj fennmaradásának.

Vizsgáljunk meg egy másik viselkedésformát is. Közismert, hogy a tyúk szeret kapirgálni. Ennek a viselkedésnek elsősorban a táplálékszerzésben van fontos szerepe, mert sok finom falatot (rejtőzködő bogarat, álcát, magot) lehet a levelek alól, a fű közül, a szemétből vagy a földből kikaparni. Nyilvánvaló tehát, hogy a kapirgálás a tyúknál a táplálékszerzés eszköze. Csakhogy a tyúk akkor is kapar, amikor arra nincs is szükség, például ha sima talajra vagy tányérba áztatott darát adunk neki, azt is szétkaparja. Ez azt jelenti, hogy a kapirgálás mellett, hogy továbbra is betölti az élelemszerzésben a maga szerepét, ugyanakkor el is különül alapvető rendeltetésétől, és viszonylag független szükségletté válik.

A különböző viselkedésformáknak ilyen eltávolodása eredeti szerepüktől és viszonylagosan független szükségletté alakulása gyakori az állatvilágban is, de különösen az ember esetében válik jellegzetessé. Jó példa erre (az állatoknál és az embereknél egyaránt) az úgynevezett fürkészségi vagy kutatási tevékenység szükséglete. Az ismeretlen (hely, tárgy, helyzet) kifürkészése sok veszélytől óvja meg az élőlényt, s ugyanakkor sok előnyt, hasznot (táplálékot, búvóhelyet) biztosíthat számára. De ez a kutatási tevékenység (exploratory behavior), különösen az embernél, viszonylag önálló szükségletként is jelentkezik, s mintegy öncélúvá válik. Az ilyen kutató viselkedés végrehajtása, közvetlen hasznosságától, következményeitől függetlenül is, bizonyos fajta kielégüléshoz vezet. Tehát sajátos szükségletről van szó. Ez az a csíra, amelyből azután az emberi kíváncsiság, a magasabb fokú megismerési szükséglet, az emberi információigény kibontakozik.

A gyermek tudni akarja, mi zörög a játék belsejében, és ezért szétbontja. Tudni akarja, ki dobta fel a holdat az égre, s miért nem esik le onnan, miért van a kicsi egérnek olyan hosszú farka. Addig kérdezősködik, amíg számára megnyugtató választ nem kap. A szomszédasszony szeret híreket hallani a szomszéd asszonyáról, annak lányáról, a lány barátnőjéről és annak ismerőséről, a legújabb ötösikrekről. Mindnyájan kíváncsiak vagyunk arra, hogyan is volt a múltban s hogyan lesz majd ezer év múlva, hogy mi van a Venuson, Marson és a többi égitesten. Az ember sokszor nem azért utazik, hogy keressen (megélhetést), hanem azért keres, hogy utazhasson, láthasson, hallhasson.

Többféle örökség

Az eddig mondottakból úgy tűnik, hogy legalábbis az állatvilágban a viselkedésmodelleket mindenekelőtt a genetikai program határozza meg. Ez így is van, az öröklés azonban még az állatoknál sem határozza meg mindig a viselkedés pontos formáját és tartalmát. Különösen a magasabbrendűek esetében az öröklés bizonyos viselkedéseknek csak a tág lehetőségeit szabja meg. Ezek azután az egyén tevékenysége és tapasztalatszerzése révén realizálódnak konkrét formában.

A zárt viselkedésformák mellett a magasabbrendű állatok nagyfokú tanulékonytságot, bizonyos környezeti hatásokkal szemben fokozott érzékenységet örökölnek. Ennek következtében a viselkedésformák és szükségletek kialakításában a fejlődés magasabb fokán mind nagyobb szerephez jutnak a környezeti feltételek. A tapasztalat azt mutatja például,

hogy a kutya és a macska között, vagy a macska és az egér között egy életre szóló barátság alakulhat ki, ha egész kicsi koruktól kezdve együtt nőnek fel (Kuo Z.Y. kísérletei). A kicsi kacsa vagy liba azt az élőlényt vagy mozgó tárgyat fogja követni, mintha az anyja vagy a társa lenne, amelyet először látott mozogni maga körül (Heinroth és Lorenz megfigyelései).

Az emberről általában köztudomású, hogy egyéni fejlődése folyamán a megszokás révén válik számára szükségletté sokféle viselkedésforma, mint például a táplálkozási, a higiéniai szokások, a társas érintkezési formák. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy egyéni életünk folyamán a természeti és társadalmi, a tárgyi és szellemi környezetünkől szerzett szükségleteinknek, igényeinknek, viselkedésformáinknak sokkal gazdagabb a repertoárja, mint amilyenről számot adunk magunknak. Az emberi világból nagyon sok rezdülésfinomságú összefüggés épül be az emberbe, különösen a zsenge gyermekkor folyamán, anélkül, hogy tudatosulna. Gondoljunk arra a fogékonyságra és könnyedségre, amellyel a gyermek egy-két éves korban minden tudatos erőfeszítés vagy tervezetés nélkül a nyelvet elsajátítja. De mennyi mindent sajátíthat még el ugyanilyen spontán módon: rokonszenv- és ellenszenv-reakciókat, undort, utálatot, félelemreakciókat, az arckifejezésből való olvasást, na meg alapvető kategóriákat és fogalmakat, mint például „azért, mert“, „azért, hogy“. Vajon melyik tudós felnőtt merne versenyre kelni egy két-három éves gyermekkel a kínai, a vietnami vagy akár az angol nyelv kiejtésének és hangsúlyának gyakorlati elsajátításában? Vagy ki vállalkozna vajon arra, hogy az óvodásnak megmagyarázza, mit jelent a „de“ vagy a „de viszont“. Szerencsére erre nincs is szükség, mert a gyerek magától is megtanulja.

Az ember egyik alapvető öröksége tehát a rendkívül fejlett érzékenység, fogékonyság, elsősorban az emberi dolgok iránt, a másik öröksége pedig a sajátos emberi világ, a maga sokrétű tárgyi és szellemi tartalmával, amelybe az ember beleszületik, és amelynek gazdagodásához maga is hozzájárul.

Vizsgáljuk meg ebben az összefüggésben az egyik sajátos emberi szükséglet, az úgynevezett teljesítményszükséglet (Achievement need) eredetét. E tekintetben a minden élőlényre jellemző tevékenységi szükségletből kell kiindulnunk (Hebb).

Ezek után képzeljünk el egy pár hetes csecsemőt. Ha befáslizzuk, tiltakozik: sir, ordít, míg belekékül. Ha kibontjuk, rúgkapál, örül. Igen, ez a legáltalánosabb megnyilvánulási formája a tevékenységi szükségletnek. Később azonban már nem elég, ha rúgkapálhat, kunkorodik, fel akar ülni, aztán fel akar állni, aztán ki akar mászni a járókából, az ágy alá akar bújni a labdája után, aztán fel akar mászni a székre, aztán hintalóra, majd később az igazi lóra, aztán biciklire, autóra, repülőre, űrhajóra... De hát mi ez? Versenyfutás önmagával. Valóban az ember már korán kivetíti a célt, amely mindig előbbre mutat. Először csak érzékeivel veszi célba az elérendőt, majd képzeletével és gondolatával is. Meg kell tehát valósítani az elképzeltet vagy elgondoltat, vagyis a célt, melyhez legtöbbször akadályokon keresztül vezet az út. És ez teljesítmény, mely a *tevékenységi szükséglet*ből sarjad ki. A teljesítmény sajátosan emberi jelenség, mert feltételezi a következő lépés kivetítésé-

nek és az előzővel való összehasonlításnak képességét. De a teljesítmény feltételezi a másik ember cselekvéseivel való összehasonlítást is. Teljesítménynek számít például, ha nagyobbat ugrok, mint a társam, ha magasabbra mászok a fán, ha szebben fütyülök, mint ő, ha modernebb tévét és autót veszek, mint ő, vagy ha több gólt rúgtak a mieink, mint az övéik.

Az állatoknak ilyen összehasonlítási lehetőségeik nincsenek. (Ezért aztán az alhegyi rókáné nem vetélkedik a felhegyi rókánéval abban, hogy melyiknek van díszesebb bundája, ezzel szemben az alszegei doktorné versenyezhet a felszegivel abban, hogy kinek van díszesebb rókája.)

A teljesítmény *mint szükséglet, mint meg nem fogalmazott, de átélt, szubjektív tényező-kategória* már igen korán megjelenik a gyermeknél, és pedig mihelyt eljut oda, hogy mentális tevékenysége révén az el nem értet elérendőnek képes kijelölni, és az elérttel szembe tudja állítani. A teljesítmény-szükséglet terén mutatkozó egyéni különbségeket is már korán lehet észlelni. Valószínű, hogy annál a gyermeknél, akinél a tevékenységi szükséglet erőteljesen nyilvánul meg, a teljesítményszükséglet is erőteljes lesz.

A teljesítmény azonban a külső feltételektől is függ. Az élet általában jutalmazza a teljesítményt. A gyermeket csodálkozással, dicsérével, pirossal, jó jeggyel, jutalomkönyvvel, a sportolót éremmel és diplomával jutalmazzák teljesítményeikért, a jó szakembert pedig elismeréssel, megbecsüléssel, prémiummal, előléptetéssel, kintüntetéssel és jobb keresettel.

A teljesítmény megvalósításának eszközei és tartalma nagymértékben változnak a tudomány, a technika, a termelőeszközök fejlődésével. Ami hajdan teljesítménynek számított, az ma már nem az. (Kinizsi eszközeivel ma legfeljebb az olimpián lehetne sikert aratni, de nem a csatatéren.) A teljesítmény megvalósításának egyes módzatai, amelyek évszázadokkal ezelőtt elfogadhatók voltak, amelyek akkoriban esetleg a haladást is szolgálták, ma elfogadhatatlan, káros formák lehetnek mind az egyén, mind a közösség szempontjából. Ezért aztán az adott társadalmi rend elavulásával az ember teljesítmény-szükségletének is új értelmezése válik szükségessé. Minden társadalom a maga módján intézményesíti, eszmeiesíti, értelmezi és alakítja a teljesítmény tartalmát és megvalósítási módzatát. Napjaink új társadalmában az igazi teljesítmények a közösség erejéből fakadnak.

Az elmondottakból kitűnik, hogy az ember teljesítmény-szükséglete a társadalmi lét feltételeihez idomul, azokat modellálja, azoknak van alárendelve s éppen ezzel válik mindinkább sajátosan emberivé. Az emberi lét azonban sokrétű valami, és ha ez így van, akkor ennek megfelelően a teljesítmény-szükségletnek is többféle változata, variációja lehet. Melyek ezek? Egyelőre még nem tudjuk. Induljunk el a terepre, menjünk ki az emberek közé: gyűjtsünk anyagot.

Halászok, szurkolók és a többiek

Heten ültek a fülkében: két élénktekintetű fiatalember, négy, a tettvagytól és nagy reményektől fűtött halász és az ajtó felőli sarokban egy hunyorgó szemű, gyanakvó pillantású ősz hajú bácsi. Mind a heten egyszerre szálltak fel a 22 óra 01 perckor induló személyvonatra. Csőrömpölésükkel, holmijuk

sokaságával, belső mozgósítottságukkal már helyfoglaláskor a halászok kezdtek uralkodni a fülkében. Ők vitték a szót is. A tömött hátizsákok, a bödönök, golyós és pedzósbotok, a kiemelőlhálók és vágóhorgok alig fértek el a polcokon és az ülések alatt.

A letúrt hosszúszerű gumicsizma, a halászgúnya és a sok-sok kellék annyira átlényegítette egyéniségüket, annyira a halász-szerephez idomította, hogy egyikből sem látszott ki sem a tanár, sem a műszerész, sem a technikus, sem az orvos. Amint a beszélgetés folyamán később kiderült, az ötödik, a jogtanácsos ez alkalommal nem jött el, mert váratlanul a fővárosba kellett utaznia, a rádiótechnikus pedig már véglegesen lemorzsolódott, mert amióta megvan a Fiat 1300-asa, külön utakon jár. Talán hegyi vízre pisztrángászni.

A két fiatalember, a meg nem értés, a csodálat és a lebecsülés között hullámzó érzésekkel nézett a halászokra. Majd amikor a vonat áthaladt a kijáratí váltókon, az egyik megkérdezte:

— Messzire mennek?

— Messzire — felelte röviden a legtestesebb halász.

— És mikor érnek oda? — tudakozódott a másik fiatalember.

— Pirkadatkor — vágta oda ugyancsak a testesebbik halász.

— Te jó ég — csodálkozott az ifjú —, hát akkor maguk majdnem Váradig mennek. Hát itt, Kolozsvárhoz közelebb nem találják meg azt a halat?

— Itt még prohibíció van — hangzik a válasz.

— Prohibíció? mi az a prohibíció? — kérdi kíváncsian a fiatalember.

A halászok megrökönyödve néznek egymásra.

— Tilalom, uram, tilalom — feleli a cingárabbik.

— Miféle tilalom?

— Hát halászati tilalom, mi lehetne más!

A két fiatalember azonban még most sem látta tisztán a helyzetet.

— De miért nincs tilalom Váradon is? — fűzte tovább a szót az egyik.

— Mert ott már elvirágzott a kökény, nálunk pedig most a legfehérebb a kékhegy teteje.

— De mi köze a kökénynek a halhoz, és mi az a kékhegy?

— Fiatalember, maga nagyon le van maradva — horkant fel az egyik halász —, tudhatná, hogy a természet Váradon előbbre van, márpedig a kökény is meg a hal is a természethez tartozik, nem? Nahát! A kékhegy pedig Fenesen a kék palahegy a Szamos-parton. Különben hova valósiak, ha szabad kérdeznem?

— Én épp fenesi vagyok — feleli az egyik ifjú...

— Hallatlan! De hát így van, ha valaki nem halászik, nem lát, nem hall. Fogadom, újságot sem olvasnak.

— Dehogynem, mindennap — feleli az egyik.

— És mit olvasnak ki belőle?

— Hát a sportot meg egyebet.

— Akkor pláne tudniok kellene, hogy meddig tart a tilalom, benne volt a lapban.

— Tán csak nem azt akarja mondani, hogy a halászat is sport!

— De még mennyire, hogy az!

Erre a fiatalemberből kitör a kacagás.

— Szóval maguk most sportolni mennek! Ez mindennek a teteje!

— És maguknak mi a sport? — kérdi a nyírott bajszú halász.

— Nekünk... a futball, az öklözés meg a többi — válaszolnak szinte egyszerre a fiatalok.

— És maguk öklöznek, vagy mit csinálnak, hisz olyan vékonypénczűek, hogy talán még pingpongozni sem tudnak.

— Mi sportkedvelők vagyunk, most is oda megyünk.

— Hova?

— A meccsre.

— Miféle meccsre?

— Hát még ennyit sem tudnak? Hallatlan! Úgy látszik, maguk nem olvasnak újságot. Nem tudják, hogy holnap lesz az U döntő mérkőzés Temesváron?

— És maguk oda mennek szurkolni? — kérdi álmélkodva az egyik halász —, egy egész éjjel és egy délelőtt döcögnek odáig, este vissza, hétfőn pedig munkába állni! Hát ez már igazán hallatlan!

Így azután a két fel között null-null lett az eredmény. Hirtelen tücsökzene szólalt meg fent a polcon. Erre fel a beszéd fonala átterelődt a csalira. Kiderült, hogy a négyüknél tizennégyféle csalétek van, beleszámítva a spinereket és a műlegeket. Minden eshetőségre számítottak, tisztavízre, opálos vízre, zavaros vízre és mindenféle halra: paducra, sütőre, márnára. Az egyik a tücskeibe vetette legfőbb reménységét, a másik a piócaiba, a harmadik pedig legújabb saját gyártmányú műlegeiben bízott a leginkább. Nyúvel és vékony gilisztával mindegyik fel volt szerelve.

A vonat befutott Egeresre. Itt elég sokan szálltak fel, a legtöbben ingázók. Az egyik nagy lármával benyitott a fülkébe, és megállapította, hogy van egy üres hely, de nem foglalta el. Elment, de pár perc múlva visszatért egy 15—16 éves serdülővel és egy ütött-kopott bőrönddel. A fiút leültette az üres helyre, a bőröndnek pedig nagy nehezen szorított egy kis helyet a hátizsákok között.

— Na, barátom — szolt a fiúhoz —, látod itt is jó helyed van — és ezzel el is ment.

Kiderült, hogy az ingázó két fiatal fiút költöztetett el a szomszéd fülkéből, hogy három társával együtt a térdükre tett aktatáskán verhessék a blattot. Egy óráig tart, míg hazaérnek, de addig levernek jó néhány partit.

Az utazás hátralevő részében megszólalt a sarokban ülő ősz hajú bácsi is. Aziránt érdeklődött a nyírott bajuszú halásztól, hogy szereti-e a halat. A válasz nemleges volt.

— Szinte gondolom — mondta az öreg —, bizonyára a kedves felesége önaccsága egyedül is megeszi azt a halat, amit haza tetszik vinni.

Erre kitört a kacagás — a nyírott bajszú szóhoz sem tudott jutni.

— De honnan tetszik tudni? — kérdezte a testesebbik halász.

— Kérem — felelte az öreg —, az rá van írva az emberre, csak látni kell, hogy ki az, aki után fut a szerencse, és ki az, akitől menekül — majd rámutatva a cingár halászra, így folytatta:

— Ön, ha nem jön a szerencse, addig üldözi, míg elfogja.

— De miből látja ön ezt? — kérdezte a testesebb.

— Á, azt nem lehet megmondani — hangzott a válasz —, többet seose ítnék a szeg fejére, ha ezt én megfogalmaznám és elmondanám, mert folyton attól félnék, hogy szavamon fognak.

— És tessék mondani, mi az ön szakmája, grafológus, plánétás vagy pszichológus? — folytatta a kérdést a testesebbik.

— Én kérem — felelte az öreg —, nyugalmazott vasúti kályhás-mester vagyok, de a kályhán kívül az emberek is érdekeltek.

Itt szakítsuk félbe egyelőre a szemléltetést. Ennyi bőven elég ahhoz, hogy levonhassuk a következtetéseket.

Értelmezés

Az embernek is megvan a maga sajátos világa. Igaz, e világnak perspektivikus vonalai a végtelenbe mutatnak. A fejlődés folyamán ennek az emberi világnak a horizontja szüntelenül tágul, s ennek megfelelően az ember oly eszközök birtokába jut, amelyeknek segítségével ebben a végtelenül bővülő világban boldogulni tud, s hozzájárulhat saját világa határainak állandó kiterjesztéséhez.

Az egyén ezeket az eszközöket legnagyobbbrészt nem mint biológiai örökséget kapja elődeitől, hanem mint társadalmi, amelyet biológiailag átörökített képességei, fogékonysága révén sajátíthat el. Ezek közé az eszközök közé sorolhatók nemcsak a technika és a tudomány vívmányai, nemcsak az általános emberi tapasztalat, hanem a sajátos emberi törekvések is. Kutassunk ilyen belső mozgatóerők után az előbb vázolt életanyagban.

Kétségtelen, hogy nem kicsi az a belső hajtóerő, amely a bemutatott embereket, halászokat, szurkolókat és a hozzájuk hasonlókat mozgatja. Belső ösztönzés nélkül mennyiért vállalná valaki azt, amire ők önként vállalkoznak. Száz kilométerre elutazni, szinte két éjszakán át nem aludni egy-két halért, egy mérkőzésért, néhány palántáért... A halászsákmány tényleges értéke a legtöbbször csak kis hányadát teszi ki a költségeknek. Honnan hát ez a nagy buzgalom és odaadás? Úgy látszik, magában a vállalkozásban van valami izgalmas. Valóban, mennyi titkot rejteget egy ilyen vállalkozás, mennyi sejtelem van benne! Vajon lesz-e valami, vajon mekkora lesz a legnagyobb, lesz-e köztük legalább egy harcsa? Vajon ki fogja ma a legtöbbet? Gyuri biztosan megint megszedi magát!

Csupa kérdőjel, csupa talány, csupa kockázat minden lépés, minden döntés, minden mozdulat. És a sok választási helyzet: hova dobjak, a lassú vízbe, a sebesbe, a csendesbe, a sellőbe, a mélybe? Hogyan állítsam be az előkémet, rövide, hosszúra és még hosszabbra? Mennyire súlyozzam le az előkét? Elég lesz-e ennyi ólom? Milyen horgot, milyen zsinórt, milyen csalit tegyek fel?

Úgy látszik, hogy az ember sajátos világában a kockázat igen fontos helyet foglal el. A kockázatban rejlik cselekvéseink egyik jelentős rugója, vállalkozásaink izgalmassága. Ürrá lenni a bizonytalanságon, ez sikert, teljesítményt jelent. Nem is lehet siker ott, ahol nincs kockázat, s így az ember teljesítmény-szükségletét is tulajdonképpen csak a kockázat vállalásával elégítheti ki. Elmenni az üzletbe és onnan venni halat: ebben nemigen van kockázat, de nem is izgalmas feladat. Nem tartunk igényt ilyen feladatra. Egy hallal zsúfolásig telt medencéből kifogni egyet, vagy egy fácán-farmon öt lépésről lelőni egy kakast — ilyesmivel egy halász sem, egy vadász sem dicsekednék. Ez nem siker, ez nem teljesítmény — sőt! És miért nem? Azért, mert nincs benne semmiféle kockázat.

Az ember ősidők óta, mégpedig pontosan azóta, amióta *képessé vált számítani, szemben áll* a mindenkori *kiszámíthatatlannal, a bizonytalannal, a kockázattal*. Gondoljunk az embernek arra a sok tízezeréves harcára, amit az időjárás, a betegségek, a halál, az elemi csapások, a táplálékszerzés, az ellenség kiszámíthatatlanságával, kifürkészhetetlenségével szemben vívott. Amikor az ember egyfelől a számítás képességét, másfelől a számítás tudományát és technikáját örökségül kapja, egyben örökségül kapja a kiszámíthatatlanság elleni harcot is. És ebben a harcban az ember a győzelmek végtelen sorozatát aratta. Többek közt az ürrepülés megvalósítása is egyik újabb mozzanata ennek a sorozatnak.

A kiszámíthatatlan birodalmából ez a „számító“ ember részben az empirikus tapasztalat, részben a tudomány és a technika révén már nagy területeket hódított meg, de még mindig végtelen sok maradt belőle. A véletlen hatalmát az ember a probabilitás (valószínűségszámítás) és az elektronikus számítógépek segítségével törekszik kifürkészni. Az egyén azonban a maga mindennapi tevékenységében empirikus tapasztalatai alapján igyekszik gondolatilag áthatolni a „kiszámíthatatlanság“ fátyolán és felmérni a különböző helyzetekben rejlő kockázatok nagyságát. A rendelkezésre álló konkrét tapasztalatok és ismeretek alapján összeveti a helyzet tényeit és saját teljesítőképességét. Ennek alapján ítéli meg vagy csak *sejti* meg a maga szempontjából (több-kevesebb pontossággal) az adott feladat megvalósíthatóságának valószínűségét. Ez a *szubjektív probabilitás*. Ha ennek alapján az egyén lehetetlennek tartja a feladat megoldását, akkor rendszerint lemond teljesítéséről. Ha viszont valamilyen külső kényszer hatására mégis megpróbálja, akkor a sikertelenség számára, vagyis szubjektíven, tulajdonképpen nem is fog balsikert jelenteni, mert a feladat meghaladta igény szintjét. Ezzel szemben, ha a megvalósítás minden kétséget kizáró módon biztosnak látszik, vagyis ha nem áll fenn semmiféle kockázat, akkor a feladat végrehajtása nem is jelent teljesítményt, nem is okoz sikerélményt.

A mondottakból világosan következik, hogy a sikerélmény alapvető feltétele a sikertelenség bizonyos mértékű valószínűsége: *a kockázat*. Ebből következik az, hogy *az ember igényli és keresi a kockázatot*. Van tehát az embernek egy ilyenfajta szükséglete. Már maga a puszta kockázat, a különösebb tartalom nélküli kockázat is nyújthat bizonyos sikerélményt. Például két vagy több gyermek, de néha még két vagy több felnőtt is el tud szórakozni azon, hogy ki hozza ki hamarabb a dobókockával a száz pontot. (Ide sorolhatók az összes szerencsejátékok.)

Kockázatvállalás az embernek ez az ősi öröksége, amely a teljesítményszükségletből kisarjadva (mint annak derivátuma) viszonylag önálló szükségletté vált, de a gyakorlatban a legkülönbözőbb tartalmakkal kapcsolódik össze. Így például összekapcsolódhatik a szellemi erőfeszítések játékával, mint a sakkjátékban, bizonyos eszmei és gyakorlati célkitűzésekkel, mint a művészi, irodalmi alkotásban, a tudományos és technikai alkotómunkában, az oktató-nevelő tevékenységben, vagy összekapcsolódhatik bizonyos szenzo-motoros képességek játékával, mint például a sportban. Hányszor cikázik át egy szobrász fején az a kérdőjeles érzés, vajon sikerül-e az anyagba belevésnie a gondolatot, azt, amit oly mélyen érez. Hányszor gondol a feltaláló technikus arra, vajon működni fog-e az új

gép? Mennyit szokott töprengeni a kutató azon, vajon a kísérleti adatok vagy a gyakorlat igazolja-e majd *elméleti* feltevéseit.

A kockázatot mint mozgató erőt azonban nemcsak a magasrendű alkotómunkában találjuk meg, hanem gyakran jelen van az ember mindennapi tevékenységében is. Az egyszerű háziasszonyt is izgathatja: vajon ízleni fog-e a vendégeknek az ebéd? Hát vajon a kritikus anyósa mit fog szólni hozzá? Vajon egy csipetnyi majoránna nem javítna még egy kicsit rajta? És a bakfis hányszor faggatja az akáclevelet: „szeret, nem szeret?”

A kockázatvállalás nem mindenkinél egyforma mértékben és nem mindenkinél azonos tartalommal nyilvánul meg. Kinek mi az érdeklődési köre, kinek mi a szenvedélye, aszerint kockáztat egyik vagy másik tevékenységi területen. Az egyik a tudományos kutatás izgalmait ismeri, a másik a bélyeggyűjtését vagy az éremgyűjtését, a harmadik a kertészkedését vagy a méhészkedését, a társaságban való szórakozását. Egy egyénnek a szakmáján belül és azon kívül általában több kedvenc foglalatossága lehet, de nem túlságosan sok.

A vállalt kockázat nagysága szintén változó. Amint több kutató is megállapította (McClelland, Atkinson, Clark, Lowell, Morris), az erős teljesítmény-szükséglettel rendelkező egyének inkább közepes kockázatot vállalnak (amikor a siker valószínűsége 0,5 körül mozog). Ezzel szemben azoknál a személyeknél, akiknél erősebb a védekezési, elhárítási törekvés, többnyire a túl kicsi vagy a túl nagy kockázat vállalása fordul elő. Ez furcsa, de mégis érthető, ha arra gondolunk, hogy itt tulajdonképpen egyazon éremnek a két oldalával állunk szemben. Aki nem bízik eléggé saját erejében, vagy aki nem képes felmérni saját képességeit és a feladat nehézségét, az vagy túl óvatos, félénk vagy pedig éppen ellenkezőleg, ellensúlyozásképpen túl merész, vakmerő. A kényelmes ember igyekszik elkerülni a kockázatot, vagy pedig egyszerűen a vakszerencsébe veti reménységét, és ugyancsak a vakszerencsére hárítja a felelősséget is. A kényelmesség viszont bizonyos mértékben az öröklött hajlamokban, főként azonban az életfeltételekben és a nevelésben gyökerezik. Hogyan lehetne fogékony a kockázattal szemben az olyan ember, akinek egész életén át a szájába repült a sült galamb? És ebben a vonatkozásban emlékeztetnénk Goncsarov „hősére”, Oblomovra, vagy akár Pató Pál úrra.

A kockázatvállalás az egyik legsajátosabb emberi tulajdonság, az ember egyik leghatékonyabb eszköze győzelmeinek kivívásában, a tudás, a kultúra és civilizáció előbbrevitelében. Nem lehetséges alkotó tevékenység, sem nagy emberi tett kockázat nélkül, de a mindennapi élet apró építőkövei is csak valamelyes kockázat árán biztosíthatók.

Mint minden emberi képesség — legyen az akár szellemi vagy fizikai, mint minden eszköz a kőbaltától az atomenergiáig, ami az ember rendelkezésére áll —, a kockázatvállalás nemcsak az építést, hanem a kártevést is szolgálhatja. Ebből kifolyólag nem értékelhető önmagában, hanem csak azokban az összefüggésekben, amelyekben jelentkezik. Értéke és hatékonysága annál nagyobb, minél inkább támaszkodik a sikeres megoldások valószínűségének helyes megítélésére, minél inkább összekapcsolódik az ember szellemi, erkölcsi és fizikai erőbevetésével és minél magasabb rendű célok és eszmények megvalósítására irányul.

REFLEXIÓK

Úgy mondják — legalábbis az érdekeltek —: csupán a költőket, művészeket és a tudomány embereit éri az a kitüntetés, hogy munkájuk teljes kielégülést nyújt számukra; életüket örömmel és elégtétellel tölti ki. Wigner Jenő Nobel-díjas fizikus szerint azonban¹ az említettek közül is valóban boldogok csak a tudósok. Azért ők — mondja a nagynevű fizikus —, mert csak számukra adatott meg a Földön, hogy teljességgel élvezhessék a természeti jelenségek és folyamatok mélységeit, hogy lényegében megértsék és mélységében átéljék e folyamatok nagyszerűségét. Ez az egyetlen élvezet — Wigner szerint —, amely az igazi boldogság és a maximális kielégültség mások számára elérhetetlen csúcsait nyújtja azoknak, akik élni tudnak vele.

S gondolatait még tovább is fűzi: a maximális élvezet csupán azok számára adatott — állítja —, akik a jelenségek alapvető összefüggéseit felfedezik és újra-élik, függetlenül attól, hogy továbbadják-e másoknak vagy sem.

Lehet, hogy Wignernek igaza van; mindenesetre ez az álláspont, úgy tűnik, a tiszta tudomány mellett tör lándzsát, a l'art pour l'art-kutatás és a tudomány belső önfejlődését hirdeti.

Érdekes, hogy látszólag ellentétben ezzel az állásponttal Wignernek egy másik gondolata is teret hódít: a „piszkos kezű“ tudós eszménye, annak a gondolkodónak jelképe, aki nem áttal „leszállani“ a termelés forgatagába, abból meríteni gondolatait, tudását és eszméit átadni a termelőknek, hogy közvetlenül értékesítse a tudományt egy szüntelenül megújuló technológia folyamatában.

Íme, az elefántcsonttorony antipódusa, a tudomány fejlődésének társadalmi hajtóereje, a társadalom történetének és a tudomány sikereinek mélyenfekvő kapcsolata. Íme, egy harmonikusan együttélő, különben ellentmondónak tűnő felfogásbeli kettősség a nagy tudósnál — és nemcsak nála.

A látszatok itt valósággá válnak, és eredetiségük közhelynek tűnik, mihelyt a dolgokat — és a történelmet — kissé alaposabban vesszük szemügyre.

A történelemre vonatkozó állítás különben pontosabb meghatározást kíván.

A tudomány — mint olyan — a maga történetét éli. Az emberiség — a maga részéről — ugyancsak éli a sajátját: egy politikait és még sokfajta más történelmet. Még a tudomány is osztható: a fizikának például megvan a maga sajátos története. Állításunk pontosabb meghatározását éppen ez az oszthatóság igényli: milyen sajátos ez a „történelem“, és mennyire „más“ ez, mint az összes többi.

Nemrég még általánosan elismert volt a következő tézis: valamely tudomány története bonyolult, de fejlődése mégis összehasonlíthatatlanul egyszerűbb a politikai történelemnél. Az érvek bőségét lehetett felhozni, és ezek meggyőzőnek is tűnhettek: a tudomány belső koherenciája, külső paramétereiktől való viszonylagos (egyese-

¹ Eugen Wigner: *The Growth of Science — its Promise and its Dangers*. New York, 1965.

szerint abszolút) függetlensége, korlátolt és pontosan körülhatárolt tárgya, valamint — de nem utolsósorban — a fejlődést szabályozó törvényszerűségek ellentmondásmentes belső logikája.

Úgy tűnik azonban — legalábbis a fizika szféráján belül —, hogy ez a tézis túlhaladott. Fő érveink lényegében az utóbbi harminc év eseményeire épülnek, és elsősorban a nagyhatalmak között kialakult erőegyensúlyra mint általában a tudomány és különösképp a fizika fejlődésében fellépő harmadik (s talán a jelen pillanatban döntő) tényezőre. Az első kettő már régebbi és közismert: a belső és specifikus tényező, az önfejlődés, a külső és általános tényező, a társadalom.

A harmadik — az erőegyensúly tényezőjének fellépése — súlyos következményekkel jár: a tudomány és politika mind szorosabb összefonódásával s a tudomány feltételezett viszonylagos függetlenségének egyre hangsúlyozottabb elvesztésével.

A harmadik tényező — mint az első kettőtől eltérő, fejlődést meghatározó — fellépése ellen alapvető érveként a következők hozhatók fel: lényegében ez a tényező nem független, hanem része a második — általános — tényezőnek, azaz a társadalomnak (mint tényezőnek).

Ez az érv több oknál fogva nem tartható fenn.

Mindenekelőtt a függetlenség fogalma (ebben az értelemben) mindig relatív. A társadalom (mint a fizikát fejlesztő tényező) fogalmába minden belefér. De fejlődésmeghatározó értelemben ma — amint ezt a fizika története révén bizonyítani kívánjuk — a nagyhatalmi erőegyensúly teljesen új, eddig nem szereplő és döntő tényezőként lép föl a tudomány (és a fizika) fejlődése során.

A társadalom a fizika fejlődésére elsősorban mint termelés hat, pontosabban mint társadalmi termelési mód. Az erőegyensúly — mint tényező — azonban mindenekelőtt két (legalább két) antagonistá termelési mód koegzisztenciáját tételezi fel, és a (tudományos) fejlődés motorja (a harmadik tényező értelmében) éppen ez a koegzisztencia, függetlenül a társadalmi termelés egyik vagy másik módjától.

A tudomány és politika viszonyának módosulását azonban nem a békés, fogyasztási javak termelési egyensúlya (mint a két termelési mód koegzisztenciájának következménye) vonja maga után, hanem a harci eszközök termelési egyensúlya.

A tudomány története általában — és sajátosan a fizikáé — egyre bonyolultabbá válik. Abban a mértékben, ahogy a tudomány és politika viszonya mind szorosabbra fűződik, a politikai tudomány és tudománypolitika közti határvonal egyre homályosul, a tudományok története mindjobban kezd hasonlítani a politikai történelemhez. Allíthatjuk, hogy korunkban a fizika története ugyanolyan komplikálttá válik, mint a politikai történelem. S e fejlődés döntő tényezője éppen a nagyhatalmi erőegyensúly fellépése.

A további elemzésnek kell majd eldöntenie, vajon e fejlődés során a fizika — relatív függetlenségének valószínű elvesztése mellett — elveszti-e belső koherenciáját is, pontos és korlátozott tárgyát, és különösképp a fejlődését irányító törvényszerűség között működő, ellentmondásmentes belső logikáját?

A felvetett probléma nem tűnik sem túl könnyűnek, sem egyszerűnek.

A tudomány fejlődése nem tárgyalható a társadalmon kívül. Az emberek, akik a fizikát — valamint a tudomány bármely más ágát — művelik és alkalmazzák, a társadalmon belül születnek, alkotnak és halnak meg. Egész tevékenységüket az a társadalmi környezet feltételezi és határozza meg, amelyben élnek. Tudományos eszközeik, laboratóriumaik — még az elméletiek is (sőt talán elsősorban azok) — valamely emberi közösség tevékenységének termékei. És e helyen a hangsúly éppen azon a társadalmi környezeten van, amelynek a tudomány embere éppen részét

alkotja, egész — tudománynak nevezett — tevékenységével egyetemben. A politikai történelem és a tudomány fejlődése ebben az értelemben és éppen ezért a múltban sem alakult egymástól függetlenül.

De csak ebben az értelemben.

A múlt figyelmesebb elemzése ugyanis azt mutatja, hogy lényegében a tudomány — és itt is elsősorban a fizikára utalunk — majdnem mindig belső szükségletektől és törvényszerűségektől hajtottan, a társadalmi rendelestől viszonylagosan függetlenül fejlődött, és durva vulgarizálás volna, ha elfogadnók a társadalmi rendelest mint egyetlen, közvetlen és önműködő tényezőt a fizika történetének alakulásában.

De még ennél is tovább mehetünk. Építve a jelenre és figyelmesen vizsgálva a jövőt — anélkül, hogy steril jóslatokba bocsátkoznánk —, előre látható a fizika egyre specializáltabb ágankénti fejlődésében az önfejlődés szerepének erősödése, mely ugyanakkor összefonódik egyes közvetlen társadalmi szükségletekkel — de gyorsan meg is szabadul azoktól —, hogy magától az anyag belső, intim, imponderábilis törvényszerűségeitől hajtva és kényszerítve folytassa önfejlődésének sajátos útjait.

Ez a folyamat úgy tűnik, hogy a jövőben — és nem is olyan túlságosan távoli jövőben — visszájára fogja fordítani a viszonyt az adott társadalom és tudomány között. A társadalmi rendelés helyett mint a tudomány fejlődésének motorja fel fog lépni a tudományos rendelés mint a társadalom fejlődését előrehajtó tényező, s így válik majd valójában a tudomány közvetlen termelőerővé, s talán éppen a leglényegesebbé.

Max Planck — a kvantumok atyja — J. Woodhoz intézett egyik levelében² 1931. október 7-én bevallja „kétségbeesett tettének“ — a hatáskvantum fizikában történt bevezetésének — mélyreható okait: „Akkoriban — 1900-at írtunk — már körülbelül hat éve ütdözött az anyag és sugárzás közti egyensúly problémájának riasztó, sőt fenyegető helyzete. A dolgokat kibékíteni akaró minden kísérletem kudarcba fulladt. Tudtam, hogy a problémának kulcsszerepe van a fizikában, ismerem a normál spektrumban az energia eloszlásának helyes képletét, de mindenáron elméleti értelmezését kellett találnom a jelenségnek, függetlenül azoktól az áldozatoktól, amelyeket ennek érdekében hoznom kellett.“ A továbbiakban Planck leírja, miképpen áldozta fel a fizika addig elfogadott tételeit a helyzet megmentése végett — vigyázva azonban arra, hogy a termodinamika két alaprincipiumát ne érintse: az elsőt, amely lényegében az energia mennyiségi megmaradásának elve és a másodikat, amely a fizikai folyamatok lefolyásának irányát szabja meg. Sokkal később³ a kiváló fizikus leírja, hogy mi történt vele „kétségbeesett tettének“ elkövetése után: „1900 után még sok-sok évet dolgoztam, és hihetetlen mennyiségű energiát pazaroltam azokra az eredménytelen és lényegében értelmetlen kísérleteimre, melyek azt célozták, hogy összeegyeztessem az elemi hatáskvantumot a klasszikus fizika tételeivel. Később számos kollégám úgy tekintette ezeket az erőfeszítéseket, mint személyes tragédiámat. De engedjék meg, hogy én másként értékeljem ezt a periódust. Meg vagyok győződve arról, hogy áldozataim révén valami sokkal értékesebbet találtam, mint a már említett negatív eredményt. Csak most —

² Martin J. Klein: *Thermodynamics and Quanta in Planck's Work, Physics Today*, 1966. 19. 11.

³ Max Planck: *Scientific Autobiography and Other Papers. Philosophical Library. New York, 1949.*

annyi év értelmetlen keresése és őrli vívódásai után — tudom, hogy a hatáskvantum sokkal nagyobb szerepet játszik a fizikában és sokkal mélyebb a jelentősége az általános emberi gondolkodás számára, mint azt én valaha is gondolni mertem volna, s ez ma bizonyított tény.”

A nagy tudós profétikus eszméi ma, s talán holnap még inkább, mint ma, nemcsak bizonyított tények, hanem jelentőségükben korszakalkotóak. A fizika forradalma, melyet Planck hatáskvantuma indított el és Einstein relativitáselmélete folytatott, egyre mélyebbre hatol az emberi gondolkodás alapjaiba, s többek között egy új logika — a polivalens logika — alapelemévé válik. Ez a forradalom ma már egyre inkább áthatja a tudományt s holnap egyre inkább áthatja a társadalmat is.

Jellemző az a tény, ahogyan a kvantumok ideája a társadalmi rendelés hatására fellép, majd attól függetlenül magát belső törvényei szerint fejlődik tovább, egyre jobban szétterjedve a tudományágak között, hogyan hatol be az emberi általános gondolkodásba és válik ezzel a fejlődés egyik motorjává.

Csaknem a XIX. század végéig szinte egyetlen fizikai folyamat sem követelte a kvantumokhoz hasonló diszkontinuitás hipotézisének felállítását. Egyes ókori filozófusok, mint Abderai Démokritosz (i.e. 420) vagy Gassendi (1592—1655) nézetei nem tekinthetők megalapozott és a tudomány belső vagy külső szükségleteiből fakadó tudományos hipotézisnek. Csak a hőelmélet megalapozása és a XIX. század közepe és vége felé a termodinamika principiumainak első megfogalmazása után lépnek fel bizonyos belső és külső (most már elháríthatatlannak tűnő) ellentmondások. És itt nem csupán a fizika építményének bizonyos belső problémáiról van szó, hanem valódi társadalmi rendelésről: a hőjelenségek alkalmazásáról a termelésben. Felépnek a kazánok melegítésének, a fémek esztergálása és gyalulása során adódó hőkibocsátásnak, a motorok hűtésének és különösen teljesítményének, egyszóval a hőszagazásnak alapvető problémái. A gyakorlatilag tapasztalt és elméletileg a klasszikus fizika nyújtotta megoldások közti evidens szakadék kényszeríti a fizikát olyan erőszakolt megoldások „felfedezésére”, amelyek ideig-óráig hivatottak megmenteni a klasszikus fizika alapjait.

Az elmondottakkal párhuzamosan és tőlük látszólag függetlenül egy másik — optikai, vagy ahogyan ma neveznök, spektroszkópiái és anyagszerkezeti — természetű problémakomplexum is fellépett, amely sokkal kevésbé volt társadalmi rendeléshez kötve, s inkább az elektromágneses sugarak — maxwelli — hatalmas elméleti építményéből fakadt. Ebben a tartományban már 1890-ben megjelenik a színeképek empirikus magyarázata a Rydberg—Balmer frekvenciatörvény révén, anélkül, hogy a legcsekélyebb utalást tartalmazná a kvantumokra vagy egyéb diszkontinuitásra, és valamelyest konzekvens értelmezésére csupán 18 év múlva kerül sor a Walter Ritz-törvényben. Bekapcsolása a kvantumelméletbe csak Niels Bohr 1913-as atomelméletével indult meg, és a két irányzat következetesen és véglegesen csak a Heisenberg—Schrödinger-féle kvantumelméletben egyesül 1925—1927-ben.

De míg ennek a második irányzatnak (elektromágneses sugárzás) a fejlődése — legalábbis elméletben és egy bizonyos fokig — lehetséges lett volna Planck, illetve Einstein hipotézise nélkül is, addig az első irányzatnak (hőszagárzás) a fejlődése elképzelhetetlen volna a kvantumhipotézis konzekvens alkalmazása nélkül.

A kvantumhipotézis tehát határozottan társadalmi rendelésre születik. További története azonban más hajtómotorokra utal: elsősorban a belső — a tudomány klasszikus önfejlődési szabályai szerinti — fejlődést ösztönző tényezőkre, melyek időnként ugyan lökést kapnak egyes külső társadalmi szükségletektől, de lényegében sajátos törvények szerint zajlanak.

Az önfejlődés első impulzusát Albert Einstein munkái szolgáltatták 1905-ben amikor is teljesen elméleti megfontolások révén kvantálja az energiát, s bevezeti a fotont a sugárzás épületébe.

A gondolati lavina elindult, a kísérletiek és elméletiek tovább fejlesztik az eszmét. Sorra, ha szabad így kifejeznünk magunkat, rohammal beveszik a fizika különböző tartományait, majd a rokontudományokat. A termodinamikából és sugárzáselméletből a kvantumok behatolnak az atomba, rajtuk keresztül az anyag szerkezetébe és a spektroszkópiába, ahonnan a kémiát és biológiát veszik birtokukba, miközben feszíteni kezdik a klasszikus matematika kereteit is. Dirac bevezeti a disztribúciókat, és ma már a tér és idő kvantálása van napirenden.

De mi az összefüggés mindezek és például a Pauli-féle kizárási princípium vagy a Feynman által az anyag legbelső kvantumfolyamatai leírását szolgáló modern diagram-technika között?

Látszólag semmi. Messze vagyunk már a társadalmi rendelés előidézte Planck-féle hatáskvantum hipotézisétől, s az újabb eredményekben szinte már fel sem ismerhető a kezdet.

Mégis van egy belső, mély kapcsolat a felsorolt jelenségek között, egy szoros összefüggés a fizika fejlődését a továbbiak során irányító logikai szükségszerűségek és a véletlen, esetleges események között.

Richard Feynman, az 1965-ös fizikai Nobel-díj kitüntetettje, a díjkiosztás alkalmával elmondott értekezésében⁴ mély szubjektivitással elemzi az ilyen helyzeteket: „Mindig különösnek tűnt előttem az, hogy a fizika alapvető törvényei olyan változatos formákat ölthetnek, melyek kezdetben egymástól teljesen függetlennek látszanak, majd rövid matematikai elemzés után kitűnik a közöttük fennálló szoros kölcsönhatás... Én nem tudom eldönteni, miért van ez így, de úgy vélem, e helyzet valahogyan éppen a természet belső egyszerűségét tükrözi... Egy dolog valószínűleg annál egyszerűbb, minél többféleképpen írható le egyazon időben anélkül, hogy mindjárt gyanítanád, hogy ugyanazt a dolgot írtad le...”

Eredeti ötletéről, mely kitüntetett felfedezéséhez vezetett, Feynman így vall: „Még diákkoromban született meg bennem, akkor, amikor úgy tekintettem a dolgokat, amint azok vannak, tele hibákkal és nyitott kérdésekkel, problémákkal, és kétegyekkel, s nem úgy, amint az ma általában szokás, azaz természetellenesen, mintha minden tökéletes és megoldott volna. Az ötlet akkor végtelenül egyszerűnek és elegánsnak tűnt nekem — tüstént beleszerettem...”

Valaki azonban joggal megkérdézhethetné tőlem, mi történt volna az elektronnak önmagával való kölcsönhatásával, ha én akkor ifjú koromban, nem szerettem volna belé? Azt válaszolnám a kérdezőnek, hogy bizony ez az ötlet is megöregedett volna, mint az asszony, és akkor már nem lett volna olyan vonzó, hogy a mai ifjúságnak megdobbanjon a szíve, amikor rátekinthet. Ugyanakkor azonban az idősebb asszonyokról sok szép dolgot kell elmondanunk, mert jó anyák ők és időnként néhány nagyszerű gyermeknek adnak életet...”

A tudományok történetét pontosan azért szokás tanulmányozni, hogy jobban megérthessük magát a tudományt. A fizika — mint tudomány — nem létezett mindig, s úgy tűnik, nem is fog — mint olyan — örökké létezni. Történelmi kate-

⁴ Richard P. Feynman: *The Development of the Space-Time View of Quantum Electrodynamics. Physics Today, 1966. 19. 8.*

gória, tehát, éppoly mulandó, mint sok egyéb. Története azonban tele van tanulságokkal, s ez a tulajdonsága teljes figyelmet érdemel.

Az első fizikus ezen a földön — amint azt mondani szokás — alexandriai Héron volt (körülbelül i.e. 100), aki még egy gőzmasinát is feltalált. A fizikát mint tudományt azonban Isaac Newtontól szokták számítani (1642—1727). Korában s még vagy 200 évig azután a fizikáról mint egységes, pontos, és jól meghatározott tárggyal rendelkező koherens tudományról szokás beszélni. A tudományok történetének ez az idillikus korszaka — úgy tűnik — ma már végleg a múlté.

A tudományok tudománnyá válásának problémája nagyon sokat vitatott és ellentmondásosan tárgyalt kérdése a történelemnek. A jelen szerény reflexiók — amint egyetlen érintett kérdésben sem lépnek fel a teljesség igényével — nem óhajtják a legcsekélyebb mértékben sem kimeríteni a fizikai tudományok tudománnyá válásának problémáját sem. Úgy véljük azonban, érdemes e kérdésnek legalább három aspektusát felvetnünk, mert ezek egyrészt egyértelműen elfogadottak, másrészt jól előkészítik az alapp probléma — a fizika és társadalom kapcsolata — három tényező hipotézisének bizonyítását.

Valamely tudomány akkor válik valóban tudománnyá — s ez a fizikára, mely a matematika után a legegzaktabbnak tekintett tudomány, különösképpen érvényes —, amikor állításai algoritmizálhatók, törvényszerűségei axiomatizálhatók és az általa tanulmányozott folyamatok modellálhatók.

A matematikának, a természeti jelenségek valamelyik kutatási ágába való behatolása sine qua non feltétele annak, hogy ez a kutatási ág a szó valódi értelmében tudománnyá váljék.

A görög filozófusok csillogtak a minőségek területén. Ők nem is óhajtottak többet; elsődleges céljuk éppen a minőségi lényeg feltárása volt. Arisztotelész „anyagelméletében“ a négy elem: a tűz, a levegő, a víz és a föld szüli az anyag minden tulajdonságát. Mindazon homályos kutatásokat, melyeket a XVII. század közepéig olyan jelenségeken végeztek, amelyek később a fizika körébe kerültek, ezek a minőségi ideák uralták, anélkül, hogy a kutatók bármit mennyiségileg ki tudtak volna számítani, vagy ilyen pretenciója lett is volna valakinek egyáltalán. Egyenesen meglepő, és itt elsősorban valóban a társadalmi rendelés hiánya a hibás, hogy a mennyiségi kalkulus, mely már a geometriában közel 2000 éve csodákat művelt (Euklidész már i.e. 300-ban megpróbálta az első axiomatizálást), nem képes behatolni az anyag szerkezetének tulajdonságaira vonatkozó vizsgálatokba. Néhány empirikus kísérlet, itt-ott néhány kíváncsi megfigyelés, mely minden összefüggést nélkülöz, ez volt — a spekulációkon kívül — minden. De még csak meg sem kísérelték a jelenségek mennyiségi analizisét. A matematika mennyiségi elemzésével való kontaktus teljes hiánya, a kísérletek és megfigyelések empirizmusa tehát a tudományokban általában és a fizikában különösképpen lényegében meggátolt minden fejlődést egészen a XVII. századig. A kor gondolkodói mindent „megteoretizáltak“, a megfigyelt jelenségeket steril frazeológiába burkolva kommentálták, és esetleg megkísérelték egyes természeti jelenségek vagy folyamatok „in vitro“ reprodukálását. Böbeszédűen ecsetelték a megfigyeléseket, „érdekes“ történeteket meséltek olyan dolgokról és jelenségekről, melyeket sohasem voltak képesek kiszámítható és a gyakorlattal összeegyeztethető modellekbe önteni.

Természetesen súlyos hiba volna e korszakot teljesen meddőnek értékelni, és ugyancsak szerénytelenség volna korunkat úgy feltüntetni, mint a tudomány fénykorát, mely előtt minden játékosan könnyű, s utána már semmi lényeges sem

jöhet. A tudományok történetében mindig kockázatos dolog volt valamely hierarchizálás, ma is az, és mindig az is lesz.

De a tudomány — a szó mai értelmében vett — tudománnyá válásának elemzése során mégis ki kell domborítanunk azt a tényt, hogy Newton volt az első, akinek sikerült leraknia az alapját egy a természetet egységesen felfogó elméletnek, mely egy megfelelő matematikai módszer révén teljesen kiszámítható modellen alapult, úgyhogy az egész elmélet egy jól meghatározott axiómarendszeren belül ellentmondásmentes törvényekre támaszkodott.

A tudománnyá válás e három lényeges elemének egyidejű megjelenése emeli első ízben a természettudomány rangjára a fizikát. És az úttörés e nagyszerű korszakában — melyet elsősorban a mechanika erőteljes fejlődése jellemez — kell kiemelnünk történetünk egyik alapvető jellemzőjét. Ez az aspektus a tudományok relatív függetlenségéhez kapcsolódik.

A tudomány éppen ebben a periódusban válik a többi társadalmi tevékenységtől viszonylagosan függetlenné. Ebben a függetlenné válásban a fizika érdemei vitathatatlanok. Az a két és fél száz év Newtontól errefelé, melyet az „idillikus” jelzővel illettünk, éppen ebből a szempontból volt idillikus. Annak a társadalomnak, melynek kontextusából a fizika is kinőtt, politikai történelme a fizika fejlődésétől relatíve függetlenül tör magának utat az évtizedek egymást követő tumultusában, még akkor is, ha időnként egy-egy „társadalmi rendelés” meg-megböki egyik vagy másik ágon a tudományos fejlődést.

A tagadhatatlan newtoni autoritás — minden más említett érdemének elismerése mellett is —, akárcsak az Arisztotelész utáni korszakban, hosszú ideig fékezi a fizika fejlődését, s e tudománynak csakis azon ágai kezdenek önálló fejlődésbe és válnak később a modern elméletek csiráivá, melyekhez ő maga életében nem nyúlt (itt elsősorban a termo- és elektrodinamikára gondolunk). Mint már említettük, a termodinamika kezdeti szakaszaiban szorosan kapcsolódik a társadalmi szükségletekhez. Ezzel szemben az elektrodinamika egészen másként fejlődik; egyes gondolkodók „játékszereiből” tudománnyá csak Maxwell megjelenése után vált, és e folyamatnak igen kevés köze van a társadalmi rendeléshez. Ő maga abszolút elméleti ember, aki elsősorban csupán a felfedezett jelenségek belső szükségszerűségeitől és a közöttük levő kapcsolatoktól, valamint az általa és mások által modellált folyamatok belső logikájától hajtva pontos és zárt matematikai algoritmusba öntve axiomatizálja mindazon törvényszerűségeket, melyeket elődei empirikusan fedeztek fel.

De a fizika viszonylagos függetlenségének kialakulása ebben az idillikus korszakban legvilágosabban az anyagszerkezet keretei között követhető.

Az anyag folytonos vagy diszkrét jellegének problémája (már maga az, hogy az anyagnak van szerkezete) valójában akkor lépett elő, amikor a fémkohászat gyakorlati szükségletei mint társadalmi rendelés ezt megkívánták. Nem beszélve a filozófusok és különböző többé-kevésbé alkimista középkori mesterek naiv hipotéziseiről és minőségi kombinációiról, a fémkohászat és tudomány kapcsolatáról csak akkor kezdetünk valóban beszélni, amikor ez utóbbi a tudománnyá válás folyamatában és viszonylagosan függetlenné válása során mint önálló tudományág — a fizika — a színtérre lépett.

De hosszú ideig még ez a kapcsolat is csak úgy jellemezhető, mint „a tudomány fényeit nélkülöző vak technológia”⁵. A fizika és az ipari technológia, illetve fémkohászat viszonyának hosszú évszázadokon át „fázisban eltérő” jellege van. A

⁵ A. Mussard: *La politique de recherche de l'entreprise. Etudes et Documents du CNBOS. Paris, 1964.*

kísérleti kutatások (hogy az elméletiekről ne is beszéljünk) állandó eltolódást mutatnak az ipari technológia igényeihez és szükségleteihez képest. Hol az egyik van elől s a másik marad le, s hol fordítva, de leginkább az utóbbi helyzet jellemző majdnem mind a mai napig e viszonyra. A XVIII. és XIX. század fémkohászata még jóval azelőtt, hogy a fizikus egyáltalán érdeklődni kezdett volna utánuk, empirikusan ismer egy sor olyan fizikai jelenséget, mely bensőleg kapcsolódik munkájához. A plasztikus és rugalmas deformációk, e tulajdonságok függése valamely próbaanyag szemcsés jellegétől, szennyeződésétől és más szerkezeti jellegektől; mind olyan problémák, amelyek a kor fémkohászatait izgatják, és szükségszerűen valamely primitív anyagszerkezeti modell felállítását szorgalmazzák, amivel megmagyarázhatók a tapasztalt jelenségek. A XIX. század technológiája már bizonyos mértékben tagadhatatlanul profitált a fizikából mint tudományból. A felállított modellek közelítéskor kétségtelenül figyelembe vették a mechanika, termodinamika és néha az anyag elektromos és mágneses tulajdonságaiból leszűrt általános ismereteket is. Ez az a kezdet, ahol először jelentkezik a tudomány hatása a technológiára.

Ebben a kezdeti szakaszban a fizikusok, kohászimesterek és néha még a filozófusok is, egyes geometriai formák, méretek és a közöttük fellépő kölcsönhatások feltételezett összefüggéseit felhasználva még tisztán minőségi alapon vezetik le a fémek és más használt anyagok modelljeinek tulajdonságait. Ilyenformán sikerült megállapítaniuk, hogy ha minden egyes esetben külön-külön helyesen választják ki a megfelelő formákat, méreteket és a feltételezett kölcsönhatásokat, valamint az alkalomnak megfelelő dimenziókat használnak, akkor az így kreált modell minőségileg pontosan úgy viselkedik, ahogyan ezt az adott helyzet megköveteli. Így kezd az antik és annak idején teljesen zavaros atomizmus gondolata új, tisztább formákat öltetni, és először az elektron (1894), majd az atom- (1897), később a molekula- és a kristályszerkezet alakjában (eltérően a kezdeti szakasz elméleti filozófiai síkon idealizált eszméitől) bevonul az ipari termelés gyakorlati technológiájába.

A fejlettebb szakasz akkor következik be, amikor e fizikai-geometriai modelleket a felsőbb matematika elemeivel kombinálják. Ekkor azonban új éra kezdődik a fizikában, melyet e tudomány kettéhasadásának korszaka jellemez: kísérleti és elméleti fizika külön-külön létjogosultságot kap, és ebben a szakaszban éri el csúcspontját a fizika viszonylagos függetlenné válása is. Ebben a korszakban élünk ma, de talán már látjuk e kor alkonyát. Nincs oly messze már az az idő, amikor a kísérleti és elméleti fizika közötti szakadék áthidalásával egyidőben valószínűleg végérvényesen eltűnik a fizika feltételezett viszonylagos függetlensége is.

További reflexióink felölelik majd a fizika történetének újabb fejezeteit, bizonyítva kiinduló tételünket: a nagyhatalmi erőegyensúly mint a fejlődés harmadik tényezője ma döntő tényezővé vált a tudománynak — és ennek révén mint közvetlen termelőerő — a jövő társadalmának fejlődésében is.

A NAGY JÁTÉKOS

(Martinovics Ignác utolsó napja)

SZEMÉLYEK

MARTINOVICS
FERENC császár
LIPÓT császár
LACZKOVICS
HAJNÓCZY
SIGRAY

SZENTMARJAY
KAPITÁNY
I. BÍRÓ
II. BÍRÓ
III. BÍRÓ
IV. BÍRÓ
V. BÍRÓ

Katona, hóhér, hóhérségédek

Történik 1795-ben

SZÍN: mindvégig Martinovics cellája, mely egyik oldalán szabadon kiszélesedik félkör alakú nyitott térré. A cella bútorzata: keményfa asztal egy székkal, vaságy.

ELSŐ RÉSZ

A cella félhomályban van, az erősen megvilágított nyitott félkör közepén áll a halálos ítéletről már tudó Martinovics. Az öt bíró szabályos kört formálva állja körül Martinovicsot. Martinovics polgári ruhában van, a Bírók talpig feketében. Ok különben, amikor a színen vannak, de a játékban nem vesznek részt, hátrahúzódnak a cella mélyébe, egymástól egyforma távolságban mozdulatlanul állva a cella hátterének sötét tónusú díszletét alkotják... Mindegyikük kezében (egyforma figyelmeztető társal) Martinovics kátéjának egy-egy példánya.

I. BÍRÓ (*percnyi csend után, a Kátéből, keményen*): A császár hatalma Istentől való? Nem. Ez csalás, melynek segítségével a királyok a sötétség esztendeiben Istennek kitalált haragja által megerősítik saját hatalmukat.

MARTINOVICS: A császár parancsára írtam ezt le.

II. BÍRÓ (*mint első Bíró*): Van-e a népnek joga királyát a trónusról letaszítani? Nemcsak joga van rá, szükséges

ezt megcselekednie, ha szabadon akar élni, és legszentebb jogait gyakorolni akarja.

MARTINOVICS: Ezt legelőször a megboldogult császárnak olvastam fel. Az ő utasítására írtam... Az új császár nem tudhat róla, hogy engem halálra mertek ítélni. Kérem, azonnal értesítsék a császárt.

III. BÍRÓ (*ugyanúgy*): Trónfosztásra csak akkor van szükség, ha a királyok rosszak, gonoszak, vagy akkor is, ha okosak, igazak, jók? Minden esetben. Ha a királyok gonoszak, ezerféle lehetőségük van a népek kínzására; ha a királyok jók, a királyi igazgatás rendszere, mely csak tökéletlen lehet, a miniszterek által gyakoroltatja ki a maga királyi mérgét.

MARTINOVICS: Én, aki Lipót császárnak legkedvesebb embere voltam, nem írhattam le ilyet őszintén! Válgék már önök előtt világossá, hogy én ilyet csak császári utasításra írhattam le.

IV. BÍRÓ (*ugyanúgy*): Milyennek kell lennie egy olyan királynak, aki képes népet boldogítani? Egy olyan király okosabb és tökéletesebb kell hogy legyen, mint az egész nép együttvéve, mert minden egyes alattvaló a király tehetségétől várja a maga boldogságát.

MARTINOVICS: A császár szeret engem. A császár válaszolt volna a leveleimre, de minden bizonyít elsikkasztották a leveleimet. A halálomat kegyetlenül meg fogja bosszulni a császár.

V. BÍRÓ: Létezhetik-e ilyen király? Nincs annyira mérhetetlenül okos, annyira tökéletes ember. Minden király vagy maga csal, vagy őt csalják meg udvari talpnyalói; vagy gonosz indulattal kinozza a népet, vagy ostobaságával ostromozza.

MARTINOVICS: A megboldogult császár íratta ezt le velem. Önként nem írtam volna le, minden udvari ember tudhatja, mennyire szerettem és tiszteltem a megboldogult császárt. Ferenc császárt is tiszta szívből javára szolgálom.

I. BÍRÓ: Mit kell tehát a népnek cselekednie boldogsága érdekében? A királyságot megdönteni, köztársaságot kialakítani és a királyt az ő minisztereivel együtt megbüntetni.

MARTINOVICS: A császár és én nem igazi, hanem játékkorradalmat akartunk, hogy a királyságellenes indulatok veszélytelenül levezetődjenek. Ne merjenek hozzám nyúlni, míg nem beszéltek a császárral. Kegyetlenül fog lakolni az, aki engem, a császár barátját a császár nevében elveszejteni igyekszik!

Sötétítés, majd megvilágítva a cella, Martinovics az asztalnál ül és ír. A Kapitány rohan be három katona kíséretében.

KAPITÁNY: Itt álljanak meg az ajtó mellett. *(Izgatottan.)* Martinovics, készüljön fel. Meglátogatja a császár.

MARTINOVICS *(felugrik az asztaltól)*: Végre! Ezért késett hát a kegyelmi kérvényemre a válasz. Tudtam, kapitány. Magának is mondtam, hogy a császár nem hagy engem elpusztulni. Ófelsége meg fogja büntetni azokat akik rosszul mertek bánni velem. Hol van őfelsége? Már belépett a börtön kapuján? Kik vannak a kíséretében?

KAPITÁNY *(fejvesztetten)*: Székek, székek kellene! *(Katonákhoz.)* Szerezzenek székeket. Nincsenek a közelben kényelmes székek. Rohanjanak a börtönparancsnok úr irodájába, minden karoskéket hozzanak ide.

MARTINOVICS: Nem kellene székek! Nem fogunk itt beszélgetni, az csak természetes, hogy nem fogunk itt beszélgetni. Ófelsége látni akarja szenvedéseim színhelyét körülnéz, és azonnal elvitet innen. *(Kissé erőltetett ujjongással.)* Nem szeretnék a börtönparancsnok börtönében lenni!... Nem maradunk itt, nincs miért székeket hozatnia, kapitány úr.

KAPITÁNY: Nekem annyit parancsoltak, készítsem elő a celláját őfelsége fogadására.

MARTINOVICS: Maga örülhet, kapitány, magáról nem tudok rosszat mondani őfelségének... Látja, okos viselkedés az, ha valaki nem rüg feltétlenül a kiszolgáltattottakba. *(Rövid szünet után.)* Szép a császár gesztusa, nagyon szép a császár gesztusa, a kegyelmet személyesen hozza meg, és szenvedéseim színhelyén hirdeti ki.

Az őt Bíró kíséretében belép a császár. A Bírák jelentőségteljesen felsorakoznak a háttérben.

KAPITÁNY *(ijedten)*: Felsőleges császár, bocsánatáért esedezőnk, nem voltunk felkészülve a fogadására, a székek még nem érkeztek meg, küldtem utánuk.

FERENC: Hagyják csak, állunk...

MARTINOVICS *(a császárhoz rohan, játsza a nagyon alázatost, próbálja leplezni rettenetes izgatottságát, kezét csókol, majd lelkendezve visszaroohan az asztalhoz, összeszedi a teleírt papírlapokat)*: Még mielőtt megtudtam volna, hogy felséged meglátogat, gondolatban felségednél jártam, éppen levelet fogalmaztam, talán fel is olvasnék néhány paszszust a levélből, ha megengedné felséged. *(Teszi magát, hogy nem vette észre a császár legyintését, pátosszal olvasni kezd.)* Szeretett uralkodó, Lipót fia, József unokaöccse! Ellenségeim nem engedik, hogy figyelembe vedd nagy szolgálataimat, melyeket birodalmadnak tettem. Atyád biztosított engem, hogy ő és utódja mindig hálások lesznek nekem... Osztozom Stihlico tábornok sorsában, kit miután a római birodalmat megmentette, a félrevezetett Arcadius császár lefejeztetett. Becsüllek téged, hiszen közös bajban sínylődünk: azt hisszük, hogy az emberek, akik a becsületesség álarcát viselik, valóban becsületesek. E közös hibánk az emberiség javáért hevülő érzékeny szívünk szülötte. *(Még nagyobb pátosszal.)* Bizzuk életrajzaink megrását a jövőendő történetírásra. Elöttem áll a vérpad. Noha rácsok közé zártak, gondolataimban szabad, lelkiismeretemben nyugodt vagyok, ellenben te, uralkodóm nem vagy szabad, mert azt kell cselekedned, amit...

FERENC *(gúnyosan közbevág)*: Fejezz már be végre, Martinovics.

MARTINOVICS *(sértődötten)*: Ahogy parancsolja felséged.

FERENC *(gúnyosan)*: Ez már hányadik nekem szóló levél, Martinovics úr?

MARTINOVICS: Nem tudom szám szerint, felséges császár.

FERENC: Végül is elérte a célját, megjelentünk a levelei hatására, Martinovics.

MARTINOVICS: Reméltem, hogy császáromat végül mégse lehet félrevezetni.

FERENC *(felkacag)*: Császáraját? Így mondta, Martinovics? Ilyen kedvesen szólítja meg azt, akinek kötelet tervezett a nyakára? Olvastam ám a gyönyörűséges katedáját...

MARTINOVICS: Ó, felség, önnek tudnia kellene, hogy én azt a katedát a megboldogult Lipót császár felkérésére írtam. Hihetetlen, hogy ezt nem tudta felséged... Az igaz, hogy első hallásra kissé hihetetlennek tűnik, hogy engem egy császárságellenes röpirat megírására maga a császár kérjen fel. Hogy tökéletesen megérthesse felséged, hogy erre a röpiratra milyen nagy szükség volt, tudnia kell még egyről-másról. *(Gyorsan, mintha attól félne, hogy a császár félbeszakítja.)* Lipót császár kegyes volt engem több alkalommal dolgozószobájában fogadni. *(Igyekszik minél természetesebben beszélni.)* Az én ötletem volt egy igazi jakobinus mozgalom elkerülése végett egy játék jakobinus mozgalom szervezése *(túljátszott alázattal)*, amellyel tulajdonképpen a császári családot óhajtottuk megvédeni, aggodva figyelvén arra, hogy Franciaországban a királyi család léte kezdet bizonytalanná válni. *(Túljátszott szeretettel.)* Lipót császár szinte gyermekesen örült a játékmozgalom tervének. Tapolt örömeiben. Leültetett engem, de nem oda, ahova a kérvényezőit szokta ültetni, a mellé az asztal mellé ültetett le, amely mellé csak a legbensőbb barátait szokta ültetni.

Martinovics egyre lelkesebben beszél. A császár először türelmetlenül hallgatja, majd miután felfigyelt arra, hogy Martinovics mennyire erőlködve játsza a császárbarátot, belemegy a játékba: úgy tesz, mintha nagy érdeklődéssel hallgatná; talán egyszerűen egy szórakozási lehetőséget használ ki.

Ő is átjött ahhoz az asztalhoz, leült velem szemben, örömeiben összedörzsölte a tenyerét, és kiáltotta, igen, szinte kiáltotta: kedves Martinovics, a maga ötlete nemcsak megszabadítja a forradalomtól a birodalmat, de az én öregkoromat is széppé, izgalmassá teszi, a gyűlölt unalmat izgalmas játék váltja fel az életemben, csodálatos lesz, igen kiejtette ezt is, hogy csodálatos lesz. Mi ketten, folytatta lelkesen, beszervezzük a játékforradalomhoz a megfelelő embereket, őket sakkfiguráknak fogjuk tekinteni, ezt az asztalt akár már most kinevezhetjük sakkasztalnak, én fogok az asztal egyik végében ülni, ön, Martinovics, a másik végénél.

(Erőltetett áhitattal.) Hirtelen felállt akkor Lipót császár, hozzám jött, megszorította a jobbomat, és ezt mondta: köszönöm önnek, Martinovics, hogy széppé teszi az öregkoromat. Lássunk hát mielőbb hozzá a játékforradalom terve elkészítéséhez. A legfőbb vezetője természetesen...

Sötétítés. A díszletrendezők a félkörbe hosszúkás asztalt visznek be, végükhöz két támlásszéket.

LIPÓT *(még a sötétítés alatt)*: Ön lesz, Martinovics.

MARTINOVICS *(a sötétítés alatt)*: Névleg, felség. Gyakorlatilag természetesen ön.

A szín baloldali része világítódik meg. A támlásszékeken Lipót császár és Martinovics.

LIPÓT: No, no, nem egészen. Ketten, Martinovics... Ezzel tehát kettőnk irányításával megkezdődik az eilenem készülő forradalom. Nevezzük ki forradalmunk alvezéreit.

MARTINOVICS: Jegyzem, felség.

LIPÓT: Mondja csak nyugodtan a javaslatait.

MARTINOVICS: Még nem gondolkoztam rajta, felség.

LIPÓT: Hát gondolkozzék... Olyan nincs, hogy nem gondolkozott. Miért akarja elhítenni velem, hogy erről nem gondolkozott?

MARTINOVICS: Egy Laczkovics János nevű elbocsátott kapitányt nagyon alkalmasnak találok.

LIPÓT: Elég megbízhatónak tartja?

MARTINOVICS: Nagyszájú ember. Nagyszájú és sértődött. Sértődöttsége fogja a mi hálónkba kergetni. Akik sértődöttségből állnak be szolgálni valamit, teljesen veszélytelen emberek.

LIPÓT: Jó, megfelelőnek tartom.

MARTINOVICS: Hajnóczy József. Ha Laczkovicsra azért van szükségünk, hogy kortes-zajt csapjunk játékforradalmunk körül, Hajnóczyra azért, hogy míg szükségesnek tartjuk, higgyenek az emberek a játékforradalomban... Ő az az ember, akiben a legbizalmatlanabb ember is első látásra bízni kezd.

LIPÓT: Őt nem ajánlom, Martinovics.

MARTINOVICS: Szükségünk lesz rá, felség.

LIPÓT: Hagyjuk ki a játékból a nagyon becsületes embereket.

MARTINOVICS: Amellett, hogy nagyon becsületes, lehet ő számunkra nagyon veszélytelen ember.

LIPÓT: Nem arra gondoltam, hogy veszélyes lehet. Egyszerűen sajnálom. Megtörténhetik, hogy a játékunk olyan

fordulatot vesz, hogy valakit fel kell áldoznunk.

MARTINOVICS: Miért kellene valakit feláldoznunk?

LIPÓT (*gyerekes szomorúan*): A nagyon becsületes játéfigurákat talán fel kell majd áldozzuk. Ne ragaszkodjunk nagyon becsületes partnerekhez. Ez a Hajnóczy bonyodalmakat fog majd okozni, amikor megtudja, hogy csak játékkorradalomban vesz részt.

MARTINOVICS: Nem hagyhatjuk ki, szükségünk van rá, hogy bizzanak bennünk.

LIPÓT (*szinte siralmas hangon*): Félek, hogy őt majd fel kell áldozzuk.

MARTINOVICS: Ha elkerülhetetlen lesz, hát feláldozzuk.

LIPÓT (*gyerekesen*): Nem akarok áldozatokat.

MARTINOVICS: Én is nagyon szeretném áldozat nélküli.

LIPÓT: Szinte látom a kötelet annak a Hajnóczynak a nyaka körül.

MARTINOVICS: Ó, felség. Felsőgednek majd egy szavába kerül a kegyelem.

LIPÓT: S ha erősnek kell majd tűnöm? S hogy erősnek tűnjek, nem mondhatom majd ki a kegyelem szavát?!

Martinovics egyre merevebben nézi a császárt. Halk léptekkel polgári ruhás férfi lép be, a császár háta mögött megáll, felülről hurokban végződő kötél ereszkedik le, a férfi a császár nyakát a hurokba illeszti, majd elhúzódik.

LIPÓT: Miért bámul rám olyan furcsán, Martinovics?

MARTINOVICS (*megrebben*): Ó, felség! Felsőged elég erős lesz ahhoz, hogy bárkinek megkegyelmezzen. (*Továbbra sem tudja levenni a szemét a képzeletbeli kötélről.*) Hajnóczyt én nagyon szeretem, ha nem lennék biztos abban, hogy nem lesz szükség a feláldozására, nem ajánlanám.

LIPÓT: Én csak figyelmeztetem, Martinovics. Ha fel kell embereket áldozni, hát ne a legbecsületesebbeket. Büszke vagyok arra, hogy azokat a becsületes embereket is tisztellem és óvom, akik ellenségeim.

MARTINOVICS: Ó, felség. Aki önt igazán ismeri, az már nem lehet ellensége.

LIPÓT: Egy császárnak rengeteg ellensége van.

MARTINOVICS: A játékkorradalomban minden ellenséges indulat levezetődik majd.

LIPÓT: Adná Isten, Martinovics.

MARTINOVICS: Adná Isten, felség.

Martinovics néhány pillanatig szinte hípnótizáltan nézi a császár nyaka körül a kötelet, majd sötétítés. Az asztalt és a támlásszéket kiviszik. A játék a cellában folytatódik.

MARTINOVICS: Bizony, ilyen bensőséges viszony alakult ki köztem és Lipót császár között... De hát erről önnek tudnia kellene, felség. Lipót császár betegágyán megígérte, hogy tájékoztatni fogja felségedet.

FERENC (*szárazon*): Hagyjuk most már ezt, Martinovics. Most nem azért jöttünk ide, hogy felséges atyám emlékét felelevenítsük.

MARTINOVICS (*közbeveg*): Olyan jól esett beszélni róla, felség. (*Hadarni kezd, nehogy a császár megszakíthassa.*) Sejttem, miért jött, felség. Hogy megmondja nekem, nemcsak hogy felséges atyja akaratához hűen folytatni akarta a játékot, de beiktatta az én megijesztésemet is a játékba, ezért írta alá az én halálos ítéletemet. (*Pajkosan mosolyogva.*) Ki akarta próbálni felséged, hogyan bírja a veremben a játékmester, megértem ezt felség, hiszen valóban próbára kellett tennie azt, akivel folytatni kell az atyja által megkezdett játékot. (*Szuggesztíven.*) Hiszen biztos abban, felséged, hogy ezt a játékot nem lehet már abbahagyni, a végső kiteljesedés előtt áll mar, nem lehet hát abbahagyni, és im eljött hozzám, hogy megbeszéljük a játék folytatását. Ön, hát tudom én, már letarvíztatósom napján rájöttem, kénytelen volt az én alázatomról, alázatos hűségemről meggyőződni, annak alázatos hűségéről, akinek kénytelen ön a birodalom és a császári család épsege érdekében játékos partnere lenni, értem én ezt, és mert értem, megbocsátottam, hiszen önt kellemtlenül érintette, hogy nem ön által, hanem felséges atyjától kiválasztott partnerrel kell folytatnia a játékot.

A császár türelmetlenségét gesztusokkal és arcjátékkal is kifejezi, Martinovics úgy tesz, mintha nem venné észre.

MARTINOVICS: Lehetségesnek tartottam azt is, hogy ön azért tett engem próbára, mert nem akar intenzíven részt venni az atyja által kezdeményezett játékban, rám akarja bízni a játék levezetését.

FERENC (*szárazon*): Időnk nincs sok, Martinovics, hagyjon végre engem is szóhoz jutni.

MARTINOVICS (*gyorsan*): Természetesnek tartanám azt is, ha kiderülne, hogy ön kissé meggyűlölt engem, akivel folytatnia kell a játékot, amelyet nem ön kezdeményezett.

FERENC: Ha még egyszer kiejti a játékok szót, azonnal távozom innen.

MARTINOVICS (*megszeppen*): Ha ön nagyon óhajtja, lemondhatunk róla, és kitalálunk valami mást a birodalom és a császári család biztonsága érdekében.

FERENC (*gúnyosan*): Szinte hihetetlen, hogy az az ember zagyvál itt össze-vissza, aki olyan értelmes leveleket küldözgetett nekem.

MARTINOVICS: Köszönöm, hogy elolvasta őket, felséged. (*Gyorsan visszavált.*) Még egy nagyon fontos szempontot szeretnék felvetni, amely szempontról oly hosszasan elbeszélgettünk a megboldogult császárral. Az én könyvecském tele van erőteljes kirohanásokkal a császári család ellen. Ez azért volt szükséges, hogy szimpátiát váltson ki a császári család iránt. A lélektan egyik nagyon érdekes és fontos törvénye igazolja feltevésünk helyességét. Aki olvassa, felháborodik, de nem a császár ellen, a császáért, akit meg mertek durván és igazságtalanul sérteni. Egyébként Lipót császárral a könyv minden sorát megbeszéltük, úgyhogy felséged büszkén tekintheti édesatyja munkájának.

FERENC: Ha nem lennének sürgős teendőim, élvezettel hallgatnám továbbra is, Martinovics, kíváncsi lennék elsősorban arra, hogy szemtelenségének vannak-e egyáltalán határai.

MARTINOVICS: Ó, felség, hogy tud ennyre feléérteni.

Visszajön a Kapitány a két katonával. A katonák nehézkes, díszes fotelt cipelnék be.

KAPITÁNY: Felség, bocsássa meg kérésünket, csak a városban találtunk olyan karosszéket, amely méltó arra, hogy...

FERENC: Vigyék ki. Nem maradunk olyan sokáig, hogy állva elfáradhatnánk..., bármennyire élvezettel hallgatnók Martinovics urat akár halála pillanatáig.

Visszaviszik a széket.

MARTINOVICS: Felség, bízom abban, hogy az nagyon sokára lesz.

FERENC: Kíváncsi lennék, miért játszsa meg, hogy nem is sejti látogatásom okát.

MARTINOVICS (*tovább játszik*): Meg vagyok győződve, hogy a kegyelmet hozta számomra felséged.

FERENC (*idegesen kacag*): Ezért jöttem el személyesen. (*Hivatalos hangon.*) Rengeteg időt elpocsékoltam már itt. Egyetlen dolog érdekel: hitelt lehet-e adni az ön legutolsó levelének?

MARTINOVICS: Természetesen. A birodalom helyzete a nemzetközi viszonylatokat figyelembe véve...

FERENC: Erről az utolsó előtti levelében írt, engem az utolsó levele érdekel.

MARTINOVICS (*játszva a meglepődöttet*): Á, felségedet a sugárfegyver érdekli?!

FERENC (*rövid szünet*): Röviden válaszoljon: valóban feltalálta azt a fegyvert, amellyel egy egész hadsereg pillanatok alatt elpusztítható?

MARTINOVICS: Tíz évi munkámba került, felség.

FERENC: Maga felszentelt pap, Martinovics, ugye?

MARTINOVICS: Igen.

FERENC: Á, mindegy, feleslegesen esketném meg.

MARTINOVICS: Mire akar megesketni felséged?

FERENC (*idegesen*): Nem esketem meg, egy pap, aki megtagadta az egyházat, egy pohár vízéért hajlandó lenne hamis esküre, hát még ha az életéről van szó... Mivel tudja bebizonyítani, hogy azt a fegyvert valóban feltalálta?!

MARTINOVICS: Már felesleges bizonyítanom. Meggondoltam magam. Azt a fegyvert nem bocsátom felséged rendelkezésére. Nem vállalom érte a felelősséget, nem vállalhatom: felséged elpusztíthatná vele a világot.

FERENC: Én nem nagyon hittem a levelének, az udvari fizikusnak azért mégis megmutattam, ő nagyra értékeli önt mint fizikust, azt mondta, ha önről van szó, semmi sem lehetetlen.

MARTINOVICS: Bizonyára olvasta tanulmányaimat a fizika lehetőségeiről.

FERENC: Tud bizonyítani, vagy nem tud bizonyítani?

MARTINOVICS: Bizonyítani... Mi sem könnyebb ennél... Felséged szerint mért van olyan nagy ereje a Napnak, hogy az elképzelhetetlenül nagy távolságra levő Földet képes melegíteni?

FERENC: Hagyja a kérdezőtetést, magyarázzon.

MARTINOVICS: A Napban ég valami. Égése közben óriási hő szabadul fel. Ha az az égés a földön történne, pillanatok alatt hamuvá változna a Föld felszíne. De ha az égéskor felszabadult hő irányíthatóvá válna, csak az pusztulna el, amit el akar pusztítani az égés irányítója. Namármost... A Napban nem fa, nem szén ég, olyasvalami izzik, ami a Földön szerencsére még az ősidőkben kialudt. Kialudt, de megvan. Meg kell tudni, melyik anyag az, hogyan lehet majd az égését irányítani, és kezünkben a félelmetes fegyver.

FERENC: Melyik anyag?

MARTINOVICS: ...Tíz évi munkámba került ez nekem, irányíthatóságának feltalálása újabb három évembe.

FERENC: Melyik anyag?

MARTINOVICS: Még nincs neve, felség.

FERENC: Bocsássa rendelkezésünkre azt az anyagot, és megajándékozom az életével.

MARTINOVICS: Nem, felség, már megmondottam magam, félek...

FERENC: Nyilvánosan megesküszöm, hogy természetes halállal fog meghalni.

MARTINOVICS: Azért félek, mert az a fegyver túlságosan veszélyes. Ha felséged kezébe kerül, felséged világuralomra tör.

FERENC: Arra is megesküszöm, hogy csak a birodalmamat fogom megmeníteni.

MARTINOVICS: Ajánlhatok kevésbé veszélyes fegyvereket felségednek, amelyek mégis elég hatásosak ahhoz, hogy Európa összes országait legyűrje. (*Gyorsan.*) Olyan szerkezetet is feltaláltam, amellyel a levegőbe fel lehet emelkedni, sokkal magasabbra, mint a léggömbbel, és amely a léggömbbel ellentétben irányítható. Ebből a repülő szerkezetből robbanó ládákat lehetne az ellenséges várak belsejébe dobálni, ezáltal bármilyen erős várat katonáink feláldozása nélkül megsemmisíthetnénk.

FERENC (*türelmetlenül*): Engem csak az a hősugár érdekel.

MARTINOVICS: Könyörgöm felségednek, hallgasson végig. Olyan port is elő tudok állítani, amelyet elég lenne az ellenség katonái közé szórni, hogy...

FERENC: Mondtam, hogy csak azt a sugárt tartom érdekesnek.

MARTINOVICS: Annak a titkát nem árulom el, felség.

FERENC: Akkor a holnap reggelt már nem éri meg.

MARTINOVICS: Tudom, felség.

FERENC: Martinovics, maga elöttem ne játssza meg az erkölcslovagot.

MARTINOVICS: Én nem játszom, felség.

FERENC: Ön könnyűszerrel beárulta a bajtársait.

MARTINOVICS: Én nem árultam be senkit, felség.

FERENC: Öntől tudták meg bírám felkelése alvezéreinek nevét.

MARTINOVICS: Csak azért tudták meg tőlem, mert már nélkülem is tudták.

FERENC: Minden letartóztatott közül ön vallott legkönnyebben, szerencsétlen. Bírám jelentésében benne van, hogy már első kínzásra vallott.

MARTINOVICS: Ó, felség, önnek fogalma sincs a vallatásokról.

FERENC: Egy jól kiképzett hóhér első érintésére elárulja ön a sugárfegyver titkát. Hívassam hát azt a hóhért?

MARTINOVICS: Csak rajta, felség. Még a hóhér érintése előtt elmondok mindent (*szinte kedélyesen*), engem ne kínozzanak, én azonnal vallok. Csak nem lesz abban semmi köszönet, felség. Alighogy hozzám értek, eddig is mindent bevallottam, felség, ha kínoznak, én mondom, amit kívánnak tőlem... De felség, remélem, ön nem tudott arról, hogy engem kínoztak.

FERENC: Természetesen, nem tudtam róla, de most kénytelen leszek.

MARTINOVICS: Hát jó, ha másképp nem lehet... (*Játékosan.*) Ha mindenáron szórakozni akar felséged. Remélem, jelen lesz a megkínztatásomnál. (*Nagyon kedélyesen.*) De mondom, mindegy. Hiszen mindent elmondok, csak az igazat nem.

FERENC: Addig fogják kínozni, amíg az igazat nem mondja.

MARTINOVICS (*kedélyes felkiáltással*): Hát én mondhatok bármit, hiszen önök honnan tudhatják, hogy mi az igaz?! Ha az igazat egyedül én ismerem. (*Csendesebben.*) Nyugodjék ebbe bele, felség. Ne keseredjék el, hajlandó vagyok önt szórakoztatni egy kicsit. A bírái közül éppen jelen van az, aki vallatásom idején jegyzeteket készített. (*Bírák felé.*) Melyikük az? Olyan egyformák, hogy meg kell bocsátaniuk, ha elfelejtettem. (*Erőteljesen.*) Álljon már elő! Vagy talán nem hajlandó a felséges császárt szórakoztatni?!

III. BÍRÓ (*előlép*): Én voltam, felség.

FERENC (*dühösen*): Menjen innen vissza a helyére.

MARTINOVICS (*szomorkásan*): Nagyon sajnálom, felség, mert nélküle nem tudom teljes pontossággal, hogy miket vallottam. (*Martinovics annak biztonságában, hogy a császár hiszi a sugárt, és azért, hogy ne fogjon gyanút, igyekszik egyre magasabb lóra felülni. Hangja kedélyes, tele van erőltetett biztonsággal, és néha gyerekesen szemtelen.*) Hát akkor kénytelen leszek egyedül szórakozni, császárom... Szórakoztatva tanítani... Hogy értse meg végre, császárom, hogy kínzással minden olyan hazugságot ki lehet húzni az emberekből, amilyen hazugságra a kínzóknak éppen szükségük van (*felemeli a hangját*), ha például az én elítélésemhez az szükséges, hogy én önt már meg is öltem, kínzással pillanatok alatt ki lehet ezt húzni belőlem... Csak az igazságot

nem. *(Játékos kinyilatkoztatással.)* Az igazságot csak akkor lehet kihúzni kinzással, ha a kinzók már ismerik az igazságot. De most ismerik-e az igazságot? Ismerik-e az én rettenetes fegyverem titkát? *(Nevet.)* A kinzóim rendkívül szokatlan helyzetbe fognak kerülni... Mert a kinzóknak nagyon ritka esetben vagy talán soha sincs szükségük az igazságra, csak beismerésre van szükségük *(megjátszott diadallal)*, s most az a hihetetlen helyzet fog előállni, ha csak felséged nem mond le arról a rettenetes fegyverről, hogy a kinzóknak nem beismerő vallomásra, hanem az igazságra lesz szükségük. Ilyen még nem volt a történelem folyamán! Ó, felség, bocsásson meg, hogy ilyen, inkább csak számomra érdekes és megnyugtató fejtegetésekbe merültem, ahelyett, hogy ígéretemhez híven szórakoztattam volna felségedet... Hát kezdem végre. *(Óriási színészhez méltóan úgy beszél, mintha jókedélyű kávéházi asztaltársaságnak mondaná.)* Én bevallottam, hogy kapcsolatban állok a francia forradalom vezetőivel, s közben rettenetesen sajnálkoztam azon, hogy ez nem volt így, ó, ha így lett volna, de nekem egyedül kellett megszerveznem a forradalmat, avagy mégsem: volt egy hű segítőtársam *(meghajlik a Martinovics színészi varázsának hatása alatt szóhoz sem jutó császár felé)*, az ön édesatyja, felség. Továbbá azt követelték tőlem, valljam be, hogy egy Batsányi János nevű költő és szerkesztő kapcsolatban állt velem. Amit ki tudtam venni abból, amiket el kellett ismernem róla, nagyszerű ember lehet, de sajnos, nagyon sajnos, nem is ismertük egymást. Kínoztak, hát jóváhagytam, amiket mondtak róla. Természetesen nem ártottam neki, hiszen én már rég tudtam, hogy ha terhelő adatokra van szükség ellene, azokat megszerzik, akár vannak terhelő tények, akár nincsenek. Továbbá egy V betűvel kezdődő nevű püspökről is megvallattak. *(Természetellenes jókedvvel és karikírozva idézi fel a párbeszédet.)* Meglátogatta, ugye a püspököt, kérdezte a bíró, aki a kinzásomat vezette, akit sajnos, felséged visszaparancsolt innen, pedig ha ketten rekonstruálnók a jelene-tet, felséged jobban szórakozna. Nem volt szerencsém megismerni a püspök urat, válaszoltam rögtön, de a bíró intésére máris csavartak egyet a körmömön. Hogyne, mondtam nyomban, több ízben meglátogattam a püspök urat. Érdeklődéssel nézegette a püspök könyvtárát, ugye, kérdezte a bíró, és intett a hóhéroknak, hogy ne tegyék le a kö-

römcsvarót. *(Hangosan hátra a Bíróhoz.)* Uram, a körömcsvarót hogy hívják szaknyelven?

III. BÍRÓ: Hogy is... Nem jut hirtelen eszembe.

MARTINOVICS: Na, mindegy. Nekem néhányszor jól megcsavarták vele a körmömet, még most is hasogát a körmöm, felséged ugye megbocsát, hogy ezek után szeretném tudni a nevét annak a hasogatónak. De mondjam tovább.

FERENC *(fáradtan)*: Kíméljen meg, Martinovics.

MARTINOVICS: Felséged nem is sejtí, milyen erővel kíváncsoznak ezek ki belőlem.

FERENC: Majd beadja írásban, jó? Most térjünk újra a tárgyra.

MARTINOVICS: Beadhatom írásban? Lesz alkalmam írásban beadni? Felséged tehát már biztos abban, hogy nem halok meg hajnalban? Felséged tehát biztos abban, hogy a sugárfegyverrel kapcsolatban megegyezünk?

FERENC: Túlságosan húzza az időt, Martinovics.

MARTINOVICS: Nem szándékosan, felség. Csak nem tudok ellenállni... Csak a püspökkel kapcsolatos vallomásomat rekonstruálhassam teljesen, csak azért, mert ezt úgyis elkezdtem. Tehát: érdeklődéssel nézegette ugye a püspök könyvtárát? Hogyne, hagytam helyben a körömhasogató hatására, rendkívüli érdeklődéssel nézegettem a püspök könyvtárát. Mert jakobinus írók könyveit fedezte fel a polcokon, ugye? Természetesen, hagytam helyben. Melyek voltak azok a könyvek? Ó, hát ezt csak akkor tudom felsorolni, ha segítenek egy kicsit, na, biztattam őket, sorolják már, bevallom, hogy mindegyiket láttam, ez csak természetes, csak sorolják már. Rabant könyve?, kérdezték végre. Természetesen ott volt. Billand? Varenne? Természetesen ezek is. Gorani? Az is, hogyne. Ezek a könyvek, ugye nem egyszerűen a könyvtárában voltak? Bocsánat, válaszoltam, nem tudom hirtelen, hogyan kell válaszolnom. De hiába védekeztem így, közeledett az ujjaimhoz a körömhasogató, felkiáltottam hát: várjanak már! Hogy kell érteni azt, hogy nem egyszerűen a könyvtárában voltak? Legalább ennyit segítsenek, az éjjeliszekrényen is voltak, jutott hirtelen eszembe, hogy mit várhatnak tőlem, persze voltak az éjjeliszekrényen is. Jaj, majdnem megjártam akkor, mert nem ezt a választ várták, de nem történt azért semmi baj, mert a bíró *(felemeli a hangját)*, ezennel köszönöm meg jóságát, ki-

mondta végre a kiségitő mondatot: kötelezte-e papjait olvasásukra? Hát persze, hogyne kötelezte volna, kiáltottam fel-szabadultam, minden papját kötelezte, kiközösítésre való felterjesztéssel fenyegette meg azokat, akik nem akarták olvasni őket. *(Keserűen kacag.)* És jegyezték, halálos komolysággal jegyezték a vallomá-somat *(a császárhoz gyorsan.)* Miért, fel-ség? Na, miért? Miért jegyezték halálos komolysággal a vallomá-somat?

FERENC: Arra kérem, Martinovics, hogy kiméljen meg.

MARTINOVICS: Csak erre válaszoljon még, felség. Miért jegyezték halálos komolysággal a vallomá-somat? Mondja már, felség... Nem akarja? Nem tudja? Hát erről beszéltem tíz percen át. Ezt akartam megértetni tíz percen át. Hát hiába beszéltem tíz percen át? Segítőké-rdést teszek fel, felség: miért jegyezték halálos komolysággal a vallomá-somat annak ellenére, hogy tudták, fogalmam sincs arról, amit vallottam. Na, felség. Gondolkozzék, könyörgöm... Azonnal megkezdjük a birodalomnak biztonságát szerző fegyverről a tárgyalásunkat, ha erre válaszol. Gondolkozzék egy kicsit. A sugárért. Na, miért?

FERENC: Martinovics, távozom, ha azonnal nem hagyja abba, s ez önnek a halált jelenti.

MARTINOVICS: És azt jelenti, hogy a birodalom, amely egy rendkívül hatásos fegyver híján nem fog tudni már ellen-állni ellenségeinek, felbomlik.

FERENC: De hát nem bírom már, Mar-tinovics.

MARTINOVICS: Hát jó, én mondom meg, azaz ismételni fogom, hisz az utóbbi negyedórában számtalanszor utaltam már rá... Azért jegyezték halálos komolyság-gal, mert nekik éppen erre a vallomásra volt szükségük és nem az igazságra. *(Sér-tődött hangon.)* Elvártam volna felséged-től, hogy ezt saját szavaival ki merje mondani az én hosszas és meggyőző be-szédem után.

FERENC *(türelmét veszítve)*: Martinovics!

MARTINOVICS: Jól van, jól, folytatjuk beszélgetésünket a sugárfe-gyverről.

FERENC *(idegesen)*: Rendelkezésünkre bocsátja azt az anyagot cserében az éle-téért.

MARTINOVICS: És felséged megeskü-zik, hogy nem fog világaluralomra törni.

FERENC: Dehogy akarok én világalur-almat.

MARTINOVICS: De azért ünnepélyes esküt fog tenni.

FERENC: Jól van, ünnepélyes esküt fogok tenni.

MARTINOVICS: És engem kinevez mi-niszterelnöknek.

FERENC: Martinovics!

MARTINOVICS *(meghajol)*: Komolyan gondoltam, felség... A birodalom veze-tője a jelen világpolitikai helyzetben egyébként nem válogathat túlságosan sok eszközben, amikor a birodalom megmen-téséről van szó.

FERENC: Túlságosan keveset mondott még el a sugárfe-gyver előállításáról.

MARTINOVICS *(csak azt mondhatja, amit hirtelenjében kitalál)*: Az arany, ezüst, ólom, vas bányászása közben med-dő közetként eldobják azt az anyagot is, amelyből majd a fegyverhez szükséges anyagot elő lehet állítani.

FERENC *(I. Bíróhoz)*: Jegyezze.

I. Bíró előre jön, jegyzetfüzetet, ceruzát vesz elő.

MARTINOVICS: Jegyeztetni akarja, felség? Többet semmit sem mondok elő-re. Különb-en is ragaszkodom ahhoz, hogy a munkálatokat majd én vezessem... Természetesen az ön embereinek ellenőr-zése mellett.

FERENC: Mennyi időre lesz szüksége?

MARTINOVICS: Egy év talán elég lesz.

FERENC: Meghibbant maga, Martino-vics? Egy év talán elég lesz! Az ellenség meg veszélyezteti a birodalom határait.

MARTINOVICS: Mindent el kell kö-vetnünk, hogy hadseregünk egy éven át ellenálljon. Egy év feltétlenül kell. Gon-dolja csak végig, felség: hatalmas la-boratóriumot kell építeni...

FERENC: Martinovics, maga egy évvel meg akarja hosszabbítani az életét.

MARTINOVICS: Hát ha ennyire bizal-matlan felséged... Gondolja csak el, mi-lyen lesz az az egy év: emberfeletti kü-zdelem éve. Azért érdemes lenne? *(Me-lankóliával.)* És ha nem állítom elő a sugárfe-gyvert, egy év múlva a legször-nyűbb halálnemmel végezhet velem fel-séged... Tulajdonképpen a birodalom nem sokat veszít azzal, hogy én egy év-vel tovább élek akár jótalanul... *(Merészen.)* Itt van felségednél a kegyel-mi kérvényem vagy újat kell írunk?

FERENC *(I. Bíróhoz)*: Hozza ide azt a kérvényt.

I. Bíró az asztalra helyezi a kérvényt. A császár aláírja.

MARTINOVICS *(felkapja, nézegeti az aláírást)*: Köszönöm, felség. *(Kissé szem-telenül.)* Így hát, felség, holnap reggel szabadon bámulhatom meg újra ezt a szépséges világot... Felség, én nagyon szerencsés ember vagyok. Atéltem a ha-lálraítéltek lelkiállapotát: talán írni fogok egy könyvet a halálraítéltek lélektaná-

ról. Gondolom, felséged majd nagy odaadással fogja olvasni.

FERENC: Persze. Majd hívja fel rá a figyelmemet.

MARTINOVICS: Természetesen annak a könyvnek a megírását majd a sugárfegyver előállítás után fogom elkezdni.

FERENC: Borzasztó könyv lesz, de tanulságos. Készülődjön, Martinovics.

MARTINOVICS: Önnel megyek, felség? FERENC: Velem jön.

MARTINOVICS: Nem fél, hogy útközben merényletet követek el felséged ellen?

FERENC: Kis szerencsétlen, csak nem gondolta, hogy egy hintóban fogunk utazni?

MARTINOVICS: Ó, bocsásson meg felséged.

Az asztalhoz megy, mindent összerak. Közben:

Furcsa, hogy felséged azt mondta az előbb, borzasztó könyv lesz. Felségednek nem volt alkalma olyan tapasztalatokat szerezni, hogy ezt biztonsággal állíthassa.

FERENC: Ön akarta nekem azokat a tapasztalatokat biztosítani.

MARTINOVICS: Felség, én már megmagyaráztam, hogy egyszerű játékról...

FERENC: Hagyjuk, Martinovics... De mi az ördögöt húzza annyira az időt, mozogjon már!

Martinovics a hóna alatt a papírjaival megindul a kijárat felé. A császár az ajtóban várja. A Bírák is megindulnak. Martinovics az utolsó lépéseket már nagyon lassan teszi meg. A kijáratból visszarohan, ráveti magát az ágyra.

MARTINOVICS: Nem megyek sehová, felség, hajlandó vagyok meghalni. (Rövid szünet.) Én nem egyedül jöttem be ide, nem akarok egyedül távozni. (Rövid szünet.) Felség, engedje ki a többi ártatlan embert is. Ők is ártatlanok, mint én.

FERENC (közlekedik hozzá): Szerencsétlen, legalább egy órán át tartott nekem előadást arról, hogy egyedül ártatlan.

MARTINOVICS (a falnak fordul): Ők is ártatlanok.

FERENC: Martinovics, gondolja meg magát, ha itt marad, hajnalban kivégzik.

MARTINOVICS (színpadiasan): Nem bírom ki, felség, hogy ártatlanok haljanak meg helyettem. Felséged kibírná? (Szomorkásan, de a szomorkás hangon át kell hogy üssön a „játék“.) Inkább meghalok velük együtt.

FERENC: Szerencsétlen, egész délután azt bizonygatta, hogy egyedül ártatlan.

(A Bírák felé, akik időközben újra felsorakoztak a háttérben.) Mit bizonygatott egész délután?

I. BÍRÓ (hangosan): Hogy egyedül ártatlan.

MARTINOVICS: A halálfélelem elvette az eszemet, felség. (Visszafordul az ágyon a császár felé, megbántottan folytatja.)

Felséged még azt sem hiszi, hogy az egész csak játékkorradalom volt.

FERENC (idegesen): Mit számít már, hogy hiszem vagy nem?!

MARTINOVICS (dühösködve): Persze, mit számít már a sugárfegyver birtokában! Felséged a sugárfegyver birtokában is hajlandó ártatlanokat vérpadra küldeni... Felség, hát a sugárfegyver mindent megold. (Szemrehányóan.) Felséged atyjától nem volt szép, hogy nem figyelmeztette önt, hogy az egész csak játékkorradalom. De azért nem hiszem ezt róla: ő elmondta volna, csak bizonyára nem volt már ideje rá.

FERENC: Mit változtat ez a dolgokon, Martinovics? Az nekem már mindegy, hogy ön ártatlan vagy sem.

MARTINOVICS: Nem egyedül jöttem be ebbe a börtönkaszárnnyába, nem távozom egyedül. (Újra a fal felé fordul, gyerekesen.) Követelem, hogy végezzenek ki!

FERENC (rövid szünet után vallató hangon): Ön ártatlan, Martinovics?

MARTINOVICS: Ártatlan vagyok.

FERENC: Mert összejártszott atyámmal, igaz?

MARTINOVICS: Igen, felség.

FERENC: És ugye nem avattak be senkit a titkukba?

MARTINOVICS: Nem avattunk be senkit a titkunkba.

FERENC (keményen): Hát akkor a társai nem ártatlanok, Martinovics. Mert ők nem tudják, hogy csak játékkorradalom. Miért van úgy oda értük, ha nem ártatlanok.

MARTINOVICS (visszafordul az ágyon): Á, mit tudja felséged. (Rövid szünet után.) Hogy is mondta felséged: ha én ártatlan vagyok, akkor ők bűnösök. Felség, egy utolsó nagy kérésem van: engedje meg felséged, hogy ezt a jogi kérdést bírálóval is megtárgyaljam, elvégre ők azok, akik elítélésünket megindokolták.

FERENC (türelmetlenül): Semmi értelme az egésznek, Martinovics. Megkegyelmezttem önnek, mit akar még?

MARTINOVICS (összeteszi a tenyerét, játékosan könyörög): Olyan jólesne, ha ártatlanságom tudatával távozhatnék innen. Felség, akkor nem gyötörne egész életemben az a tudat, hogy engem csak

a sugárfegyver mentett meg, emelt fővel járhatnék, ártatlan emberként járhatnék az emberek között... Ők a törvény emberei, engedje hát meg felséged... Hiszen nem fog sokáig tartani. Arról van szó, hogy felséged jövődöbeli legfontosabb munkatársa ártatlan avagy kegyelmet kapott, ez meghatározná munkatársi viszonyunkat: ártatlanként, tiszta szívvel nagyobb odaadással tudok dolgozni. Könyörgök, felséges császárom.

FERENC (szárazon): Kérdezze akkor őket.

MARTINOVICS (élénken): Hallották őfelsége zseniális megállapítását: ha én ártatlan vagyok, akkor az alvezéreim nem ártatlanok... Elismerik, hogy ez így igaz? Feleljenek a felséges császárnak és nekem. A felséges császárnak ártatlan munkatársra van szüksége... Tárgyalják csak meg nyugodtan egymásközt, de ne húzzák az időt.

A *Bírák* összebújnak

MARTINOVICS: Bocsásson meg felséged, de azt hiszem, felséged is ragaszkodna az én helyemben ártatlanságának bizonyosságához.

I. BÍRÓ (előrébb jön): Megállapítottuk, hogy törvénykezésünk szellemében elfogadható és igaz őfelsége megállapítása: ha Martinovics úr ártatlan, alvezérei bűnösök.

MARTINOVICS (élénken, játékosan, hogy azért ne tűnjék annyira komolynak, amit kinyilatkoztat, hogy érdemes legyen megcáfolni): És természetesen, ha én lennék bűnös, akkor ők lennének ártatlanok... Azt akarom mondani, hogy őfelsége ezt éppoly joggal állapíthatta volna meg... És önök is megállapíthaták volna, bebizonyítandó elméjük éles-ségét. Mondják meg őszintén, melyik változatot tartják igazabbnak. Első változat: ha én ártatlan vagyok, alvezéreim bűnösök. Második változat, amely közvetve szintén őfelsége megállapítása: ha én bűnös vagyok, akkor ők ártatlanok. Nos, melyik változat az igazabb?... Melyik változatot tartják igazabbnak?

I. BÍRÓ (gúnyosan): A másodikat...

MARTINOVICS (közbevág): Persze, mert az az én bűnösségemet emeli ki. Az én bűnösségemnek még mindig örülni tud, Bíró úr? Számít önnek az én bűnösségem? (Provokáló hangon.) Halljam csak az ön szavaival azt a változatot, amely az én bűnösségemet állapítja meg! Vagy nem óhajtja újrafogalmazni? Rájött, hogy félnie tanácsos tőlem, ezért nem akarja újrafogalmazni?!

I. BÍRÓ (továbbra is gúnyosan): Szívesen újrafogalmazom: Martinovics úr bűnös, alvezérei ártatlanok.

MARTINOVICS: Tehát, ha én bűnös volnék, akkor ők ártatlanok lennének. Lámcsak Bíró úr, én megmenthettem volna alvezéreim életét, ha nem a saját életemet akartam volna megmenteni. Csak be kellett volna ismernem, hogy bűnös vagyok.

I. BÍRÓ (gúnyosan): Megmenthette volna az életüket.

MARTINOVICS: De mindenki a saját életével törődjék, nem igaz?

I. BÍRÓ: Ez csak természetes.

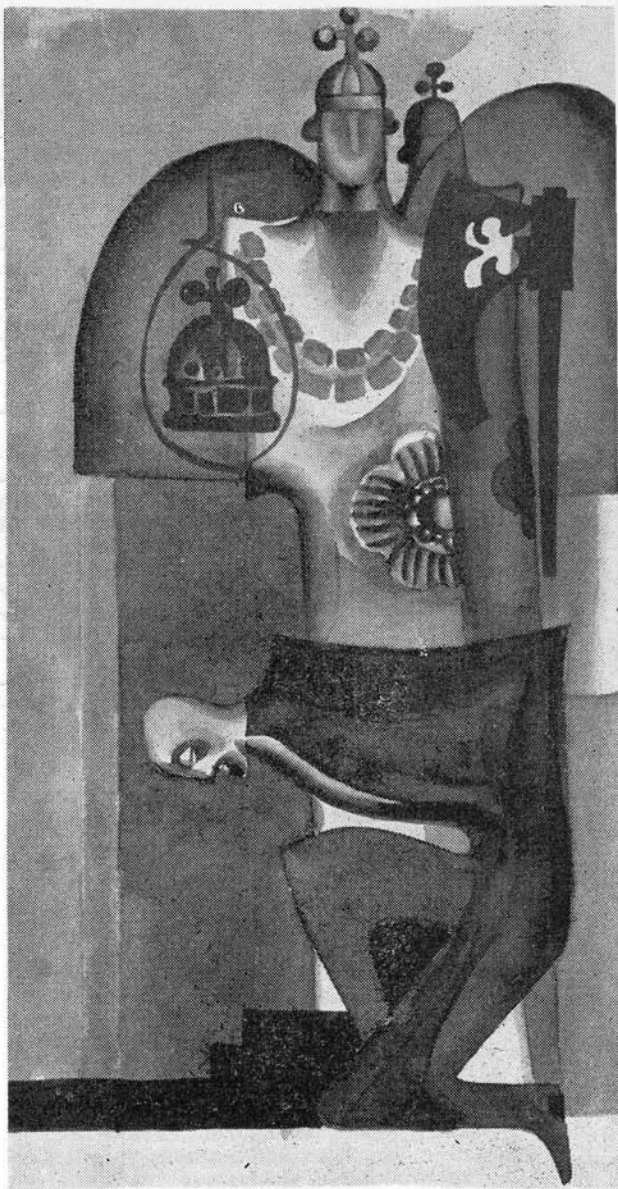
MARTINOVICS: Hát akkor köszönöm a vigasztalást. (A császárhoz) Felsőgednek is köszönöm, hogy lehetővé tette (furcsa mosollyal), hogy győzzön az igazi törvényesség (Hirtelen felemeli a hangját, agresszíven.) Hát akkor én most felfedem a színtiszta igazságot, felség! El merem most már mondani, hiszen engem most már bántódás nem érhet, megbújhatok a sugárfegyver védelmében, mint ahogy a sugárfegyver védelmében fog megbújni felséged és birodalma is. (Még hangosabban, mint eddig.) Ennek a forradalmi játéknak, amelyről azt állítottam eddig, hogy veszélytelen volt, felséged számára igen súlyos következménye lett volna! (Tagoltan.) Mert a játéknak egyszer csak komolyra kellett volna fordulnia, a mit sem sejtő császár nyaka köré hurok került volna (félelmetes arccal kört ír le ujjával saját nyaka köré)... És lehetetlennek tűnt, hogy a készülő hurkot a császár megsejtse, mert én megjátszottam a törtéte udvaroncot (fenyegetően), a legfeljebb minisztéri székbe áhító udvaroncot. (Vidáman.) A történelem folyamán még ehhez hasonló nem fordult elő: egy forradalom vezére a császárral tárgyalja meg a mozgalom állapotát, jóízűket nevet a császárral, a császár azon nevet, hogy tulajdonképpen ő irányítja a mozgalmat, tehát játék az egész mozgalom, nevet, mert rájön, hogy ő a legyszerencsőbb császár: unalom helyett izgalmas játékbán vehet részt, a forradalom vezetője pedig azért nevet, mert már látja a császár nyaka körül a kötelet... Élnie kellett volna még az ön atyjának, túl hirtelen romlott le, nem lehetett hirtelen befejezni (lehalkítja a hangját), és minden azon bukkott el, hogy ön unta a játékot, és befejezte anélkül, hogy megsejtette volna, mi lett volna a játék végeredménye, ha atyjához hasonlóan felséged is szenvedélyes játékosná válik. (Szemrehányóan néz a császárra.) A játék végeredménye így a megtervezettnek elmentéte lett. (Szemtelenül.) Tulajdonképpen gratulálnom kellene felségednek.

FERENC (közelebb megy Martinovics-hoz): Ön lázas, Martinovics.

MARTINOVICS: A színtiszta igazat mondtam. (Még szemtelenebbül.) Nincs már értelme annak, hogy tovább játsszam az udvaroncot. Minket már egyenrangú félként köt össze a sugárfegyver. (Rövid szünet után kicsit színpadiasan.) De ők, ők, akiknek hajnalban fel kell lépniük a vérpadra, nem tudtak arról, hogy mi- ket forgatok a fejemben, őket éppúgy becsaptam, mint felséged atyját, és ahogy felségedet be akartam csapni. (Közelhajol a császárhoz.) Önt nyilvánosan végez- tettem volna ki, felség, és elsőnek.

FERENC (tulajdonképpen rettenetet legyőző iróniával): Hát persze, igazi francia típusú vérengzéseket kezdemé- nyezett volna a birodalomban.

MARTINOVICS: Nem, felség, én meg- szüntettem volna a császárságot, de az egyszemélyes császári diktatúra helyett újfajta egyszemélyi diktatúra következett volna: az én diktatúráim (tanítósan fel- emeli az ujját), de nem vagyok gazember: a jóság és igazság diktátora akartam len- ni (közelhajol a császárhoz), nyugodt lelki- ismerettel lettem volna diktátor dilettáns császárok helyett (hangosan), utolsó dik- tátor, mert az én diktatúráim megszün- tette volna önmagát, vaskézzel vezettem volna be azt, amit a franciák hebehur- gyán, tehát életképtelenül vezettek be, utánam paradicsom következett volna, nekem köszönhették volna az emberek a paradicsomot, a diktátornak, aki lehe- tetlenné teszi a diktatúrát, lett volna va- lami, ami képes lett volna még engem is boldoggá tenni. (Sóhajtozik néhány másodpercig.) Így kellett volna lennie, így lett volna igazságos, széltében-hosszában ismerem ezt a hírheft birodalmat, szélté- ben-hosszában nem találtam embert, aki- nek képességei akár megközelítették vol- na az enyémet, igazságos lett volna tehát, hogy én legyek a diktátor, aki diktatú- rájával lehetlenné teszi a diktatúrát. Ön nem így gondolja, felség?... Még csak serkent a szakállam, már akartam, hogy az igazi császár fölé nőjek, s ami- kor rájöttem az óriási lehetőségre, az iz- galmas és mégis szinte veszélytelen le- hetőségre: a játékra, akkor gondolatokba merülve két egész napon át álltam moz- dulatlanul egy szoba közepén, csodála- tos volt az a két nap, gondolataim jelen- tőségét felfogva (egyre nagyobb pátozs- szal) énekelni kezdett a lelkem, ez a titka annak, hogy képes voltam mozdu- latlanul állni negyvennyolc órán át egy szoba közepén: diktátor lettem volna, aki megszünteti a diktatúrát, nagyon rövid idő alatt kidolgoztam a nagy tervet, amelynek lényege volt, hogy játszani fo- gok a császárral, a császár meg fogja

Deák Ferenc illusztrációi

szeretni a játékot, de egyszercsak ko- molyra fordul a játék, a császár feje...

FERENC: Mi van Martinovics?! Tehát csak a játék létezett az ön számára, a sugárfegyver nem létezik?

MARTINOVICS: Egyelőre, sajnos, csak a terve létezik a sugárfegyvernek, felség.

FERENC: De hát miért nem lett ön diktátor a sugárfegyver segítségével?! Mondja, miért?!

MARTINOVICS (*megnyugtató hangon*): Rettenetesen bonyolult az előállítása és annyira költséges, hogy legalább egy államkincstárral kell bírnia annak, aki komolyan nekifog... (*Rövid szünet.*) Ezért határoztam el végül is, hogy beavatom felségedet a sugárfegyver titkába (*Szünet.*) Talán más államfő segítségét kértem volna, ha nem alakul felséged számára ilyen szerencsésen a helyzet,... hogy idő előtt beleestem felséged csapdájába... Úgyhogy kénytelen vagyok, illetve kénytelen lesznek megosztani felségeddel a hatalmat...

FERENC (*játekosan*): Ó, elveszi a hatalom felét, Martinovics?

MARTINOVICS: Rájöttem, hogy túlságosan olcsón akartam felséged rendelkezésére bocsátani a sugárfegyvert olyan időszakban, amikor felséged birodalmát csak a sugárfegyver mentheti meg.

FERENC: Túlságosan nagy gazember ön, Martinovics. (*Gúnyosan.*) De hogy megosszam önnel a hatalmat, azt talán ekkora gazemberként is túlzás kívánia.

MARTINOVICS (*hirtelen*): Én gazember vagyok?! Kicsit furcsa, hogy egy ártatlan embert gazembernek nevez felséged. (*Csodálkozva.*) Talán csak nem tart engem bűnösnek felséged?

FERENC (*idegesen*): Martinovics, azok után, amiket bevallott, még..

MARTINOVICS: Ó, tehát bűnösnek tart engem felséged. (*Bírákhoz.*) Ófelsége engem bűnösnek tart, mert a birodalom vezetését át akartam tőle venni, őt pedig vérpadra akartam küldeni, Önök is bűnösnek tartanak?

II. BÍRÓ: Száz halálra is elég a bűne!

MARTINOVICS (*hadarja*): Ha Martinovics ártatlan, alvezérei nem lehetnek ártatlanok, ha Martinovics bűnös, alvezérei ártatlanok. (*Megkönnyebbülten.*) Ó, végre megállapítást nyert, hogy azok a szerencsétlen halálraítéltek ártatlanok. Felsőgednek tehát, még mielőtt elhagyná a börtön épületét, szabadon kell őket bocsátania. (*A császár idegesen hallgat, a Bírákhoz.*) Mi kell történjék az ártatlan letartóztatottakkal? Haladéktalanul szabadon kell bocsátani őket, nem? Vagy talán a törvénykönyveink mást írnak elő, ki kell végeznünk az ártatlanokat?!

I. BÍRÓ: A törvénykönyv paragrafusait nem szabad mereven értelmezni. Nagyon bonyolult kérdés az, hogy ki ártatlan.

IV. BÍRÓ: Az ártatlanokat szabadon kell bocsátani, de ők nem ártatlanok.

MARTINOVICS (*fenyegetően*): Ófelsége megállapításából az következik, hogy ártatlanok.

I. BÍRÓ: Ófelsége szavait nem szabad mereven értelmezni.

MARTINOVICS: Ezek szerint lehetetlen bebizonyítani a legártatlanabb ártatlanokról is, hogy ártatlanok?!

I. BÍRÓ: Dehogyan lehetetlen. De ahhoz több tényezőnek egyeznie kell.

MARTINOVICS (*gúnyosan*): Hány tényezőnek?

I. BÍRÓ: Legalább kettőnek. Tegyük fel, ártatlanok lehetnének, mert ön bűnös, de...

MARTINOVICS (*közbevág*): Igen, ártatlanok, mert játszottam velük, orruk-nál fogva vezettem őket, tehát a tettestekért nem felelnek.

II. BÍRÓ: De hátha hagyták magukat orruk-nál fogva vezetni, hátha miközben ön cselekedett, és ők orruk-nál fogva vezettek, azonos indíték vezette őket.

MARTINOVICS: Nem hagyom magam becsapni, nehogy azt képzeljék, hogy hagyom magam becsapni?!... Miféle azonos indíték, feleljenek, miféle azonos indíték?!

II. BÍRÓ: A császár gyűlölete.

MARTINOVICS: A császár gyűlölete? Én gyűlölöm a császárt, persze, hogy gyűlölöm, de az csak látszat, hogy ők is gyűlölnek...

II. BÍRÓ: Bevallották, hogy gyűlölnek a császárt.

MARTINOVICS (*élesen*): Kínzásra vallották be! Ezt nem ismerem el!

II. BÍRÓ: Mi viszont elismerjük.

MARTINOVICS: Tudják, kit gyűlölnek ők?! Engem, egyedül engem.

II. BÍRÓ: Ezt viszont nem vallották be.

MARTINOVICS: Ezt is bevallják. Lesznek szívesek kínzóeszközökkel kicsikarni belőlük a vallomást, hogy gyűlölnek engem?! Megteszik ezt az igazság érdekében? Ezt nem teszik meg, ugye? Feleljen már!

II. BÍRÓ: Szívesen felelek, Martinovics úr. Nem tesszük meg.

MARTINOVICS: Mert nincs érdekükben, ugye?

I. BÍRÓ: Igen, mert nincs érdekükben.

MARTINOVICS (*kiabál*): Felsőged, kiforgatnak engem a bírái! De én nem hagyom magam! És elvárom felségedtől is, hogy segítsen nekem.

A császár idegesen felkacag

MARTINOVICS: Felsőged, én most már nem hagyom csávában a bajtársaimat, eleget vétettem ellenük azzal, hogy be-

csaptam őket. *(Kiabál.)* A birodalom érdeke most azt kívánja, hogy életben maradjak, az én érdekem viszont az, hogy ők is életben maradjanak. Ne értsen félre, felséged, nem tartom fenn velük továbbra is a kapcsolatot. Csupán azért van szükségem az életükre, ne kísérthesen az a rettenetes gondolat, hogy én kergettem őket a halálba.

FERENC *(gúnyosan)*: Hogy is tudná elviselni azt a rettenetes gondolatot.

MARTINOVICS: Gondolja csak el, felséged, mekkora lelkierőre lesz szükségem, hogy a sugárfegyvert, melyre normális körülmények között legalább öt évet ráfordítanék, egyetlen év alatt előállíthassam... És figyelmeztetem valamire felségedet: a lelkierő alapanyaga az öröm... *(Fenyegetően.)* Én már nagyon fiatal koromban megsejtettem, hogy létezik egy olyan magasfokú öröm, amelyről rajtam kívül még mindig sejtelve sincs senkinek. *(Oriási megjátszott lelki-erővel, széles gesztusokkal.)* Azt az ember által egyelőre még fel sem fogható örömet felséged élhetné át, ha lenne elég

ereje ahhoz, hogy önként eldobja magától a koronát. Ha miattam holnap hajnalban négy ember meghal, még a kisszerű, mindenki által átélhető öröm lehetősége is megszűnik számomra. Meg kell akadályoznom tehát a halálukat. Remélem, felséged érez engem most már elég erősnek ahhoz, hogy meg tudjam akadályozni a halálukat. *(Hangosan, játékosan.)* És felségednek is érdeke, hogy életben maradjanak. Felséged uralkodása alatt történne meg a történelem legnagyobb igazságtalansága: én, aki tulajdonképpen a pusztulástól fogom megmenteni a birodalmat, a halálba taszítanék egy csomó naiv és tiszta embert, ártatlan embereket, akik a játékról nem tudva mellém álltak. *(Lelassítja a hangját.)* Olyan emberek álltak mellém, akik ha nem kerülnek szügesztív rábeszélő erőm hatása alá, felséged hűséges alattvalói maradtak volna. *(Széttárja a karját.)* Ehhez nem férhet kétség.

Lassan függöny

MÁSODIK RÉSZ

Ugyanott. Martinovics fel-alá sétál, a császár az ágy szélén ül.

MARTINOVICS: Remélem, most már kétség nem férhet ahhoz, hogy én felségedet gondolkodás nélkül vérpadra küldtem volna, tehát én bűnös vagyok, ők pedig ártatlanok. De a felséged bírái makacszkodnak, nem akarják az ártatlanságukat elismerni, felséged pedig nem szól rájuk... Követelik a lehetetlent, követelik, bizonyítsam be, hogy ők gyűlölnek engem, egyedül engem gyűlölnek. Nem tudom megérteni, miért szorul ez bizonyításra? Ezeket én becsaptam. Ezeknek eszébe sem jutott, hogy én a császári család életére török. Ezek, felség, sértett nemesek, ismétlem: sértett nemesek. Egyik közöttük gróf Sigray, őt feltétlen be kell mutatnom felségednek, őt nagyon meg fogja szeretni felséged. Mit kell azon bizonyítani, hogy gyűlölnék engem? Felséged nem gyűlöl engem, mert megpróbáltam becsapni? Nekik százszorosan okuk van gyűlöletre irántam, hiszen őket sikerült is becsapnom, a vérpád széléig kergettem őket, és fogalmuk sem volt az igazi céljaimról. *(Meghajol.)* Ne haragudjon felséged, hogy nem leszek tekintettel fáradtságára, és megpróbálom a lehetetlent: megpróbálom bebizonyítani,

hogy azok a szerencsétlenek gyűlölnék engem. *(Újra meghajol.)* Felséged engedelmével. *(Ellentmondást nem tűrő hangon a Bírákhoz.)* Vezessék be az elítélteket! *(Bírákra sandítva)* Köszönöm felségednek, hogy nem akadályozta meg, hogy bebizonyítsam, aminek bebizonyítása kötelességem. *(A Bírákhoz.)* Na, mozgás *(a fáradtan ülő császárra mutat.)* Azért, mert őfelsége fáradt, nem muszáj önöknek is szajátatva állniuk, induljon már valamelyikük. *(A Bírák közül senki sem mozdul, Martinovics behízelgően a császárhoz.)* Ha hajlandó lesz felséged kérdezősködni is tőlük, szegény ártatlanul meghurcoltaktól, akkor megbizonyosodhatik afelől, hogy én milyen ügyes furfanggal, ha úgy tetszik, alávalósággal gyűjtöttem őket magam köré, hogy eszükön felhasználhassam őket. *(Rövid szünet.)* Felségednek örülnie kellene annak, hogy kiderült, hogy szerencsétlenek ártatlanok, hiszen ez azt is jelenti, hogy felségednek egyszerűen üldözési mániája van: nincsenek is komoly ellenségei ebben a birodalomban. *(Rövid szünet.)* Természetesen rajtam kívül, de én már nem számítok, hiszen hajlandó vagyok felséged és a birodalom javát szolgálni, és nincs is már bennem semmi titokzatos, hiszen már teljesen őszintén feltártam

lelkem legmélyét is felséged előtt. (Rövid szünet.) Ha felséged nagyon fáradt, akkor természetesen várunk még egy kicsit. (Rövid szünet.) De hát annak tudata, hogy kezébe adom a sugárfegyvert, nem képes felüldíteni felségedet? Csodálkozom, felség. Rosszul teszi felséged, ha vállat se rándít, amikor a sugárfegyvert emlegetem. (Rövid szünet.) Ahogy ennek a felséged önfejlő bírától megkívánt vizsgálatnak vége, akármilyen eredménye is lesz a vizsgálatnak, azonnal követem felségedet, és már holnap hozzálátunk a sugárfegyver előállításához. (Rövid szünet.) Nem kívántam felségedtől, hogy akkor is megkegyelmezzon nekik, ha bűnösöknek bizonyulnak... Az talán jobb lenne, felség, ha én volnék ártatlan? Akkor én már nem bocsátanám felséged rendelkezésére a sugárfegyvert, akkor enélkül is szabadlábba kellene helyeznie engem felségednek. Jobb az így, felség, az ön szempontjából, hogy ők az ártatlanok. (Mint egy vásári kikiáltó.) Ahogy őfelsége kissé kipihente magát, megkezdődik a bizonyítás utolsó fázisa. (Csendesebben.) Bár véleményem szerint már nem volna szükség újabb bizonyítékra, hiszen azzal, hogy az én bűnösségem bebizonyosodott, kiderült az ő ártatlanságuk, mégis beleegyezem az új bizonyításba, mert ártatlanságuk legfőbb bizonyítéka valóban a gyűlöletük irántam. (Összeteszi a kezét.) Könyörgöm, felség, kezdjük már. Vagy talán azt forgatja a fejében felséged, hogy nem is hagyja jóvá a bizonyítást. (Melankóliával.) Akkor, felség, kénytelen leszek vállalni értük a halált (szünetet tart), pedig úgy szeretem az életet...

FERENC (feláll az ágyról, nyújtózkodik): Legszívesebben Martinovics, kivágnám a nyelvét, aztán meglékelgetném a koponyáját, kidobtnám, ami benne van.

MARTINOVICS: Ó, mennyire hiszem, felség. Egyetlen szerencsém, hogy nélkülem nem tudja előállítani azt az eszközt, amivel megmentheti a birodalmat. (Játékosan.) Nagy szerencse, hogy a birodalom szénája rosszul áll, ha nem kellene féltennie szegény birodalmát felségednek, talán lemondana a sugárfegyverről, csak-hogy kivégzésémet végignézhesse. De most már nem várhatunk tovább, felség, azért is, hogy felséged hamarabb szabaduljon, kezdjük már azt a vizsgálatot.

FERENC (legyinti): Csináljon amit akar, Martinovics.

MARTINOVICS (a Bírákhoz): Hallották, urak? Mindegyiküket vezessék be!...

III. Bíró el

Nyugodjék bele, felséged. A sugárfegyver érdekében. Nekem jó közérzetre van szükségem ahhoz, hogy eredményesen dolgozhassam: ehhez a jó közérzethez az kell, hogy azok a szerencsétlen áldozatok megszabaduljanak a vérpadtól.

FERENC: Most nagyon kívánok valamit. Hogy önnek nagyon igaza legyen: annyira gyűlöljék az alvezérei, hogy gyűlöletükben szétmarcangolják, Martinovics úr. (Élénkebben.) Nekem akkor nem lesz erőm ráparancsolni az örökre, hogy védjék meg Martinovics urat. El fogom feleltetni, hogy szükségem van önre, annyira el fog varázsolni a látvány szépsége... De talán az utolsó pillanatban, akkor, amikor ön már a halál küszöbén, Martinovics, lehet, hogy mégis közbelepek... Martinovics, ön nyomorékan is annyit ér nekem, mint ép-egészségesen.

MARTINOVICS: No, azért nem éppen úgy van, felség: nyomorékan kisebb a munkabírásom. (Játékosan.) Felséged mindenképpen kockáztatna azzal, ha lemondana a védelmemről. (Meghajol.) De felséged helyében én is vállalnám ezt a kockázatot.

III. Bíró és négy katona kíséretében bejönnek: Laczkovics, Hajnóczy, Szentmarjay és Sigray... Sigray néhányszor komoran álló társaira néz, majd kezdeményezni mer: a császárhoz rohan, kezét csókol...

SIGRAY: Ó, felség, már remélni sem mertem... Annyira megijesztett mindaz, ami történt.

A császár elhúzódik Sigraytól, leül az ágy szélére. Martinovics Hajnóczyhoz megy, de Hajnóczy elnéz a feje felett.

MARTINOVICS: Üdvözöllek titeket, Hajnóczy. (Szünet.) Hajnóczy, üdvözöltelek. Örülök annak, hogy téged is behoztak hozzám, mert tudomásodra hozhatom, hogy téged szeretlek a legjobban a bajtársaink közül. (Rövid szünet.) Hát hosszú mese, hogyan is következett be a ti bukásotok, nem tudom most elmondani. De azért próbáljatok megbocsátani nekem. (Rájuk mosolyog.) Különbön örömhírt közlök veletek: nekem a császár megkegyelmezett. (Élesen.) Látjátok?! Ti tiszta és hihetetlenül becsületes emberek vagytok, talán éppen ezért kegyelmezett meg inkább nekem, mint nektek. (Rövid szünet.) De hát ez nem rám tartozik, a kegyelem a császár kezében van. (Rövid szünet.) Tartozom még azzal, hogy bevalljam előttem: félvezettetek titeket. Csak a saját érdekemet tartottam szem előtt. Nem köztársaságot, a saját diktatúrát készítettem elő veletek. Nincsen most idő részletesen elmagyarázni.

SIGRAY: Ó, felség, Martinovics úr végre bevallotta, aminek elmondásához felséged megpillantása óta gyűjtöm az erőt: Martinovics félrevezetett minket, és nem egészen tiszta eszközökkel tartott a hatalmában.

MARTINOVICS (*gyorsan*): Hogy érted ezt: nem egészen tiszta eszközökkel?

SIGRAY (*a császárhoz*): Mintha az ördög segítségével sikerült volna neki... Ó, könyörüljön meg rajtunk, felséged.

MARTINOVICS: Felség, ő a jakobinus gróf... Könyörüljön már meg rajta, ő is a kaszthoz tartozik...

SIGRAY: Én nem tudtam arról, hogy felséged ellen...

MARTINOVICS: Valóban nem tudott róla, ő egy tízéves gyermek értelmi képességeivel bíró felnőtt, aki éppen annyira ártatlan, mint egy tízéves gyerekek.

SIGRAY: Mindig hittem, hogy császárnk nem veszi lelkére a nagy igazságtalanságot és megkegyelmez nekünk... Mi mindig hittünk felségedben.

MARTINOVICS (*ellenszenvesen*): De hát ki hiszi el, hogy a császár csak igazságos és nem gyenge volt, ha mindegyikünknek megkegyelmez??!

SIGRAY (*a császár felé*): Országszerte kihirdetetheti felséged, hogy az igazság nevében kegyelmezett meg nekünk.

HAJNÓCZY: Sigray, ne beszélj többes számban.

MARTINOVICS (*Laczkovics*hoz és *Szentmarjay*hoz): A ti nevetekben se beszéljen, mondjátok, a ti nevetekben se beszéljen?!
Laczkovics és Szentmarjay hallgatnak

MARTINOVICS (*ellenszenvesen*): Ezek olyan emberek, felség, akik annyira erősek, hogy képesek kényszeríteni a császárt, végezze ki őket még akkor is, ha a császárnak nem érdeke már, hogy kivégezze őket.

HAJNÓCZY (*csendesesen*): Martinovics, legalább az utolsó óráinkat hagyjátok meg nekünk.

MARTINOVICS: Vagy úgy? Ti már készültök a dicső halálra? (*Rövid szünet.*) Hát értem. Könnyű nektek. Én árulóként élek majd az emlékezetekben: a császár legfőbb kémje mint a forradalom vezetője, harsognak majd századok múlva is a történelemkönyvek. (*Szándékos, túljátszott íróniával.*) Ti úgy buktatok el, úgy haltok meg, ahogy a történelemben a legrégebb idők óta általában elbuktak és meghaltak a tiszta emberek, ha ki merték mutatni, hogy tiszták. (*Egyre ellenszenvesebben.*) Laczkovics, te híres lovaskapitány, szokványosan buktál el... Szentmarjay, akit a nők elismertek a bi-

rodalom legszebb férfiának, bele kell törődnöd a szokványos mártírhalálba, Hajnóczy, aki csodálatos könyvedet már nem tudod befejezni, bele kell törődnöd a szokvány mártírhalálba. (*Közeledik hozzájuk.*) Hallottátok, mit mondtam?! (*Rövid szünet.*) Az én bukásom, az igazi nagy bukás nem a tettek: én az emlékezet előtt buktam le: gátlástalan törtető udvaronc leszek az emlékezetben én, aki az emberiség legnagyobb jötevője akartam lenni, nem, nem Krisztus akartam lenni, mint ti, nem önfeláldozó hős, mint ti! (*Nagyon ellenszenvesen.*) Magammal rántottalak titeket, naiv és tiszta embereket, az igazi terveimet titokban tartottam, ti, a legjobbakkal mellém álltatok, de soha lelkiismeretfurdalásom nem volt, hogy becsaplak titeket... és a győzelem után sem lett volna feltétlenül szükségem rátok. Hát bizony, én kalandor vagyok: a világ legjobbban átgondolt politikai manővere volt az enyém, maszk feszült rajtam, de mozgó maszk, hogy ne legyenek gyanús előttek, éveken át nem voltam őszinte emberhez, hozzátok sem, a császár védelmében bújtam meg én, aki jakobinus vezérnek adtam ki magam (*ironikusan*), az őszinte harcok mindig elbuktak (*halkítva*), ti is elbuktatok volna nélkülem is, én, hogy győzhessék, eldobtam a tiszta szót. (*Minden erejét bedobva igyekezik az eddiginél is ellenszenvesebb lenni, gyorsan beszél, csak akkor lassít le, amikor végre mind a négyen megindulnak feléje.*) Ha én is meghalnék hajnalban veletek, akkor aránytalanul többet vesztítve halnék meg, ez a veszteség, ennek a veszteségnek a nagysága tenne óriássá, ember még nem született olyan nagy veszteséget elbírnai, amilyent nekem kellett volna elbírnom, ha együtt megyek veletek a vesztőhelyre, óriásmadár verebekkel körülvéve... (*Amikor fél méterre vannak tőle, arcátlonul hazudja.*) Ráadásul én gyűlöltem a császárt, mertem ádázul gyűlölni, ti szerettétek.

*Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay, Sigray végre Martinovics*hoz érnek, körülállják, szinte egyszere arculköpik, Laczkovics megragadja a vállánál... Martinovics kiszabadítja magát, a császár felé rohan.

MARTINOVICS (*diadalmasan*): Felség, kifejezték legnagyobb gyűlöletüket, legmélyebb megvetésüket az ön első számú ellenségével szemben, látta, felség, és épp abban a pillanatban, amikor én kijelentettem, hogy gyűlölöm felségedet! (*A Bírúhoz örömmel.*) Látták?! Megvan! Azt mondták, két tényező kell! Hát megvan! Hiába akartak kiforgatni, győztem! (*A*

halálraitéltekhez szinte könnyezve.) Szabadok vagytok! Szabadok vagytok, hát nem értitek, kiderült, hogy ártatlanok vagytok, mehettek, amerre a szemetek lát! Senki nem nyúlhat többé hozzátok, végre elismerték, hogy ártatlanok vagytok! Hát mehettek, menjetek is gyorsan! El erről a helyről, ahol megcsúfoltak minket!

FERENC (*feláll az ágyról*): Kicsit elnyomott a fáradtság... Látom, Martinovics időközben kegyelmet gyakorolt. (A *Bírákhoz*.) Vitessék már ki innen ezeket az embereket!

MARTINOVICS: Felsőged gyakorolt kegyelmet! Felsőged segítségével állapították meg, hogy ártatlanok! A bizonyítási eljárás eredménye, hogy ártatlanok, felsőged és bírái adták meg a bizonyítási eljárás szempontjait!

III. BÍRÓ (*előrejön, a katonákhoz*): Kísérjék vissza őket.

MARTINOVICS (*III. Bíró és a katonák közé áll, üvölti*): Senkinek sincs joga most már kísérgetni őket, ezek szabad emberek! (A *császárhoz*.) Felsőged, azonnal adjon utasítást, hogy engedjék szabadon őket! Felsőged bizonyította be, hogy ártatlanok.

FERENC (*türelmetlenül*): Kít érdekel, hogy ártatlanok, kísérjék már őket.

A katonák intenek a halálraitélteknek, Martinovics elébük áll, lökdösi a katonákat, el akarja választani őket a foglyoktól

MARTINOVICS (*ordítva*): Ne nyúljanak hozzájuk, ártatlanok, nem értik, ártatlanok!

A katonák el akarják nyomni Martinovicsot az útból, dulakodás, Martinovics elesik.

MARTINOVICS (*miközben feltápászkodik*): Megszegte a szavát a császár, ez a szerencsétlen császár megszegte a szavát! Megszegte a szavát ez a szerencsétlen császárfióka!

FERENC (*dühösen*): Martinovicsot köttözzék meg és hozzák utánam.

MARTINOVICS: Nem állítom elő a sugárfegyvert!

FERENC (*már menet közben*): Kötözzék csak meg, majd kijózanodik.

MARTINOVICS (*esküre emeli a kezét*): Az élő Istenre esküszöm, hogy a sugárfegyver nem létezik! (A *császár visszafordul, Martinovics hozzárohan, IV. és V. Bíró elkapja, hátracsavarja a kezét. A katonák egy ideig még készenlétben állnak, majd tévován félrehúzódnak*.) Nincs lehetőségem elkövetni azt az aljasságot, hogy kezedbe adjam a viláгурalmat, mert nincs sugárfegyver! Úgy örülök, hogy nincs sugárfegyver, hogy csak az álmok

világában létezik! Nem lett volna erőm ahhoz, hogy ne váltsam meg az életemet a sugárfegyverrel, de nincs sugárfegyver! Úgy örülök, hogy nincs! Egy nyomorúságos évet akartam még kisajtolni a te butaságodból, szerencsétlen császár, hát hogy gondoltad?! (*Örült módra kacag*.) Már-már azt hittem, mindent el lehet hitetni veled, agyalágyult császár, olyan bután rabja lettél annak a lehetetlen sugárfegyver-gondolatnak, hogy azt tudtam képzelní, éppolyan bután elhiszed azt is, hogy ezek az óriásmadarak nem gyűlölnék téged, aki kicsi kis féreg vagy mellettük.

FERENC (*a Bírákhoz*): Engedjék el. Nem, ne engedjék még el, ... félek tőle.

IV. BÍRÓ (*tisztelettel*): Én azt hiszem, felsőged, hogy ez az ember most beszélt először őszintén arról a sugárfegyverről.

V. BÍRÓ: Gyanús volt ez nekem végig, felsőged.

FERENC: Hagyják most magára. (A *Bírák elhúzódnak*.) Ne, ne húzódnak annyira el, hátha megörült, maradjanak a háta mögött... (*Martinovicshoz hangosan*.) Szerencsétlen ember, azt állította, hogy nem létezik sugárfegyver!

MARTINOVICS (*csendesen a császárhoz*): Magam sem tudom hogyan, hirtelenében olyan tisztának érzem magam.

FERENC: Martinovics, azt állította, hogy létezik sugárfegyver. Becsapott, Martinovics?!

MARTINOVICS (*rámosolyog a császárra*): Tudja, felsőged, miért kell örülni annak, hogy én tisztának érzem magam: mert én túlságosan okos vagyok, s a legokosabb embereknek nagyon nehéz tisztának maradni... Felsőged nem akar megtisztulni? Felsőgednek könnyű. Csak eldobja a koronát, és megtisztul. Nem próbálja meg? (A *halálraitéltekhez*.) Ti, ha minden sikerül, megbocsátottatok volna nekem, hiszen végső fokon a ti álmaitokat valószínűleg volna meg, mindvégig lelkiismeretfurdalás nélkül mosolyogtam magamban, hogy nem merlek figyelmeztetni titeket, hogy összejátszom a császárral, hiszen a ti álmaitokat valószínűleg volna meg. (*Mosolyog*.) Ha minden sikerül, ti neveztetek volna el leg-tisztább embernek.

FERENC: Martinovics, ha nincs sugárfegyver, meghal. Nincs sugárfegyver?

MARTINOVICS (*csendesen a halálraitéltekhez*): Higgycék el, hogy én nem tévedtem, nem mulasztottam el semmit, éveken át minden úgy történt, ahogy elterveztem (*hangosabban*), a történelemnek mondott az ellent, hogy egy császár-változásnak ilyen súlyos következménye lehetett. (A *császárhoz jóindulattal*.) Kár,

hogy butábbnak születettél az átlagcsászároknál, felség... Komolyan, felség, nem akar megtisztulni? A tiszta ember annyira könnyűnek érzi magát, hogy elhiszi, tud repülni, mint a madarak. Felség, a megtisztulásra ma van az utolsó lehetősége. *(Csendesen, elbeszélő hangon.)* Furcsa, hogy én sohase tettem különbséget a megtisztultság állapotára és az öröm állapota között, az örömről gondoltam csak, álmodoztam az ember által eddig még nem is sejtett örömről... A megtisztultság állapotát át lehet élni legyőzöttén is, az öröm állapotát csak győzőként.

FERENC *(rekedten)*: Hazudta a sugárfegyvert, szerencsétlen?

MARTINOVICS *(furcsa hangon)*: Szomorú, hogy a butaság győzött le, és nem a történelem. *(Csak Martinovics arca marad megvilágítva, hangosan.)* Hát lehetetlen volna legyőzni a butaságot? Vagy mégis a történelem győzött le?! Lehetetlen, hogy a történelem győzött volna le.

Lassan elsötétedik a szín. ... Lipót császár belép Ferenc helyébe, még a Ferenc császár sötétítés előtti utolsó testtartását is felveszi. A többiek is a helyükön maradnak. A szín fokozatosan megvilágosodik.

LIPÓT *(mosolyog)*: Hogy ön milyen akaratosan el akarja hitetni ezt velem, Martinovics. Hát az életemre esküszöm, hogy nem hiszek a sugárfegyverben. *(Rövid szünet után.)* Nem teszem könnyű szívvel, de kénytelen leszek kivégeztetni önt, Martinovics.

MARTINOVICS *(mosolyogni próbál)*: Fel voltam készülve rá, felség.

LIPÓT *(hangosan)*: Mire, Martinovics? A halálra? Fel lehet készülni a halálra?

MARTINOVICS: Az ember attól a perctől kezdve, hogy saját akaratából fegyvert vesz a kezébe, készül a halálra.

LIPÓT: És sikerül?

MARTINOVICS *(erőltetett mosollyal)*: Úgy látszik, sikerül.

LIPÓT: Hazudik! Nem nyugodott bele a halálba! Ki hiszi el, hogy a halálba bele lehet nyugodni!

MARTINOVICS: Hát nem nyugodtam bele, bár lehet, hogy egy pillanatra bele-nyugodtam.

LIPÓT: Igaz, nem fehéredett el az arca, amikor megesküdtem, hogy nem hiszek a sugárfegyverben.

MARTINOVICS: Úgy látszik, kezdtem mindkét lehetőségre felkészülni: arra is, hogy hiszi, arra is, hogy nem hiszi.

LIPÓT: Hogy tudhatja valaki ilyen helyzetben: halála küszöbén így elemezgetni önmagát?

MARTINOVICS: Lehet, hogy ebben rejlik a hozzám hasonló emberek titka.

LIPÓT *(Hajnóczyékra néz)*: Az ő titkuk is, ők is önhöz hasonló emberek?

MARTINOVICS: Azt hiszem, ők tisztábbak és gyengébbek, mint én.

LIPÓT: Elismeri, hogy ők tisztábbak?

MARTINOVICS: Én leg tisztább akartam lenni, de ők mindig tisztábbak voltak, mint én.

LIPÓT *(rövid szünet után, őszintén)*: Miért válaszol most ennyire őszintén a kérdéseimre, Martinovics?

MARTINOVICS *(halkan)*: Nem is tudom, komolyan nem tudom.

LIPÓT: Úgy beszélt velem néhány perccig, mintha nem én küldeném halálba... és mintha nem akart volna engem halálba küldeni. Bár az utolsó pillanatig nem hittem, hogy engem halálba akar küldeni.

MARTINOVICS: Engem is meglep, császár, hogy indokolatlanul őszinte voltam.

LIPÓT: Én sejttem, hogy miért, Martinovics. *(Suttogva.)* Mert ők itt vannak, a tisztább és gyengébb emberek itt vannak.

MARTINOVICS *(mintha félne, hogy a hangos szó valamit elzavar)*: Lehet, császár.

LIPÓT *(szinte aggodalommal, rövid szünet után)*: Ő is, ez a Sigay is közéjük tartozik: a tisztábbak és gyengébbek közé?

MARTINOVICS: Ő is közéjük tartozik, amikor nem fél nagyon.

LIPÓT: Én nem számítanám közéjük... Ő az életéért naponta megnyálná a talpait.

Szünet

MARTINOVICS: Ha ők kifejeznék a gyűlöletüket irántam, akkor lenne ok arra, hogy megkegyelmezzem nekik felség... Felség, ha gyűlöletből arculkópénének, azt hiszem az elég volna. Mert, ha engem, az ön ellenségét gyűlölik, akkor önt szeretik.

LIPÓT: Ez jó megoldás volna, Martinovics. De csak ha nyilvánosan történné meg, hogy lássák az alattvalóim, nem gyengeségből kegyelmeztem meg nekik.

MARTINOVICS: Felség, hiszen a birodalom legfelsőbb bírái jelen vannak. Róluk mindenki tudja, hogy kérlelhetetlenek, igazságosak, és mindig az igazat mondják. Nem kellene jobb tanúk.

LIPÓT: Ő, azt csak terjesztjük róluk, hogy olyanok, szolgák ők, Martinovics.

MARTINOVICS: Felség, de hiszen ezt csak ön tudja és én.

LIPÓT: Többen tudják róluk, csak nem merik kimondani.

MARTINOVICS: Hát azok nem számítanak, akik nem merik kimondani.

LIPÓT: Akkor mondja meg nekik, hogy gyűlölettel teli arckifejezéssel köpjék arcul, és közben lehetőleg a Birák felé forduljanak.

MARTINOVICS: Nem megy olyan egyszerűen, felség. Rám már nem hallgatnak, én hiába mondom nekik. Ki kell találnunk valami mást.

LIPÓT: De gyorsan, Martinovics.

MARTINOVICS: Felséged figyelmeztesse őket, hogy én kegyelemért könyörgök, és őket egyre piszkosabban gyalázom felséged előtt...

LIPÓT (*halkan*): Hát akkor essünk túl rajta. (*Hangosan.*) Továbbra is adázul mocskolja önöket ez a Martinovics. És egyre adázabban gyűlöl engem... Talán semmi sem jelentene számomra annyit, mintha becsületesen kifejeznék gyűlöletüket, megvetésüket iránta, ami egyúttal irántam való szeretetüknek, hűségüknek is kifejezése lenne. Nem hiszem, hogy például nem köpdösnék szívesen arcul ezt a mindnyájunk által gyűlölt embert... Lehet, hogy örömmel kegyelmet osztogatnék.

MARTINOVICS (*hangosan*): Felség valamit elfelejtettem elmondani, valamit, amitől felséged gyűlölete csak fokozódni fog irántuk. (*Miután a császár hozzáhajol, halkan.*) Felség, ne ajánljon nekik módszereket, nem lett volna szabad felszólítania őket, hogy köpjenek arcul, most már azt hiszem, nem teszik meg... Csak minél jobban feketítsen be engem felséged.

LIPÓT (*szünet után, hangosan*): Felháborító, hogy miket mond el önökről ez a Martinovics. Mintha legalábbis önök vitték volna őt a rossz útra és nem ő önöket. (*Hosszú ideig vizsgálja őket, majd Martinovicshoz fordul, de továbbra is hangosan.*) Ahogy én ezeket elnézem, Sigray gróf úr kivételével nem fogják kifejezni az én gyönyörködtetésemre és megnyugtatósomra a gyűlöletüket önnel szemben, Martinovics úr, pedig ahogy már megmondtuk nekik, az önnel szembeni gyűlöletük az irántam való szeretetüket és hűségüket is jelentené. (*Rövid szünet után lelkesen.*) Rájöttem annak a titkára, Martinovics, hogy miért kezdett ön egyszerűen önmaga előtt is érthetetlenül annyira őszintén válaszolni a kérdéseimre. Ön már akkor megsejtette, hogy örülni fogok annak, ha a társai nem járnak a kedvemben... Martinovics... Martinovics! Én önt megmosolyogtam, kinevettem, amikor arról beszélt, hogy meg-

éri egy diktátornak, ha önként megszűnteti a diktatúrát, lehetetlenné teszi önmaga teljhatalmát, ...hát azt hiszem, most megértettem, hogy valóban érdemes... Azt éreztem meg legelőször, kedves Martinovics, hogy általam még valóban nem is sejtett nagyságú örömet élnék át, ha ezeket az embereket szabadon bocsátanám. (*Amikor a nevüket kiejti, szeretettel néz rájuk.*) Ezt a Laczkovicsot, ezt a Hajnóczyt, ezt a Szentmarjayt, még ennek a szegény Sigraynak a szabadsága is számítana. (*Ahogy a szomjas ember vízről beszél.*) Átélném hát az ember által eddig még nem is sejtett örömet, ha ezeket az embereket szabadon bocsátanám?!

MARTINOVICS: Ennyiért még nem élné át, felség.

LIPÓT (*mint a gyerek, akitől elvették a játékát*): Nem élném át ennyiért...

MARTINOVICS (*erőteljes suttogó hangon*): Csak ha tudná vállalni, hogy mint császári-diktátor megszüntesse a diktatúrát.

LIPÓT (*kiáltja*): Hát mint császári-diktátor megszüntetem a diktatúrát! (*Leszáll a lelkesedésből, fejcsóválva ránéz Martinovicsra.*) A sugárfegyver, ugye, amit ön el akart hitetni velem, amely megmenti a birodalmat, ugye, az ember által még nem is sejtett öröm...

MARTINOVICS: Az, felség.

Martinovics hirtelen, rettenettel kezd nézni a Birák irányába, akik elszánt arccal közelednek a császár felé.

I. BÍRÓ: Felséges úr, figyelmeztetjük, hogy azt a császárt, aki megfelelkezik császári kötelességeiről, az országgyűlés vagy akár a nemesek tanácsa megfoszthatja trónjától.

A császár tanácstalanul néz Martinovicsra.

MARTINOVICS: Meg kell próbálnia, felség.

II. BÍRÓ: A történelemben még nem fordult elő, hogy ilyesmi császárnak sikerült volna.

MARTINOVICS: Mert még nem voltak ilyen császárok.

III. BÍRÓ: Lehet, hogy voltak (*fenyegetően*), csak a történelem már nem is mer emlékezni rájuk.

LIPÓT (*segélykérően*): Mit tehetek, Martinovics?

MARTINOVICS: Meg kell próbálnia, felség.

LIPÓT: Megmaradhatok-e császárnak, ha át akarom élni az ember által eddig még nem ismert örömet?

MARTINOVICS: Érdemes megpróbálnia, felség.

LIPÓT (*fenyegetően*): Azt mondta, hogy csak akkor élem át az ember által eddig még nem is sejtett örömet, ha mint császári diktátor megszüntetem a diktatúrát, de látja engem szüntetnének meg már az első lépésnél.

MARTINOVICS: Egy pillanatra mégis átélné, felség.

LIPÓT: Ön egy pillanatra akarta átélni? ... Válaszoljon!

MARTINOVICS: Nem, nem egy pillanatra.

LIPÓT: Mert a maga helyzete más lett volna, ugye?!

MARTINOVICS: Az én helyzetem más lett volna.

LIPÓT: Az én számomra mi a megoldás?

IV. BÍRÓ: Az ön számára nincs megoldás, felség.

LIPÓT (*Martinovicshoz*): Az én számomra mi a megoldás?

MARTINOVICS: Meg kell próbálnia, felség.

LIPÓT (*Martinovicshoz*): Az én számomra mi a megoldás?

MARTINOVICS (*súgja*): Titokban kezdje el, felség.

V. BÍRÓ: Titokban nem lehet. A császár minden lépését ellenőrizzük.

LIPÓT: Honnan tudta meg, hogy mit súgott Martinovics?

V. BÍRÓ: A császár minden gondolatát leolvassuk.

LIPÓT: Mi a megoldás számomra, Martinovics?

MARTINOVICS: Kezdje el, felséged.

LIPÓT: Mivel kezdjem?

MARTINOVICS: Kezdje csak el, felséged.

LIPÓT: Mi legyen az első lépésem?
Martinovics hallgat

Az ön első lépése mi lett volna? (*Rövid szünet.*) Már bevallotta, de most ismételve meg! (*Rövid szünet.*) Az ön első ténykedése az én kivégzésem lett volna... De mi legyen az én első ténykedésem? Az első olyan lépésem, amit titokban tehetek meg, hogy megtehessem a következő lépést is?! Feleljen!

MARTINOVICS: Majd meglátjuk, felség.

LIPÓT: Most feleljen!

MARTINOVICS (*csendesesen*): Hát nem tudom még, felség, ilyen hirtelen... majd kitaláljuk.

LIPÓT: Most mondja meg!
Martinovics hallgat

LIPÓT: Ön tudta volna, mit tegyen az én kivégzésem után, mert az ön számára az már az ezeregyedik lépés lett volna... De számomra mi a megoldás?!

(*Martinovics hallgat, Lipót néhány pillanatra fel-alá rohangál, majd megáll Martinoviccsal szemben, üvölti.*) Becsapott, Martinovics! Nem tud számomra megoldást, nincs számomra megoldás!

A császár üvöltése után mélyszéles természetellenes csend, a színen teljes mozdulatlanlanság. Ezalatt erős világításba Martinovics megtört arckifejezése kerül.

MARTINOVICS (*dermesztő csendesesen*): Magamat is becsaptam... Magamat csaptam be.

Lassú sötétítés. Lipót császár helyébe visszalép Ferenc császár. Mindenki azon a helyen áll, ahol Lipót császár belépése előtt állt.

FERENC (*fulladozva*): Mért állnak így körül engem? Nem jutok levegőhöz!

Mindnyájan arrább húzódnak, a Bírák a helyükre

SIGRAY (*rövid szünet után nagyon féltéken*): Mi mindig szeretettel gondolunk felségedre, de ez a démon (*Martinovicstra néz*) ördögi erejével hatalmába kerített minket.

FERENC (*a Bírák felé, idegesen*): Mit keres itt ez az ember?! Vezessék el innen.

Sigray arcát rettenet szállja meg, III. Bíró elvezeti. Sigray vissza-visszanéz a császárra.

FERENC (*miután egy ideig bambán nézi Laczkovicsot, Hajnóczyt és Szentmarjajt*): Ezeket is vezessék már el innen.

II. Bíró hozzájuk lép, elmennek
FERENC: Nagyon fáradt lettem. (*Fenyegetően, Martinovics felé.*) De azért még maradok. (*Bírákhoz.*) Hogyan is végzik ezt ki hajnalban?

I. BÍRÓ: Bárdal fejét veszik.
FERENC: Változtassák át az ítéletet kegyetlenebb kivégzési módra.

I. BÍRÓ: Nincs ennél kegyetlenebb kivégzési mód.

FERENC: Kegyetlenebb kivégzési módot találjanak ki!

I. BÍRÓ: A kivégzésnek ez már a legkegyetlenebb fajtája.

FERENC: Erre a kivégzési módra már felkészülhetett.

I. BÍRÓ: Dehogyan készült ez fel, felség.

V. BÍRÓ: Nekem lenne egy javaslatom, felség. Ne elsőnek, hanem utolsónak végeztessük ki, és kényszeríteni fogjuk, hogy végignézze társai kivégzését, azok kivégzését, akiket ő hurcolt a halálba. Nincs ennél semmi, ami nehezebben elviselhető lenne.

FERENC (gyorsan): Elfogadom az ajánlatát. Ön felel azért, hogy így történjen.

I. BÍRÓ: Nagy színész ez a Martinovics, felség.

FERENC: Ha ön tudja, hogy nagy színész, miért nem figyelmeztetett?!

I. BÍRÓ: Későn jöttem rá, felség.

FERENC (szünet után, nyugodtabban): Talán a birodalom legnagyobb színésze... (Rövid szünet.) Nem is kellene sajnálnom ezt az elvesztett napot (öniróniával), színházban voltam: a birodalom legnagyobb színésze játszott.

V. BÍRÓ (íjedten): Felség, nála van a felséged által aláírt kegyelmi kérvény.

FERENC (idegesen felkacag): Vegyék el tőle.

IV. és V. Bíró Martinovicshoz lép

MARTINOVICS (mint vad a csapdában): Nem adom. (Rövid szünet után, utolsó erejét összeszedve.) A császárnak nem lehet érdeke, hogy kivégezzen.

FERENC (újra idegesen felkacag): A császárnak nem érdeke, hogy kivégezze, a birodalom elveszti legnagyobb színészét.

MARTINOVICS (óriási erőfeszítéssel): A birodalomnak nem lehet érdeke, hogy elpusztuljon egy olyan ember, aki számtalan országban ezernyi tapasztalatot szerzett, kilenc nyelven beszél. (Észreveszi, hogy a császár az ajtó felé közeledik, elébe szalad.) Még nem lepleztem le a birodalom elleni francia terveket, ilyen iszonyú a címe a francia terveknek: „Titkos politikai terv az osztrák birodalom feláldozására és megsemmisítésére az új diplomáciai egységű érdekében.” (Gyorsan folytatja.) Ezt a tervet Barrère képviselő terjesztette a francia nemzetgyűlés elé, és elfogadták, minden pontját ismerem a tervnek, a siker végett Franciaország szövetséget köt Poroszországgal és Oroszországgal. Franciaország rajtaütésszerűen megtámadja a birodalmunkat, de alig lépik át a határt, a porosz és orosz hadseregek is megindulnak segítségükre, az egyezményt porosz részről Herzberg porosz miniszter írta alá, látják mindent tudok, a terv legapróbb részleteit is, azt is elárulom, de nem ingyen (még gyorsabban), a terv leleplezéseért én nem kívánok és nem is kívánhatok teljes kegyelmet, csupán szabad választást kívánok a börtön, a száműzetés és a halál között, én a száműzetést választanám, a testem annyira gyenge, az idegeim annyira rosszul állnak, hogy a börtön még a kínhalálnál is rosszabb lenne számomra, de a börtönt is vállalnám, hisz még mindig hiszek abban, hogy a birodalom nem bírja sokáig szolgálataim nélkül. Felséged nem tűrheti,

hogy olyan embereket végezzenek ki, akikre a birodalomnak szüksége van.

I. BÍRÓ: Megint hazugság volt minden szava, felség.

FERENC: Egy percig sem bírom itt tovább. (Bírák felé.) Tegyék nekem lehetővé, hogy távozhassam innen.

A Bírák előre jönnek, megfogják Martinovicsot, el próbálják húzni a császár elől, Martinovics ellenáll, de ellenállása, utolsó szálba kapaszkodása, nemcsak értelmetlen, szánalmas is.

MARTINOVICS (kiabál): Önöknek, akik büszkék arra, hogy ismerik a nemzetközi jogot, nagyon jól kell tudniuk, hogy felségsértés vádjával nem lehet embereket halálra ítélni, a felségsértés büntetése csak száműzetés lehet, de még a felségsértés vádját is el tudom vetni, hiszen a jog szerint felségsértő csak az, aki a király tartózkodási helyét fegyverrel megtámadja. (Tovább küszködik a Bírákkal, akik le akarják nyomni az asztal melletti székre.) Csak a hatalom elleni összeesküvés vádját hozhatják fel ellenem, ami csupán kiközösítéssel büntethető...

FERENC (a kijáratnál kemény hangon a köréje gyűlő bírákhoz): Felelősségre fogom vonni önöket, mert nem figyelmeztettek, hogy távoznom kell innen. Hogy játszanak velem, hogy becsapnak. (Kimegy.)

MARTINOVICS (üvölti): De hátha mégis képes lennék feltalálni azt a sürgőfegyvert?!

Sötétítés

MARTINOVICS (még a sötétítés alatt üvölti): Hova tűnt el a császár?! A császárt figyelmeztessék, hogy vissza kell jönnie... A császárnak érdeke, hogy életben maradjak, a birodalomnak érdeke, hogy életben maradjak.

A világosság lassan erősödik fel, ezalatt a Bírák bejönnek, és közrefogják Martinovicsot.

I. BÍRÓ: Császáruk meghagyta, hogy ügyeljünk fel utolsó óráira.

MARTINOVICS: Magukkal nincs tárgyalnivalóm, én a császár barátja voltam, szolgákkal semmi tárgyalnivalóm.

I. BÍRÓ: Kötelességünk az elítéltek mellett maradni, hogy meghallgassuk végakarataikat.

MARTINOVICS (rövid ideig utálkozással vegyes gyűlölettel nézi őket): Az a végakaratom, hogy azonnal menjenek ki innen.

II. BÍRÓ (kajánul): Az alvezéreinek nem üzen valami biztatót? Nagy szükségük lenne egy-egy biztató szóra. Szegény Sigray már másodjára ájult el, amióta kikísértük innen.

Martinovics elfordul

A többiekre viszont büszke lehet, Martinovics úr, ők nem olyan fiúk, nem ajúdoznak. *(Észreveszi a belépő Kapitányt.)* Na, végre megjött a kapitány úr. Martinovics úr, most már nyugodtan itt hagyjuk, a kapitány úr virrasztani fog önnel. *(Elmosolyodik.)* Úgy hogy, Martinovics úr, teljesen felesleges öngyilkosságra gondolnia.

I. BÍRÓ: Elnézését kérjük Martinovics úr, meg kell látogatnunk a többieket is... Különbben mi is itt maradunk hajnalig, hívhat minket, ha társaságra lesz szüksége.

A Bírák kivonulnak

KAPITÁNY: Bocsásson meg, Martinovics úr, nem jószántamból fosztom meg utolsó óráiban az egyedüllettől... Mindenki mellé beosztottak valakit... Sigray úr, szegény, egyik ajúlásból a másikba esett. *(Őszinte sajnálkozással.)* Nem olyan eredménye lett hát öfelsége látogatásának, amilyent elvart, Martinovics úr...

Martinovics egyre ködösebb szemekkel néz el a Kapitány mellett, a Kapitány emberbaráti kötelességének tartja, hogy szóval tartsa Martinovicsot.

KAPITÁNY: Szegény Sigray, miatta nem maradhatnak önök egyedül utolsó óráikban, egy tollkést vettek el tőle az utolsó pillanatban, az eret akarta felválni vele a balkezén... Nekem az az érzésem, Martinovics úr, hagyhatták volna nyugodtan nála azt a tollkést, nem olyan ember ő, aki fel bírja vágni a saját erét egy tollkéssel... Szégyen-nyalázat a birodalomra, hogy olyan embernek is fejét veszik, akinek elég büntetés lenne egy erőteljes szó. *(Rövid szünet.)* Sokért nem adnám, Martinovics úr, ha idáig hallatszana Laczkovics úr káromkodása, Szentmarjay úr is káromkodik, de nem olyan szépen, ő csak latinul káromkodik. *(Felemeli a hangját.)* Mielőtt beléptem volna ide, hallottam még, hogy Laczkovics úr az ön nevét is belefoglalta egy káromkodásba, ne haragudjon meg, mert elmondom, csak azért mondom el, mert nem haragos káromkodás volt, inkább csak vicces káromkodás... Elmondhatom,

Martinovics úr? *(Martinovics ránéz, de utána újra elfordítja a fejét.)* Elmondom, hátha derülni fog rajta, azt kiabálta: egyszer hittem papnak, s ez is halálba viszen... Azt persze még a piaci kofák is tudják, hogy ön volt pap, Martinovics úr. De arról, hogy ön milyen kemény ember, beszélnek ám szerte a városban, nekem is nagyon tetszik, amit tizfelől is hallottam Martinovics úrról. *(Elhallgat, várja, hogy Martinovics végre érdeklődést fejezzon ki, ez elmarad, makacsul folytatja.)* Azt hallottam, hogy mivel felszentelt pap, bevitték önt tegnap délelőtt a Ferencesek templomába, hogy megfoszszák papi méltóságától, mert ugye, enélkül nem végezhetik ki: felöltöztették papi öltözetbe, hogy aztán nagy ceremóniával leszedhessék önről a papi öltözetet. A ceremóniát végző papok ügyetlenkedtek, bizonyára meg voltak nagyon illetődve, elvétették a ceremóniát, nem az előirt sorrendben szedték le a papi dolgokat, és akkor ön *(felemeli a hangját)* hidegvérrel figyelmeztette őket, hogy is kell helyesen. Hát boldog lehet, aki ezt látta, hej de szerettem volna én is ott lenni... *(A Kapitány figyelni a hatást Martinovicson, de ő továbbra is ködös szemmel néz el felette, a Kapitány legyint, és nem beszél tovább.)*

Rövid szünet után fokozatos sötétítés... A sötétítés alatt legalább két percen át egyre erősödő dobpergés hallatszik, majd nagyon erős fénycsóva vetül Martinovicsra, akinek fejét két segéd éppen a hohér bárdja alá hajtja... A hohér sújtása megáll feleútján, mert Martinovics szeméről lesiklott a kendő... Martinovics kihaszználja a pillanatot, amely alatt nem tartják fogva: futni próbál. A negyedik lépése után a segédek elfogják. Az egész tehát groteszk, hiszen nevetségesen reménytelen, de mégis a legtermészetesebb menekülési kísérlet.

A két segéd durván visszavezeti, szemére ráerősítik a kendőt, fejét visszaeröltetik a tőkére, a hohér bárdja újra emelkedik. A dobpergés folytatódik. Sötétítés.

FÜGGÖNY

SASZET GÉZA

bizonyosság

*mint amikor az ajtót bezártuk magunk után
rémlik mégis — nyitva maradhatott, s téveteleg
visszatérünk az útról, hogy bizonyosságot nyerjünk
valamiről, amitől az ajtó mindig nyitva marad
bármiként zárjuk-csukjuk, szezám nélkül kitarul
a sokszorosán megigézett, mégis ígétlen élet
minden, amit nem tudtunk megfoghatóvá tenni
s minden bizonytalan ellen bizonyosságnak nem elég
az ajtó, s nem hihetjük, hogy zárva maradhat*

*az igazság már nem fedi el sebeinket
ajtó az is, melyet hiába zárunk kétségeinkre
mert soha nem az igazság szenved a létben
az élet hajt csak fekete virágot, lefelé
a gyökerektől, hol az anyag nedvei vérzenek
benne csíráznak sárbafogózó üzenetek
napfényre sohasem jönnek, hol testetlenné
silányulnak a szavak, az ige elveszti a tárgyat
s az ember elveszíti szenvedése értelmét*

*istenekké kellene lennünk a magunk hulló vérén
csupasz létünk egyetlen bizonyosságnak erre
elég, de létünknek nincsen bizonyossága
cserbenhagy szenvedésünk, és elárul az igazság
amikor elfelejti, hogy mi szenvedtünk érte
önmagunk tamasai, visszatérünk sebeinkhez
megváltás mögé rejtjük életünket s nem tudhatjuk
meg vagyunk-e váltva valóban, megvált-e szenvedésünk
s elhisszük-e a temető kapujában, hogy*

FELTÁMADUNK?

NYIKOLAJ G. KUZNYECOV HÁBORÚS EMLÉKEIBŐL

Kuznyecov tengernagynak, a Szovjetunió volt haditengerészeti miniszterének emlékiratai a második világháborút közvetlenül megelőző időszakot és a háborús eseményeket elevenítik fel.

Mint ismeretes, a Vörös Hadsereg a harcok első szakaszában visszavonulásra kényszerült, és súlyos veszteségeket szenvedett. Mindez az objektív tényezők mellett elsősorban szubjektív okokra vezethető vissza, arra, hogy ha az általános politika és stratégia szemszögéből a fasiszta támadás a Szovjetunió számára nem is volt meglepetés, taktikai síkon mégis készületlenül találta az országot. Az 1941 decemberében lezajlott moszkvai csata után fokozatosan megváltozott a helyzet. A világ első szocialista államának fegyveres ereje az egész nép segítségével támaszkodva, hatalmas áldozatok árán megállította az agresszort, lépésről lépésre felszabadította hazáját, s döntő szerepet játszott a hitlerista-ellenes koalíciónak a náci Németország felett kivívott győzelmében. Több mint ötszáz német fasiszta hadosztályt, valamint szövetségeseiknek csaknem száz hadosztályát morzsolta szét és tette harcképtelenné. Ebben nem kis szerepet játszott a szovjet hajóhad és annak légtereje.

Nyikolaj Geraszimovics Kuznyecov memoárja, a műfaj sajátos vonásait szülégszerűen magán viselve, bepillantást enged a világtörténelem e drámai felvonásának, a második világháborúnak egyik fontos mozzanatába.

A memoár könyvalakban még nem jelent meg, a Mezdunarodnaja zsziny című folyóirat közli 1966 óta megszakításokkal. Az alábbi részeket innen válogattuk s bocsátjuk olvasóink elé, abban a sorozatban, amelyben lapunk eddig Gandhi, C. Argetoianu, Che Guevara, Bertrand Russell, Simon Wiesenthal műfajilag hasonló írásait publikálta.

G. J.

KÖZELEG A VIHAR

1940 vége felé Németországhoz fűződő viszonyunkban kezdtük érezni a változásokat. Ennek nyilván nagyon komoly okai voltak. Az idő tájt még csupán bizonyos tünetek árulkodtak Hitler döntéséről, hogy megtámadja a Szovjetuniót. Franciaország összeomlása után Hitlernek ki kellett szemelnie következő célját. Elhalasztotta a „Tengeri oroszlán” fedőnévvel jelölt hadműveletet, az angliai partraszállást. E helyütt nem kívánom elemezni a halasztást. Több oka lehetett, de egy biztos: ilyen műveletben a haditengerészet elsőrendű szerepet játszik. S a német haditengerészet nem volt elég erős.

Németország 1938-ban, vagyis velünk egyidőben nagy hajóépítési programba kezdett. Tíz évre szólt a terv, s a következőket irányozta elő: 10 hatalmas hadihajó, 4 repülőgép-anyahajó, 15 romboló, 49 cirkáló, 158 torpedónaszád, 248 tengeralattjáró. A programot tulajdonképpen az Anglia elleni harcra dolgozták ki. A német tengerészet parancsnokai a negyvenes évek közepére számfítottak harcra késznek lenni. A háború azonban korábban, már 1939-ben kitört, amikor a fasiszták még jóformán semmit sem valószínűsítettek meg tengeri erejük tervezett növeléséből. A tény minden bizonnyal szerepet játszott a „Tengeri oroszlán” hadművelet során. A német haditengerészet gyengesége határozottan azon okok

közé tartozik, amelyek Hitlert arra készítették, hogy mondjon le az angliai part-raszállásról. Ez viszont arra sarkallta, hogy más megoldással próbálkozzék. Ki tudja, mi minden történhetett volna, ha annak idején Németországnak erős a flottája?

Bármint is volt, Hitler a Barbarossa-tervet választotta, vagyis a támadást a Szovjetunió ellen. Ez a német nagyvezérkarban alaposan kidolgozott terv többek között előírta a támadást Leningrád és Moszkva ellen, a Don-szénmedencét célzó offenzívát: ezek voltak a Szovjetunió ellen indítandó háború lényeges stratégiai irányai. A német haditengerészethez a Balti-tengeren kellett támadnia. A könnyű európai sikerektől mámoros szárazföldi főparancsnokság irigyen latolgatta annak a lehetőségét, hogy a haditengerészet is aktívan részt vállaljon a hadműveletekben; végül is így a flottára nagyon korlátozott szerep háruult volna. A tábornokok arról biztosították Hitlert, hogy egymagukban is legyőzik a Szovjetuniót. A tábornokoknak és tengernagyoknak a nagyvezérkaron belül zajló versengése mellett még egy tényező hatott a dolgok alakulására: Németországnak konokul kellett harcolnia az Atlanti-óceánon a főlényért, a haditengerészeti parancsnoksága mégis úgy határozott, hogy Balti-tengeri flottánk ellen széleskörűen beveti légierijét, közepes és kis hajóit, tengeraltatóit és aknavetőit. A szárazföldi erők főparancsnoksága mindenesetre abban reménykedett, hogy néhány héten belül beveheti Leningrádot, tehát Kronstadot is. A német haditengerészeti feladata volt a tengeri utak és a partok biztosítása a szárazföldi hadsereg remélt díszmenete idején, majd pedig annak megakadályozása, hogy tengeri egységeink a Finn-öbölből kifuthassanak.

Ezek voltak hát a németek tervei.

Persze, miközben a német hadvezetés idővesztés nélkül csoportosította erőit Keleten, rendszeresen szállította át hadosztályait, és határaink közelében repülőtereket épített, mi mit sem tudtunk a Barbarossa-tervről. A németek előbb különleges osztagokat küldtek a faszizmus hatókörébe került országokba, tiszti csoportokat Finnországba és Romániába; később következtek a csapatok. Mind gyakrabban látogattak német hadihajók a finn kikötőkbe. A meg nem támadási szerződéssel mit sem törődve a hitleri hírszerzés fokozta tevékenységét. Német gépek „tévedésből“ minduntalan katonai

létesítményeink fölé repültek. Egyre több jel figyelmeztetett a Szovjetunió elleni támadás előkészületeire. Világossá vált, hogy a fasiszta Németország legvalószínűbb ellenségünk. A meg nem támadási szerződés értékét veszítette, Hitler magatartása tette semmissé.

Változást észleltünk a német tengerészeti attasé, von Baumbach tevékenységében. Felettese nemhiába tulajdonítottak nagy fontosságot beosztásának. Mind gyakrabban látogatott el a haditengerészeti népbiztosság nemzetközi osztályára. Felajánlotta, hogy „hasznos értesüléseket“ közöl velünk, s csak úgy mellékesen megpróbált bizonyos adatokat megtudni flottánkról.

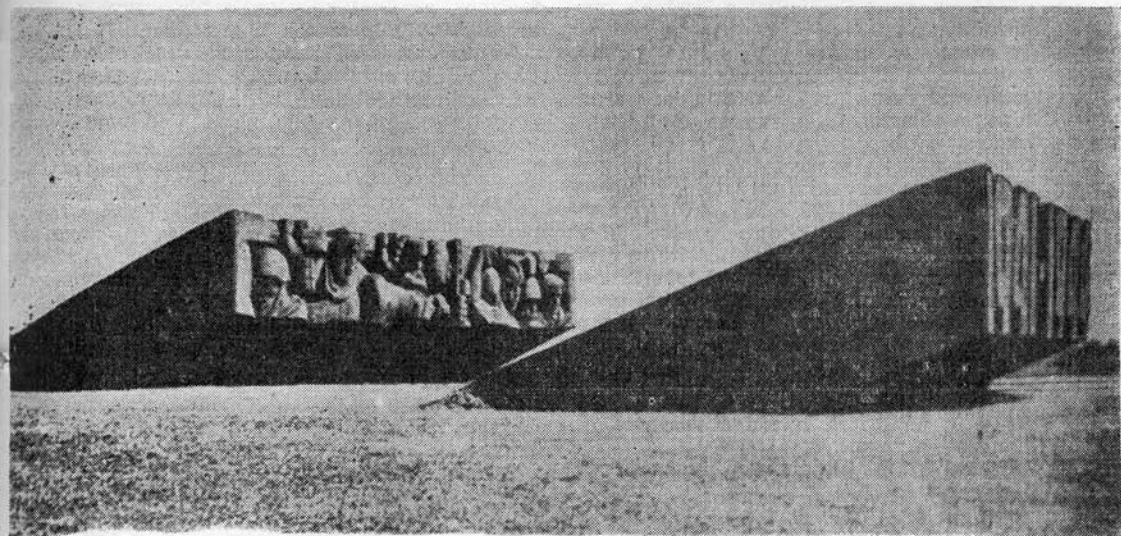
Száz szóznak is egy a vége: 1941 elején kezdtek befutni az értesülések Hitler békesnek igazán nem nevezhető szándékairól. Kezdetben nem voltak olyan gyakoriak; később mind konkrétabbakká és változatosabbakká váltak. Akárhogyan ügyeskedett a német hadvezetés, nem álcázhatta a Barents-tengertől a Boszporuszig terjedő fronton bekövetkezendő nagystílű támadás előkészítését.

A főparancsnokság közlései és a különböző flottáktól befutó jelentések nyugtalanító híreket tartalmaztak. Minden személyes érintkezés, minden telefonbeszélgetés alkalmával a flották parancsnokai sürgetően tudakolták: hogyan vélekedik a kormány Németország barátságtalan cselekedeteiről.

A leggyakrabban a Balti-tengeri flotta parancsnoka, Tribuc telefonált, minthogy a Balti-tengeren a németek magatartása kivételesen gyanús volt. Valahányszor légi terünk újabb megsértéséről vagy más hasonló tényről értesített, Tribuc, ez az energikus és kezdeményezni kész parancsnok, változatlanul megkérdezte: ezt meg miképpen kell értékelni.

Valójában már 1941 elejétől mindezeket a tényeket időszerű lett volna elemezni, egybevetni. Mérlegelni kellett volna egyrészt a hitleristák cselekedeteit, vagyis a reális tényeket, másrészt fogadkozásait, ez esetben: a meg nem támadási szerződést. Vajon mi nyom súlyosabban a latban?

Valóban létezett a meg nem támadási szerződés, de Hitler könyve, a *Mein Kampf* ugyancsak létezett. Kifejtette benne a „keleti térség“ meghódításának eszméjét, s tulajdonképpen soha nem tagadta meg se könyvét, se terveit.

Ju. Carikovszkij—B. Szvinyin: A lembolovszki magaslat (emlékmű)

JÚNIUS 22-ÉNEK ÉJSZAKÁJA

Szombat, június 21-e, úgy telt el, mint az előző napok: rengeteg nyugtalanító hír érkezett a flottáktól. Általában ünnep előtti napokon hamarabb abbahagyjuk a munkát, de aznap nyugtalan voltam, hazatelefonáltam:

— Ne várjatok, később megyek.

Feleségem nem lepődött meg, elég gyakran tovább maradtam hivatalomban. Egyszerűen csak annyit kérdezett, bent maradok-e a Népbiztosságon.

— Majd ha hazamegyek, elmondom — válaszoltam.

Telefonon nem akartam beszélni a dolgról.

Füledt meleg volt azon a júniusi estén. Sűrű fekete felhők borították az eget, szél nem indult, levél sem rezdült. Szobámban nyitva voltak az ablakok, de nem volt huzat.

Elcsendesedtek a hivatalok. Tizennyolc óra után vacsoraidő van. A vezető beosztásúak ilyenkor hazamennek, hogy aztán huszonegy óra körül visszatérjenek, s késő éjszakáig dolgozzanak. De szombaton sokan vidékre mentek. Majdnem mindenütt szünetelt a munka.

Kivételesen csendes este volt. A telefon sem csengett, mintha kikapcsolták volna. Még az olyan „duhaj” népbiztosok, mint Malisev vagy Noszenko, akikkel akkoriban szoros kapcsolatokat tartottam, még ők sem csengettek fel a szokásos kérdéssel: „Mi újság?”

Irodámban voltam, a nyitott ablakon át hallottam az utca moráját: motorberregést, néha egy-egy nevetést, fiatalosat, gondtalant...

Gépiesen turkáltam papírjaim között: képtelen voltam koncentrálni. Átnéztem a külföldi sajtó szemléjét, a TASZSZ jelentéseit. A legkülönfélébb újságok írtak az orosz—német háború azonnali ki-robbanásának lehetőségéről. Pedig igazán nem mondhatni, hogy összebeszéltek volna.

Visszaemlékeztem, hogyan kezdődtek a régebbi háborúk. Például az orosz—japán. 1904-ben. A haditengerészeti iskolán sokat beszéltek nekünk erről, talán éppen azért, mert első felvonása a tengeren játszódott le. A japán torpedórombolók váratlan támadásával indult a Port Arthur kikötőjében horgonyzó orosz hadihajók ellen.

Gall, a haditengerészeti iskola taktikát előadó tisztje, ez a vidám és szellemes ember tudta, hogyan kell bonyolult fogalmakat egyszerűen és tetszetősen megmagyarázni. Egy jó bemondás, s egy pillanaton belül Gall már bele is vágott a legbonyolultabb tengeri hadműveletek körülményeinek alapos elemzésébe. Ami Port Arthurt illeti, hangsúlyozta: nincsen abban semmi meglepő, hogy az ellenség hadüzenet nélkül támadt, hiszen ellenség, és kész. Galádságán felháborodni — naivság. Inkább parancsnokságunk gondatlanságán kell megle-

pódni, ahogyan flottánkat a japánok csapásainak kitette...

Ezeket az iskolai emlékeket újabbak követték. Visszaemlékeztem arra a feszültségre, amelyet mindannyian éreztünk a Haszan-tó környéki események idején, amikor a japán légierő berepülését vártuk Vlagyivosztk ellen...

Töprengésemet Alafuzov tengernagy, a haditengerészet vezérkari főnök helyettesének érkezése szakította félbe. Mint minden este, most is jelentéstételre jött. A helyzet semmit nem változott: nagyon nyugtalanító a Balti-tengeren, csendes a Fekete-tengeren, az Északi-tengeréről semmi jelenteni való.

Amikor ismét magamra maradtam, felcsengettem a honvédelmi Népbiztosságot.

— A népbiztos házon kívül van — hangzott a válasz.

Nem volt hivatalában a nagyvezérkar főnöke sem.

Elhatároztam, hogy felhívom a vezérkarokat. Előbb a Balti-tengeri flotta parancsnokával, Tribuccal beszéltem. Aztán a fekete-tengeri flotta parancsnokával, Golovkóval. Mindannyian helyükön voltak, s úgy tűnt, minden rendben. Két napja a flották másodfokú harci készségben álltak. Csupán kis számú tengerész és tiszt kapott partraszállási engedélyt. Szevasztopolban, a Flotta Házában koncert volt, de a vezérkaroknál és a főparancsnokságon készség. Feszült figyelemmel követték a történéseket, s jelentés készült a megfigyelők minden észrevételéről. Így például a fekete-tengeri flotta vezérkarának szolgálatos tisztje megfigyelte, hogy a német szállítmányok eltűntek, behúzódtak a bolgár és a román kikötőkbe.

Megkönnyebbülten fellélegeztem: azt hittem, ha a parancsnokok a posztjukon vannak, bármi történjék is, helytállnak. De miért az a nagy csend odafönt? A hadügyi Népbiztosság és a főparancsnokság tudta közléseinkből, hogy a haditengerészetet riasztottuk, s hogy néhány napja a flották másodfokú készségben vannak. A főparancsnokság ilyesmit nem rendelt el. Miért nem közölték észrevételüket?

Lassan telt az idő.

— Nem zavarom?

Galler admirális lépett be. Ő is itt maradt a Népbiztosságon.

Galler néhány hónapja a hajóépítés problémáival foglalkozott. Elkezdett beszélni egy, a hajók átvételével kapcsolatos okmányról. A kérdés egyáltalán nem volt fontos és sürgős. Tudtam, hogy nem azért jött. Válaszomban a helyzetről

szóltam, amelyet súlyosnak tartottam, s arról, hogy riasztottuk a flottákat.

— Az Októberi Forradalom még mindig Tallinnban van, nyílt kikötőben — emlékeztetett diszkrétén. Éreztem, nagyon foglalkoztatja, vajon mindent megtettünk-e a hajó biztonságáért.

Beszélggettünk a Balti-tengeri helyzetről, kiváltképpen a libauriról: ez a támaszpont mindegyiknél jobban aggasztott.

Galler tíz óra körül távozott. Az északa még távol volt. Hirtelen forgószél táncoltatta az út porát, meglöbbsentek a függönyök. Zápor kergette szét a vidám sétálókat.

Alafuzov jelentette, hogy a flottáktól érkező hírek még mindig a partjaink mentén cirkáló ismeretlen hajókról és légiterünk megsértéséről szólnak.

Tizenegy óra felé csengett a telefon. Timosenko marsall hangját hallottam:

— Rendkívül fontos értesüléseink vannak. Azonnal jöjjön hozzám.

Sietve összeszedtem a flottáknál észlelt jelenségekről szóló legfrissebb jelentéseket, s hívtam Alafuzovot. Ő meg térképeket vett magához; azt terveztük, kifejtjük, mi a helyzet a tengereken. Láttam, Alafuzov kritikus szemmel nézegeti saját gyűrött zubbonyát, nyilván arra gondolt, hogy ha meg kell jelennie a honvédelmi népbiztos előtt, ajánlatos volna átöltözni. Csakhogy erre nem volt idő.

Népbiztosságaink nem voltak messze egymástól. Az eső elállt, a járdát ismét birtokukba vették a sétáló párok; valahol táncolhattak, az ablakon át kiszűrődött a gramofon hangja. Egy percen belül beléptünk abba a kis palotába, ahol Timosenko kabinetje volt.

A marsall nagy léptekkel föl és alá járt a szobában, s valamit gépbe diktált. Az egyik asztalnál Zsukov hadseregtagbornok ült, gigombolt zubbonyal (még mindig nagy volt a meleg), s valamit írt. Előtte teleírt rádiogram-nyomatványok. Látható volt, hogy a honvédelmi népbiztos és a főparancsnokság főnöke már régóta dolgoznak.

Timosenko észrevett bennünket, s abahagyta a diktálást. Röviden, anélkül, hogy bármilyen forrásra hivatkozott volna, közölte: lehetségesnek tűnik Németország támadása hazánk ellen.

— A flottát riadókészségbe kell helyezni.

— Agresszió esetén felhatalmazást kapunk fegyvereink használatára?

— Világos.

Alafuzovhoz fordultam:

— Gyorsan a vezérkarhoz! Azonnal táviratozni a flottáknak, legyenek harci készségben.

Alafuzov futva távozott, mit sem törődve azzal, hogy az ilyesmi nem illik egy tengernagyhoz. En még maradtam, hogy precizírozzam: jól értettem, ma éjszakára várható a támadás? Igen, valóban június 22-e éjszakájáról volt szó. S ez az éjszaka már megkezdődött!

Az úton, visszafelé a haditengerészeti Népbiztossághoz, nem tudtam szabadulni a kínzó gondolatoktól. A hadügyi népbiztos vajon mikor értesült a hitleri támadás lehetőségéről? Hány óraker kapott parancsot arra, hogy harci készségbe helyezze a csapatokat? A parancsot, hogy helyezzem harci készségbe a haditengerészetet, miért nem a kormánytól kaptam, hanem a honvédelmi Népbiztóságtól, miért csak úgy félhivatalosan, s — jelentős késéssel?

Egy dolog világos volt: már több óra telhetett el azóta, amióta a honvédelmi népbiztos értesült a hitleri agresszió lehetőségéről. Ezt azok a táviró-nyomtatványok igazolták, amelyeket az asztalán láttam. Később tudtam meg, hogy a honvédelmi népbiztosság vezetőit (a népbiztost és a főparancsnokság főnökét) Sztálin június 21-én 17 óra körül magához hívatta. A megcáfolhatatlan bizonyítékok szerint akkor született a határozat, hogy a csapatokat harci készségbe kell helyezni, s támadás esetén visszaverni az agresszort. Következésképpen mindez tíz-tizenegy órával határaink megsértése előtt történt.

Nemrég mesélte el nekem Tyulenyev hadseregtábornok, a moszkvai katonai körzet akkori parancsnoka, hogy június 21-én délután két óra körül telefonált neki Sztálin, követelve a léghárító egységek készenlétének fokozását...

Mindezek igazolása szerint Sztálin már június 21-ének délutánjától elismerte, hogy a Németországgal való összeütközés, ha nem is elkerülhetetlen, de legalábbis nagyon valószínű. Nagyon sajnálatos, hogy ezt a néhány órát, ami még rendelkezésünkre állt, nem használtuk ki a lehető leghatékonyabban...

A Népbiztosságra való visszatérésem után meggyőződhettem arról, hogy a sürgős parancsot továbbították. Rövid volt: egyszerű jelzés, melynek vételekor a címzettek tudták, mi a teendőjük. Mégis, a távirat megérkezéséig csak szükséges egy bizonyos idő: de ez az idő drága volt. A telefonkagyló után nyúltam. Először Tribuccal beszéltem, a Balti-flottától.

— Anélkül, hogy bevárná a táviratot, amelyet címére már feladtunk, helyezze a flottát elsőfokú harci készségbe. Hangsúlyozom: harci készségről van szó.

Érezhető volt, hogy már várta ezt a parancsot. Csak egyetlen kérdése volt; pontosan az, amelyet én is föl tettem volt Timosenko marsallnak:

— Engedélyt kapunk arra, hogy tüzet nyissunk, ha megtámadják hajóinkat vagy támaszpontjainkat?

Annyiszor utasítottuk rendre „tűlbuzgóságukért“ tengerészeinket, hogy már felmerülhetett a kérdés: szabad-e egyáltalán tüzelni az ellenségre?!

Az Északi-tenger flottájának parancsnoka, Golovko szintén a helyén volt. Az ő szektora volt szomszédos Finnországgal. Vajon mit tenne ez az ország, ha Németország támad? Sok okunk volt annak feltevése, hogy a fasisztákhoz csatlakozna; de a várakozás idején biztosra semmi sem vehető.

— Milyen legyen a magatartásunk Finnország iránt? — kérdezte Golovko. — Valójában az ő repülőtereikről szállnak fel a Poljarnij fölött elrepülő gépek.

— Légiterünk minden megsértőjére nyissanak tüzet.

— Parancsba adhatom a csapatoknak?

— Igen.

Szevasztopolban a vezérkar főnöke, Jeliszejev vette fel a kagylót.

— Még nem kapták meg a flotta harci készségét elrendelő táviratot?

Éjfél elmúlt; a táviratoknak már meg kellett volna érkezniök a flották parancsnokaihoz.

— Nem, nem kaptam semmit.

Megismételtem a Tribuccal és Golovkóval az imént közölt parancsot.

— Semmi késedelmeskedés!

Még nem tudhattuk, hogy alig három óra választ el a Szevasztopol elleni első ellenséges támadástól.

Ismét megjelent Galler admirális. Nyugtalanágán láttam, hogy hírekért jött. Tájékoztattam a honvédelmi népbiztostól kapott direktívákról. A Balti-tengeri helyzet nyugtalanított a leginkább. Galler úgy ismerte a Balti-tengert, mint a tenyerét, beszélgetésünk az e körzetben levő haditengerészeti erőkkel foglalkozott; ismét a térkép fölé hajoltunk...

Ezekben a percekben már lázas tevékenység folyt a határaink mentén levő ellenséges repülőtereken, a bevetésre kész gépek felvették bombaterhüket, s a fasiszta harckocsik és hadihajók már elindultak hazánk megtámadására.

Mégis, még mindig felmerült bennünk a kérdés: „Hát valóban háború lesz?” Még pislákoltt bennünk a remény: talán elrendeződhetnek a dolgok...

Sajnos, nem úgy történt. S erről hamarosan meggyőződhattünk. Számomra a tétlenség rettenetes órái voltak ezek. A flották tudták, mi a teendőjük. A kivételes helyzetekben esedékes teendőket részletesen meghatároztuk és kidolgoztuk. A tengerészeknek az előre elkészített terv alapján kellett cselekedniök; csak éppen akadályozni nem volt szabad őket.

Még egyszer átgondoltam a flottáknak és flotilláknak adott parancsot az elsőfokú készülségre: a legénység folyamatosan, csendben hozzákezdett a parancs végrehajtásához, tudatában volt a percek értékének. Fékezniem kellett magam, nehogy ismét telefonáljak. Valószínűleg igaza van Moltke tábornoknak abban, hogy a mozgósítási parancs kiadása után nyugodtan aludni térhet az ember: ha a gépezet egyszer már megindult, tovább már magától jár.

Csak később tudtam meg, hogyan mentek végbe a dolgok a flottáknál azon az éjszakán. Telefonbeszélgetésem Tribuccal 23^h 35'-kor ért véget. A Balti-tengeri flotta hadműveleti naplójában a következő bejegyzés található: „23^h 37'. Elsőfokú harci készülség.” Mindenki a helyén volt, minthogy a flotta már június 19-től riadókészülségben állt. Csupán két perc kellett ahhoz, hogy a csapatok felkészüljenek egy esetleges támadás visszaverésére.

Az északi-tengeri flotta június 22-én 0^h 56'-kor vette a táviratot. Néhány órával később megkaptuk a flotta parancsnokának, Golovkónak jelentését. „4^h 25'-kor az északi-tengeri flotta harci készülségben volt.”

Így hát ilyen rövid idő alatt a parancsot megkapták a támaszpontok, a repülőterek, a hajók, a parti útegek, s a helyőrségek mindenütt ideje volt felkészülni a harcra.

Az a telefonbeszélgetés, amelyet 18 óra körül folytattam velük, az elővigyázatossági rendszabályok megtételére készítette a parancsnokokat. Arra intették beosztottjaikat, hogy maradjanak szolgálati helyükön. Azon a szombat estén Libauban, a Hanko-félszigeten, Iszmailban, Pinszkben, Poljarnijban és a Ribacsij-félszigeten a támaszpontok, a helyőrségek, a hajók parancsnokai nem is gondoltak arra, hogy családjuk körében pihenjenek, vadászni vagy halászni menjenek. Mindannyian őrhelyükön álltak. S éppen ezért azonnal végrehajtották a szükséges intézkedéseket.

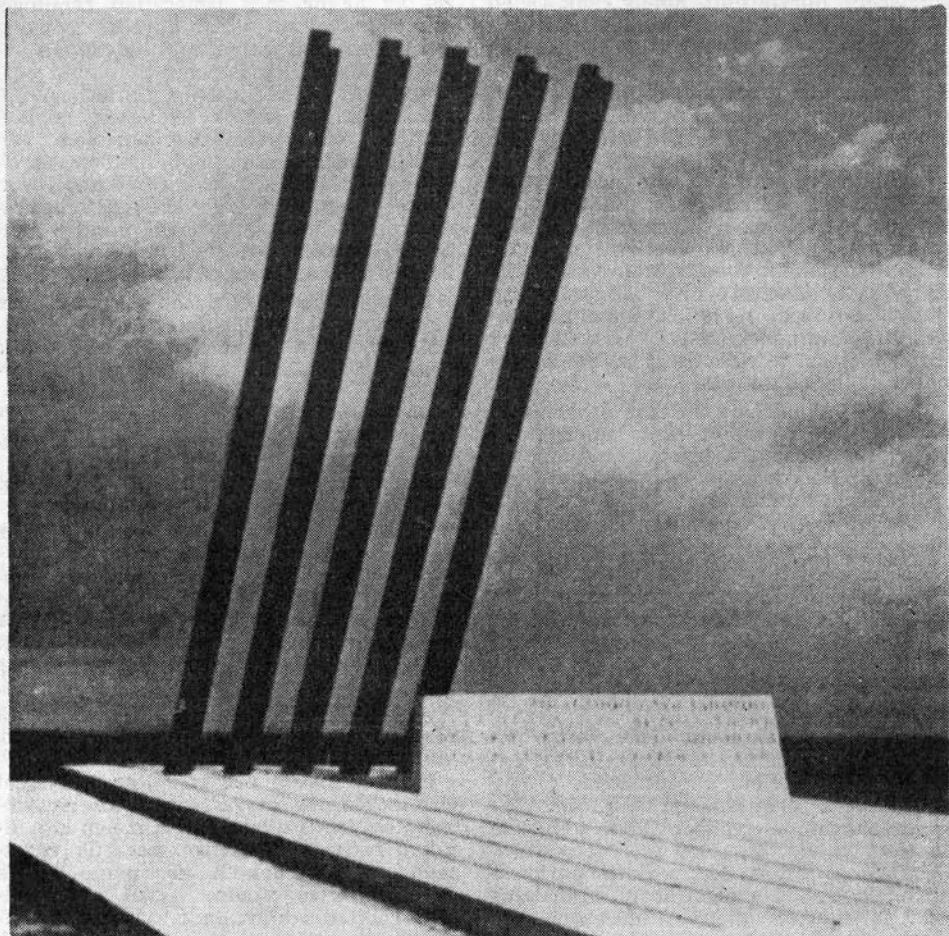
Csupán húsz perc telt el Tribuc ellentengernaggyal folytatott beszélgetésemtől (a távirat még nem érkezett meg Tallinnba), s már riadókészülség volt Hankóban, a Balti-tengeri támaszponton, és más körzetekben. Ezt a tényt igazolják a bejegyzések a hadműveleti naplókba:

„A libaui és windaui tengerészeti támaszpontok partvédelmi egységei megkapták a harckészülséget elrendelő parancsot”, olvasható a libaui bázis parancsnokának hadműveleti naplójában. 2^h 40'-kor a támaszpont összes egységei gyakorlatilag riasztva voltak. Senkit nem értek készületlenül az események.

A kitartó és aprólékos, néha unalmas munka hetei és hónapjai, a kiképzési gyakorlatok, számítások és ellenőrzések hetei és hónapjai, álmatlan éjszakák lettek mindehhez, s igazán kellemetlen beszélgetések is, amikor muszáj volt büntetni, a riadóknl tapasztalt lomhaságok miatt... De mindezért a munkáért, időtöltésért, kis kellemetlenségekért bőséges kárpótlást jelentett, hogy haditengerészeink gyorsan, habozás nélkül készült fel az ellenség méltó fogadására.

Szevasztopol vívta az első csatát. S amikor egy vagy két órával később más helyőrségek álltak szemben az ellenséggel, már tudták, hogy a hitleristák megtámadták hazánkat, és elkezdődött a háború. Szevasztopol sem érte meglepetés-szerűen a támadás. A flotta parancsnoksága saját felelősségére elhatározta, hogy tüzet nyit. Ismétetlen emlegetnem kell arra, hogy egy héttel azelőtt még a következőket mondogatták nekünk: a háború valószínűtlen, a kósza hírek csupán provokációk. Ha erre gondolunk, akkor értjük meg igazán annak az éjszakának a drámaiságát, s fogjuk fel, hogy mennyi kételyt, bizonytalanságot kellett az embereknek lebírníni, mielőtt bátor harcba kezdtek az ellenséggel.

Később elmesélték nekem, hogy azon a bizonyos szombaton, akárcsak az előző napokon, a hadihajók szétszórta, bevetésre készen horgonyoztak a szevasztopoli öbölben. A fedélzeteken elsötétítettek, a partról semmi fényt nem lehetett látni, a hajók körvonalai belesimultak az éjszaka sötétjébe. De a város fényáradatban úszott. Unneplőbe öltözött, vidám tömeg hullámozott az utakon és tereken. „Semmiöl sem lehetett következtetni a tragikus eseményekre” — írta Ribalko fregattkapitány, a főparancsnokság szolgálatos tisztje (feljegyzéseire még többször visszatérek). Huszonhárom óra körül a flotta vezérkari főnöke, Jeliszejev ellentengernagy belépett a szolgálatos tiszt irodájába.

A. Levenkov—P. Melnyikov—L. Csulikevics: Az élet útja (emlékmű)

— Hazaugrom egy pillanatra — mondotta.

Alig két óra múlva az ellentengernagy kezében távirattal robbant be Ribalkóhoz.

„Pontosan emlékszem a távirat tartalmára — írja Ribalko —, de nem biztos, hogy emlékezetem nem csal a flották sorrendjét illetően. Ez állt a táviratban: »Címzettek: északi-tengeri flotta, Baltiflotta, fekete-tengeri flotta, a tengerészet léghárító egységei, távolkeleti flotta. Elrendelem az azonnali elsőfokú harci készültséget. Kuznyecov.«

A legfontosabb támaszponton felhangzott a riadó. A szirénák üvöltése betöltötte a várost, a partmenti lövegek ágyúlövésekkel továbbítottak jelzéseket; az

utcákon hangszórók riasztottak, a kikötőben rohanó matrózokat lehetett látni, hajójuk felé igyekeztek.

Lassanként kialudtak a fények az utcán és a házak ablakaiban. A városi hatóságok és katonai egységek parancsnokai telefonáltak a vezérkarhoz, s kifejezték megdöbbenésüket:

— Miért ez a nagy sietség az elsötétítéssel? A flotta nyílttengeri gyakorlatokról tért vissza, s az embereknek lehetőséget kellene adni a pihenésre.

— Azonnal elsötétíteni! — hangzott a vezérkar válasza.

A villamoserőmű parancsot kapott az áramszolgáltatás beszüntetésére, s a város egy szempillantás alatt abba a mély

sötétségbe burkolózott, amely csak Délen képzelhető el. Csak a világítótorony reflektora pásztázta a tengert, s fényugara a tintasötétben kivételesen erősnek tűnt. Megszakadt a telefonösszeköttetés a toronnyal. Egy szabotőr műve lett volna? Motorkerékpáros száguldott a torony felé a sötétbe merült városon át.

A flotta vezérkaránál felnyitották a lepecsételt borítékokat. A repülőterek felől géppuskaropogás hallatszott: a vadászok próbálgatták fegyvereiket. A légharító ütegekhez beosztottak állásaikba siettek. A fekete éjszakában csónakok úsztak a vizen. A hajók felvették torpedó- és akna-terhüket, a parti lövegek tüzelőállásban várták, hogy a flotta manővereit biztosíthassák.

A vezérkarnál haladéktalanul bejegyezték azokat a jelentéseket, amelyek a dunai flotilla, a tengerészeti támaszpontok és különböző hajócsoportok harci készütségéről érkeztek.

„Június 22-én két óra felé az egész flotta harcra kész volt” — jegyezte fel Ribalko.

Körülbelül három órakeresztben a szolgálatos tisztnek jelentették, hogy a megfigyelők, a híradósok és a légvédelem őrszemei repülőgépmotorok berregését hallják.

Ribalko azonnal jelentette a dolgot Jeliszejevnek.

— Nyissunk tüzet az ismeretlen gépekre? — kérdezte telefonon Zsilin ezredes, a légvédelem parancsnoka.

— Lépjén érintkezésbe a flotta parancsnokával — válaszolta a vezérkar főnöke.

Ribalko jelentést tett a flotta parancsnokának. A beszélgetést a szolgálatos tiszt feljegyzései alapján idézem:

Oktyabrszkij: Van repülönk a levegőben?

Ribalko: Nincs.

Oktyabrszkij: Ha egyetlen gépünk a levegőben van, holnap agyonlövöttem magát, jól jegyezze meg...

Ribalko: Parancsnok elvtárs! Mit csinálnak az ütegek? Tüzeljenek vagy ne tüzeljenek?

Oktyabrszkij: Tegyenek úgy, ahogy a szolgálati szabályzat előírja.

Nem azért idézem Ribalko feljegyzéseit, hogy egyik vagy másik parancsnokot jellemezzem. Hanem azért, hogy szemléltethessem, milyen nehéz volt az első döntéseket meghozni. Hiszen ezek az első döntések vezettek át a békéből a háborúba.

Valóban Szevasztopol volt a legfontosabb fekete-tengeri bázis. Ebben az esetben az egész légvédelmi rendszernek kiadott azon parancs, hogy nyissanak tü-

zet az akkor még ismeretlen repülőgépekre, sokkal súlyosabb következményekkel is járhatott volna, mintha csupán valamely határállomás vagy távolabbi egység hozott volna hasonló döntést. A parancsnokságra súlyos felelősség nehezedett. Egyrészt: semmiképpen sem volt szabad hagyni büntetlenül betörni az ellenséget. Másrészt viszont fontos volt elkerülni minden nem kívánatos bonyolalmat. Később, amikor már minden flotát közvetlenül informáltunk a háború kezdetéről, megszűnt a habozás, a kétség.

Nyilvánvaló, hogy a kapott válasz nem elégíthette ki a szolgálatos tisztet. Ribalkót. Így hát a flotta éppen mellette álló vezérkari főnökéhez, Jeliszejevhez fordult.

— Mit válaszoljak Zsilin ezredesnek?

— Tűzparancsot! — mondta határozottan Jeliszejev.

— Nyissanak tüzet! — utasította Ribalko a légvédelem parancsnokát.

De Zsilin ezredes tökéletesen felfogta, milyen rizikóval jár a dolog.

— Jegyezze meg, hogy ezért a parancsért teljes egészében maga felel. Ezt be is írom a hadműveleti naplóba! — mondotta Zsilin, ahelyett, hogy a szolgálati szabályzat szerinti választ adta volna a parancs átvételekor.

— Oda írja, ahova éppen jólesik, csak tüzeljenek már! — válaszolta Ribalko, aki kezdett kijönni a béketűrésből.

Hajnali három óra hét perc. A német gépek közepes magasságban szállva közeledtek Szevasztopolhoz. Hirtelen kigyúltak a reflektorok fényei, sugaruk végigtapogatta az eget. A partmenti ütegek és a hajók légvédelmi ágyúi megszólaltak. Több gép kigyulladt. A többiek sietve oldották ki bombáikat. Be akarták zárni hajóinkat a szevasztopoli kikötőbe, hogy ne tudjanak kimozdulni onnan. Tervük kudarcba fulladt. Az aknák nem a hajózható útra, hanem a partra hullottak, a városra, épületeket döntöttek romba, tüzek keletkeztek, a polgári lakosság soraiban halálos áldozatok voltak.

Ejtőernyőn engedték le az aknákat, Szevasztopol sok lakosa azt hitte, hogy ejtőernyősöket dobhatnak le. Nem is csoda, hogy a nagy sötétben az aknákat katonáknak hitték. Férfiak, nők, sőt gyermekek is csupasz kézzel, fegyvertelenül rohantak azokra a helyekre, ahova az aknák estek, hogy torkon ragadják a fasisztákat. Az aknák felrobbantak, az áldozatok száma emelkedett. De a légitámadást visszavertük, s június 22-én hajnalban Szevasztopol harcra készen állott, az ágyúcsövek az égnek meredtek, s a tengert óvták.

Moszkvában korábban kél a nap. Három óraker már derengett. Végighevertem a pamlagon, megpróbáltam elképzelni, mi történt a flottáknál. Csengett a telefon.

— A fekete-tengeri flotta parancsnoka jelent.

Oktyabrszkij ellentengernagy hangján azonnal megéreztem, hogy rendkívül súlyos dolog történhetett.

— Szevasztopol légitámadás célpontja. A légelhárítás elúzi az ellenséges gépeket. Több bomba hullott a városra...

Egy pillantás az órára: 3^h 15'. Íme, akkor kezdődött. Nem kétséges: ez már a háború!

Felvettem a kagylót, s Sztálin kabinetének számát tárcsáztam. A szolgálatos titkár válaszolt:

— Sztálin elvtárs nincs itt, nem is tudom, hol van.

— Rendkívül sürgős közölnivalóm van személyesen Sztálin elvtárral — mondtam; megpróbáltam jobb belátásra bírni a titkárt.

— Sajnálom, nem tehetek semmit az érdekében — felelt nyugodt hangon a titkár, s letette a kagylót. Én nem tettem le. Összekötöttem és léptem Timosenko marsallal, elismételtem neki, amit Oktyabrszkij ellentengernagy közölt velem a Szevasztopol ellen éppen folyamatban levő bombatámadásról.

— Érti, mit mondok?

— Igen, nagyon is jól értem.

Még egyszer megpróbáltam telefonálni Sztálinnak. Minden általam ismert számot feltárcsáztam, de hiába. Ismét felhívtam a szolgálatos titkárt:

— Kérem, közölje Sztálin elvtárral, hogy német gépek bombázzák Szevasztopolt. Ez háború!

— Tudom, mit, kivel kell közölnöm — válaszolja a titkár.

Néhány perc múlva ismét berreg a telefon. Zsémbes, ingerült hangot hallok:

— Itt Malenkov. Tudja maga, mit beszél?

— Nagyon is jól tudom, s felelősségem teljes tudatában kijelentem: a háború elkezdődött...

Malenkov letette a kagylót. Később megtudtam, hogy nem hitt nekem, s telefonált Szevasztopolba, értesüléseim ellenőrzésére. Ez a beszélgetés Malenkovval arról tanúskodik, hogy még akkor is a háború elkerülhetőségében reménykedtek, amikor a támadás már megindult, s folyt a vér Északról Délig. Valószínűleg az előző napon, június 21-én a honvédelmi Népbiztosságnak adott utasítások

nem lehettek kiválóan kategorikusak. Ezért aztán különösebb sietség nélkül továbbították őket; a katonai körzetek még meg sem kapták a hitleri agresszió pillanatában.

Malenkov telefonja után abban reménykedtem, hogy végre útbaigazításokat kaphatok a kormánytól a háború kirobbanását követő első teendőket illetően. De még mindig nem kaptam semmiféle eligazítást. Így hát a saját felelősségemre megparancsoltam: közöljék a flottákkal a háború kezdetéről szóló hivatalos értesítést, s az utasítást: minden eszközzel visszaverni az ellenséges támadásokat. Június 22-én 5^h 17'-kor a Balti-tengeri flotta haditanácsa a legénység tudtára adta: „Németország tengerészeti támaszpontjainkat és kikötőinket támadja. Parancs: fegyveresen visszaverni az ellenséges támadás minden kísérletét.“

Persze, nem kellett volna megelégedni „az ellenséges támadás minden kísérletének visszaverésével“, hanem támadni kellett volna. De a tengerészeti önmagában erre nem vállalkozhatott, egybehangolt tervek, a haza összes fegyveres erőinek egységes akciója kellett ehhez.

Nem nehéz elképzelni Sztálin lelkiállapotát ezekkel a súlyos eseményekkel kapcsolatban, amelyeknek az ő előrejelzései szerint csak jóval később kellett volna bekövetkezniök, s amelyek lehetőségét 1941-ben még a legutolsó napokig is makacsul tagadta.

Lelekiállapota átragadt környezetére is, s nem voltak képesek kézbe venni a kormányt. Nem voltak hozzászokva ahhoz, hogy önállóan cselekedjenek. Csak arra voltak alkalmasak, hogy Sztálin akaratát végrehajtsák. Ez volt e súlyos órák tragédiája.

TALÁLKOZÁSOK SZÖVETSÉGESEINKKEL

1941 július első napjaiban Moszkvába érkeztek az angol katonai misszió tagjai. Leggyakrabban Mills ellentengernaggyal talákoztunk, de első vendégem Macfarlan tábornok volt. Hivatalos látogatása már azért is kitörülhetetlenül emlékezetembe vésődött, mert ama bizonyos forró júliusi napon a tábornok... rövid nadrágban jelent meg előttem. Jól tudtam, hogy a rövid nadrág az angol hadseregben megengedett nyári viselet, meglepetésem mégis igen nagy volt. A tábornok mentegetőzött, amikor tréfásan „kissé rövid“ nadrágjára utaltam.

Július 12-én hívtak a Kremlbe, Szposnyikov marsall, akivel egy folyosón találkoztam, bizalmasan közölte velem, hogy egy angol—szovjet megegyezés aláírása várható. Később tudtam meg, hogy Stafford Cripps, az angol követ már két ízben tárgyalt Sztálinnal, s többször találkozott Molotovval.

Molotov és Cripps írta alá az egyezményt. Vasziljevskij vezérezredes, illetve Macfarlan tábornok vett részt a protokolláris ceremónián. Az egyezmény aláírása után Sztálin hosszasan elbeszélgetett az angol tábornokkal, aki szövetségeseink, Nagy-Britannia legfőbb katonai képviselője volt hazánkban. Nem lehetett észre nem venni, hogy Sztálin nemrég még eléggé hívós magatartása az angolokkal szemben érezhetően barátságosabbá vált. Nem ismerem a beszélgetés tartalmát, de annyit tudok, hogy — miután Cripps elintézték a diplomáciai ügyeket — Sztálin a Németország elleni hadviselés konkrét kérdéseiről tárgyalt vele. Ma már köztudomású: az egyezmény előírta a kölcsönös segélynyújtás kötelezettségét, s mindkét fél elkötelezte magát arra, hogy nem ír alá különbékét.

Ennek az egyezménynek az aláírása eloszlatta aggályainkat Hitler küldöncének, az Angliába ejtőernyővel leugrott Hessnek a misszióját illetően: a britek nem játszottak össze a Führerrel. A Moszkvában aláírt egyezmény meghiúsította Hitler terveit; ő azt remélte, hogy felváltva, hol Nyugaton, hol Keleten háborúzhathat. Arra kényszerült, hogy egyidejűleg két fronton harcoljon.

Az angol kormány elhatározását elemelve, hogy katonai szövetséget köt a Szovjetunióval, nem lehet el nem ismerni azt a tisztánlátást, amelyről Winston Churchill az idő tájban tanúságot tett. Június 22-én este rádiószózatában ezeket mondotta: „Nem volt nálam következetesebb ellensége a kommunizmusnak az utóbbi huszonöt esztendőben. Nem vonom vissza egyetlen szavamat sem e kérdésben. De mindez semmiség a jelenleg zajló eseményekhez képest. Egyetlen meg nem változtatható célunk van: szilárdan elhatároztuk, hogy megsemmisítjük Hitlert és a náci rendszert. Ettől semmi, az égvilágon semmi el nem téríthet. Minden ember s minden állam, aki és amely a náciizmus ellen harcol, számíthat segítségünkre. Minden ember s minden állam, aki és amely Hitlert támogatja, ellenségünk. Íme, ez a mi politikánk. Minden tőlünk telhető támogatást megadunk Oroszországnak és népének“ (Winston S. Churchill: *The Se-*

cond World War III, Boston, 1950, 364—365).

Még egyszer vagy kétszer volt alkalmam Macfarlanal találkozni, aztán megtudtam, hogy kinevezték Gibraltár kormányzójává. Millsszel gyakran találkoztam: egyáltalán nem volt felfuvalkodott, nem sokat adott a diplomáciai etiketre.

Már első találkozásunkkor azokról a módozatokról beszélgettünk, amelyekkel közösen biztosíthatjuk az ígérkező tengeri szállításokat. Mills megígérte, hogy azonnal jelenti az Admirálisnak azokat az elgondolásokat, amelyek megbeszéléseink már felmerültek. A továbbiakban a technikai értesülések kicseréléséről tárgyaltunk. Az angol tengerészeti tapasztalatai és anyagai két területen lehettek hasznosak számunkra: az új típusú elektromágneses aknáknak tekintetében, amelyek ellen még nem ismertük a harcmódot (az angoloknak e vonatkozásban már nagy és szomorú tapasztalataik voltak); s a tengeri radarokkal kapcsolatban, amelyekkel annak idején már felszerelték volt a brit hadihajókat. Mills készségesen beleegyezett abba, hogy sürgősen megtudakolja feletteseinél, lehetséges-e minden idevágó hasznos értesülést közölni velünk. Azt állította, hogy a válasz sokat nem várható magára. Később tájékoztatott azokról a sikerekről, amelyeket az angolok az ultrahanggal működő detektorok megszerkesztésében értek. Az első világháborúban megszenvedték a tengeralattjárók erejét, s így már idejében kutatták az eszközöket, amelyekkel küzdeni lehet ellenük. Így dolgozták ki az *asdic*-ot (az Allied Submarine Detection Investigation Committee kezdőbetűiből alkotott szó — a *szervezettség megjegyzése*); ez lehetővé tette a mozgó ellenséges tengeralattjárók felderítését meglehetősen nagy távolságból.

Később, amikor mind nagyobb mennyiségben érkezett a hadianyag Angliából Arhangelszkbe és Murmanszkba, kísérő csoportok alakultak angol tengerészekből; a csoportokat Mills irányította. Nehéz és veszélyes átkelések után, amelyek gyakran súlyos veszteségekkel jártak, a parancsnokok Moszkvába látogattak, ahol én fogadtam őket, s mondtam köszönetet nekik. Ilyenkor rendszerint Mills is honfitársaival jött. Tisztelettel emlékeztünk meg a szállítmányainkat kísérők bátorságáról. Tapasztalt tengerészek voltak, a tengerészethez a háborúban mozgósították őket. Erre az időtartamra parancsnoki rangot kaptak, ami amolyan átmenet a hajóskapitány és az ellentengernagy között. Ezek a nehéz szolgálatot vállaló idősebb tisztek többet érdemeltek volna

de a brit haditengerészet konzervatívizmusa nem tette lehetővé a begyökerezett hagyományok megsértését.

1943-ban búcsúztam el Mills ellentengernagytól, akkor, amikor az északi szállítmányok már nélkülözhetővé váltak. Azt hittem, végső búcsút veszek tőle, s akkor nem gondoltam, hogy még hallok felőle. Tévedtem. Németország kapitulációja után a potsdami konferencián elhatározták a német flotta maradékainak felosztását; három tengernagyot (egy szovjetet, egy angolt és egy amerikai) bíztak meg a határozat alkalmazásával. Potsdamból való távozásom után a bizottságban a mi haditengerészetünket képviselő Georgij Levcsenko tengernagy egy szép napon Mills ellentengernagy üdvözlét tolmácsolta nekem.

— Nahát, régi ismeretség! — lepődtem meg. Tudtam, hogy az angolok fanyalognva egyeztek bele a német flotta felosztásába, s minden eszközzel gátolni igyekeztek a határozat végrehajtását. Éppen ezért megkérdeztem Levcsenkót, milyen volt e vonatkozásban Mills magatartása.

Georgij Ivanovics elmesélte, hogy — miután a német hajókat megközelítőleg egyenlő három csoportba felosztották — sorshúzás útján kellett dönteni, ki melyik csoport legyen. Mills azonnal felajánlotta sapkáját, hogy abba tegyék az összehajtogatott lajstromokat, s „derűsen tette próbára szerencsését“.

De nem akarok az események elébe vágni.

Jól emlékszem arra, hogy 1941 nyarán nagyon, de nagyon érdekelt bennünket az Egyesült Államok magatartása az európai háborút illetően. Abban az időszakban Amerika még nem foglalt nyíltan állást Anglia és a Szovjetunió mellett, de Nagy-Britanniának nyújtott segítsége nap mint nap növekedett, s ennek nyílt konfliktushoz kellett vezetnie a „tengelyhatalmakkal“; csakhogy feszült viszonya Japánnal akkor még megköttötte a kezét.

Moszkvában egy amerikai küldött érkezését várták. A küldött Harry Hopkins volt: befolyásos tanácsadó, Franklin Roosevelt elnök különmegbízottja. 1941. július végén érkezett Moszkvába. Pontosan emlékszem az eseményre, hiszen Hopkins Arhangelszken át érkezett a Szovjetunióba, s ezen az úton indult is vissza Angliába. Az én feladatomból a fogadtatás és a búcsúztatás megszerzése.

Egy este, amikor más elvtársakkal együtt Sztálinnál voltam, a Kirovszkaja földalatti-állomás közelében egy épület-

ben, ahol a nagyvezérkar székel, légi-riadót fújtak. Mindannyian az óvóhely felé igyekeztünk. At kellett haladnunk egy udvaron, majd egy folyosón, amely a szomszédos épületben levő felvonóhoz vezetett, s onnan ereszkedtünk le a metróba.

Útközben Sztálin a Hopkinszal folytatott aznapi beszélgetés gondolatmenetét folytatta. „Igen, valószínűleg be kell majd lépünk a háborúba...“ Emlékszem, Hopkinsnak ezeket a szavait idézte Sztálin. Vajon mire gondolhatott Hopkins? A Németország elleni háborúra? (Az amerikai—német viszony akkoriban már a fegyveres konfliktus küszöbéig jutott.) Vagy a Japánnal folytatott washingtoni tárgyalások esetleges kudarcára gondolt volna? Valóban belép Amerika a háborúba? Hatalmas jelentőségű kérdés volt ez akkoriban.

Később megtudtam, hogy a Sztálin—Hopkins tárgyalások nagyobb részét azon áruk listájának és mennyiségének szentelték, amelyeket a Szovjetunióba akartak irányítani, valamint a partjainkhoz közeledő hajókaravánok kíséretét beszéltek meg.

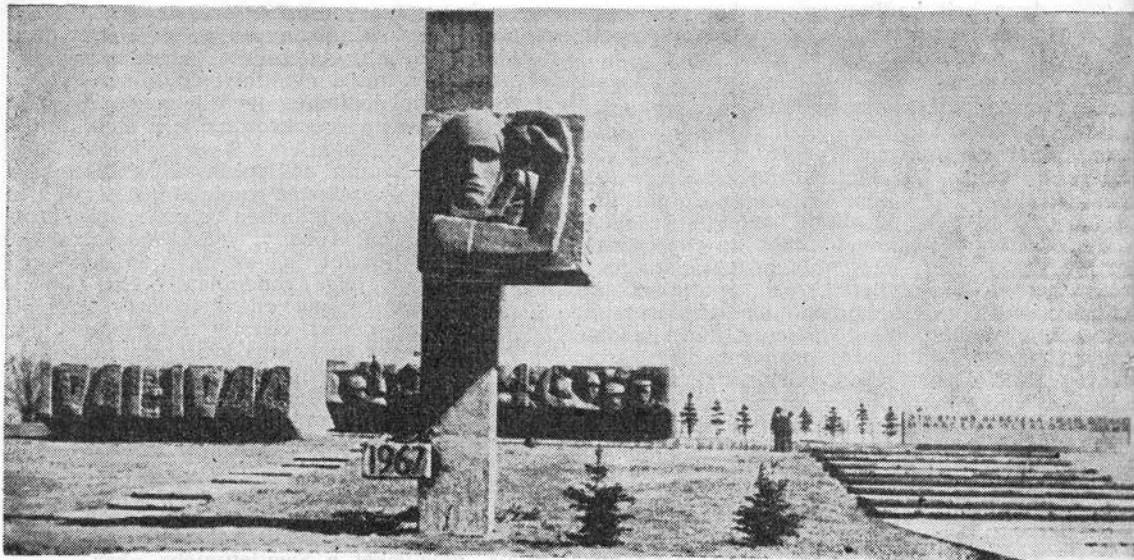
Augusztus elsején Hopkins a fehér-tengeri flotta parancsnokával, Dolinyin ellentengernaggal tárgyalt Arhangelszken. Az ellentengernagy a következőket táviratozta nekem: „Hopkins újlag figyelmzettetett, hogy jelentős mennyiségű árut irányítanak tengeren Arhangelszsk felé. Aziránt érdeklődött, hogy a Fehér-tengeren télen biztosíthatjuk-e hűsz szállítmány egyidejű kíséretét.“

Augusztus elsején este Hopkins a brit szigetek felé indult repülőgéppel. Nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy 1941 szeptember-októberre Moszkvába összehívják a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia képviselőinek értekezletét. Ez a konferencia a három nagyhatalom erőfeszítései összeegyeztetésének fontos problémáit oldotta meg a fasiszta Németország feletti győzelem érdekében, s olyan kérdéseket tárgyalt meg, amelyek a Szovjetunióknak küldendő élelem- és fegyver-segélyekkel álltak összefüggésben.

Az idő tájt — minden bizonnyal Hopkins befolyására — Roosevelt elnök úgy vélte, hogy a brit haderőnek erősebben kell fellépnie Európában. Churchill más véleményen volt: amíg csak lehet, késleltetni a második front megnyitását. Köztudomású, hogy a második frontot csak 1944 júniusában nyitották meg.

Csak jóval később, 1945-ben volt alkalmam személyesen megismerkedni Hopkinszal. 1945 májusában feleségével

Ju. Carikovszkij — B. Szvinyin: A lembolovszki magaslat (emlékmű)

együtt Moszkvába érkezett, s részt vett a Külügyi Népbiztosság egy Szpiridonovka utcai diplomáciai fogadásán. Ragyogó fiatal felesége mellett fáradság látszott. Sovány arca sápadt volt, látszott, hogy súlyos beteg. 1946-ban meghalt.

Ma már tudjuk, kik voltak azok az amerikai és angol politikusok, akik őszinte rokonszenvet tanúsítottak országunk iránt. Franklin Rooseveltt, a tisztán látó politikus haladóbb volt, mint sok más államférfi. Köztük utódja, Harry Truman. Reakciós honfitársai ezt még manapság is felhánytorgatják. Kollégája a három nagy koalíciójában, Winston Churchill, nem rejtette véka alá szovjet-ellenességét, de — tekintettel a Vörös Hadsereg erejére — el kellett ismernie érdemeinket. Igaz, Sztálinnal folytatott néhány beszélgetése során, amelyeken jómagam is részt vettem, ellentmondásokba keveredett, s néha alig sikerült lepleznie gyűlöletét. Erthető, hogy kevés idővel a háború befejezése után, 1946 márciusában, Churchill elmondotta szomorú emlékü beszédét Fultonban, kiásván ezzel a kommunistaellenesség harci bárdját.

Harry Hopkins haláláig jó szívvel viseltetett a Szovjetunió iránt. Azt szem, sok józan tanácsot adott az új elnöknek, aki a Fehér Házban Rooseveltt helyébe lépett. Nem rajta múltott, hogy Truman nem halogatott rá.

A BALTI LÉGIFLOTTA BERLIN EGÉN

A balti flotta légierije kiérdemelte a megemlékezést. Már a háború első napjaitól nagyon tevékeny volt. A vadászgépek védtek a támaszpontokat, a kikötőben horgonyzó és a szabad vizeken cirkáló hajókat. Minduntalan heves légi ütközetek zajlottak Kronstadt, Tallinn és Hanko felett, és azon repülőterek térségében, amelyek az ellenség célpontjaivá váltak. A balti repülők példás bátorságról tettek tanúságot, s valahányszor a helyzet megkövetelte, jól ellátták az ellenség baját.

Rendkívül nehéz körülmények között verekedett a légiflotta, hiszen erői jelentős részét lekötötte a földi célpontok ellen irányuló harc. Hankónál az ellenség tüzésége minden négyzetméternyi területet tűz alatt tartott, beleértve a repülőteret is: ennek ellenére vadászaink voltak a levegőég urai, ami lehetővé tette, hogy bekerített tengeri támaszpontunk kitartson. A balti flotta légierije a háború első napjaiban bombázta Memelt, Danzigot, Gdyniát és az ellenség birtokába jutott más kikötőket. Június 25-től kezdve gépeink támadták a fasiszta Németországgal szövetszerezett Finnország repülőtereit és kikötőit. A balti haditengerészet légi flottája támadást intézett Turku, Kotka és Tampere ellen, s akná-

kat szórt az ellenség haditengerészeti támpontjainak közelébe.

A hadműveletek hatékonyságát később maguk a németek is elismerték. A *Marine Rundschau* 1962-ben a következőket írta: „A helyzet több héten át zavaros volt. Majd világossá vált, hogy a szovjet haditengerészet légiereje szinte kétségbevonhatatlan fölényre tett szert a Balti-tenger fölött. Gépei naponta tizenhét ízben szálltak fel. Egy-egy bevetésükön huszonöt gép is részt vett. A támadásokat rendszerességük és a kitartás jellemezte.”

1941 júliusában a hitlerista haditengerészet aknaszedő flotillájának parancsnoka a következőket írta jelentésébe: „1. A léghárító ágyúk erős tüze ellenére az oroszok bombái pontosan célba találtak. 2. A bombák egy hányadát zuhanóbombázásban dobták célba. Eddig ismeretlen erejű bombáik súlyos embervesztéseket okoztak nekünk. A flotilla véleménye szerint további nagy veszteségekre lehet számítani, ha légvédelem nélkül folytatjuk a hajózást és az aknák elhelyezését a rigai öbölben.”

Hasonló tartalmú volt az 1. torpedónaszád-flotilla 1941. július 4-i keltezésű jelentése is. Az oroszok abszolút légi fölényéről tudósított és arról „a jelentős veszedelemről, amelynek a légi fedezet nélkül manőverező hajókat tesz ki”.

A balti haditengerészet légierejének egy kivételesen fontos művelete részleteiből ismertetést érdemel: a Berlin ellen 1941. augusztus-szeptemberben végrehajtott támadásokról van szó.

Július vége felé a fasiszták végrehajtották első légitámadásukat Moszkva ellen. Mi erre Berlin bombázásával akartunk válaszolni. De hogyan hajtsuk végre? Akkoriban — hadműveleti terveinknek megfelelően — arra készültünk, hogy leningrádi repülőterekről kiindulva Pillaut támadjuk, ahol a német haditengerészet egységei horgonyoztak. A leningrádi légi támaszpontok minden más katonai repülőterénél közelebb voltak Berlinhez, de a távolság oda és vissza mégis igen nagy volt DB-3 típusú gépeinknek, még azoknak is, amelyekbe DB-3 F típusú motorokat szereltünk.

Sokat töprengtünk ezen Alafuzovval együtt.

A térképek hosszas tanulmányozása után felismertük, hogy leningrádi repülőterekről kiindulva gépeink éppen hogy túlhaladhatják Libaut. Am ha Ósel szigetéről szállnak fel, Königsberget is elérhetik. S ha a gépek maximális teljesítményével számolunk, Berlin elérése is lehetségesnek tűnik! Igaz, a tenger fö-

lött kellene repülni, s a bombák kioldása után azonnal visszatérni. Húsz-harminc elvesztett perc már végzetessé válhat gépeinkre, nem maradna üzemanyaguk támaszpontjaink elérésére. Csupán két lehetőség mutatkozott: Ósel szigetén vagy pedig ellenséges területen leszállni. Optimális magasságban kellett hát Berlin felé repülni, bármilyen körülmények között késedelem nélkül kioldani a bombákat, s azonnal visszatérni a támaszpontra. A művelet így kivihetőnek tűnt. Csupán a következőkre volt szükség: bátor pilótákra és tökéletesen karbantartott gépekre. Meg arra, hogy ne legyenek rosszak a látási viszonyok a támaszpontokra való visszatéréskor.

Különböző bombateher-kombinációk számbavételével ellenőriztük kalkululásainkat, természetesen színiültig teli üzemanyagtartályok terhelésére gondolva. Távolságmérőnk egyik hegyét Ósel szigetére helyezve kutattuk azt a pontot, amelyet a másik hegy elérhet:

— Königsberg? Bizonyára elérjük... De Berlint? Nem, azt nem érhetik el.

Szakemberek konzultálása után végül is arra a meggyőződésre jutottunk, hogy ha gépeink maximális üzemanyag-mennyiséget vesznek fel s egyenként 750 kg bomba-tehernél többet nem visznek, három óránál valamivel több idő alatt berepülhetik a mintegy 900 kilométert, mely Berlintől elválaszt, s amikor visszatérnek támaszpontjukra, a tartályokban még mindig 10—15 százalék üzemanyag marad. Ez már csábító kilátás, gondoltam magamban. De vajon nem küldjük a halálba pilótáinkat?

Még egyszer jól meg kellett fontolni mindent, s csak azután kérni a nagyvezérkar engedélyét. Komoly dologról volt szó, a döntés meghaladta a haditengerészet népbiztosának illetékességét.

Zsavoronkov, a flotta parancsnoka néhez helyzetben volt. Egyrészt éppen az ő véleménye szerint is a tervezett hadművelet kivihetőnek tűnt. Nagyon kockázatos, de megvalósítható. Másrészt viszont rettentő nagy a felelősség, ha a támadás kudarcba fúl! Tulajdonképpen megkockáztatjuk a támadásban résztvevő összes gépek elvesztését...

— Jelentem a főparancsnokságnak — mondom Zsavoronkovnak.

— Kérek még egy kis gondolkodási időt — válaszolta. — Beszélni akarok azokkal, akikre a küldetés teljesítése vár.

Még egyszer meggondoltunk, megfontoltunk mindent. Preobranszenszkij volt annak a légiköteléknek a parancsnoka, amelyre a legfontosabb feladat végrehajtása várt. Navigátora, Hohlov százados

kitűnő szakember hírében állt. Számításiak igazolták a mieinket: igen, a berepülés lehetséges.

Két nappal a hadsereg legfőbb parancsnokához címzett jelentésem elküldése után ismét magam elé terítettem a Balti-tenger térképét. Egyenes vonal kötötte össze Ósel szigetét Berlinnel. Ismertettem a végső számításokat: minden gép egy 500 kilós vagy két 250 kilós bombát vihet magával.

Siker esetén fontosnak bizonyulhatott volna Berlin bombázása. Hiszen a hitleristák unos-untalan hangoztatták, hogy megsemmisítették a szovjet légi haderőt.

A nagyvezérkar jóváhagyta javaslatunkat. „Személyesen felel a művelet végrehajtásáért” — hallhattam, amikor távozni készültem a főparancsnokságtól.

Ezután a Balti-tenger hadművelési tanácsa parancsba kapta, hogy augusztus 2-án tíz óráig jelölje ki és irányítsa Ósel szigetére az aknavetősök és torpedósok ezredének tizenöt egységét. Semmisenk nyilváníttuk az előzőleg kijelölt harci feladatot: Pillau bombázását.

Átéreztem, milyen nagy felelősséggel tartozom azokért az emberekért, akik ilyen kockázatos küldetésre vállalkoztak; elrendeltem, hogy néhány próbarepülést hajtsanak végre. Tapasztalatilag is megakartam győződni a tervezett berepülés kivihetőségéről, s szükségünk volt a lehető legtöbb értesülésre Berlin léghárításáról.

Augusztus másodikáról harmadikára virradóra gépeink meteorológiai felderítésre indultak azzal a meggyágyással, hogy bombázzanak egy közeli célpontot, Swinemündét. Feltöltötték tartályaikat, s akkora bombaterhet vettek fel, mintha Berlin fölé repültek volna. Az Ósel-szigeti Kagul repülőtérrel szálltak fel. A művelet tanúsága szerint tökéletesen kiképzett repülők nehézbombázóikkal erről a kis repülőtérről is felszállhattak.

Augusztus ötödikéről hatodikára virradóra öt gép felderítő repülést hajtott végre Berlin fölött. Megállapíthatták, hogy a léghárítás száz kilométeres körzetben övezi Berlint, és sok, 6000 méter magasságig világító fényszórójuk van.

Most már mindent tudtunk. A repülés nehéznek, de megvalósíthatónak látszott. Még egyszer ellenőriztük az anyagi feltételeket, s utána megkaptuk a parancsot:

— A feladatot az első adandó alkalommal végrehajtani!

Néhány nappal később a tizenöt kijelölt gép felszállt. Parancsnokuk Preobrazsenszkij ezredes volt, helyettesei Grecsisnyikov és Jefremov százados; a navigátori tisztet Hohlov kapitány töltötte be.

Éppen akkor jelentették nekem az akció megkezdését, amikor magam is jelentést tettem a nagyvezérkarnak. Biztos voltam benne, hogy megkérdeik majd: hogy áll a berepülés Berlin fölé? Előérzetem nem csalt. S milyen jó érzés volt, hogy jelenthettem: a művelet elkezdődött.

Elmondom, hogyan mentek végbe a dolgok.

Az augusztus 7-ről 8-ra virradó éjszakan a súlyosan megterhelt gépek nehezen emelkedtek a levegőbe. Pilótáink nem válogathattak a tenger fölötti kockázatosabb vagy pedig az ellenség területe fölötti kevésbé kockázatos repülés között. A magasság volt egyetlen védelmük a léghárítók tüzével és a német vadászokkal szemben.

A művelet vakmerősége, a pontos számításokra építő kockázat érdemesnek bizonyult. A németek nem számítottak ekkora merészségre az oroszok részéről. Amikor gépeink már közel jártak céljukhoz, a hitleristák jelzésekkel tudakolták: milyen gépek, merre tartanak? Mivel azt hitték, eltévedt német gépek, leszállást ajánlottak a legközelebbi repülőtérre. A megfigyelőket teljesen megnyugtatta Göbbels propagandája, amely szerint „Keletről semmilyen veszély nem fenyeget”; eszükbe sem jutott, hogy ezek szovjet gépek lehetnek. Ez az az időszak volt, amikor a fasiszták Leningrádra és Moszkvára törtek. S éppen akkor, amikor oly közel hitték magukat vágyuk teljesüléséhez, a szovjet gépek körülbelül 7000 méter magasban közeledtek a Harmadik Birodalom fővárosához.

Berlin nem volt elsötétítve, fényei messziről látszóttak. Az angolok berepülései akkoriban még szórványosak voltak, kevésbé hatékonyak, a német főváros lakosságának volt ideje felkészülni a légi-riadó után is.

Hohlov navigátor a villanyfények, a folyók, tavak és utak kivehető körvonalai szerint igazodva jelölte ki az útvonalat, s irányította a gépeket pontosan Berlin központja felé. Gépeink már a város fölött voltak, s a léghárító ágyúk még mindig nem szólaltak meg. Már ideje volt kioldani a bombákat... Miután bombaterhüktől megszabadultak, féltonnával könnyebb gépeink megfordultak, vissza, kiindulási pontjaik felé, most már sokkal nagyobb sebességgel. Lehetetlen volt megfigyelni a bombázás következményeit, hiszen a reflektorok már belehasították az éjszakába, s minden oldalról látható volt a légvédelmi lövedékek robbanása.

A küldetés lényegében sikerrel járt. Berlint — a nagy honvédő háború során most első ízben — bombázta a szovjet légi haderő. Ez boldogsággal töltötte el repülőinket. A visszaút veszedelmei, az üzemanyag-tartalék szűkös volta, annak a lehetősége, hogy a leszállóhelyen rosszszak a légköri viszonyok: mindez mellékesnek tűnt.

Tizenhárom esztendővel később egyszer együtt repültem Port Arthurba Jevgenyij Nyikolajevics Preobrazsenszkijel, aki akkor már a haditengerészet légierőjének parancsnoka volt. A háborús évekről beszélgettünk, s persze szóba került az első berepülés Berlin fölé. Kiderült, hogy pilótáink már gondoltak erre a lehetőségre, még mielőtt Moszkva kiadta a parancsot.

— Az emberek megértették a küldetés horderejét — mondotta Preobrazsenszkij. — A felhőkben, a felhők fölött repülünk. Akkoriban a navigációs műszerek a gépeken még nem voltak valami híreszek. A rendkívüli feszültség csak akkor robbant ki belőlünk, amikor már végéhez közeledett az akció, s közel jártunk repülőtereinkhez. Több pilóta képtelen volt a földreszállás pillanatáig teljes mértékben uralkodni magán: rosszul kormányoztak, s bukdácsoltak a földreérkezéskor, ami azelőtt soha nem történt meg velük.

Akkor aztán én is elmeséltem Preobrazsenszkijnek, milyen örömmel értesül-

tünk arról, hogy minden gépünk sértetlenül visszatért. amiről én telefonon haladéktalanul értesítettem is a főparancsnokságot.

A fasisztáknak eszükbe sem jutott, hogy fővárosukat szovjet gépek bombázták. Másnap a német lapok a következő jelentéseket közölték: „Az angol légi haderő bombázta Berlint. Halálesetek és sebesülések történtek. Hat angol gépet lelőttünk.“ A jelentésre az angolok válasza a következő volt: „A Berlin bombázásáról szóló német jelentés érdekes és titokzatos, minthogy augusztus 7-ről 8-ra virradóra egyetlen angol gép sem repülte át Berlint.“ A németek ebből kénytelenek voltak arra következtetni, hogy a támadás a szovjet légi haderő műve volt. S ez a kényszerűség pontosan abban a pillanatban következett be, amikor a keleti front gyors győzelméről, s a szovjet légi haderő teljes megsemmisítéséről beszéltek!

Az első berepülést továbbiak követték. De a körülmények mind súlyosabbá váltak. Az ellenség sűrű tüzellel fogadta gépeinket, mihelyt berepültek. S ráadásul Berlin körül is működésbe hozták teljes légelhárító-rendszerüket. Minden alkalommal különleges taktikát kellett kidolgoznunk. A nagy magasság mentette meg repülőinket. Hétezer méteren felül a légelhárítás tüze és a különleges, nagy fényerejű reflektorokkal segített ellenséges vadászok nem jelentettek komoly veszélyt bombázóinkra.

Szociometriai kísérlet egy iskolában

Az ifjúság nevelése bonyolult folyamat, ma már nem lehet a véletlenre, sem pedig a pedagógusok, szülők rutinszerű, empirikus tevékenységére bízni. Az ember a maga komplex anatómiai felépítésével, biológiai, lélektani, társadalmi folyamataival meg sem közelíthető és még kevésbé befolyásolható, ha nem tanulmányozzuk a tudomány eszközeivel.

Bármely közösségben, kisebb vagy nagyobb csoportban megnyilvánulnak olyan jelenségek, amelyek előmozdítják vagy gátolják a jó közhangulat, a megfelelő munkakör kialakítását. A közhangulat és a közvélemény kihat az egyén jellemének, magatartásának alakulására. Így minden egyes iskolai osztályban időnként vagy folyamatosan megmutatkoznak olyan egyéni vagy közös megnyilvánulások, amelyek felett sem az osztályfőnök, sem az igazgató nem térhet egyszerűen napirendre.

A kolozsvári 11-es középiskola egyik osztályában már a tanév elején olyan tünetek jelentkeztek, amelyek az iskolai rendszabály ellen irányuló kitörésre és a tanárokkal szemben megnyilvánuló tiszteletlenséghez vezettek. Megvolt tehát a „pedagógiai csemege“, amelynek a hátterében okok, mozgatóerők lappantak, s amelyeket fel kellett tárni, mert csak a belső összefüggések ismeretében lehet gyógyítólag hatni az adott közösségre és egyes tagjaira.

Ekkor folyamodtunk a szociometria alkalmazásához. Bevallom, a módszert kísérletnek szántam, s nem vártam tőle megoldási kulcsot, de a feltárt eredmények meggyőztek arról, hogy a szociometriai felmérés alkalmazható az iskolai nevelői tevékenység tudományos megszervezésében, természetesen nem kizárólagosan, hanem a többi, immár klasszikussá vált kutatói módszerrel szoros egységben.

Felmérésem célja az volt, hogy az adott „problematikus“ közösségben feltárjam azokat a rejtett kapcsolatokat, amelyek már kialakultak vagy kialakulóban vannak, s ennek alapján láthassam az osztályközösség egységét avagy megosztottságát, megismerjem a hangadókat, vezéreket vagy a mellőzött tagokat, általában azokat a szocio-afektív láncszemeket, amelyekből összekovácsolódott az osztály, ez az emberi csoport.

Vizsgálódásomat egy kérdőív összeállításával kezdtem. A kérdéseket az osztályfőnökkel közösen fogalmaztuk meg, hogy tartalmuk szorosan kapcsolódjék az osztályközösség aktuális problémáihoz. A következő kérdéseket tettük fel:

1. Ki a legjobb barátod az osztályban?
2. Kivel tudnád megosztani örömedet és bánatodat?
3. Ha az osztályt el kellene hagynod, kit sajnálnál a leginkább?
4. Ki a legőszintébb hozzád?
5. Ki az, akit a legszívesebben támogatnál, ha bajba jutna?
6. Színházban ki mellett szeretnél ülni?

Mialatt a kérdéseket kiosztottam, megfelelő hangulatot igyekeztem teremteni,

hogy őszinteségre bírjam a tanulókat. A kérdéseket — megfelelő motiváció kíséretében — külön felolvastam, s kértem a diákokat, hogy reális válaszokat adjanak. A kérdésekhez különböző magyarázatokat is fűztem. Így például az első kérdéssel kapcsolatban a következőt mondtam: „Mivel az ember társadalmi lény, közösségben él. A közösséghez több szál fűzi. A baráti kapcsolatok elsődleges szálak, s így talán mindenkinek van egy olyan társa is, akihez ragaszkodik, aki iránt bizalmat és őszinteséget érez. megtörténhetik az is valakivel, hogy az adott közösségben ne legyen barátja, ez azonban nem lehet akadálya annak, hogy erre a kérdésre válaszoljon. A választ úgy adjátok, hogy a kérdés szövege alá osztálytársaitok közül a legjobb barát nevét írjátok.“

A többi kérdést hasonló formában, megfelelő aktualizálással tártam a tanulók elé. Amint látható, a 6 kérdésnek az volt a célja, hogy minden egyes tanuló felelete révén felbukkanjon az egyének közötti barátság vagy rokonszenv léte, annak mélysége és szilárdsága. A kérdések összeállításakor arra is ügyeltünk, hogy azok csak pozitív vonatkozásúak legyenek, a válaszok pedig senkit se kompromittáljanak. Az aláírást nem tettük kötelezővé. A megkérdezett tanulók többsége, nyíltan aláírást adott, ami előnyösen megkönnyítette a feldolgozást.

A feldolgozás első lépése a szociometriai matrix összeállítása volt, majd abból a szociogramok megrajzolása. A matrix olyan táblázat, amelynek vázát a derékszögű koordináta-rendszer abszcisszája és ordinátája alkotja (1. ábra). A vízszintes

1. ábra

	SzL	HE	HZ	CsM	HI	Hol	ST	LG	KI
SzL		xx●●	x●●●	●	●	x	●	●	
HE	xx●●								x
HZ	xxx● xx								
CsM	x								
HI	x								
Hol	●						xxxx●● xx		
ST	x					xxx●●● ●●			
LG	x								
KI		●							
Választották	11x	2x	1x			4x	5x		1x
Választott	4●	3●	5●	1●	1●	5●	4●	1●	
Össz- válaszlés	15	5	6	1	1	9	9	1	1

és a függőleges tengelyekre is felírandó ugyanabban a sorrendben a vizsgált csoport tagjainak névsora kezdőbetűk formájában. Kitöltése úgy történik, hogy olvassuk a függőleges tengelyen szereplő egyének nevét, akik a kérdőívet kitöltötték, majd egy jelt teszünk (x) azoknak a vízszintes tengelyen szereplő tagoknak a nevéhez, akiket a kérdésekre válaszolva megjelöltek. Így, a matrix teljes kitöltése után, a vízszintes tengelyen szereplő minden egyes tag nevével feltüntetett jelek száma mutatja az illető tanuló népszerűségének és vonzásának fokát. Hasonló eljárással

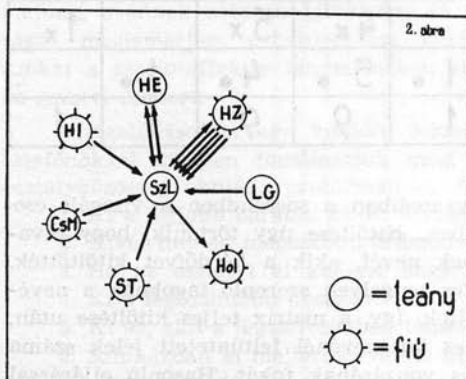
a matrixot másodszor is kitöltöttem, más jelet alkalmazva, de most már úgy, hogy olvastam a vízszintes tengelyen szereplő egyének nevét, akik a kérdőívet kitöltötték, majd más jelt (.) tettem azoknak a függőlegesen szereplő tagoknak nevéhez, akiket ők választottak. Összegezve a kétféle jelek számát, megjelenik a vízszintes soron található egyén saját választásának és a kapott választásoknak a száma. E két számból következtetni lehet sok olyan tényre, ami utal a csoporttag helyére a közösségben és tükrözi az egyének közötti, a pedagógusok számára egyelőre rejtett vonzalmak erősségét.

A szociogram grafikus módon szemlélteti a társadalmi atom helyét egy csoportban, de ugyanakkor rendkívül jellegzetesen ábrázolja a közösség szerkezetét is. Kétféle szociogramot készítettem: egyéni és kollektívét.

Az egyéni szociogram összeállításakor a következő eljárást alkalmaztam: egy kis kör, amelynek központjában a közösség valamely tagjának monogramja áll, szimbolizálja a csoport valamelyik egyedét. E szimbólum köré rajzoltam mindazoknak a jelképét (monogramját), akik valamilyen úton-módon (választott vagy választó) kapcsolatban állnak az illető egyénnel. A kapcsolatot is szimbolizáltam az iránymennyiség jelképével. Vagyis a köröket összeköttem olyan irányított vonalakkal, amelyek a vonzalom irányát mutatják. A matrix felhasználásával sikerült összeállítani az összes tanulók szociogramját, majd világosan kitűnt a kisebb csoportok tagjai közötti kapcsolat és vonzalom is, amely lehetőleg csak egyirányú, kölcsönösen kétirányú, egyszerű, duplán, sőt triplán kölcsönös vagy egyirányú. Minden egyes szociogram a maga egyszerűségében is bonyolult értelmi, érzelmi és társadalmi kapcsolatokat tükröz, olyanokat, amelyeket más módszerrel nehezen vagy egyáltalán nem lehet felfedni. Ezeket a rejtett társkapcsolatokat, amelyek a mi esetünkben a rokonszenvre épülnek, a közösség vezetőjének (osztályfőnöknek) is ismernie kell, mert ezek a spontánul kialakult kapcsolatok segíthetnek a céltudatos nevelői ráhatásban.

Egyetlen egyéni szociogram bemutatásával és értelmezésével szeretném igazolni felmérési módszerem érdekességét (2. ábra).

Ezt a csoporttagot választottam, mert összehasonlítva a többiekkel a legnépszerűbb, kapcsolata lévén hét más taggal, továbbá tizenegy választást kapott, ő maga pedig négyet adott.

Ebből az egyéni szociogramból a következőket láthatjuk. SzL: tanuló (leány) a kísérlet végrehajtása idején páros és kölcsönös kapcsolatban volt HE tanulóval (leány). Meglehetősen szoros társkapocs (páros kapcsolat) alakult ki köztük, ami kölcsönös bizalomra, rokonszenvre, barátságra és gondolkodásmódra vall. Látható továbbá, hogy négy fiú (HZ, CSM, HI és ET) és egy leány (LG) érdeklődik még iránta és keresi vele a kapcsolatot. Úgy látszik, hogy magatartásában, szokásaiban, gondolkodásában vagy külső

megjelenésében van valami, ami imponál, főleg fiúknak. A legszorosabb rokonszen-
vet HZ fiú érzi iránta, hiszen ötszörös kapcsolat mutatkozik részéről. Ez az ifjú
nagyon szeretné kialakítani és elmélyíteni a társkapcsolatokat. Talán erre hajlamos
lenne SzL is, mert reményt nyújtva az ifjúnak, ő maga is egyszer választotta.
Mindenesetre SzL több fiú érdeklődését keltette fel, ezt pedig a szülőknak és a
pedagógusoknak is jó tudniuk. Ez a jelenség természetes dolog ebben a korban
(17—18. év). Diákszerelem. Az éber szemű pedagógus, e szociogramot szemlélve, meg-
állapíthatja, hogy SzL aktív, kezdeményező és szervező tag lehetne olyan csoport-
okban is, amelyekben fiúk és lányok egyaránt tevékenykednek. Ez a tanuló tekin-
télynek örvend, hangadó, és felhasználható arra, hogy pozitív irányban befolyásolja
a csoport többi tagját, és helyes közhangulatot teremtsen. Megtörténhet azonban
az is, hogy negatív magatartásával éppen ellenkezőleg, romboló hatást fejthet ki.

Ha a nevelő feltárja és ismeri a rejtett kapcsolatok szövevényét, ha a gyer-
mek megismerésének és tanulmányozásának egyéb módszereit is tudományosan
alkalmazza, jó kulcsot talál az egyén kibontakozásához és a közösség akarategy-
ségének megerősítéséhez.

A közösség nevelőereje lényegbevágó. Tehát szükség van arra is, hogy ismer-
jük az általunk vezetett közösség bonyolult szerkezetét. Pontosan tudnunk kell,
hogyan illeszkedik ebbe a közösségi hálózatba az egyén, milyen társkapcsolatok
alakultak ki. Ezért elkészítettem az osztályközösség szociogramját is. Az összeállít-
ási eljárás egyszerű, de türelmet és figyelmességet igényel. Az egyéni szociogra-
mok felhasználásával kiválasztottam azokat a csoportokat, amelyeknél a legszo-
rosabb kettős, hármas, négyes egyirányú és kölcsönös kapcsolatok alakultak ki.
Ezeket egymással is összekötöttem, és kialakult a közösség összes tagjainak szer-
kezeti rendszere (3. ábra).

Látható ebből a csoporttag helye kisebb-nagyobb csoportokban, továbbá kap-
csolatainak az erőssége és szétágazása. A kollektív szociogram alakja, összekötő
vonalainak iránya és száma feltárja a pedagógus előtt a közösség jellegzetességeit.
A tanulmányozott osztályközösség még nem homogén, hanem erősen rétegződött.
Több (VIII) kisebb csoportból áll, és ezek eléggé elszigeteltek egymástól. Hiányzik
az osztály tagjai és a csoportok közötti szorosabb kapcsolat. Egyetlen nagyobb (öt
tagból álló) csoport van, amelyben a kölcsönös kapcsolatok szorosabbak. Ez az
osztály egészséges magja. Ez a nyolc csoport, amelyek keretében a kapcsolatok elég
gyengék és gyakran csak egyoldalúak, tükrözi az osztályközösség összeforrottságá-
nak teljes hiányát, a tagok gondolkodásának, véleményének és magatartásának
szétforgácsoltóságát. Több egyoldalú rokonszenvi kötelék léte a különböző csoportok
tagjai között reményt nyújt viszont arra, hogy a nevelők tudatos munkája révén a
kapcsolatok elmélyüljenek és fokozatosan kialakuljon a viszonylag egységes osztály.

Alaposan szemügyre véve a csoport szociogramját, az is kiderül, hogy kik
iránt nagyobb a vonzalom, kik befolyásolják a többi meglehetősen elszigetelt cso-
portot. Így SzL és PE befolyásos elemei az osztálycsoportnak, ezekre tehát lehetne
alapozni a közösséget formáló céltudatos tevékenységünkben.

Érdekes a 4 leánytagból álló II. csoport, amely háromszöget alkot kölcsönös
rokonszenvi alapon; ezek a lányok szoros baráti kapcsolatokat alakítottak ki.
Tekintettel arra, hogy a csoport tagjai jóindulatú, komoly, szerény és őszinte em-
berek, támpontul szolgálhatnak a jó hangulat, az általános baráti légkör kialakítá-
sában.

Az V., VI. és VIII. csoport egymástól elszigetelt fiúközösségek, és magukban
véve is heterogének. Szorosabb kötelék alakult ki azonban HI és ST, FD és BM,
továbbá CsM és NL között. Ezek a hangadók, a közösség fontos tagjai, befolyásol-

hatják a többieket bármilyen irányban. E kettős csoportokhoz igazodik a többi fiú egyoldalú kapcsolatok formájában, és fennáll a klikkek kialakulásának veszélye. Az elszigetelt fiúcsoportok páros tagjai (CsM—NL és HoI—ST) tehát veszélyt rejtenek magukban, és az osztályközösség szétbomlásztásához is hozzájárulhatnak.

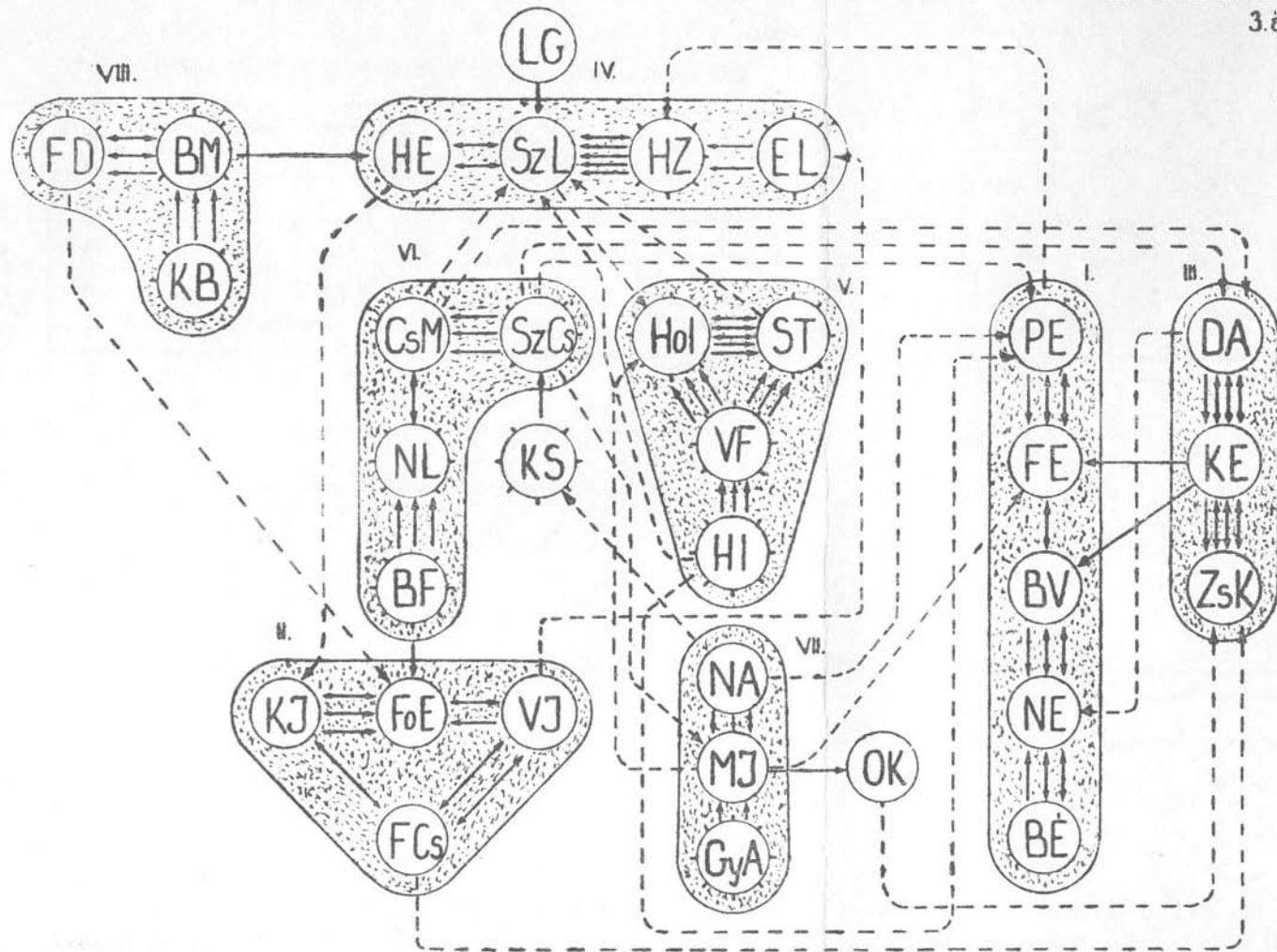
Vizsgáljuk meg ugyancsak a kollektív szociogramból az elszigetelt tagok helyzetét, akik nem rendelkeznek kölcsönös rokonszenvi kötelékekkel. Elszigetelt vagy esetleg elszigetelődött egyedek LG, KS és talán OK is. OK tanuló az osztályközösség régi tagja, és kedves, barátkozó, tevékeny gyermek. Mégis, a szociogram más- valamire utal. Ebben az esetben olyan „titok“ tárul elénk, amit fel kell fednünk más pszicho-pedagógiai módszerekkel. Külön gond, probléma a nevelő számára a közösségen kívül eső minden tag. Így LG és KS esete. Vajon ezeket miért nem veszi észre a közösség, hiszen LG iskolai KISZ bíró-tag, KS józan gondolkodású, rendkívül komoly, bírálni merészkedő becsületes diák.

Vajon, mi az oka ennek a negatív tünetnek? Íme, milyen lényegbe vágó kérdést vet fel a szociogram peremén álló, elszigetelt, de nem teljesen elszigetelődött egyedek helyzete!

A szociometriai felmérés során azt is meg akartam tudni, hogy a tanulmányozott csoport minden egyes tagja mennyire fontos, közömbös vagy jelentéktelen a közösség életében. Így elkészítettem az osztály tagjainak rangsorát is. Tekintettel arra, hogy a használt szociometriai felméréssel a *barátsági kötelékek* alapján, a *rokonszenvre alapozott társkapcsolatokat* akartam feltárni, a kérdőív 6 kérdését úgy állítottam össze, hogy azok külön-külön is specifikus adatokat szolgáltatssanak. Így a következő témák érdekelték: *barátság, öröm—bánat megosztása, ragaszkodás, őszinteség, segítségnyújtás és közös szórakozás*. A kapott adatok nyomán elkészítettem az osztály *gyakorisági táblázatát* (1. táblázat, lásd 917. lapon). Amint látható, a táblázatban szerepel a közösség teljes névsora, és minden név mellett a kérdések témájának megfelelő oszlopban a kapott szavazatok száma. A szavazatok összegéből és a szavazatot kapott egyének számából (azok hányadosából) kiszámítható a közepes szóródás. 29 tanuló összesen 124 szavazatot kapott, tehát $\frac{124}{29} = 4,27$. Ez a koefficiens az átlagos szóródást jelképezi, és összehasonlításként szolgál a minden egyes tagtól kapott össz-szavazattal. Azok az egyének, akiknek kapott szavazataik száma másfélszer nagyobb, mint az általános szóródást mutató szám nagysága, a fontos tagok közé sorolhatók. Így kimutatható, hogy a legfontosabb és a legbefolyásosabb tag SzL, akit követ HoI és FoE, majd sorrendben a következők: MI, PE, FE, NE, ST. Vannak azonban olyanok is, akiknek a jelenléte egyelőre nincs hatással a közösségre, mivel egyetlen szavazatot sem kaptak. Ilyenek: BF, KB, GyA, HI és LG, ezeket még nem vette észre a közösség, vagy ha észre is vette, olyan tulajdonságaik, erényeik és hibáik vannak, hogy nem „méltók“ a baráti kötelékekre.

Megjegyezni kívánom, hogy a matematikai „játék“, vagyis az átlagos hányados kiszámítása és annak összehasonlítása az egyénileg kapott szavazatok számával fontos támpontot ad a közösség minőségére is. Ha a kapott szavazatok száma az összes tagoknál vagy esetleg döntő többségüknel megegyezik vagy közel áll egymáshoz, akkor harmonikusan összeforrott, egészséges közösségről beszélünk. A mi esetünkben erről szó sincs, hiszen a szavazatok száma 0 és 11 között ingadozik. SzL tanuló kitűnik mint jó barát, kitűnik társai iránti őszinteségével, továbbá úgy is, mint kellemes szórakoztató partner. HoI viszont kitűnik mint általánosan elismert barát, akivel meg lehet osztani minden örömet és bánatot és akinek szívesen támogatást nyújtanának, ha arra szüksége lenne.

Tekintettel arra, hogy a szociometriai felmérést felső osztályban végeztem, olyan csoportban, amelyben elég sok az érett gondolkodású és tehetséges ifjú, a

MATRIX A KÖZÖSSÉG TAGJAINAK SZERKEZETI RENDSZERÉRŐL
(Vonatkozó szövegrészt lásd a 915. lapon)

GYAKORISÁGI TÁBLÁZAT A KAPOTT SZAVAZATOK ALAPJÁN

	Név	Barát	Örömbánat	Ragaszkodás	Őszinteség	Segítségnyújtás	Szórakozás	Össz-szavazat	Megjegyzések
1	MI	1	2	—	1	1	1	6	Fontos tag
2	HE	1	1	—	1	—	—	3	—
3	KI	1	1	—	1	—	2	5	Fontos tag
4	BM	2	2	—	—	1	—	5	Fontos tag
5	PE	2	—	1	2	1	—	6	Fontosabb tag
6	FrE	1	1	—	2	—	3	7	Fontosabb tag
7	FD	1	1	—	—	—	—	2	—
8	NL	2	1	—	1	1	—	5	Fontos tag
9	FCs	1	1	—	—	—	1	3	—
10	DA	2	1	—	1	—	—	4	—
11	NA	—	1	—	—	—	—	1	—
12	BF	—	—	—	—	—	—	0	—(!)
13	VI	1	1	—	—	—	1	3	—
14	KÉ	1	1	1	1	—	—	4	—
15	KS	—	—	—	—	1	—	1	—
16	PÉ	1	1	—	1	1	2	6	Fontosabb tag
17	KG	—	—	—	—	—	—	0	—
18	BV	—	2	—	1	2	—	5	Fontos tag
19	HZ	—	2	—	2	—	—	4	—
20	CsN	—	—	—	2	1	2	5	Fontos tag
21	GyA	—	—	—	—	—	—	0	—
22	EL	—	—	—	—	1	—	1	—
23	OK	—	—	—	—	—	2	2	—
24	KI	1	1	—	1	—	—	3	—
25	HI	—	—	—	—	—	—	0	—(!)
26	SzL	3	1	1	3	—	3	11	Nagyon fontos tag
27	ZsR	2	1	—	1	1	—	5	Fontos tag
28	NE	2	1	1	1	1	—	6	Fontosabb tag
29	SzCs	1	—	—	—	—	—	1	—
30	HI	1	2	—	1	3	1	8	Fontosabb tag
31	VF	—	1	—	1	1	—	3	—
32	ST	2	1	1	1	1	—	6	Fontosabb tag
33	BE	1	—	1	1	—	1	4	—
34	LG	—	—	—	—	—	—	0	—(!)

Össz-szavazat	29	27	6	26	17	19	124
Megoszlás	21	22	6	20	14	11	29
Szóródás	1,38	1,23	1	1,3	1,21	1,72	4,27

továbbiak során megkíséreltem felfedni azt a rejtett kapcsolatot is, amely kialakult a nevelői közösség és az osztályközösség között.

12 kérdésből álló kérdőívet adtam a tanulóknak; a kérdések a tanári személyiség általános és sajátos vonásait érintették. Azt akartam felszínre hozni, miként vélekednek tanáraikról, hogyan értékelik általános műveltségüket, szaktudásukat, pedagógiai készségüket, kihez őszinték és kiket tekintenek eszményképüknek. A kérdések között nem volt olyan, amelyre a felelet kompromittáló jellegű lett volna akár a diák, akár a tanár részére. Biztosítva volt továbbá a teljes titoktartás, az íveket nem kellett aláírni.

Örvendetes, hogy — a kérdőívek alapján — az osztály tanárai közül több

kitűnik kellő pedagógiai tapintatával, közvetlenségével, megértő és igazságos magatartásával olyannyira, hogy bizalmat kelt, népszerűvé válik, sőt eszményképpé. A tanulók komolyan értékelik tanáraik szaktudását, általános műveltségét, igényességét.

A mellékelt táblázatból érdekes és tanulságos következtetéseket lehet levonni (2. táblázat, lásd a 919. lapon).

Kiderül, hogy a 3. számú tanár a legnagyobb tekintélynek örvend; sokoldalú nevelői egyéniség. Különösen kitűnik általános műveltsége, lélektani felkészültsége és szilárd világnézete révén. Ezt a tanulók 84,24%-a állítja. Ilyen véleményt csakis céltudatos munka útján lehet kialakítani. A tanulók 71,76%-a őszintén és bizalommal fordul tanácsért hozzá, 62,4%-uk szívesen szórakozik társaságában, 71,76%-uk úgy érzi, hogy megértésre talál nála, igazságosnak tartják és ami a legfontosabb, 59,28%-uk eszményképpül választja.

Érdeemes bemutatni a 9. számú tanárt, úgy, ahogy a tanulók értékelték. Kitűnik rendkívüli nevelői tapintatával, megértő magatartásával és az ebből fakadó népszerűségével. Lemarad azonban szakmai tudásával, teljesen igénytelen és szervező képességét sohasem nyilvánította ki. Íme, itt még nem beszélhetünk pedagógiai tökélyről, mert kevésbé nyilvánul meg a szaktárgy alapos ismerete és a következetes, határozott igényesség. Az ilyen tanári magatartás esetleg olcsó népszerűsége vezethet, és veszélyeztetheti az oktatói célokat. Teljesen fordított a helyzet az 1. számú tanár esetében. Szaktudását nagyra értékeli (34,32%), elismerik tanítási módszereit is (12,48%), igényessége a maximumra emelkedik (62,4%). Senki sem érezte viszont ennek a tanárnak a közvetlenségét, megértő magatartását, senki sem fordul hozzá bizalommal. Pozitív e tanár magatartásában szilárd törekvése, igényessége az oktatói célok elérésében. Negatív vonása viszont, hogy nincs türelme a neveléshez, az érzelmi kapcsolatok kialakításához. Hiányzik az a tapintat, amit nevelői „magasztosságnak” is nevezünk, és ami nélkül nem munkálkodhat sikerrel egyetlen tanár sem.

Végül említsek olyan tanárt is, akinek az ifjúság által elkészített grafikonja semmitmondó. A 12. számú tanár sem mint oktató, sem mint nevelő nem tűnik ki. Ez az ember valószínűleg szakmailag és pedagógiailag jó felkészültségű, de munkáját nem végzi hivatásszerűen. Csak ez lehet a magyarázata annak, hogy a tanulók tudatából és emlékezetéből hiányzik az olyan ítélet, amely felszínre hozhatná legalább egyszer valamely pozitív vonását. Az a tény, hogy 6,24% szimpatikus embernek tekinti és 3,12% eszményképpül is választja megindokolás nélkül, nem tükrözi kellően az illető személyiségének minőségét.

Nem elemzem tovább tanáraink sajátos személyi vonásait. Érdekes azonban nézegetni az ifjúság véleménye alapján kialakult táblázatot, annál is inkább, mert e vélemény kialakulásához elsősorban maguk a tanárok járultak hozzá. Összehasonlítva magunkat más kartársakkal, arra ösztönöz, hogy tökéletesítsük munkánkat és megfelelő színvonalú tapasztalatcserét szorgalmazzunk.

Hogy teljes képet kaphassak a vizsgált XI. osztály emberanyagáról, ankétot szerveztem a tanárok között is. Kérdőív alapján akartam felmérni az összes tanulók képességeit, értelmességét és a pedagógiai ráhatás következtében kialakult helyes magatartásukat és ragaszkodásukat iskolájukhoz, illetve nevelőikhez. A tanároknak kiadott kérdőív a következő négy kérdést tartalmazta:

1. Kit tart a legtehetségesebbnek?
2. Kinek az általános tudása, látóköre, intelligenciája a legátfogóbb?
3. Kik a legfegyelmesebbek és a legjobb modorúak?
4. Kik azok a tanulók, akikről feltételezi az ön iránt érzett bizalmat, őszinteséget és nagyrabecsülést?

A TANULÓK VÉLEMÉNYE TANÁRAIKRÓL

Tanárszám	Tanári tulajdonságok és képességek											
	Eszmény- kép	Tapinta- tos	Bizalom	Közvet- lenség	Igazságos	Megértő	Népszerű	Alapos szakmai tudás	Általános műveltség	Jó taní- tási módszer	Igényes	Jó szer- vező
1					3,12			34,32	3,12	2,48	62,4	
2		21,84				6,24		6,24		6,24		
3	59,28	53	71,76	62,4	28,08	71,76	49,92	46,8	84,24	28,08	37,44	81,12
4		10						10	15	10	10	
5										8,3		
6					6,24			18,72		6,24	9,36	3,12
7	3,12	3,12	15,6		18,72	6,24	3,12	18,72	21,8	15,6		12,48
8	3,12			3,12	18,72			6,24	12,48	21,8	6,24	
9	3,12	62,4	62,4	24,96	28,08	43,68	65,52	3,12	9,35	21,84		
10		9,35				21,84		24,96		18,72	34,32	6,24
11	6,24	3,12		53			6,24	15,6	9,35		9,35	
12	3,12							6,24				
13												
14	3,12	3,12		3,12	6,24	3,12		6,24	9,35	3,12		

A számok százalékos értékek

A kérdés alá három tanuló nevét kellett felsorolni minden kommentálás nélkül. Összesítve a kapott válaszokat, kiderült, hogy — a tanárok szerint — a tanulók 47%-a tehetséges, 38%-a intelligens, széles látókörű, 50%-ának kifogástalan a magatartása és a modora, 53%-ának pedig sikerült a vonzalom, a tisztelet és a nagybecsülés kapcsolatát kialakítani tanárai iránt. Ha ezek a százalékszámok ténylegesen a valóságot tükrözik, meg lehetünk elégedve. Ebből a közösségben a tanári kar véleménye szerint kialakulhat egy olyan pozitív mag, amely jó irányban befolyásolhatja a közepesek és a passzívak munkáját és magatartását. Az 53%-ot képviselő tanártisztelő, érzelmileg és értelmileg, a nevelőhöz közel álló tanuló segíthet a közösség összekovácsolásában, a helyes közhangulat, munkakedv, munkalendület és tiszteletteljes magatartás megszilárdításában.

Szemügyre véve a csoport tagjait, kiderül, hogy Hoi a legtehetségesebb, sőt komplex tehetség. Hat tanára tartja rendkívüli tehetségnek és négy tanár intelligensnek, olvasottnak, tájékozottnak. Igen ám, de senki sem említi meg a nevét a fegyelmezetttek, jómodorúak között vagy a tanárokhoz bizalommal forduló őszinte ifjak között. Íme egy rendkívüli eset: született tehetség, de nehezen nevelhető, bonyolult lelki alkat. Ezt a tanulót azonban intelligenciában felülmúlja MI és SzL. Érdekes, hogy LG a csoport-szociogramban teljesen izoláltnak tűnik. A csoport nem fogadta be, de ugyanakkor jobban közeledett a tanárok felé, és e törekvését a nevelők észre is vették. Vajon mi lehet e jelenség oka? Mi az, ami eltaszította a tanuló-közösségtől és érzelmileg a nevelők felé sodorta? Erre a kérdésre is az osztályfőnököknek előbb-utóbb meg kell felelnie. És egyéb rendellenességek is kiolvashatók még: a 34-es létszámú közösségből például 6 tanuló — a tanárok véleménye szerint — semmilyen pozitív vonással sem szerepel. Hiba történt tehát a tanulók megismerése, képességük, érdeklődésük feltárása terén, de hiba az is, hogy a nevelői közösségnek nem sikerült legalább helyes magatartásra szoktatni egyeseket, vagy kellő pedagógiai tapintattal magukhoz „édesgetni“ és egyéniségüknek megfelelően differenciált, módszeres eljárásokkal kiragadni őket a közömbösök sorából. Úgy tűnik, hogy tanári közösségünk néha elhanyagolja a nevelés szociológiai és pszichológiai vonatkozásait.

Két középiskolában próbáltam ki, írtam le és mutattam be az ember és az emberi közösségek tudományos kutatásának egyik módszerét, amely ha nem is új, de még nem alkalmazták kellő mértékben iskolai vonatkozásban. Meggyőződésem, hogy a szociometriai módszerrel fel lehet tárni a közösségben és az egyénben elrejtett bonyolult, specifikus képességeket, amelyek nélkülözhetetlenek a személyiség formálásában. Felmérni, észrevenni, elemezni, objektíven feldolgozni a szociometriai módszerekkel kapott információs anyagot, amit majd kellő szakértelemmel felhasználunk az oktató-nevelő munkában, azt jelenti, hogy tökéletesítjük, kiegészítjük a tudományos emberkutatás metodológiáját.

Ma, amikor az oktatói-nevelői tevékenység tökéletesítéséről vitázunk, és intézkedésekre kerül sor országos és világviszonylatban, mi, pedagógusok, sem dolgozhatunk tovább úgy, ahogy eddig. A jelenkori tudományos-műszaki forradalom továbbvitele csak úgy valósítható meg, ha a pedagógiában is új, tudományos kutatási módszereket alkalmazunk.

Török István

Irodalomtörténeti tervekről

Az előszó — akár közvetlen csevegés, akár programnyilatkozat formájában — inkább a publicista, mint az irodalomtörténész műfaja. Noha köztudat szerint a könyvhalmazok közé süppedt, régi iratok fölé görnyedve szemét rontó filológus mese-figurája csak részben felel meg a XX. század közepi valóságnak, az irodalom múltjának tudós kutatója természetesen inkább szakközleményekben, író- és jelenség-monográfiákban vagy száraz adatközlésekben tudja kifejezni magát ma is. Ezek a művek viszont — írják bár őket hagyományos-pozitívista tényszerűséggel vagy modernül strukturalista elemzésekre építve — meglehetősen kis számban jutnak el az olvasókhoz. De ha bekerülnek a tudományos és tágabban, a művelődési élet vérkeringésébe, a sajtó és az iskola közvetítő csatornáin át a legszélesebb olvasóközönséget befolyásolhatják, segíthetik helyes ítéletek megalkotásában.

Ilyen gondolatokkal kezdtük beszélgetésünket Pomogáts Bélával, aki a Románia Szocialista Köztársaság és a Magyar Népköztársaság államközi kulturális cseréje keretében, a bukaresti irodalomtörténeti intézetben tett látogatás után kereste fel szerkesztőségünket, T. Erdélyi Ilonával. Mindketten a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének munkatársai, már életkorukkal ellentmondanak azonban e jegyzet elején vázolt filológus-portrénak; és ha a külső jellemzést kiegészítjük azzal, hogy T. Erdélyi Ilona az intézet kiadásában megjelenő Helikon „világirodalmi figyelő”, Pomogáts Béla pedig a Kritika szerkesztő bizottságának aktív tagja — már jeleztük is, hogy nem „poros aktákról” s nem is poros kérdésekről fogunk szót ejteni.

Hiszen igazán izgalmas témának ígérkezik például a Népiség a modern magyar költészetben; Pomogáts kandidátusi disszertációja az 1920—1945 közötti időszakot öleli fel, megkülönböztetve a XIX. századi népiességet a XX. század népiségétől. E dolgozat tárgyi gazdagságából különös figyelmet érdemel az elméleti törekvések vizsgálata (Szabó Dezső, Németh László, Féja Géza), népiség és tárgyiasság (Illyés Gyula, Erdélyi József), népiség és mítosz (Sinka István) viszonyának tisztázása, valamint a „Bartók-modell”-nek nevezett szintéziskísérletek elemzése; ebben a fejezetben Illyéstől Szabédiig követi a fejlődést a szerző. (Színvonalas mutatót olvashattunk e tárgykörből az Előre 1969. április 13-i számában, Népköltészet és dialektika címen, Szabédi László poétikájáról.) „A modern népiség és a legújabb magyar líra” című fejezet, középpontjában Nagy László költészetével, átvezet már a legmaibb mába.

A budapesti irodalomtörténeti intézet XX. századi osztályán több hasonlóan érdekes mű készül. Kiss Ferenc Kosztolányi-, Varga József Ady-monográfiája vagy B. Nagy Lászlónak Németh Lászlóról, a szépírőről írt munkája nagy hiányt hivatott pótolni. A Nyugat-kutatások mellett folytatódik a szo-

cialista irodalom, a weimari és a szovjetunióbeli emigráció dokumentumainak feldolgozása. A legnagyobb — s talán a legnehezebb — vállalkozásnak azonban a hatkötetes irodalomtörténeti kézikönyvet mintegy folytatató 50 éves kollektív munka tűnik, A felszabadulás utáni magyar irodalom története. A Tóth Dezső szerkesztésében készülő mű két korszakot különböztet meg: az első 1945-től 1948-ig, a második 1967-ig (1968-ig) terjed; az általános és a műfaji összefoglaló fejezetek után, illetve e műfaji fejezeteken belül olyan írókról kapunk portrét, mint Szabó Lőrinc, Tamási Aron, Déry Tibor, Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter, Weöres Sándor, Illés Béla, Vas István, Pilinszky János. A nagy apparátust megmozgató kézikönyv föltehetőleg a hatkötetes mű utolsó kötetének hibáit részben helyreigazítja. Ide kívánczok a több kötetre tervezett (és sok évi kutatómunkára alapozott) nagy összefoglalásnak, A magyar irodalomtudomány és kritika történetének említése is (főszerkesztője Szauder József).

A felsorolt címek az irodalomtörténet hagyományosabb (noha időben a jelenbe érő) témáit, területeit, módszereit sejtetik. Valójában az MTA Irodalomtörténeti Intézete az utóbbi időben éppen az új kutatási területek előtérbe állításával hívta fel magára a külföld figyelmét is. A magyar irodalmi élet szociológiája csakúgy, mint A magyar líra története új szempontú összegezést ígér. A Kritika, különösen Hankiss Elemér tanulmányai meggyőzhettek a strukturálisa vizsgálatok hatékonyságáról, a szintézisekre nyilván még várunk kell. Az összehasonlító irodalomtörténeti kutatás ugyancsak a kezdeteknél tart, de a nemzetközi munkálatokat koordináló budapesti intézet már köteteket is ígér az elkövetkező két-három évben. Ebben a nagy jelentőségű munkában gyümölcsöző együttműködés várható az Alexandru Dima professzor vezette bukaresti intézet és Vajda György Mihályék csoportja között; szó van egy közös szimpozion előkészítéséről, melyet Bukarestben rendeznének az avantgarde problémáiról.

És mindez csupán jelzés, tallózás a sokkal bővebb cím- és téma-listákból. (Nem szóltunk például régebbi korok kutatásáról!) Az egymás mellé sorakoztatott címek azonban izgalmas kérdéseket takarnak — a jelenhez, a legmaibb feladatokhoz vezetnek. Érdemes odafigyelni.

Kántor Lajos

Tegnapról a mának

Hagyomány és helytörténet lapjainkban

Vagy ötven portré jelent meg eddig a nagyváradi Fáklya „Bihari arcok” rovatában, amelyet az elmúlt évben a lap egyik belső munkatársa, Messzer László kezdeményezett s indított el. E rovat célját némiképp már maga a cím is sejteti: emlékezni, emlékeztetni azokra, akikről kötelessége meg nem feledkeznie az utókornak, bemutatni sorra a megye közismert vagy elfelejtett nagy szülőiteit és azokat, akik ha nem is itt látták meg a napvilágot, életük egy-egy szakaszában sokat tettek érte — tollal, karddal, bátor kiállással. Rogerius, Janus Pannonius, Nicolaus Olahus, Pázmány Péter, Iosif Vulcan, Kazinczy, Szentjóni Szabó László, Kuthy Lajos, Miron Pompiliu...

ilyen neveknek jutott az elmúlt hónapok során egy-egy ad memoria. S az arcképsor még nem zárult le, nem is zárulhatott le, mert századok kinnlák a neveket. Bekapcsolódtak a portré-írásba külső munkatársak is: irodalom- és történelemtanárok, kultúraktivisták. A lap olvasói várják, kéri, igénylik a további arcképeket.

Miért említem mindezt? Volt nemrég egy vitám. Partnerem makacsul amellet kardoskodott, hogy az újság legyen a szó eredeti jelentése szerint újság, azaz: foglalkozzék csak a mával, a roppogósan-friss eseményekkel, hírekkel, jelenségekkel, tájékoztasson a jelenről. Szó se róla — ez minden újság elsőrendű feladata. De talán soha egyetlen lap sem elégedett meg ennyivel, minden lap magára vállalta valamilyen irányú befolyásolás szerepét is, akár bevallották ezt szerkesztői, akár nem. A mi hírlapírásunk nyilván vallja: úgy akar tájékoztatni, hogy neveljen. Felteszem újra a kérdést vitapartneremnek — s egyúttal másoknak is, akik hasonlóképpen vélekednek: lehet-e úgy nevelni, hogy időben elszakítsunk egymástól dolgokat, lehet-e úgy felfogni a má, mint a végtelen időből kiszakított 24 órát, mint amihéz semmi köze a tegnaphnak?

Eppen a „Bihari arcok“ olvasása közben támadt a gondolatom, fogalmazódott meg kérdésem: vajon milyen eredményre jutna valaki, aki elmenne Pusztahollódra, Asszonyvásárára, Érsemlyénbe, és utánanézne, milyen mértékben él ott a köztudatban azoknak a személyiségeknek az emléke, akiknek neve az említett helységekhez kapcsolódik. Nagy a gyanúm, hogy akadna falu, amelynek neves szülöttét az újságnak kellett „felfedeznie“ a helyiek számára. S ezen akár el is lehet egy kicsit szomorodni. Nagyvárad nyugati övezeti új lakónegyedére szinte letörülhetetlenül ráragadt a Rogerius név. Volt a negyvedben egy utca, amely a Siralmas Ének szerzőjének nevét viselte. Itt, ebben az utcában magasodtak fel a negyed legelső tömbházai. Azóta az évek folyamán legalább 15 000 lélek lakhelyévé nőtt a negyed, s Rogerius „meghódította“ az egész új városrészt. Kovács János írta Nagyvárad kalandozások című cikkében (Előre, 1969. február 15): „Ma a váradi köznyelv a nyugati új városrészt Rogeriusnak nevezi, aligha sejtve, kit tisztel meg ezzel“ ... Igen, sajnos, aligha sejtí. Pedig minden lakójának illenék tudnia, hogy ki is volt tulajdonképpen Rogerius, ha már így, s nem hivatalos nevén nevezi a lakónegyedet. Akik a város több mint 700 utcájának annak idején nevet adtak, tudták, miért érdemel meg Rogerius is egy utcát. Beke György Neves névtelenek ébresztgetése című cikkében (Falvak Dolgozó Népe, 1968. október 30), Tatrangi Sándorról írva, aki Uzon iskolájára 12 000 ezüst húszast és 27 hold szántóföldet áldozott, szintén kifejzi gyanakvását: „Szorongva kérdezném meg Uzonban, mondjuk, a negyven esztendőn aluliaktól, hogy ismerik-e, hallottak-e erről az Orbán Balázs által halhatatlannak ítélt névről? Félnék a csalódott vállvonogatásoktól.“ Pedig „a miénk volt ő, a hajdani messze időkbén“. Ugyanígy a miénk volt, tehát a miénk most is Rogerius.

Orvendetes, hogy napilapjaink, hetilapjaink pártfogásukba vették — határozottabban, mint eddig — haladó hagyományaink ápolását, a nagyokról való rendszeresebb megemlékezéseket (és nemcsak évfordulók kapcsán), a helytörténeti érdekességek felelevenítését. Az Igazság az utóbbi időben élénjár e téren. Ugyancsak elismeréssel nyugtázhatjuk azt, hogy a Megyei Tükör megemlékezett a Vadrózsák Krizájáról, Elek apóról, árközi Kiss Ernő és Bodos Budai József természettudósokról, a kézdívásrhelyi születésű Elekes

György költőről. Mert ki emlékeznék elsősorban róluk, ha nem a Megyei Tükör? Kovászna megyében is mondhatná valaki: mit érdekli a ma emberét, hogy Bardóc valamikor egy „szék” központja volt. Egyszerű lenne erre is visszavágni: a lap „Kis település-lexikon”-ára, amelyet Kónya Ádám szerkeszt, azért van szükség, mert a hajdani Bardócz-szék központja több évszázados utat tett meg a máig, s ezt illik tudnia minden lakójának, mert tegnapja benne él jelenében, benne fog élni jövőjében, akár tudomást vesz erről a pusztán frisset, újat, maít követelő újságolvasó, akár nem. Ugyanígy a brassói is kell hogy érdekelje, és hiszem, érdekli is a Cenk alatt született munda-világ, a brassói várrendszer kialakulása és fejlődése — hogy az Új Idő jó kezdeményezéseiről se feledkezzünk meg.

Vagy folytassuk a csüszeredai Hargita, a besztercei Ecou, a zilahi Názuinja cikkeivel? Az Ecou című hetilap „Ismerjük meg megyénket” jel-szóval majdnem egy évre szóló verseny pályázatot indított. Minden szá-mában három-három kérdést közöl az újság, s a válaszokat a következő szám megjelenéséig kell beküldeniök az olvasóknak. Év végén a verseny első három helyezettjét pénzjutalomban részesítik. A legelső kérdés például ez volt: „Erdély egyik legrégebbi gyógyszerháza Besztercén volt. Mikor létesült, mi volt a neve?”

Hányszor búvárkodunk több évtizedes kollektciókban izgalommal olvasva „elavult” dolgok között. Hányszor marasztaljuk el a régi újságírást, a régi újságokat, hogy erről vagy arról hallgattak, keveset írtak. A mi újságainkat is előveszik majd évtizedek múlva, hogy a jövőbeli jelenből vissza-vissza-merüljenek a múltba, azaz napjainkba. S ha a mai újságírók a jelen történet-írása mellett elhanyagolnák a hagyományápolás feladatait, idők múltán őket is érhetné a jogos szemrehányás. Mert a hagyományápolás folytonosságára van szükség. S ki vállalja majd akkor a felelősséget láncszemek kihagyá-sáért? Pedig, sajnos, szakadtak ki szemek a láncból. Ezt Beke György is megfogalmazta már említett cikkében. Többet és jobbat ebben az ügyben nem tudok én sem mondani, az ő sorait írom ide (azért is, mert a Falvak Dolgozó Népében jelent meg — olyan lapban, amely jobbára csak paraszt-emberek asztalára kerül, és javuló színvonala ellenére még mindig kevés példányszámban nyomják): „Volt időszak, amikor a szűk napi szempontok szerint ítéltünk meg mindent, s úgy hittük, hogy a jövő elé minél kevesebb múltból hurcolt cókókkal, szellemi bagázsival kell odaállnunk. Nem tanul-tuk meg a történelem leckéjét, hogy a világ nem velünk kezdődött el, s ami jó, szép, nemes volt az ősök életében, munkájában, az minket gazdagít.” Tehát beleépíteni a mába mindazt, ami szép, hasznos a tegnaptól, ami az előrehaladáshoz elengedhetetlenül szükséges, átvenni a múltból, ami a má-nak s így a jövőnek is szól, egyszerűbben: ápolni a helyi tradíciókat, tör-ténelmi visszapillantásokkal is megszerettetni a szűkebb tájegységet mint az egész részét, nem mond ellent lapjaink közismert elkötelezettségének, felada-tainak. Sőt azt szolgálja.

Gy. Szabó Gyula

Az égitestek jogi helyzetéről

A kozmikus tér és az égitestek jogi helyzetére vonatkozó elvek kidolgozása a mai nemzetközi jog egy új fejezetének, a világűrjognak kibontakozását és kikristályosodását vonja maga után. Olyan elvek megállapításáról van itt szó, amelyeket az államoknak tiszteletben kell tartaniok az égitestekkel kapcsolatos minden tevékenységükben, beleértve ezek felkutatását és kiaknázását is.

A nemzetközi világűrjog kialakításában fontos szerepet töltenek be az ENSZ-közgyűlésen elfogadott ajánlások, annak ellenére, hogy nem létesítenek jogi kötelezettséget az államok számára. követekezésképpen e joggyakorlat teljes értékű jogforrásai között nem kapnak helyet. A világűrjog körébe vágó első nemzetközi egyezmények azonban már teljes értékű jogforrások.

Az égitestek jogi helyzetének szabályozásával kapcsolatos kérdés két különböző síkon vetődik fel: egyfelől mint a nemzetközi világűrjog problémája; másfelől mint a bolygóközi jogra váró feladat az esetben, ha majd a földi űrhajósok más értelmes lényekkel találkoznak a világűrben. Ezúttal az égitestek jogi helyzetének szabályozását csupán a nemzetközi világűrjog szempontjából vizsgáljuk.

Az égitestek jogi helyzetét az őket magában foglaló kozmikus terével szoros kapcsolatban kell szabályozni, tekintet nélkül a szabályozás tárgyai között mutatkozó jellegbeli különbségekre. A kozmikus tér és az égitestek jogi helyzetének szerves kapcsolata a reájuk vonatkozó nemzetközi dokumentumokból következik. Ilyen az ENSZ-közgyűlés 1721. XVI. számú ajánlása, amelynek 1. és 2. pontja egyaránt vonatkozik a kozmikus térre és az égitestekre; az ENSZ nyilatkozata az államok űrtevékenységére vonatkozó alapelvekről (jóváhagyta az ENSZ-közgyűlés 1962. XVIII. számú ajánlása), valamint az államok űrtevékenységét szabályozó első nemzetközi egyezmény: *Egyezmény azokra az elvekre vonatkozólag, amelyek az államoknak a légkörön kívüli térség, beleértve a Holdat és a többi égitestet, feltárására és kiaknázására irányuló tevékenységet szabályozzák.* Ezt az egyezményt az ENSZ-közgyűlés XXI. ülésszaka hagyta jóvá, és 1967. szeptember 10-én lépett életbe.

A legtöbb szerző helyesli a kozmikus tér és az égitestek jogi helyzete közötti kapcsolat figyelemben tartását, és elveti a kettő elválasztására tett kísérletet. Ch. Chaumont professzor így ír: „Az égitesteket elvileg ugyanannak a jogrendnek kell alávetni, mint a környezetet, amelyben található”, majd így folytatja: „Az égitestek jogi helyzete csak az űr jogi helyzetéből vezethető le.” Marko G. Markoff szerint a Hold és a többi égitest jogi természete a kozmikus tér jogi helyzetéhez kapcsolódik, de azt is hozzáteszi, hogy a két jelenség jogi természetét nem szabad azonosítani, mivel azok különböznek bizonyos vonatkozásban egymástól.

A kozmikus tér és az égitestek jogi helyzete közötti kapcsolatot már maga a világűr jogrendjének fogalmi meghatározása is tartalmazza. M. Ghelmegeanu és

A. Bolintineanu nézete szerint a világűr jogrendje nem egyéb, mint azoknak a nemzetközi elveknek és jogszabályoknak az összessége, amelyek a kozmikus tér és az égitestek jogi helyzetét szabályozzák. Ebből a meghatározásból világosan kiténik, hogy a kozmikus tér és az égitestek jogi helyzetének azonos alapelvekre kell támaszkodnia. Ugyanakkor azonban az égitestek jogi helyzetének tényleges kidolgozása (más szóval: az égitesteken folytatott tevékenység szabályozása) a kozmikus tér jogrendjének továbbfejlődését és gazdagodását is elő fogja segíteni.

A kozmikus tér és az égitestek között (természettudományi szempontból) lényeges jellegbeli különbségek mutatkoznak. Az égitesteknek felszínük van, s így az államok egészen más tevékenységet fejthetnek ki ott, mint az űrben. Az égitestek „területe” jellegéből kifolyólag felmerülhet birtokbavételük kérdése.

A nemzetközi világűrjognak a kozmikus tér és az égitestek jogi helyzetére vonatkoztatott legfontosabb elve az, hogy ezeket az államok kizárólag békés célokra használhatják fel, vagyis hogy az államoknak ezen a téren kifejtett tevékenységét a világbéke szolgálatának kell alávetni, a katonai jellegű cselekmények pedig meg nem engedettek. Ezt az elvet különösen kiemeli az 1967. évi egyezmény III. és IV. szakasza.

A világűr békés felhasználása mellett Románia Szocialista Köztársaság is határozottan állást foglalt, amikor a román megbízott a kozmikus tér felhasználására kiküldött ENSZ-bizottság 1962. március 28-i ülésén kijelentette: „A román kormány az egyenlőségen és a kölcsönös előnyökön alapuló nemzetközi tudományos együttműködés mellett foglal állást. A román tudományos szervek ebben a szellemen készek hozzájárulni a légkörön kívüli térség felhasználásával kapcsolatos nemzetközi tevékenységhez.”

A kozmikus tér és az égitestek kizárólag békés célokra való felhasználásának elvét már az ENSZ-közgyűlés 1957. november 14-i, a leszerelésre vonatkozó ajánlása is kinyilvánította: biztosítékok létesítését tartja szükségesnek abból a célból, hogy az atmoszférán túli térségbe csak békés és tudományos céllal bocsássonak fel űrhajókat. A nukleáris fegyverekkel a légkörben, a világűrben és a víz alatt folytatott kísérletek megtiltásáról szóló 1963. augusztus 5-i moszkvai egyezmény, valamint az ENSZ-közgyűlés 1963. október 17-i ajánlása a nukleáris fegyverek űrpályára helyezését tilalmáról egyaránt megerősíti a nemzetközi világűrjognak azt az elvét, hogy az államoknak ott csak békés tevékenységet szabad folytatniok.

Ebből a fontos elvből az is következik, hogy az égitesteken az államok csak békés tevékenységet folytathatnak. Ezzel az elvi állásponttal ellentétben áll bármely állam bármiféle kísérlete az égitestek katonai célra való felhasználására (katonai támaszpontok létesítése stb.). Ez az elv az Egyezmény IV. szakaszának 2. bekezdéséből is minden kétséget kizáróan következik: „A szerződő felek a Holdat és a többi égitestet kizárólag békés célra fogják felhasználni. Az égitesteken tilos katonai támaszpontok, berendezések és erődítmények létesítése, bármiféle típusú fegyver kipróbálása és hadgyakorlatok tartása.”

Az államoknak az égitestekkel kapcsolatban folytatott tevékenységét az a követelmény korlátozza, hogy az ne veszélyeztesse a békét és a nemzetközi biztonságot, sem a nemzetek békés együttműködését. Ez az elv csak úgy tartható tiszteletben, ha az államok az égitestekre irányuló tevékenységükben ragaszkodnak a kozmikus térnek és az égitesteknek az egész emberiség javára való felhasználásához. Ezt az elvet nyilvánította ki az ENSZ-közgyűlés az államok űrtevékenységére vonatkozó ajánlásaiban s hasonlóképpen az 1967. évi egyezmény is. Az egyezmény I. szakasza így szól: „A légkörön kívüli teret, beleértve a Holdat és a többi égitestet, gazdasági vagy tudományos fejlettségi fokától függetlenül, vala-

mennyi ország javára kell felkutatni és kiaknázni, mivel azok az egész emberiség közkincsének tekintendők.“ Véleményünk szerint rendkívül fontos alapelv ez a kozmikus tér és az égitestek jogi helyzetének kidolgozása szempontjából. Az égitesteknek nyitva kell maradniok, hogy valamennyi állam felhasználhassa őket az egész emberiség javára.

Az égitestek kutatásának és kiaknázásának szabadsága valamennyi állam részére szintén alapelve a nemzetközi világűrjognak, amint azt az ENSZ-közgyűlés ajánlásai s ezekkel összhangban az 1967. évi egyezmény I. szakaszának 2. bekezdése is kifejezésre juttatja. Az említett forrásokban meghatározott elvből pedig néhány rendkívül fontos következtetés adódik, s ezek már a nemzetközi világűrjog kötelező szabályainak tekinthetők.

Az első következtetés az, hogy *a világűr szabad felhasználásában az államok egyenjogúak*, vagyis egyenlő feltételek között gyakorolhatják az űr kutatásának és kiaknázásának jogát. Egyetlen államnak sincs és nem is lehet a többi államétól eltérő különleges joga a világűrre vonatkozóan, még akkor sem, ha bizonyos előnyökkel rendelkezik az űrkutatásban. E tekintetben a világűr szabad kutatásának és kiaknázásának elve bizonyos mértékig hasonlóságot mutat a nyílttengeri hajózás szabadságának princípiumával, mely a nemzetközi jogközösség valamennyi államának javára alkalmazható, akár a tengerparton fekszik, akár nem, s függetlenül attól, hogy van-e saját tengeri hajóhada.

A világűr és az égitestek szabadságának elve — amint az a nemzetközi dokumentumokból is kiderül — feltételezi, hogy a Föld államai ezt a teret minden megkülönböztetés nélkül kutathatják és kiaknázhatják (az 1967. évi szerződés I. szakasza). Ezzel ellentétben áll egyes szerzőknek az a nézete, hogy az államokat két nagy csoportba kell osztani: az egyikbe az űrtevékenységet folytatók, a másikba a többiek tartoznak; s ezen az alapon bizonyos megkülönböztetést kell tenni az államok között a nemzetközi világűrjogban.

Az űr szabad kutatásának és kiaknázásának elve szoros kapcsolatban van a nemzetközi világűrjog többi alapelvével, amelyen például az űr kizárólagosan békés célokra vagy az egész emberiség javára és érdekében való felhasználása értendő. Ebből ugyanakkor szükségszerűen az is következik, hogy az államok egyenjogúsága az űrben is érvényes, ami viszont összhangban áll a mai nemzetközi jognak egy másik alapelvével, mely szerint a szuverén államok egyenjogúak.

A világűr szabadságának elvéből még az a következtetés is levonható, hogy az államokat e szabadság nem jogosítja bármiféle művelet végrehajtására. Nincs joguk ahhoz, hogy a kozmoszban véghezvitt cselekményeikkel más államok űrtevékenységét gátolják, vagy azok érdekeit veszélyeztessék. Ez a szabály a nemzetközi jogban nem újkeletű, s az államoknak abból a kötelezettségéből következik, hogy tiszteletben kell tartaniok a nemzetközi törvényességet, a többi állam érdekeit, s biztosítaniok kell a békét, a nemzetközi biztonságot és a baráti együttműködést. Az 1967. évi egyezmény IX. szakasza kimondja, hogy az államok „a légkörön kívüli térségben, a Holdat és a többi égitestet is beleértve, minden tevékenységüket a többi, a szerződő hatalmak érdekeinek figyelembevételével fogják folytatni“.

A kozmikus tér kutatásának és kiaknázásának elvével az a szabály is szoros kapcsolatban van, hogy *a világűrt egyetlen állam sem sajátíthatja ki magának*, vagyis egyetlen állam vagy államcsoport sem terjesztheti ki szuverenitását reá. Az 1967. évi szerződés II. szakasza kimondja: „A légkörön kívüli teret, a Holdat és a többi égitestet is beleértve, egyetlen állam sem teheti magáévá a szuverenitás kiterjesztése, használat vagy foglalás útján, sem más módon.“ Ezt az elvet

a nemzetközi jogi írók többsége is magáévá tette. G. P. Zsukov rámutat: „Egyetlen államnak sem áll jogában, hogy az úrkutatás terén elért eredményei alapján a Hold vagy más égitest tulajdonjogát igényelje.“

Ez pedig az égitestek jogrendjének megállapítása szempontjából is rendkívül fontos. Ha az égitestek nem helyezhetők valamely állam vagy államszövetség fennhatósága alá, a jogállásukkal és közvetve jogi természetükkel kapcsolatos kérdések is egészen más jelleget öltenek, mint a szuverenitásnak alávetett vagy alá nem vetett földi területek hasonló kérdései. Ezt szem előtt tartva indokolatlanul tűnik az a kísérlet, amely az égitesteket újonnan felfedezett és gazdátlan „területnek“ (res nullius) tünteti fel.

Az égitestek jogviszonyai nem szabályozhatók a nyílt tenger és a tengeri szigetek jogi helyzetével való egyszerű analógia alapján sem. A világűr és az égitestek nem nyilváníthatók a földi államok közös tulajdonának, annál kevésbé, mert feltételezhető, hogy az űrben még más értelmes lények is élnek.

Annak ellenére, hogy a szuverenitás elve nem terjed ki a kozmikus térre és az égitestekre, ott mégis jelen van, amikor az űrbe felbocsátott tárgyakról, valamint azokról a berendezésekről van szó, amelyeket az államok az űrben vagy az égitesteken létesítenek. Ezek a tárgyak az illető állam tulajdonai maradnak, személyzetük, pedig saját államának joghatósága alatt marad. Az 1967. évi egyezmény VIII. szakasza kimondja: „A légkörön kívüli térségbe felbocsátott tárgyak tulajdonjoga, az égitesteken elhelyezett vagy épített tárgyakat is beleértve, érintetlen marad mindaddig, amíg ezek a tárgyak vagy elemek a légkörön kívüli térségben vagy valamely égitesten vannak, s akkor is, amikor visszatérnek a Földre.“

De az 1967. évi egyezmény szelleméből az is következik, hogy az államok tulajdonjoga az égitesteken létesített berendezések és joghatósága azok személyzete felett nem zárja ki azt, hogy *e létesítményeket ne vegyék igénybe más államok képviselői is.* Az egyezmény IX. szakasza kimondja: „A Holdon és a többi égitesten valamennyi állomás és berendezés, a teljes felszerelés és az űrhajók a kölcsönösség elve alapján a jelen egyezményben részes többi államok képviselői részéről is igénybe vehetők.“

Végző elemzésben tehát az égitestek jogrendjét a következő elvek alapján kell kidolgozni: csak békés célokra szabad felhasználni azokat, mégpedig az egész emberiség javára; valamennyi állam kutathatja és kiaknázhathatja az égitesteket; az államok e tekintetben egyenjogúak; az államok nem terjeszthetik ki szuverenitásukat az égitestekre (de megőrzik tulajdonjogukat és joghatóságukat az ott elhelyezett tárgyakra s azok személyzetére vonatkozóan); más államok is szabadon felhasználhatják valamely államnak egy égitesten létesített állomásait és berendezéseit a kölcsönösség alapján.

Az égitestek jogviszonyainak általános szabályozása mellett mindinkább felvetődnek olyan konkrét, rendezésre váró kérdések, mint a Holdra küldött űrhajósok helyzete, a leszállás körülményei, az államok jogai és kötelezései a Hold felszínének és altalajának kiaknázásával kapcsolatban.

Az égitestek „meghódításának, vagyis kutatásának és kiaknázásának nem szabad az államok és a népek közti nemtelen verseny feltételei között lezajlania, ahhoz hasonlóan, ahogy a földi gyarmatok meghódítása történt. Ez a „hódítás“ csak a nemzetközi közösség valamennyi államának szoros és békés együttműködése útján, az egész emberiség javára valósítható meg.

Martian Niciu

A béke és a háború kutatása

Még mindig sokan vannak, akik abból kiindulva, hogy háborúk mindig voltak, arra következtetnek, hogy mindig is lesznek. Az ókorban évszázadokat tartott egy-egy háború, s még a középkorban is voltak harminc- és százéves háborúk.

Az első világháborút valaki még bajonett-háborúnak jellemezte. A második már a gépesített egységek, tankok és légierők több villámháborúból álló sorozata.

És ha kitörne a harmadik? Vajon a termonukleáris háború is a politika folytatása más eszközökkel? Vagy egyszerű emberirtás? Talán az emberiség tudatos öngyilkossága?

Két évtizeddel ezelőtt új ágat hajtott a szociológiai ihletésű történettudomány. A *polemológia* tudományáról van szó, amelyről egyik alapítója, Bert V. A. Röling professzor húsz év után is azt mondta, hogy még mindig nem lehet meghatározni pontosan tartalmát. Tárgyát Röling így írja körül: a béke kutatása, ama tényezők vizsgálata, amelyek az emberiség társadalmi szervezetében háborúról és békéről döntenek (*Impact, Science et Société*, 1968. 2).

A polemológia a háború- és békekutatás tudománya. A francia polemológiai intézet vezetője, Gaston Bouthoul szerint azért van szükség erre, mert a háborúk továbbra is a társadalmi élet „legtitokzatosabb és leglátványosabb” jelenségei. Szerinte a történelmi fejlődés folyamán a háború „elsőrendű szerepet játszik minden társadalom életében”, minden rendszernek „közös nevezője”, s lényegében „minden letűnt civilizáció háború által pusztult el”. Az államok, népek, nemzetek, fajok és vallások között minden határt háborúval húztak meg. Bouthoul szerint alig tudunk valamit a háborúról, szükséges tehát egy tudomány, amely azt kutatja, miért olyan „begyökerezett jelenség”.

A második világháború borzalmai s a nukleáris háborútól való félelem érlelte a polemológiát, amelyet egyesek főleg a háborút jelenséggként kutató diszciplínaként értelmeznek, mások inkább a békekutatás tudományának nevezik.

Bouthoul véleménye szerint a háború jelenségének okait és formáit kutatja, és semmi köze a hadi akadémiák „katonai tudomány”-ához. Röling szerint mindenképpen a *békekutatás* a helyesebb elnevezés. Feladatai közé tartozik a háború és a béke elemzése, a vizsgálatok eredményeinek a politikusok rendelkezésére bocsátása, hogy „jobban megérthessék a háborúk eredetét és a dinamikus béke alapfeltételeit”.

A polemológia tudományosan kutat és tárgyal egy olyan kérdést, amelyen régebben a politológia és a haditudományok osztozott. Tényeket gyűjt, s elemzésükből elméleti következtetéseket von le. Kutatásként „tisza tudomány”, de vágyálma: alkalmazott tudománnyá nemesedni.

Vajon szükségszerűek és „természetesek”-e a háborúk, ahogyan egyesek állítják, vagy kiküszöbölhetők? A nukleáris korban a béke tudománya „az emberi továbbélés tudománya”-vá szélesül, s bár természetszerűen együttműködik a politikával, szociológiával és közgazdaságtannal, mégis önálló. A nukleáris fegyverek, a terrorra alapozott erőegyensúly, az erőre épülő béke, a fegyverkezési verseny és a fegyverkereskedelem fokozódása termonukleáris háborúhoz vezethet. S éppen a háború veszélyének növekedése segítette elő a polemológia gyors kialakulását.

Kialakulása időpontját 1941-re teszik, amikor Chicagóban Quincy Wright szerkesztésében 70 szociológus, történész és közgazdász közreműködésével megjelent

a *Study of War* (Tanulmány a háborúról) című gyűjteményes munka. A polemológiai kutatások intézményes megszervezése azonban csak 1945 után indult el, de az igazán nagy jelentőségű békekutató intézeteket 1960 után létesítették. Ma már több mint 80 polemológiai intézet működik különböző országokban. Oslóban és Stockholmban, Londonban és Washingtonban a legjelentősebbek főleg a békekutatással, Párizsban, Brüsszelben és a hollandiai Gröningenben pedig a háború-kutatással foglalkoznak.

Vannak, akik csak terminológiai különbséget látnak a háborút vagy békét hangsúlyozó kutatási célkitűzések között. Bouthoul szerint nemcsak a szóhasználat különböző, hanem módszertani különbségek is vannak*. A háború okait kereső polemológusok szerint a társadalom normális állapota (elvben) a béke; keresni kell tehát az abnormális háborús állapot orvoslásának módját. E nézet hirdetői elsősorban nem a békeállapotot, hanem a háborús jelenségeket kutatják. Természeteszerű, hogy a háború-kutatástól elválaszthatatlan a békekutatás. Ezzel szemben az úgynevezett békekutató intézetek elsősorban a békére vonatkozó jogi és politikai kérdésekkel foglalkoznak, pacifista propagandára készítenek tanulmányokat, és azonnali megoldásokat keresnek az éppen zajló konfliktusokra (Peace research). Persze ezek a kutatók nem fogadják el a „hagyományos pacifizmus“ meglehetősen leegyszerűsített elveit.

A történettudományi polemológia a „nagy“ háborúk jellegét vizsgálja, s elemzi a „nagy“ békék létrejöttét (Pax Romana: i.e. 30—i.sz. 350; Pax Britannica: 1814—1914; Pax Sinica: i.e. 211-től napjainkig), a fegyveres konfliktusok periodicitását, a háborúk és a demográfiai struktúrák összefüggését, a nemzetközi kapcsolatok alakulását. Az Oslóban működő Nemzetközi Békekutató Intézet az UNESCO megbízásából, már öt éve más nyolcvan intézettel együttműködve egy átfogó terv kidolgozását szorgalmazza. A legtöbb intézet legfontosabbnak a „konfliktusok általános elméletének“ kidolgozását tartja.

Röling professzor szerint a polemológiának négy jelentős területet kell felölelnie: a háború, a béke, az ember viszonyát a társadalomhoz nemzetközi koordinátákban s a változtatásokat előidéző háborús eszközök vizsgálatát.

A háborút tanulmányozó polemológia kutatási területébe tartozhat: a háború különféle megnyilvánulási formái, funkciója és hatásai, ezek vizsgálata időben és térben, a háborúk sajátosságai, a korlátozott és a totális háborúk, a szándékos és a véletlenül kirobbanó háborúk, a tudomány és a technológia hatása a háborúra, a totális háborúra való felkészülés, a „véletlenszerű“ nukleáris háború s a „konfliktusok elmélete“, amely magába foglalja a demográfia és a háború összefüggéseit, a háborús szellem megnyilvánulásait az egyes kultúrákon belül és közöttük, valamint az általános katonai stratégiát.

A békekutatás területén alapvetően fontos tanulmányozni a béke különféle formáit, a békét mint „természetes“ vagy „nem természetes“ állapotot, az egyéneken levő agresszivitás okait, az ösztönöket és pszichológiai okokat, a békés együttélés, az erők egyensúlya, az erőszakról való lemondás, a döntőbíráskodás kérdéseit, a fegyverkezés és az életszínvonal viszonyát, a demográfiai tényezőket, a faji és törzsi, nemzeti és állami ellentéteket, a „gazdag“ és „szegény“ népek közötti különbségekből adódó konfliktusok lehetőségét. Megkülönböztetik a háborúk időközzeiben érvényes „negatív békét“ a megegyezéssel együttélésen alapuló „pozitív békétől“, valamint az Egyesült Nemzetek Szervezetének alapokmányára építő „statikus békét“ és az újabb nemzetközi megegyezésekre támaszkodó „dinamikus béke“

* Lásd Farkas László: *Az integráltól az egyszeregyig. Korunk, 1968. 2.*

problematikáját. A termonukleáris energia és a klasszikus fegyverzet, a volt gyarmatok felszabadulása, a gazdaságilag elmaradt országok gyorsuló fejlődése különben is az emberi történelem, a virágzó fejlődés legdinamikusabb, de ugyanakkor végpusztulással fenyegető perspektíváját tárja fel.

Fontos a polemológus számára az emberek, az egyedek és csoportok tanulmányozása a biológiai létformától a társadalmi lét formáinak megnyilvánulásáig, a társadalmi egységek és államok szociológiájának vizsgálata, a faji ellentétek, nacionalizmus, nemzeti függetlenség, nemzetiségi elnyomás vagy egyenjogúság, az államközi kapcsolatok, a politikai ideológiák alakulásának elemzése. Rendkívüli fontossága van az eddig elhanyagolt „etnocentrizmus” elemzésének, ama kérdés vizsgálatának, miért tartják az egyes nemzetek — bizonyos társadalmi rendszerben — saját etnikumuk elveit abszolút értékűeknek, miért ítélnék meg minden más etnikai csoportot kizárólag saját elveik és értékeik szempontjából.

A polemológia azonban nemcsak szociológiai szemléletű történettudomány, hanem egyben gyakorlati, aktív társadalompolitikai célokat is követő tudomány. Éppen ezért kell kutatási területét kiterjesztenie a nemzetközi változásokat előidéző eszközök megkeresésére is. Milyen erőik idézhetik elő hatásosan a nemzetközi kapcsolatok megváltoztatását? Mi lehet a szerepük a háború—béke komplexumban a politikai pártoknak és társadalmi egyesületeknek, a nevelésnek és az egyházaknak, a tudománynak és a művészeteknek, a sajtónak, a rádióknak és a televízióknak? Hogyan lehetne biztosítani a közvélemény döntő hatását a külpolitikára és a katonai politikára? Milyen eredményei lehetnek a nem erőszakos tiltakozó mozgalmaknak, és milyen hatást váltanak ki az erőszakos mozgalmak?

Az amerikai Kenneth E. Boulding a békekutatás előmozdítására a meteorológiai hálózathoz hasonló állomások kiépítését javasolja a „szocioszféra”ban. Ezeknek a megfigyelő állomásoknak feladata lenne gazdasági, politikai és katonai információk gyűjtése a világ minden részéből. Kenneth szerint ez egy új, „nemzetközi rendszer” alapja lehetne az államok kapcsolatainak „szabályozásában”, amely a fenyegetésekre alapozott „megfélemlítési viszony” fokozatos kiküszöböléséhez vezethetne. A Röling által etnocentrikusnak nevezett szemlélet egyoldalúságát kívánja Boulding javaslata kiküszöbölni. A szocioszféra-ból való rendszeres információgyűjtés, vagyis a „társadalmi adatokat gyűjtő állomások világrendszer”-ének anyaga — úgymond — hozzájárulhatna a polemológia művelésén túl a „nemzetközi rendszerek” tudományágának a megteremtéséhez. Az információgyűjtés segíthetné azokat a politikusokat és katonákat, akik a „döntés hatalmával” bírnak, s eddig csak hiányos értesülések alapján hozták meg a döntéseket, s figyelmen kívül hagyták mások értékrendszerét is. minthogy a sajátjukat tartották a legjobbnak. E vonatkozásban a szélsőséget azok a diktátorok — a politikai szkizofrénia képviselői — képviselték, akik minden olyan információt figyelmen kívül hagytak, amelyek nem igazolták saját meggyőződésüket.

Történészeink, szociológusaink és publicistáink is hozzájárulhatnak a polemológia fejlesztéséhez. A leszerelés kérdése nemcsak a nagyhatalmak ügye. S a polemológiai kutatások nagy összefüggéseiben minden társadalomtudós dolgozó-szobája egyben „szocioszférai megfigyelő állomás” az eljövendő béke ügyének szolgálatában.

Jordáky Lajos

Borsos Tamás Londonban őrzött két levele

Az örvendetes módon élénkülő romániai magyar irodalomtörténetírás 1968-as alkotásai közt kimagasló hely illeti meg a bukaresti Irodalmi Könyvkiadónál megjelent kitűnő forrásművet: Kocziány László munkáját, mely *Vásárhelytől a Fényes Portáig* cím alatt Borsos Tamás emlékiratait, leveleit tartalmazza.

Borsos Tamás még az erdélyi történelem iránt érdeklődők seregének is pusztá név maradt. Írásai hozzáférhetetlen régi kiadványokban láttak napvilágot, és ha pár lapnyi szemelvény meg is jelent valamilyen gyűjteményes munkában, mint például az *Erdély Öröksége* sorozat III. kötetében (*Tűzpróba*. Bevezette Bíró Vencel. Budapest, 1940), az inkább csak kielégíthetetlen vágyat keltett az egész életmű megismerése iránt. Most ez a csaknem 500 lapnyi, életrajzi bevezetéssel, jegyzetekkel, képmellékletekkel bőven és szakszerűen ellátott kiadvány nemcsak a kelet-európai történetírás eseménye, hanem az irodalomé is. Egy új erdélyi íróegyháziség áll elénk: a Bethlen Miklós és Mikes Kelemen között álló jellem és személyiség, akinek jelenlétével most már számolni kell (én inkább Bethlen Miklóshoz közelelténém, ellentétben a szerző Mikes-párhuzamával).

Kocziány utal rá, hogy Borsos Konstantinápolyban az angol követtel is fölvette a kapcsolatot, de erre bizonyítékot nem hoz. Angyal Dávid utalása nyomán (*Erdély politikai érintkezése Angliával*. Budapest, 1905), megszereztem Londonban, az angol állami levéltárban őrzött két levelének szövegét. Ezeket a Public Record Office engedélyével közlöm itt (lelőhelye: SP 93/13. 58 és 75), az eredeti latin szöveg helyett természetesen magyar fordításban:

BETHLEN GÁBOR KÖVETÉNEK KÉT LEVELE SIR THOMAS ROE KONSTANTINÁPOLYI ANGOL NAGYKÖVETHEZ 1627-BŐL

1.

Sir Thomas Roe-nak, a nagykegyelmű brit király fényes lovagjának és állandó török portabéli követének, az én tiszteletre méltó uramnak.

Kegyelmes és igen tisztelt Uram,

megígértem, hogy mielőtt alkalmas futárt küldök Kegyelmességedhez, és ha valami új hírem lenne, arról magam fogok beszámolni. Személyesen ezt jelen pillanatban nem tehetem meg, mivel a lábamat kízó súlyos podagra nem kímél.

Főbenjáró és valamennyire jelentős híryanagom nincsen, azon az ügyön kívül, amit Kegyelmességed nagyon jól ismer, s amit nagy szorgalommal Kegyelmességeddel együtt akartunk nyélbeütni, hogy ti. az ajándékokat, melyek az uralkodás joga szerint a Főmagasságú Fejedelemasszonyt megilletik, Öneki megküldjük. Ezt maga a Kajmakám úr levelében megígérte, ígéretét az én Főmagasságú Uram többi szövetségesével és atyafiaival közölte, azok pedig, valamint az ország főrendei a legnagyobb helyesléssel fogadták.

Ezt a küldeményt az Uralkodó méltóságát tekintetbe véve már három hónap leforgása előtt várták az ország határainál.

Valójában ez úgy van, hogy sehogy sincs. Ezért a Főméltóságú Fejedelem oly nagy méltatlankodásra és haragra fakadt, hogy nem tudom, miképp tudjuk majd lecsillapítani és kiengesztelni. Én ezt oly éles hangon adtam elő Kajmakám úrnak, hogy méltán féltem, valami baj fog érni: ő azonban szelíd lélekkel szabadkozott, mindent a tél rendkívüli keménységére háritva. De már minden készen áll — mondotta —, és ezekben a napokban útnak indítja az ajándékot, amiről levélben ő maga értesítette a Princesszát.

A többi vitás ügyről semmi új hírem nincsen, csupán, hogy ily körülmények között már van kijelölt helye a tárgyalásoknak, s az uralkodók mindkét részről kijelölték követeket; az én uram részéről azonban senki sincs, sőt még kétséges, hogy Ömagassága küld-e egyáltalán megbízottat arra a tárgyalásra, még ha volna is Murzaran pasának követe Ömagasságánál Z. pasa és F. bég személyében, akik szorgalmazták az én uram követtségét. De remélem, szándékuk meghiúsul, eddig semmi gyűlés nem volt. Ezeket tehát őszintén írom Nagyméltóságodnak. Volna még egy vitás kérdésem, de ezt pennára semmiképp nem bízhatom, nem lesz késő azonban ezt is Nagyságodnak a maga idejében megtudnia. Egyébként szerencsés jóegészséget kívánok Nagyságodnak.

Galattából, 1627. március 12-én, szolgálatára mindenkor készen

Borsos Tamás

Erdélyi sajtom már elfogyott; várom a megígért angol sajtót, amit hálás szívvel fogadok.

2.

Nagytekintetű Sir Thomas Roe, valamint Cornelius Haga uraknak, az én igen tisztelt uraimnak. A fentnevezett a nagykegyelmű brit királynak, az utóbb nevezett pedig a hatalmas holland birodalomnak állandó követe a török Portán.

Nagyméltóságú tisztelt Uram,

az elmúlt napokban megígértem, hogy ha valami új hírem lenne, értesítem Nagyméltóságodat. Tehát: annak az erdélyi Mózes vajdának egy szolgálója tegnap megérkezett testvérétől, aki az én Uramat Brassóban hagyta. Egyszerű pletykákon kívül semmi mást nem hozott. Ilyeneket: Ferenc úr az uralkodó követségéből visszatérve azt mondta, hogy az uralkodó rendkívül óhajtja a békét, de az én uram részéről semmiképp sem fogadják el, így tehát dolgavégezetlen tért vissza, amiért ismét elküldték a magas Porta követségéhez — ugyanez a Mikó Ferenc közvetlen az ünnepek után el fog távozni.

Ezeket a szóbeszédeket, bár közönségesek, még elhiszem, azonban az ő távozását vagy érkezését semmiképp sem fogadom el, amíg Kapusi pasa zászlóval és fegyverrel nincs jelen, amiért is, ha a Kajmakám úr ismét józan észre térne, akkor bizonytal ideje volna Kapusi pasa távozásáról gondoskodni, én már nagyon resteltem annyira nógatni őket; ők lássák, mit tesznek.

Közben nagyon kérem Nagyméltóságodat, hogy annak a bécsi Pálnak

Jelentéseit tétesse át latinra és küldje el nekem, mivelhogy meg akarom tudni az én uramtól, miért tagadta meg tőlem ezeket a jelentéseket, amelyek már más oldalról megérkeztek Konstantinápolyba. Ismételten kérem, ez óhajomat intézze el minél előbb. Egyébként szerencsés jóegészséget kívánok Nagyméltóságodnak.

Galatta, 1627. április 2.

Nagyméltóságod készséges szolgája.

Borsos Tamás

Ez a két levél értékes kiegészítése a bukaresti Borsos-kiadványnak, amely diplomáciai okmányokat csak 1619-ig közöl. Borsos Tamás 1626—27-i harmadszori portai követsége alatt írta. Kocziány erről az időszakról így szól: „A harmincéves háború első éveiben élénk diplomáciai tevékenység folyt a török fővárosban a nyugati követségek részéről. Az angol, francia, holland és velencei követek Konstantinápolyban tájékozódhattak a legjobban a Habsburgok erőviszonyairól, terveiről... Borsos a nyugatiakkal hamar felvette a kapcsolatot, de ekkortájt még az erkölcsi támogatáson kívül mást nem sikerült kapnia. A velük folytatott eszmecserék, a tőlük kapott információk azonban sokat segítettek az erdélyieknek a helyzet reális felmérésében.” Ehhez kiegészítésül néhány adatot kell felsorolnom.

Sir Thomas Roe, akihez a két Borsos-levél szól, a diplomaták egyik legnagyobbja. Élt 1581-től 1644-ig. Oxfordban végzett, jóismerőse volt Pfalzi Erzsébetnek, a későbbi cseh királynőnek és testvérének. Ez utóbbi két nyugat-indiai expedícióra küldte 1609 és 1613 között. Akkoriban még azt hitték, hogy Dél-Amerika északi része folytatása a nyugat-indiai szigetvilágnak. Az Amazon folyón 200 mérföldet hajózott fölfelé, majd csónakon 400 mérföldet tett meg. Földerítette a tengerpartot is az Amazontól az Orinokóig. 1614-ben I. Jakab kinevezte az East India Company keretében nagykövetnek Hindosztánba a nagy mogulhoz. Bombay és Brit-India megalapozása az ő műve. 1621. szeptembertől 1628. májusig Konstantinápolyban a Portán volt angol nagykövet. Algirtól Erdélyig hozzátartozott a török befolyás alatt álló terület; előnyös kereskedelmi szerződéseket kötött és közvetítette a lengyel—török békét. Ő volt az, aki Bethlen Gábornak biztosította a westminsteri szerződés után járó anyagi támogatást, a havi 10 000 dollárt. Ezt feleségének, Brandenburgi Katalinnak is kijárta. Bár — mint az első levél mutatja — némi nehézséggel. Kifizetése körülményei miatt még Bethlen is panaszkodott. A török végül is hozzájárult, hogy a fejedelemasszony is felvegye az angol segílyt.

Kocziány írja, hogy „Roe angol követ egyik jelentésében dicsérettel szól az urához hű, okos és szorgalmas erdélyi állandó követéről”. Roe nemcsak nagy diplomata volt, de nagy műveltségű tudós is. Buckingham herceg és Lord Arundel megbízásából a török megszállta görög területen antik szobrokat és kéziratokat gyűjtött. Amikor 1628 tavaszán Prágán át hazautazott, nem szűnt meg Bethlen Gábor megsegítése végett memorandumokkal ostromolni a protestáns hatalmakat. 1629-ben Gusztáv Adolffhoz nevezték ki nagykövetnek, akinek bizalmas tanácsadója lett, 1642-ben pedig Bécsbe került ugyanebben a minőségben. A harmincéves háború folyamán Anglia képviselője a hamburgi, regensburgi és bécsi békekötéseknél (*Dictionary of National Biography*, London, 1909. XVII. 89—93).

A Bécs-barát Szekfű Gyula Bethlen Gábor-életrajzában azt írta Roe és Bethlen viszonyáról: Roe „hosszú éveken át folytatott megfigyelései után arra az általános szabályra jut, hogy Bethlennek természetében van a csalás, és csak az bizonyos, hogy ahol teheti, inkább ellenségeit, mint barátait csalja meg”. Más helyütt meg azt állítja, hogy „a császáriak érdekében és a béke fenntartása irányában az angol követ működött”. Ezzel szemben az angol történetírás szerint a harmincéves háború egyik döntő tényezője volt, hogy Roe-nak „sikerült az erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor támogatását megnyernie az európai protestáns szövetség részére” (*Encyclopaedia Britannica*, London, 1947. XIX. 379).

A levelek bizalmas hangja és az utóiratként odacsatolt megjegyzés az erdélyi és az angol sajtó cseréjéről mutatja, milyen közvetlen emberi kapcsolat állt fenn Roe és Borsos között. A két levél adataiból világos az is, hogy ugyanakkor, amikor Borsos Tamás humorral, de körömszakadtáig védte az erdélyi fejedelem érdekeit, nemcsak kapott, hanem adott is olyan információkat Sir Thomas Roe-nak, amelyek Anglia kelet-európai politikáját döntően befolyásolhatták.

Gál István

Arany és Mentovich barátsága

Aranynak a társadalmi harc értelmébe és költői elhivatottságába vetett hite Világos után erősen megingott, amit még inkább fokozott a szellem szabadságát béklyóba vető önkényuralom. Jó néhány éven át a munkaszeretet és lomha melábul, az önbizalom és a holnap bizonytalanságának ellentétes érzelmei között vergődik. Minden jel arra vall: nagy-nagy szüksége volna egy hozzá méltó szellemtárs, az egyszer már fellelt üstökös újbóli megjelenésére, hogy annak fényénél rábukkanjon jövődjének ösvényére.

Kitől remélhet útmutatást? Ki győzi meg a költőt arról, hogy élni lehet, alkotni kell? Tompa Mihálynak sikerült átvészelnie a katasztrófát. Neki panaszolja el sürüsödő gondjait, bajait; vele tárgyalja meg irodalmi terveit. De Tompa távol áll tőrből és gyakran eszmeiségben is a szárnyaló gondolatok Aranyától.

Ekkor adatik egy vidéki gimnázium tanári közössége s benne néhányan, akik a költő barátaivá tudtak válni. Nem pótolhatták ugyan a lángszellem ragyogását, de igyekeztek — bár időnként — feloldani melankóliáját; s azzal, hogy értékelték, megbecsülték, azzal, hogy alkotást vártak tőle, néha még lanyhuló munkakedvét is fellobbantották.

Amikor hivatalát, lelki biztonságát elveszítve „láthatáromon nem volt remény s a kétségbeesés örvényéig jutottam“ — vallja a költő, akkor egy biztató hangú meghívás kiutat, pillanatnyi megoldást ígér számára. A levél írója Mentovich Ferenc, Erdély jeles szülőtte, aki ekkor már másfél éve tartozott „a nagykörösi professzorátus“ tagjai közé. Személyesen ugyan még nem találkozottak, de írásaikból annál jobban ismerték egymást. A kiváló filozófiai és matematikai iskolázottságú Mentovich, a XIX. századi hazai materializmus egyik jeles képviselője, pályája kezdetén még Euterpét — a lírai költészet múzsáját — kívánja meghódítani lantjával.

Ekkortól datálódik kettejük barátsága, amelyet az egymás iránti vonzódás és tisztelet, a kölcsönös eszmei hatás és az aktív segítségadás jellemez, mind az együtt töltött fél évtized folyamán, mind levelezésüknek szinte negyedszázada alatt.

A költő életét meghatározó jelentős fordulatnak, az 1851-es változásnak éppen Mentovich a megindítója. „Nincs más célja levelemnek, mint megkérni részemről is, reá venni önt ezen állomás elfogadására“ — írja első alkalommal Nagykörösről. Biztatja, hogy a 600 pengő forintból „takarékos ember itt igen jól megélhet“. Ami pedig „a szellemi életet illeti — igaz, hogy itt Körösön kevés élvekre számíthat az ember, de ezen segítünk az által, hogy alkotunk mi, tanárok egymás közt egy bizodalmas kört, melly sok hiányt fog pótolni“, azután meg „Pesthez a tavaszra elkészülendő vasút által csak két órányi távolságra leszünk“, s így Arany „élén-kebben részt vehet az irodalomban“. (Arany János: *Összes művei*, XIII. Budapest, 1966. 493—494). Ő maga s a többi, főleg Erdélyből odavetődött professzor — akik forradalmi múltjuk miatt e vidéki iskola falai között kerestek s találtak biztos menedéket — „kitárt karokkal, a legőszintébb bizodalommal, ragaszkodással, baráti, sőt testvéri szeretettel“ várják az ismert költőt (Mentovich 1851. október 8-án kelt levele).

A baráti biztatást nyomon követi a hivatalos meghívás. Mentovichnak és az általa korábban idecsalogatott ifjabb Szász Károlynak az ajánlatára az iskolát fenn-tartó református egyháztanács Arany János urat, „mint aki az irodalom mezején magának kitűnő helyet vívott ki“, a magyar irodalom tanszékére meghívja. Az aggodalmaskodó Arany viszont anyagi nehézségeire hivatkozva hárítja el magától a szíves invitálást.

Mentovich egykönnyen nem nyugszik bele a visszautasításba — bár a hozzá küldött baráti sorokban Arany őszintébben, bizalmasabban kifejtette álláspontját —, és az iskolaszéki gyűlésen meggyőző erővel magyarázta a civiseknek: városukra, iskolájukra nézve volna megtisztelő, ha a *Toldi* költője ott taníthatna. Szavainak

meggyőző hatására az ő visszaemlékezéseiben fennmaradt két apró esetből is következtethetünk.

Az egyik egyháztanácsos, bizonyos Zsigrai Márton, tűzifát ajánl fel a költőnek. „Tehát a télen nem fogsz dideregni, hanem fázni” — tréfálkozik Mentovich második levelében, idézve Arany *Téli versének* szójátékát. Egy másik, pitykés kabátú atyafi pedig, hallva, hogy a költőnek anyija sincs, hogy útra kelhessen, lelkesen pattan föl: „Mit? Még anyija sincs? Aranszekeret csináltassunk neki! Aranszekeret, abba hozassuk el, mert megérdemli!” (*Kolozsvári Közlöny*, 1882. december 3).

Ezek után érthető, hogy az egyháztanács kész a segítségre: utazási és költöz-ködési költségre 120 ezüst forintot utalnak ki a költőnek.

Az őt még személyesen nem ismerő emberek ragaszkodása. áldozatkészsége kötelezi Aranyt. Elfogadja a nagykőrösi katedrát, bár döntenie most sem könnyű, és se szeri, se száma azoknak a későbbi panaszkodó leveleknek, amelyekben elharmarkodottnak ítéli meg ekkori lépését. Elsősorban családja jövőjéért való aggodása készíti arra, hogy megváljék szeretett szülőföldjétől, de bizonyára befolyásolta elhatározásában jövőendő munkatársainak ismert neve és tudós híre, hiszen a 10—12 tagú tantestületből 6 akadémikus volt vagy lett azzá éppen ezekben az években. Maga Jókai is lelkesen kiált fel: „Az volt ám a tanári kar! a Fiastyúkban nincs annyi csillag, mint akkor Nagykőrösön volt...” Tolnai Lajos, az iskola egykori diákja így emlékezik erre az időre önéletrajzi regényében: „oly fényes tanári kart, amilyennel az Alföld e híres főiskolája dicsekedhetett akkor, sem azelőtt, sem azután nem tudott többé a gazdag egyház összeállítani. Koronája az egész fényes testületnek Arany János volt... Arany mellett, mint egy híres törzskar tagjai ott jeleskedtek: Mentovich Ferenc, Szász Károly, Szilágyi Sándor, Ács Zsigmond, a nagy nyelvész, majd Losonczi László, Salamon Ferenc, Jánosi Ferenc és számosan az akkori tanárvilág kitűnősegei közül” (*Sötét világ*, Marosvásárhely, 1955. 45—47). Ez a kis Olümposz frissítette Arany szellemét, mert másként teljesen elfásult volna az akkor még „se falu, se város” műveletlen, de öntelt légkörében.

*

Három napig tartott az út az október végi zivatarral tarkított, hideg, szeles időben. Az ekhós szekéren utazó Arany-család fogadására ki más gyalogolna ki a város határába, mint a költözés értelmi szerzője, Mentovich Ferenc. Később elmesélte egyik barátjának, mint látta meg a pipázgató költőt gyalog mendegélve az ernyős szekér mellett.

Egyenesen Mentovichék szállására hajtának, ahol a tanárok nagy része gyülekezett az új kolléga ünnepélyes fogadására. Ez a baráti ház lesz Aranyék otthona az első két hétben, míg elfogadható lakást találnak. Még második levelében ígérte volt ezt Mentovich, s azt is, hogy a költő feleségét „nőm mint már ismerőset, barátnéját várja”. Valóban így lett. Noha Aranyék nem voltak egyik Mentovich-gyermeknek sem keresztszülei, a két asszony végig a bizalmas „komámasszony” titulusal tisztelte meg egymást.

Arany a szíves fogadtatással már első levelében eldicsekszik szalontai sógorának, Ercsey Sándornak: „Jó emberek, mint mindenhol, itt is vannak, kik szívesen osztoznák gondjainkban: első helyen áll ezek között a Mentovich család és Szász Károly, Jánosi tanár, kik érettem igen sokat tettek, lótottak-futottak” (Ercsey Sándor: *Arany János életéből*. Budapest, 1883. 59—60.).

Rokonszenves emberek vidám környezetében kezdi meg az egykori szalontai jegyző új foglalatosságát. Ekkor még nem sejtí, hogy kilenc esztendő megismétlődő lelki válságainak, majd kínzó elvágyódásának nehéz időt tartogatja itt számára az ismeretlen jövő.

Az első esztendőkből még nem jelentkeznek oly súlyosan ezek az érzések. A kor nyomott hangulatát, az osztrák állami és tanügyi rendszabályok terhét, a civisek dőlyfét könnyebb elviselni abban a baráti közösségben, amelynek spiritus rectora az aranykedélyű, derűs lelkű Mentovich. Mellette a költő nyomott hangulata, ismert epikus komolysága is felenged olykor-olykor, és jellemének olyan vonásait tárja fel, amelyekről szinte maga sem vett eddig tudomást. Tréfálkoznak az óráközi szüneteken, kifigurázzák egymás gyöngéit, sőt hetenként egyszer, szerdán hol ennek, hol amannak a lakásán jönnek össze a barátságot, jókedvet folytatandó.

Arany még egy hónapja sincs Nagykőrösön, amikor Ferenc-napra hivatalos

Mentovichékhoz. Az ugyancsak litterátus Szász Károllyal közösen faragják a hosszú rimes köszöntőt:

*Kedves jó barátunk, Francisce Mentovich
Búban, fájdalomban te sohase voníccs, . . .*

*Hanem legyen élted az üdvtől otromba,
Nőjön örömöd, mint esőtől a gomba . . .*

Se szeri, se száma azoknak a rokoni, baráti leveleknek, amelyekben a költő Mentovichről elismerően vagy tisztelettel emlékezik. Amikor pedig először mennek haza vakációzni Szalontára, Mentovich a házőrző, aki sok kedves apróságról számol be egyik levelében (1852. szeptember 6).

A két férfi eszmei kapcsolatához érdekes adalékot szolgáltat a kritikai Aranykiadás nemrég megjelent XIII. kötete s az itt közzétett dolgozatcímek. Noha Arany a magyar nyelvi és stilisztikai ismereteket kívánja gyakorlatatni növendékeivel, a házi feladatok között gyakran bukkannak fel természettudományi és filozófiai jellegű tételek. Ilyenek például a következők: *Jobb a tudomány, mint a földi múltó vagy; Levél a gózkocsi és a gőzerőről; Levél, melyben vki a physica tanulására ösztönöztetik; A régiek találmányai az újakkal összehasonlítva; A derék nem fél az idők mohától; Jó volna-e, ha az emberiség a költők által magasztalt aranykort élne ma is?; Anyagi erő — szellemi erő; Mit olvashatunk a természet könyvéből?; A föld gömbalakjának bebizonyítása; Volt-e a hajózás feltalálása befolyással az emberiség fejlődésére?; Az emberi élet folytonos harc; Mely okok idéznek elő változást a föld színén; Az ember folytonos harcban áll az elemekkel.* Tekinthető-e véletlen jelenségnek, hogy Arany éppen ezeket a címeket adta, ha tudjuk, hogy Mentovich 48 előtti németországi tanulmányútról úgy tér haza, mint az újkori materializmus híve és Darwin tanának egyik első magyar hirdetője? Vagy a haladás gondolatának s a dialektikának többszöri felbukkanását nem hozhatnók-e kapcsolatba azzal, hogy egy másik kolléga, Warga János igazgató Hegel népszerűsítője volt?

Arany és Mentovich barátságát csupán egy ízben árnyékolta be a sértődés vagy a meg nem értés futó fellege, s erről a költő a legkevésbé sem tehetett. 1854 folyamán, szinte egy időben jelent meg a *Toldi estéje* és Mentovichnak Világos utáni versei *Szárz lombok* címmel. Gyulai Pál — mindkettejük közös barátja — egyik cikksorozatában érdeméhez méltóan foglalkozik a két kötettel. Arany művét a naiv nemzeti eposz példaképeként üdvözli, Mentovich költeményeit viszont utánérzéseknek, szegényes fantáziájúaknak tartja, és szellemeskedve a címet is a szerző ellen fordítja: „annyi igaz, hogy e lombokon kevés a zöld levél”. A máskülönbön nagyszerű jellemű, de ekkoriban még költői becsvágyat melengető Mentovich Achilles-sarkát találta el a bírálat nyila, sőt irigyelni látszott barátja osztatlan sikerét. Legalábbis így érezte Arany, s ezt Tompának is elpanaszolja: „De lásd, mióta azok a szerencsétlen bírálatok folynak, M. orrát fintogtat rám” (1855. július 1-én kelt levele). Még félév múltán is említi levelezésében: „Mentovich, mióta Gyulai a »Szárz Lombokat« megtépte, mintha szuszogna rám. Értsd: én rám, mert Gyulai dicsért” (1856. január 12-én Ercseyhez írott levele).

Ez a neheztelés nem érezett mély gyökeret, és nem zavarhatta meg huza-mosabb ideig a két férfi barátságát. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a maguk szórakoztatására afféle humoros faliújságot szerkeszt Mentovich *Charivari* (Sári-vári) címen. A címet egy korabeli híres francia, illetve közvetlenebbül az ugyanígy nevezett első magyar élclaptól (1848) kölcsönözték. Mentovich a tanárellet mulattató epizódjait örökítette meg benne, s ötleteit — rajzolni nem tudván — mással kivitelezette. Aranynak különösen három szám tetszetett, mert ezeket Tompának meglepő részletességgel írja le (*Arany János hátrahagyott iratai és levelezése*, III. Budapest, 1888. 394—395).

Arany válaszul megrajzolja a *Contra-Charivari*t, s ennek valamennyi példányával Mentovichot csipkedi. A jó néhány ellenszám megjelenése bizonyítja, hogy ezekért a csipkelődésekért nem haragudott meg a nagy tréfacsináló. Aranyra viszont a játék határozottan jótékony hatással volt. Erről maga tesz tanúságot, amikor Mentovich végleges eltávozásakor Tompának így panaszodik: „M. amint olvashattad, elhagy bennünket. Sajnálom. Igen jó fiú volt. Ki csinálja ezentúl a *charivari*-

kat, melyekben ő oly nagy mester.“ Majd levele befejezésében többbedmagának a véleményét foglalja össze: „Ily jó kedély igen nagy jótétemény volt ránk, melancholiás emberekre nézve“ (levelének kelte: 1856, a szünnapok elsőjén).

A bizalmas barátok, a tanártársak, akiket néhány évvel korábban így jellemzett Lévaýnak: „a kollegátus jókedvű nátió“, most egymás után hagyják el Nagykőröst. Különösen fájdalmas volt Arany számára az erdélyi származású és a polgári demokratikus forradalomban szerepet játszó elvbarátoknak, Jánosi Ferencnek, Szász Károlynak, Salamon Ferencnek, Szilágyi Sándornak és talán a leginkább Mentovich Ferencnek az eltávózása.

1856 nyarán Mentovich örömmel fogadja el a marosvásárhelyi református kollégium meghívását a matematikai tanszékre, annál is inkább, mivel nagykőrösi állásában sohasem erősítik meg az osztrák tanügyi hatóságok, „személyes kifogás“ lévén ellene. A liberális szellemű iskola új munkakörülményeket, s a helyi társadalmi-politikai helyzet haladó, materialista nézeteinek szélesebb körű terjesztését teszi lehetővé. Ezzel a lépéssel, a közvetlen együttlét megszűntével természetszerűleg gyengül a két barát kapcsolata, de egymásról soha meg nem feledkeznek.

Ezt tükrözik a későbbi évek eseményei, s ezt olvassuk ki 1858-as levélváltásukból. „Olyan az én életemben ezen hat esztendő, mint egy rossz és sületlen regényben egy gyönyörűen és szépen kikerekített epizod! Sokszor beszélek köztetek eltöltött élményeimről társaságban, itteni barátaim és ismerőseimnek, mely alkalommal irigység tárgya vagyok. Drága pénzen vennék meg tőlem, hogy hallottam Arany János komoly bajusza alól mázsás élceket, s a »vasvári verebeket« kigördülni; hogy ferbliztem Tompával és Jókaival... — de én mindezeket nem adnám el, de őrzöm őket, mint szerelmes a kapott rózsza, vagy zöld levél száradó romjait“ (Mentovich levele Marosvásárhelyről, 1858. április 18).*

Az üzenet a költő lelkében a visszavonhatatlanul elszállt szép emlékeket idézi fel, s ennek fényében napjainak szomorúsága és ezernyi tépelődése még sötétebbnek, nyomasztóbbnak hat. „Azon jó idők, melyeket egyszer-másszor eltöltöttünk, elmúltak, rámnézve legalább el — sóhajt fel válasszában. — Most is vannak ugyan összejövések, pecsénye és bor nem hiányzik, jó kedv is van *másoknál*, de én ritka helyen veszek részt, vagy ha ott vagyok is, olyan, mintha ott sem volnék... A »Vasvári verebek« sohasem repülnek már ki az eszterhéj alól; azon veszem észre, hogy benne vagyok a vénség nyomoraiban a vénség örömei nélkül“ (1858. április 25).

Új munkahelyén Mentovich kimagasló sikereket ér el a tudományos ismeretek terjesztésében, és a materialista világnézet népszerűsítésében. Lassanként maga is meggyőződik arról, hogy a Parnasszusra aligha kap belépőt romantikus hangulatú, század eleji stílusban fogant lírája árán. Elvéve ír csak verseket, s azokat is inkább a maga szórakozására. Figyelemre méltó vállalkozása ellenben 1858—60 között a *Marosvásárhelyi Füzetek* címen szerkesztett, kéthavonként megjelenő tudományos és szépirodalmi folyóirata.

Arany és Mentovich további kapcsolata szempontjából talán nem érdektelen a következő apró adat sem: a költőnek a nagyszalontai múzeumban őrzött könyvtárában megtalálható a *Marosvásárhelyi Füzetek* I. és II. évfolyamának kilenc száma. A valamennyire is jelentős cikkeknel a költő felvágta a lapokat, tehát el is olvasta őket.

A II. évfolyam 5—6., kettős számának hátlapján Mentovich előfizetési felhívást közöl „Erdély egyetlen magyar nyelvű, tudományos folyóiratá-ra, jelezvén, hogy Arany János, Brassai Sámuel, Gyulai Pál, Salamon Ferenc, Tompa Mihály „ígért dolgozatot a jövő számára“. Költőnk és a többi jeles munkatárs közreműködésére már nem kerülhetett sor, mert a folyóirat anyagi támogatás híján megszűnt.

Alig pár hónap múltán Arany indítja meg Budapesten folyóiratát, a *Szépirodalmi Figyelőt*, és rövidesen ő is a barátjáéhoz hasonló anyagi és szerkesztői gondokkal küzd. Talán éppen a maga kálváriájának az eleven átélése fordítja Mentovich figyelmét Arany vállalkozása felé, és az első lépésektől kezdve végig kitart mellette: hol baráti hangú leveleivel biztatja, hol a maga erejétől és tehetségétől telhetően könnyít a szerkesztés gondjain. Vállalja az előfizetők toborzását a *Szépirodalmi Figyelőre* és a *Koszorúra* a marosvásárhelyi értelmiségi körökben, sőt az elmaradó díjak behajtásában is segít. Afféle helyi megbízottja, képviselője lesz Arany folyóiratainak. Amikor pedig kézirathiányról panaszkodik az újdonsült főszerkesztő, verseket, tanulmányokat küld számára. Így jelenik meg a *Honszeretet*

* A „Vasvári verebek...“ — Arany János kedvenc dalának kezdete.

című verse s a *Koszorúban* három folytatásban főcikként közölt *A természetjelen-
ségek befolyása az emberi szellemre* című racionalista, materialista felfogású dol-
gozata. Ugyancsak Arany ad teret Mentovichnak, hogy materialista nézeteit az
idealista Brassával szemben megvédje (*Szépírodalmi Figyelő*, II. 8. 126).

Igaz ellenben az is, hogy egy darwinizmust népszerűsítő tanulmány (Az
ember nyomai a messze múltban és kinézései a jövőben) a közlését Arany elhá-
rította magától. Húzódozását azzal magyarázhatjuk, hogy a korábbi Mentovich-
tanulmány miatt is meggyűlt a baja olvasói és munkatársai egy részével, főképp az
egyházzal. Mentovich bizonyára átérzi Arany kényszerhelyzetét, s így ez az újabb
intermezzo nem zavarja meg barátságukat. Az erdélyi barát karácsonyi, újeszten-
dei jókívánságait — akárcsak eddig — most, 1864 végén is idejében postázza, és
Arany — ha idejéből többre nem futja — legalább a szerkesztői üzenetek között
reagál a levelekre.

Amikor a nagyobbik Mentovich-gyerek Pesten jár, apja tanácsára tiszteleg a
költő családjánál. (Törös László nagykorósi múzeumigazgató közlése). Ugyanígy jog-
gal feltételezhetjük, hogy amikor Arany Laci 1860 nyarán, érettségije előtt erdélyi
körutat tesz, Mentovichékat is felkeresi.

Juliska lányuk halálával, 1865 utolsó napjaiban soha ki nem hevert esapás
sújtja az Arany-szülőket. A régi barát, az egykori tanártárs késedelem nélkül küldi
vigasztaló sorait. Bút feledni hívja Aranyékat magukhoz, Vásárhelyre. A nehezen
ocsúdo költő csak nagy késéssel válaszol: „Találtad, hogy bajosan látom én valaha
Erdélyt: Harminc esztendeig laktam a tövében, ifjú voltam, kedvem is lett volna
utazni: ha akkor nem mentem, annál kevésbé tesztek most föl magamról oly vál-
lalkozó szellemet“ (Arany János 1866. november 17-én kelt levele).

Nincs arról tudomásunk, hogy a későbbi évek során sikerült-e személyesen
találkoznia a két barátnak. Azt azonban bizonyosan tudjuk, hogy a harcokban
megfáradt filozófus a halál árnyékában betegsége fájdalom elől nagy barátja emlé-
kéhez menekül. December 15-én, földi pályájának utolsó napján még papírt, tollat
kér. Verset akar írni a versek mesteréhez az aranyszikerről, amit a kék lajbis kő-
rösi presbiter emlegetett. Ereje elhagyja, s így találják meg két kuszált vesszor
mellett. Ki tudja, hogyan folytatta volna.

Utolsó gondolatában is Hozzá szállt, tőle búcsúzott, a nagyobbiként, tökéle-
tebbként tisztelt baráttól és eszmetárstól.

Dánielisz Endre

Mentovich tréfás
lapjának címdala

Összhang szükségé

Szellemi életünk új szakaszra érett: önművelésének összefoglaló vállalkozásaira. Ezért érdemes szembenéznünk a félszázados romániai magyar irodalmiság kerek egészével, s mindazzal az új lehetőséggel, mely nemcsak az eddigi kibontakozásból, de múltunk összegezésének és felmérésének tanulságaiból is adódhatik.

Egyszerű igazság: meggazdagodtunk. Új irodalmi termésünk ért be, s nemcsak a fiatalokból, hanem a közép és idősebb író-nemzedékek másod- vagy akár harmadvirágzásából is. Szerepe van itt a kívülről befogadott új áramlatoknak, még inkább saját hagyományaink feléledésének (gondoljunk a romániai magyar „klasszikusok” újrakiadására), de legvalóságban önmagunk szavának megtalálása az, ami a friss szellemi termelékenységben kirobbant. Összefüggő tényezők ezek, s csak a kritikusokon, irodalomtörténészeken, szerkesztőkön múlik (köztük magukon a publicisztikára sem rest írókon), hol és mennyiben sikerül a sokágú fejlődésfolyamat változatos erőttöbbletét, egymásba feszülő dinamikáját valamely belső törvényesség, szükséglet, tárgyi logika szerint magasabb összhangban értelmezni. Nem a szabad lombosodás ellen szólok, hanem a kertészi vállalkozásért, nem az ösztönösség vilálanásai ellen, hanem az egésznek a goethei rendezéséért, hogy egyenletesen áradjon, közértékűvé váljék a bőség fénye.

Az összhang szükségét jelzi különben a felbátorodó közhangulat szembehelyezkedése a meddő polémiákkal. Egy ideig vitáztunk jobbra-balra, hadakoztunk egymás közt, tollforgatók, de tényleg, mintha ezen a kísérletezésen is áttört volna a káosz, melyből éppen világot kellene teremtenünk. Irodalmi közéletünk ellentmondásaira gondolok, melyek feloldását — újra meg újra ismétlem — a társadalmi fejlődés igényeihez alkalmazkodó korszerű irodalompolitikától kell várunk. De ahogyan a vitákba belecsúszott a kis-szemponosdi, a személyi és klikk-előítélet, ugyanígy jártunk a kritikával is. Ez sem bizonyult mindig méltónak egy jól megfontolt fővonalhoz, ama népi-nemzetiségi kibontakozás tudatossá váltásához, melyet irodalmi életünk minden figyelője és fogyasztója vár. És már ki is esurran tollamból a bűvös szezám: a közéletiség jelszava. Irodalmi termésünk közös nevezője mégis csak a minden becsületes írás mélyén súlyosodó gond az emberért, a lét felelőssége, s ha az absztrakciók kódéből ki merünk kecmeregni a valóság konkrétumába (márpedig ezen bukik meg vagy él minden), akkor az irodalom képletében éppenséggel a mi létünkéről, nemzetiségi voltunk reáliáiról van szó, a román néppel közös sorsunkról e tájon.

Bocsássuk előre, hogy szóbeli és írásbeli eszmecseréken, kritikai írásokban is gyűlt fel pozitívum, kondult meg egy-egy közös óhaj. Így általában a csak-társadalmi vagy csak-esztétikai szempontok fölé kerekedett az a szintetikus irodalmi

értékelés, mely már egynek veszi a mondandó erkölcsi súlyát és a forma gondolat-
ébredéstől érzékletességét. A szerepbeli és szerkezeti felfogás egységében egyre han-
gosabb követelmény lett, hogy történetileg kell már felmérni és összegezni 1919
óta öntörvényével alakult írásművészetünket. Itt az ideje, hogy egészében fogjuk fel
múltunkat, melyből lettünk s jövőnket alakíthatjuk. Mondanunk sem kell: sohasem
jelentheti ez a kellő marxista—leninista kritikai szempontok elhanyagolását. Ellenke-
zőleg: csakis módszerünk alkalmazása teszi lehetővé a legteljesebb átfogást. A ki-
egyensúlyozás, az elégtétel ilyen logikájával jutott az érdeklődés homlokterébe Aprily
Lajos és Dsida Jenő zenei lírája, Kuncz Aladár európai irodalompolitikája, Tamási
Áron székely szürrealizmusa, Makkai Sándor erkölcsi történelemrevíziója, Olosz Lajos
parnaszizmusa. Berde Mária, Kós Károly, Kesztyűs László, Kocsis László, Kocsis László
nem polarizált, hanem kiegészített, teljessé váltva a hosszú ideig kizárólagos va-
lóság- és tendenciroidalmi képet, Gaál Gábor igazság-örökségét. Az apróbb-cseprőbb
témák kavargásából ki-kicsapott a törekvés, hogy teremtsük már meg a romániai ma-
gyar irodalom teljes skáláját, körpanorámikus-plasztikus képét mint egy társadalmi-
történelmi entitás, egy minden demokráciában, minden humánumban lényegénél fogva
érdekelte mikroközösség önkifejezését, a maga összes tanulságaival, a tudatosan vál-
lalt „romániaiság” értelmében. És felvetődött okosan mindazoknak az elő- és mel-
lékműveleteknek a szüksége is, melyeket az összkép kihozatala feltétlenül megki-
vánt: szóba került a bibliográfia, lexikon, irodalmi múzeum és térkép, panteon
terve... Kiváltunk vágykép-teremtésben, modellezésben, programozásban, éppen
csak mindez többnyire szóban vagy legfeljebb magánkezdeményezésben és egyéni
szorgalomban maradt.

A biztató vonásokkal így áll szemben a fel-felöltő negatívum-sorozat: a gon-
dolatok és tervek, témafeldobások és akciók megtorpanása, a közös végrehajtás
hiánya. Aligha tudnék hirtelen megnevezni olyan munkahelyet, melynek platform-
ján kibontható volna minden tervünk (az akadémiai magyar részleg, a magyar tan-
szék ilyen új és nagy szintetizálásokra egyelőre gyenge), éppen ezért életbevágó a meg-
és kiegészítés személyek, csoportok, lapok, no meg indulatok és elfogultságok
között, különben a közös érdek tudatosítása, felkarolása, kiaknázása már a kez-
detek kezdeténél megfeneklik. A nemzetiségi közület szocialista kiforrásának mai
szakaszában nélkülözhetetlen az egymásba rendelő összefogás, a magasabb kiegyen-
lítés. Ezért fájóbb itt minden olyan vita vagy kritika, mely a közös helyett
partikularizmusokat szögez egymással szembe, személyileg gáncsol, pletykás rossz-
indulatba fullad. Panaszokodjam? Igen, hordom a sebet, hogy folyóirataink várva
várt elemzésekör egyesek részéről pamfletté torzult a kritika és búnbak-kereséssé
a hibák kutatása, holott már soron volt mindannak feldolgozása (fiataljaink készen
is állottak rá), ami a romániai magyar írás ötven esztendejének tanulságait von-
hatta volna le az irodalomtörténet és esztétika, a közművelődés és népszolgálat
összefoglalásaiban. No de győztes az idő, az irodalmi vérkeringés nem akadt el,
kár is volna emlékezni alkalmi sűrűlődésekra, ha olykor fel nem kísértene újra
az a történelmietlen hang, mely nem felel a közösért.

Egy Földes Lászlót támadó kritikára gondolok, melyet éppen olyan személyi
elfogultság jellemezett, mint azelőtt az Igaz Szó főszerkesztő-helyettese ellen folyó
„kampány”-t. Pedig, ahogy a Műhely című cikkgyűjtemény esetében adott volt a
szigorúan szakmai bírálat-szkéma, s kár volt az irodalomtörténész Láng Gusztáv
Korunk-beli magatartásmértékét túllépni, éppen úgy A lehetetlen ostroma című
tanulmánykötet is megkapta már a maga hozzáértő irodalomtörténeti kritikáját
Kántor Lajos felkészült Korunk-cikkében, s felesleges volt annak megállapításait

gorombaságokkal tetézni. Már Szöcs István előtt leszögezték, hogy a kötet szerzőjének nem kellett volna a múltból előranciaignia avitt Dsida-értékelését, a tárgyi-lagos bírálat kifogásolta a túlspekulálás elemeit is, no de mindez tisztességesen volt megérvelve, s nem nyomta el azt az elismerést, hogy Földes László elemző írásainak milyen jelentőségük volt és van hazai magyar irodalmunk felkarolásában és megmagyarázásában. Szöcs István néhány tárgyi észrevételével egyetérthetnék, de alanyi módszere, modora ízlésemet bántja. Ami Földes László ahistorizmusát illeti, lám, ezt Láng Gusztáv is kifogásolja az Utunkban megjelent bírálatában, de szakmaibb hozzáértéssel, személyeskedés nélkül (legfeljebb ott nem érthetek vele egyet, ahol — cikke végén — beleköt az Igaz Szó kritikai díjkiosztásába, holott éppen ő, a Dsida-restaurátor, jól megérthette volna, hogy itt a helikoni humánium kritikusanak elismeréséről volt szó).

Ezt kellene végleg elkerülnünk: a közös-magunk ellen elkövetett gáncsvetés parlagi provincializmusát, melyet Gaál Gábor egykori munkatársa, Fábry Zoltán ma a szocialista humánummal olyannyira ellentétes „kizárólagosság és tekintet-nélküliség“ veszélyének nevez. A kritika kritikájában különben nem állok egyedül. Egyik kítűnő irodalomkritikusunk, Veress Dániel, azzal a követelménnyel állt ki egy Előre-cikkében a kritika tekintélyéért, hogy „ki kellene iktatnunk irodalmi életünkben a szubjektivizmust, az indulatokból táplálkozó mérést és méretkezést“, s végső konklúziójával is egyetérthet minden jótét lélek: a kritikusknak abból kell kiindulnia, hogy „az irodalom mindig: szolgálat, és nem önmagáért, sőt még csak nem is művelőiért van“. Innen kell továbbmennünk egy lépéssel, hogy túljussunk a kritika illemtanán, mert minden illemtannak az a baja, hogy szabályzatot merevit, holott élő szokást, belső erkölcsi magatartást kellene kreálnunk. Ne is elégedjünk meg azzal, milyen ne legyen vagy milyen legyen a kritika vagy a vita, hanem szögezzük le, hogy mindnyájunknak az irodalom körülményeit, szellemi életünk közviszonyait kell a megértés, a kölcsönös segítés, a közös szellemi felemelkedés számára alkalmassá, indító erejűvé tennünk.

A romániai magyar irodalom közéleti kerete a nemzetiségi lét, erkölce a romániai magyarság köztudata, közvéleménye, közületisége. Ez az irodalom mindnyájunkért elkötelezett és mindnyájunkat elkötelez. A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa megyénként és országosan most bontja ki energiáit, s kilátásunk van arra, hogy menetében és ütemében fejlődnek ki, csoportosulnak, működnek össze a magyar nyelvet, tudományos, szép- és közirodalmat (publicisztikát), sajtóéletet, művészetet és népművelést képviselő egyedi és intézményes erők. Könyvkiadásunk kérdései máris ezen a fórumon vetődtek fel, előtérbe került az esedékes hazai magyar tudományos könyvkiadás, s a nézetek magas szintű egybevetése, az igények közös és sokoldalú felmérése mindenben a közöst domborította ki. Megszületett a hazai magyar színházak közös konferenciájának terve is, s már Bisztrai Mária kolozsvári színházigazgatónk előterjesztéséből felesillant a profilok megosztásának és összeegyeztetésének, a turnék egymást kiegészítő kapcsolásának, a közös rendezéseknek és propagandának (esetleg egy közös kiadványnak) a biztatása, pontosan a közönség érdekei szerint. Idevág Dukász Anna sepsiszentgyörgyi igazgatónőnk színházi fesztivál-terve is: már e nyáron egyhelyütt találkoznának együtteseink, baráti összefüggésben jeles román színházak látogatásával.

A fellendült romániai magyar kultúra megnyilatkozásainak általános koordinációja van soron, s ha visszatérünk a közgondolkozásunkban mindig oly kimagasló szerepet játszott irodalom — elsősorban szépirodalmunk — szűkebb témakörébe, akkor itt is üdvözölhetjük a nemzetiségi tanácsok hasznos kezdeményezéseit.

Mert az írószövetség újjáalakult nemzetiségi bizottsága, együttműködve a

Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsaival, valóban azzá váltotta az országos Ady-megemlékezéseket, amit magának az idő kikövetel. Az anyanyelvhez való hűségtől a román néppel való együttélés történelmi öntudatáig, a honban való meggyökerezettség büszkeségétől az európaiság műves öröméig s a szocialista humánusig szélesen lombosodott ki ebben az Ady-menetben a romániai magyarság szellemi struktúrája, s ha akadt is saját körünkől egy-egy időszerűtlen gáncs, nem hívott már ki Ady-vitát: a költő végérvényesen győzött, s a közvélemény éppen olyan meglepéssel fogadta az idősebb nemzedéket képviselő Jancsó Elemér s a fiatalok nevében szóló Király László érzékeny Ady-vállalását (s a többiekét, végig egész sajtófrontunkon), mint Méliusz József, Szemlér Ferenc s annyi más író-jelesünk hitvallását is Ady vérünkbe-velünkbe vált tanítása mellett. Mert az Ady-ünnepségeknek a mi idő- és térbeliségünkben tudatformáló jelentősége volt, azt a humánusot fejezték ki, mely a költő lírai és publicisztikai örökségének alapvető politikuma, s valójában a mi nemzetiségi önmegfogalmazásunk a „romániaiság”-ban, közös mondandónk mindenki felé mind a hazafiság, mind a nemzetköziség mélyen komoly őszinteségével. És sikerült az Ady-idézés más tekintetben is. „Magyar szól a románhoz, rét az erdőhöz, de patrióta a patriótához, ember a emberhez és poeta a poétához...” — üzentek egykor Ady Gogának, s a visszhang ma Eugen Jebeleanu, Mihai Beniuc, D. R. Popescu s annyi más nagy íróbarátunk szavával válaszolt. Ez törvény: ahol magunkat mélyen megtaláljuk, egy igazságra jutunk a testvér-románssággal.

A sajátosságunkból fakadó irányzatosságot hivatott megismételni országszerte a júliusi Petőfi-emlékezés is, érthető konkordanciában mindazzal, amivel egész Románia készül számbavenni felszabadulásának és szocialista felemelkedésének kerek negyedszázadát. A lényeg az, hogy a hagyományokban rejlő nagy eszmei tartalékok mozgósításával valljuk és vállaljuk végre minden talajvesztésen és elidegenedésen, vidékiességen és személyeskedésen felülemelkedő honi és népi feladatainkat. Itt van az irodalmi termelékenység benső motivációja: a konkrét humanizmus szerepében, mely reális eszmények felé igazítja a közgondolkodást.

Ne is múlték el ez a nyár haszontalanul. Nem kevés munka vár ránk, s a felelősség mindnyájunké. Sürgős már a betöltött ötven romániai esztendő szakszerű magyar irodalomtörténeti, esztétikai felmérése és annak megállapítása, hogyan található bensőségesebben a modern művészi alkotás a tömegekkel. A Korunk szerkesztői szívesen ajánlják fel az együttműködést mind az Igaz Szó, mind az Utunk szerkesztői és írói gárdájának olyan közös program javára, mely — írószövetségünk Nemzetiségi Bizottsága segítségével — tudományos és művészi síkon lát hozzá a romániai magyar irodalom közértékeléséhez. Vita, kritika, szerkesztés, kutatás és dokumentáció, összefoglaló irodalomtörténetírás, lexikográfia, könyvterjesztés és könyvtárosság így vonhatja magasabb harmóniába irodalmi megújulásunk szépterékeit. Találjunk új alkalmat egy széles körű eszmecserére, ahol együtt tárgyaljuk meg soros teendőinket, összhangban az ország egészének pártos feladatkörével.

BALOGH EDGAR

A Falvak Népeért

Hosszú éveken át a *Falvak Népe* munkatársa voltam.

Mint fiatal szerkesztő sokat tanultam az idősebb munkatársaktól, Asztalos Istvántól és Horváth Istvántól, Kós Balázstól és Kahána Samutól. Sütő Andrással, Katona Szabó Istvánnal együtt javígtattuk a kezdő tollforgatók, falusi levelezők kisebb-nagyobb írásait, Román Viktorral jártuk a messzi falvakat. Megannyi erős, máig visszatérő fiatalkori emlék, tanulság.

Igy hát — akarva, nem akarva — elfogultan tudok csak írni a lapról. Szubjektíven és féltőn. Úgy hiszem azonban, hogy ez nem baj. Mi több, azt látom, épp az egykori belső munkatársak tanúságtételére van ma szükség, hogy sokéves tapasztalatok alapján mondjunk el egyet-mást a lappal kapcsolatban.

Nem árt e helyen emlékeztetni arra, hogy a *Falvak Népe* mögött tiszteletre méltó múlt áll. A harmincas évek elején, a Román Kommunista Párt irányításával, a MADOSZ istápolásával alapították. Demeter János és Bányai László voltak többek között a munkatársai. Később a fasiszta cenzúra tiltotta be. Egyike volt azoknak a kis számú sajtótermékeknek, amelyek a felszabadulás után újra megjelenhettek, eredeti címmel, régi és új céljaik elérésének igényével.

Hűszegynéhány évvel ezelőtt a lapot sok vita, tapasztalat alapján kialakult átfogó, világos elképzelés szerint szerkesztettük. Fő célunk az volt, hogy hozzájáruljunk pártunk agrárpolitikájának megvalósulásához, elősegítvén a falu szocialista átalakítását, a mezőgazdasági termelés növelését.

Az általános irányuláson belül is megnyilvánult azonban az a törekvés, hogy a létrejövő új, közösségi nagyzemek messzemenően vegyék figyelembe az egyes tájak természeti, néprajzi adottságait, gazdasági hagyományait, a lakosság műveltségi szintjét és más helyi sajátosságokat. A parasztság helyes tájékoztatása végett a lap tömör összefoglalókat nyújtott olvasóinak az ország és a nagyvilág eseményeiről, a tudományos életről, a művelődésről.

Hogy a kulturális forradalom kibontakozását elmélyítsük, gyakran közöltünk a falu életéről szóló novellákat, verseket, regényrészleteket; sűrűn foglalkoztunk a vidéki műkedvelők tevékenységével, anyanyelvünk ápolásával, kulturális örökségünk gondozásának kérdéseivel. A gazdálkodók számára készülő újság tág teret biztosított gazdag hagyományú agrárszakirodalmunknak is. Antal Dániel és Nagy Miklós, Szóvárdi Ferenc és Opra Pál, König Miklós és Bikfalvi Ferenc, Pap István és Mózes Pál gyakran szoltottak a lap hasábjain a korszerű földművelés, a nagytáblás gazdálkodás feladatairól.

Érdekességként említem meg, hogy annak idején a lap egy-egy számának megjelenése irodalmi esemény volt. Asztalos Istvánnak és Kiss Jenőnek, Horváth Istvánnak és Sütő Andrásnak, Panek Zoltánnak és Hajdú Zoltánnak nem egy verse, novellája a *Falvak Népe*-ben jelent meg először.

Később aztán, mikor az előbb említett munkatársak egyike sem dolgozott már a szerkesztőségben, különös változás mutatkozott a lapon. Egész irányulása, arca, jellege mintha megcsorbult volna. Hol a kultúra tűnt el hasábjairól, hol a szakmai írások. Majd egyéb változás is következett. Azelőtt például a szerkesztőség gondosan ügyelt arra, hogy hazánk valamennyi tájáról, ahol magyarok is laknak, rendszeresen közöljünk írásokat. Ennek az elgondolásnak megfelelően gyakran jelentek meg tudósítások, riportok, levelek a Barcaság és a Szépmező, a Partium és a Bánság, a Marosmente és a Nyárádttere, a Mezőség és a Küküllők völgyéről, Maramaros és Kővár vidékéről, Gyergyó és Csík, Bihar és Hunyad messzi tájairól. Idővel azonban mintha megfeledkezett volna erről a hagyományról a lap kollektívája, és ötletszerűen, rendszertelenül írt innen-onnan.

Módosulás állt elő a cikkek szerzőinek névsorában is. A szépírók, a gazdaszszakírók neve mind ritkábban jelent meg, ezzel szemben feltűntek olyan nevek, amelyek addig sohasem szerepeltek. Am legyen! Itáha új tehetségek, friss hangvételt képviselnek? Újnak ugyan újak voltak a *Falvak Népe*-ben, de különben sem tehetségesek, sem fiatalok. hanem olyan alkalmi tolforgatók, akik azelőtt nemigen kaptak helyet. Sok gyatra írás jelent meg aztán évek hosszú során át a *Falvak Népe*-ben. Szerzőik körülbelül annyit értettek a mezőgazdasághoz, mint a szanszkrit nyelvhez. Ez azonban nem gátolta meg őket abban, hogy nagyképű oktatóstílusban, brosúra-hangnembem március idusán arra figyelmeztessék a földműveseket, hogy itt a tavasz, vetni kell, hogy nyár derekán arról értekezzenek: az érett gabonát le szokás aratni, ősszel meg a szüret és a kukoricatörés, krumpliasás időszertőségét hangoztassák magasróptú eszmfuttatásokban.

Nevezhettük volna azonban ebben az időben a *Falvak Népe*t holmi fordítói iroda papírkosarának is. Mert tele volt a lap amolyan innen-onnan-cikkkel, átvétellel, kivágással, fordítással, mintha nem lett volna rég kialakult szerzői gárdája, hanem csak hétről hétre csip-csup kölcsönzésekkel tudta volna megtölteni hasábjait. Ne legyenük azonban szükkeblűek ezen a téren sem. Az átvételnek, a fordításnak is van értelme, ha a cikkek szerzői új, érdekes nézőpontból tárgyalják a kérdéseket, ha bővítik a lap érdeklődési körét, ha elmélyülten világítanak rá bizonyos

problémákra. Sajnos azonban, a szóban forgó cikkek nagyobb részétől távol álltak az ilyen erények.

Nehéz volna megmondani, hogy jó évtizeden át egyáltalán milyen szerkesztői elképzelések vezérelték a lap munkatársait. Hogy egyáltalán volt-e valami elképzelésük vagy csak úgy né, összehozták a lapot épp abból, ami a kezük ügyébe akadt.

Mindezt persze, nem én fedezem most fel. Hamarabb felfedezték az olvasók. És érzékenyen reagáltak a változásokra. Ha fellapozzuk az ötvenes évek végének, a hatvanas évek elejének kollektióit, észrevehetjük például, hogy az egész országra kiterjedő tudósítói, levelezői tábor tagjainak írásai lassankint elmaradtak; ezzel pedig a lap egyik szép hagyománya, jellemző vonása sorvadt el.

A levelezők számának csökkenését követte az előfizetők, olvasók számának csökkenése. Végül is az a lap, amelyik az ötvenes évek elején majdnem 100 000 példányban jelent meg, s minden tekintetben a legelterjedtebb, legnépszerűbb hazai magyar sajtótermék volt, tízedakkora számban sem nyomult, s minden tekintetben visszaesett, jellegtelen, szürke kis közlönnyé törpült.

*

Hosszú, mély hullámvölgy következett, amelyből tavaly kezdett a lap kilábalni. Úgy egy éve már, hogy olvasmányosabb, érdekesebb. Nagy Miklós, Pap István s más, idősebb agrármérnökök ismét írnak a lapba, mellettük megszólalnak a fiatalabb szakemberek. Írók, tudósok, államférfiak írásait is olvashatjuk megint rovataiban. Újrakezdték a különböző tájak bemutatását is, beszámolók jelentek meg például az Erdővidékről, Kőrösfőről.

A régebbi bajok azonban nem múlnak, nem is múlhatnak el máról holnapra. Nem szándékszem e helyütt részletezni a lap mai fogyatékoságait, csupán egyet-kettőt említenék. Hiányoznak például a belföldi és külhoni események lényegretörő összefoglalói. Sok a túlméretezett, egész oldalas cikk, még mindig csak ritkán olvashatjuk falusi levelezők, tudósítók írásait, nem ritka viszont a *Falvak Népe*-ben az olyan, csak napilapba illő kampányjellegű cikk, amely, mire itt napvilágot lát, már el is vesztette időszerűségét.

Száz szónak is egy a vége: a javuló *Falvak Népe* keresi már egykori önmagát, vagy ha úgy tetszik, új-önmagát. Szerkesztése azonban még kissé ötletszerű, sok-sok szám elolvasása után sem lehetne pontosan körvonalazni a lap arcélét, de mutatkozik már a feladatnak megfelelőbb, átgondoltabb jellegítés.

*

Dehát mi is a *Falvak Népe* feladata?

Ebből a kérdésből újabbak sarjadzanak. Van-e egyáltalán sajátos *Falvak Népe*-feladat? És ha van, akkor azt nem látják-e el ma már jobban a napilapok? Elvégre az elmúlt évek során javult a parasztság megélhetése, gyarapodott műveltsége, megvan az anyagi és kulturális alapja ahhoz, hogy inkább napilapot olvasson. Kell-e hát ilyenzerű paraszthetilap? Nem képvisel-e túlhaladott megoldást, avult sajtóterméket?

Vessük fel a kérdéseket kerek perec.

Ugyanis már régebben, azoknak a szerkesztőknek a fejében is felvetődtek, akik elhanyagolták. A lap sorvadása sok tekintetben e kérdések negatív megválaszolásából is származik. Most pedig, amikor a *Falvak Népe* körül végre erjedés, pezsgés tapasztalható, szembe kell nézni a problémákkal.

Tény az, hogy a falu népének kulturális igényei fokozódtak, s az is ismeretes, hogy napilapjaink az utóbbi években sokat fejlődtek, javultak, falun is egyre több olvasót nyernek meg. Vegyük ehhez még hozzá, hogy új vidéki napilapok is keletkeztek, például a *Hargita*.

Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a gazdaembernek nincs szüksége hetilapra. Ilyen újságot elsősorban a falu sajátos életmódja, termelésének jellege követel meg. Ismeretes, hogy a földműves koratavasztól késő őszig hajnalosan kezdi a munkát s napszállatkor fejezi be. A ház körüli teendők — az állatok ellátása, a kiskert öntözése, fagvágás, vacsorakészítés — az estjéből is sok időt vesznek el. Nemigen van lehetősége arra, hogy napról napra újságot vegyen kezébe. A falusi emberek jelentékeny része ezért is maradt meg „vasárnapi” olvasónak. Szükségük van a gazdasági, politikai, kulturális események hétvégi összefoglalójára, jól megrostált olvasmányokra, szemelvényekre.

Gondoljunk azonban arra, hogy a sajtónak a falu irányában sajátos teendői is vannak. Amikor a *Falvak Népe* a felszabadulás után újrakezdte tevékenységét,

nemcsak saját előbbi munkáját folytatta, hanem az egykori népszerű, nagymúltú szakmai folyóirat, az *Erdélyi Gazda* feladatát is vállalta, vagyis a hazai magyar anyanyelvű gazdálkodók szakmai nevelését. A magyar nyelvű mezőgazdasági szak-sajtót nem pótolhatja teljesen egy sokfeladatú hetilap, de még nagyobb a hiány, a kiesés, ha ez a hetilap gyatra, és kevesekhez jut el. A napilapok viszont már jellegüknél fogva sem foglalkozhatnak alaposan a mezőgazdaság-tudomány kérdéseivel.

Ha egyébert nem, hát már csak ezért is szükség van egy megújított, feldú-sult, erős *Falvak Népe*re.

A szakmai nevelésen túl azonban sok más feladattal is meg kell birkóznia. Ma már közhely, hogy a falu szocialista átalakítása nyomán mennyire megváltozott a földműves ember munkája, életmódja, gondolkodása. Ez az átváltás pedig zök-kenőkkel, bonyodalmakkal jár, kérdések seregét veti fel, amelyek tanulmányo-zásra, megválaszolásra várnak. Szó se róla, a napilapok foglalkoznak ilyen kérdé-sekkel, de mivel földművesekhez, munkásokhoz, értelmiségiekhez egyaránt szólnak, kevés teret szentelhetnek a falu sajátos kérdéseinek tárgyalására. Ilyesmire csakis egy eleve a falu számára szerkesztett lap vállalkozhat. Mint ahogy ezt sikeresen, hivatástudattal meg is teszi román nyelven az *Albina*, a *Săteanca* vagy a nemrég megjelent *Satul socialist*.

Különb is arra a kérdésre, kell-e, időszerű-e manapság egy falusi hetilap, csak azt válaszolhatjuk, hogy nagyon időszerűtlen eljárás a hetilapokat a napi-lapokkal szembeállítani. Napjainkban a hetilapok virágzásának korát éljük. Az elmúlt években hetilapok serege jelent meg román nyelven a *Familiától* az *Astráig*, az *Ateneutól* a *Tomisig*, s szép fejlődés mutatkozik magyar vonatkozásban is. Az *Utunk* sohasem jelent meg olyan magas példányszámban, mint manapság. A Brassó-ban szerkesztett *Új Idő* reneszánszát éli, a csángóság s általában a városi és a környékbeli magyarság jelentős kulturális fóruma, a Kovászna megyében létesült új hetilap, a *Megyei Tükör* rövid idő alatt igen-igen népszerű lett, szellemi erjesz-tővé vált Sepsiszentgyörgyön, s ami az érdekes, olvasóinak száma anélkül nő, hogy a megyébe áramló napilapokat és más sajtótermékeket kiszorította volna. Az *Ifjú-munkás* eredetisége, elevensége, bátor kezdeményező készsége pedig már sokszor megírt és ismert.

Mindebből fontos tanulság adódik: épp a kulturális színvonal emelkedése, a művelődési igények differenciálódása, sokrétűsége folytán az olvasók egyre na-gyobb része tart egyszerre igényt mind a gyorsan tájékoztató napilapra, mindpedig sajátos hivatású, arculú hetilapra és más sajtótermékre.

A további bizonygatás fölösleges.

Megjegyezni kívánom azonban még azt, hogy a párt ma is megadja a *Falvak Népe*nek ugyanazt a politikai, erkölcsi támogatást, segítséget, mint a lap „hőskorában”, államunk is nagyielküen nyújtja az anyagi támogatást, ideje volna hát mindezzel okosan élni. És elhárítani az útból minden akadályt, amely meg-gátolja a *Falvak Népet** abban, hogy saját lábára álljon s nemes hagyományainak megfelelően új tartalommal teljesítse hivatását.

Herédi Gusztáv

* A cikkíró mindvégig az eredeti „*Falvak Népe*” címet használja, bár a lap jelenleg a „*Falvak Dolgozó Népe*” felírást hordja. — A SZERKESZTŐSÉG.

Turisztika és táborozás diákkorban

Mindenki ismer nem egy olyan „turistát“, aki utaztatásai során járt már Belgrádban, Prágában vagy Budapesten, de ha megkérdezzük, mit látott e történelmi múltú városokban, válasza meglehetősen elszomorító. Meg sem tekintette a világ-hírű műemlékeket. Az ilyen „turistának“ az utazás öncél, körítve egy kis maszek kereskedelemmel... Sok esetben az ottani turisztikai hivatal ingyen prospektusait hozzák haza, s itthon kezdik tanulmányozni: hol is jártak tulajdonképpen.

Mint tanárnak bőségesen van lehetőségem arra, hogy megfigyeljem nyár végén: mi van a gyermekek tarsolyában jó két hónapos vakáció után. Néhány tanulót leszámítva — akik legalább fényképekkel örökítették meg nyaralásaik helyét — a többség éppen csak azt tudja felsorolni, hol járt. A látottakról részleteket elmondani, az útirányt térképen megmutatni nemigen tudják. Nyári élményeik pozitív ismeretanyaga oly labilis, hogy 2—3 év múlva csak a meglátogatott helységek nevének az emlegetése juttatja eszükbe, hogy valamikor ott jártak. Ilyen meggondolások alapján hangsúlyozzuk: hatékonyabbá kell válnia a turisztikára való nevelésnek, ki kell fejleszteni a fogékonyságot a turizmus iránt, főleg a természet-szeretetet, s biztosítani kell a turizmusban a civilizáltságot.

A pedagógus hajlik arra, hogy azt mondja: a turisztika a neveléstől függ. Ismeretes azonban, hogy évekig nem volt „divat“ a turisztikai nevelés az iskolákban. Ezzel nem állítjuk, hogy nem történtek volna lépések a természetjárás fellendítésére, ellenkezőleg: a pionírszervezet átszervezése után a gyakorlati tevékenység egyik alapelvévé tették. Az általános iskolai gyakorlatban azonban ez az elv iskolai kirándulások, valamint autóbuzos vagy vonatos utazások szervezésében öltött testet. Véleményünk szerint azonban mindez csak a feltételeit teremti meg a turisztikának, de a kirándulás még nem turizmus. Különösen, ha egynapos: csak lehetőséget ad a természettel való kapcsolat létrejöttéhez. A kirándulásoknak az volna a feladatuk, hogy a tanulók megszervezzék az alapvető turisztikai ismereteket és felkészüljenek nagyobb szabású túrákra, amikor is nehézségekkel kell megbírkózniuk. Ugyanúgy a városnéző utazás is csak a lehetőségét teremti meg az országtúrának jó előkészítésének. Az iskolai kirándulások — egyelőre — nem szolgálják eléggé a turisztikai nevelés céljait. Annál is kevésbé, mert a legtöbb iskolai kiránduláson a cél az iskola vagy lakóhely közelében levő szabad térségen való letelepedés, ahol aztán estig mindenféle labdajáték — főleg a futball — a program, óránkénti evészettel megszakítva.

Itt kapcsoljuk be fejtegetéseinkbe egy 1968-as országos tanácskozás vitaanyagát. A tanácskozást a Pionírszervezet Országos Tanácsa támogatásával a Brassó megyei pionírtanács szervezte Töröcsváron. Főleg a turisztikával évek óta foglalkozó pedagógusok vettek részt, érthető hát, hogy a turisztika fejlődését inkább a nevelés

szemszögéből vizsgálták. Érdemes a tanácskozás anyagából néhány gondolatot átvennünk:

1. Egyöntetőség nyilvánult meg annak elismerésében, hogy a turisztikára való nevelés nem lehet spontán folyamat, hanem jól átgondolt terv szerint kell irányítani minden fokon. Óvakodni kell attól, hogy a turizmus divatszzerű, kampányjellegű legyen.

2. Meg kell teremteni a turisztikai nevelés fejlesztésének anyagi alapjait. Vagyis: minden iskolának legyen annyi turista- — elsősorban a sátorlakáshoz szükséges — felszerelése, amennyi elegendő a szerényebb iskolai turista-tevékenység fenntartásához.

3. A turista-felszerelések drágák, ezért ajánlatos, hogy a diákság számára legyenek kedvezményes árak. Ha pedig ez lehetetlen, lássák el felszereléssel az oktatási intézményeket, ahonnan a diákok — ingyen vagy jutányos áron — kikölcsönözhetik.

4. Intézkedni kell, hogy a turista-házakban *mindenütt* tartsák tiszteletben a 405. számú minisztertanácsi rendeletet a diákok 50%-os kedvezményben részesítéséről.

5. Az ifjúsági sajtó többet foglalkozzék — és hozzáértéssel — a turisztikával (tanácsadás, ötletek közlése, turisztikai hírek).

6. *Fejleszteni kell a sátor táborozást, mint azt a formát, amely eddig a legtöbb lehetőséget biztosított a turisztika fejlesztéséhez.*

7. A turisztikában — legalábbis iskolás fokon — domináljon a természetjárás. (Ezt egyik hozzászóló így fogalmazta meg: „Le kell szállítani a gyerekeket a vonatról, autóról. Menjünk velük gyalog, kerékpárral, sátorral, hidegben, hóban, melegben; csak így edződnek meg...“)

A felsoroltakból kitűnik, hogy a tanácskozás résztvevői az anyagi alapok megteremtésén kívül a turisztikai nevelés fontosságát tartották lényegesnek, s *különösen a sátor táborozások kiterjesztését*. A továbbiakban a táborozások céljáról és hasznáról szólnék.

A sátor táborozás mint a diákok nyaraltatásának formája nem mai keletű. Amikor a sátor táborozások újjáélesztését szorgalmazzuk, egy régóta bevált nevelési eszközt szeretnénk felkarolni, módosított formában, új tartalommal. Véleményünk szerint szükségessé vált az ezzel kapcsolatos elfogult szemlélet elvetése. Egyesek szerint például ily módon kevés tanulót lehet nyaraltatni, a táborozás költséges, a tanulók mincsenek kellő biztonságban (eső, vihar, hűlés, vadállatok). A sátorozás nagyobb erőfeszítést is követel a tanulótól. Nos, nyugodtan állíthatjuk, hogy az ilyenszerű „vadász“ teljesen alaptalanok. E cikk szerzője az utóbbi tíz év alatt nyolcszor szervezett sátor táborot, s volt alkalma tanulmányozni a táborok szervezésének anyagi és pedagógiai problémáit. Ami az anyagiakat illeti, kétségtelen, hogy a felszerelés — mint már utaltunk rá — nem olcsó (megnyugtatásul csak annyit: tíz évvel ezelőtt drágább volt). De aki belátja a sátor táborozásban rejlő nevelési lehetőségeket, az vállalja a kezdeti nehézségeket. Érvényesíteni kell a fokozatos-
ságot itt is, mint más helyen: kevéssel kell kezdeni... Táborozásaink részvételi díja tanulónként 100—150 lej között ingadozott. Évente 50 tanuló táborozhatott (ennyihez van felszerelés) két hétig. Nincs tudomásunk arról, hogy valamely iskola 50 jegynél sokkal többet kapott volna megyei vagy országos jellegű táborokba. S mennyiért...? Köztudomású, hogy a megyei táborokban a részvételi díj jóval magasabb.

Ami pedig a kérdés pedagógiai oldalát illeti, nos, e tekintetben a sátor tábor — teljes meggyőződéssel állítjuk — „veri“ az összes nyaraltatási formákat. Mert:

a tábori romantika olyan hatóerő a táborozásban, amely még a legpasszívabb tanulót is tettekre sarkallja, fantáziáját foglalkoztatja; a sátortábor az összes készségek és képességek fejlesztésének tág teret ad; munkára nevel anélkül, hogy ezt erőszakolnók; fejleszti az összetartozás érzését, a kollektívizmust; edzi a szervezetet, fokozza a fizikai ellenálló képességet.

Egyszóval a sátortábor a tanulót aktivizálja, s épp ez a cél. Természetesen, a sátortáborozásnak is csak akkor van meg az igazi varázsa, ha néhány alapelv feltétlenül érvényesül a megszervezéskor. Ezek közül a következőket tartjuk fontosnak:

1. szervezésével csak olyan foglalkozzék, aki szívvel-lélekkel végzi, s akiből nem hiányzik a pedagógiai „véna” sem;

2. a sátortáborozást — akárhányadik is — legalább féléves előkészítő munka kell hogy megelőzze, de az az ideális, ha az iskolán kívüli tevékenység egy része a táborozásra való felkészülésre épül;

3. a táborozást előzőleg szelektálni kell. A szelekcióban csak két kritérium lehet: a tanuló általános iskolai előmenetele és a tábori előkészítőn való tevékenysége;

4. a sátortábor a táborozók „önigazgatására” kell hogy épüljön az előre elfogadott elvek és program alapján;

5. a sátortábor „önkiszolgáló” jellegű kell hogy legyen, abban az értelemben, hogy minden tábori munkát a résztvevők végezzék el;

6. végül pedig: a táborban részt vevő felnőttek — kísérő tanárok — éppúgy részt vesznek a közös munkában, mint a tanulók.

A tapasztalatok bizonyítják, hogy nagy könnyebbséget jelent a tábor szervezése, ha vannak az iskolában már „táborviselt” tanulók. Felhasználásuk az előkészítőn és magában a táborban nagy segítséget jelent a vezetőknek az irányításban. A táborszervezéssel azonban úgy vagyunk, hogy — mivel a tábor, ahogyan már az előbb fejtegettük — a nevelés egyik eszköze, minden szervezési, adminisztratív kérdés megoldását a nevelési szempontoknak vetjük alá, s ha csak egy mód van rá, a pedagógiai célokat helyezük előnybe. Ha a sátortábor szervezésének alapelveit tisztáztuk, néhány szóban szükséges szólnunk arról is, mire irányul a fő tevékenység a táborban.

Az a tapasztalat, hogy az első 4—5 nap után — amikor is a tábor teljesen felépül — bőségesen van szabad idő, amelyet hasznos tevékenységgel lehet, sőt kell kitölteni. Ez a tevékenység sokféle lehet. Így például túlnyomórészt sportolás, felkészülés sportversenyekre, valamely vidék táj-jellegének tanulmányozása. De lehet a tevékenység tudományos jellegű is. Például földrajzi, természetrajzi, meteorológiai viszonyok kutatása, folklór vagy néprajzi anyag gyűjtése. Tudunk azonban olyan táborról is — Kolozsvár környékén —, ahol több iskola „régész” tanulói önálló ásatásokba kezdtek, természetesen szaktanár vezetésével. Egy falusi általános iskola — a Kolozs megyei Szászfenes — tanulói pedig kultúraterjesztéssel egészítették ki táborozásukat oly módon, hogy a táborhelyük közelében levő falvakban adtak elő művészi műsort szép sikerrel. De összpontosíthatja a tábor a tevékenységét egyetlen célra, például népdalgyűjtésre vagy egy kérdés megvitatására.

Természetes azonban, hogy a sátortábor korlátlan lehetőséget ad a turisztika gyakorlására. Jól szervezett táborban a turisztika nem kényszerkirándulás valamelyik közeli dombra, hanem az erőfeszítés öntudatos vállalása valamilyen célból, például azért, hogy a tanuló nehézségeket legyőzve valamit felfedezzen, felkutasson, valamit jobban megismerjen. Bármilyen is azonban a tevékenység, a táborozás — sajátos jellege folytán — életre szóló élményt nyújt. A tanulónak ideje is van

feldolgozni agyában az élményeket, mert nemcsak passzív szemlélője a körülötte folyó eseményeknek, hanem ő maga is tevékeny alakítója a közösségi életnek, amelyben két-három hétig él.

A sátoztáborozás nálunk még távolról sem általános, de meg vagyunk győződve róla, hogy a jövőben egyre több iskola fogja tanulóit sátoztáborban nyaraltatni. Egyre többen győződnek meg a táborozás hasznáról, s reméljük, a kollektív tapasztalat napvilágot lát majd egy *táborozási szakkönyv* alakjában is, amelyet nagyon hiányolunk.

Gagy Balla István

Egy falusi tanárnő naplójegyzeteiből

Szentjobbra kerültem tanárnak.

Elérkezett szeptember 15-ike. Talán az elsősök sem várták nagyobb szívdobogással. Első ízben lépek osztályba kísérő nélkül, első ízben függ teljes mértékben minden tőlem az órán, először az enyém a felelősség azért, ami 50 percen át a zárt ajtó mögött történik.

Az ünnepélyes megnyitó alatt fürkészem az osztályonként felvonult tanulókat: kitől mit várhatok? Az ő szemükben ugyancsak kérdés: mit tudsz adni te, amit más nem adott?

Csupán az én osztályom, az ötödik, amelynek mátol fogva én vagyok az osztályfőnöke, nem mustrálgat engem. Mind szipognak, el vannak foglalva magukkal s a volt tanítónőjükkel. Szerencsés jelnek érzem, hogy épp a kedves tanító néni osztályát veszem át. Valami csak rájuk ragadt az ő nyíltszívű jókedvéből.

Vége az ünnepségnek. Az alsó tagozat osztályai bevonulnak a másik iskolába, itt pedig ki-ki besorakozik a saját osztályába. Ott ajándék várja őket: minden tanuló előtt egy-egy könyvoszlop, az ingyen kapott könyvek. Elfogódottan nyitok be az ötödik osztály termébe, ahol halk zsongás fogad. A katedráról szembenézek az osztállyal, s most már érzem, hogy kíváncsiak rám. Amíg az ún. „szervezői intézkedések“ tartanak, megy is minden, mint a karikacsapás. Aztán zavarba jövök. Hogyan folytassam, miről beszéljek ezen a legelső órán? Mindenekelőtt közlöm velük, hogy osztályfőnöki óra lesz.

— Mi az, hogy osztályfőnöki óra? — szakít félbe valahonnan, a sorok mélyéről egy kisfiú. Nincs mit tennem, megmagyarázom nekik, mit jelent az osztályfőnök az ötödik osztálytól kezdve. Most következne az ismerkedés. Felütöm a naplót: Baliga Lajos — hiányzik. Csornai József — jelen. Jól megnézem. Kopott, de tiszta ruhás piszkos-szöke, szalmaszín hajú fiú. Csornai Károly — hiányzik...

Szíven üt a sok hiányzás mindjárt a tanév elején. A többiek itt vannak, sorra megnézem őket, egy-két kérdést teszek fel. Ismerkedem a tereppel.

Benyit az igazgató, és összeírja a hiányzókat. Bosszúsan hümget, valami nem tetszik neki. Nem zavartatom magam, folytatom a megkezdett munkát. Az óra feladatai egymásból következnek: ülésrend meghatározása, osztályvezetőség megválasztása, az osztály beosztása tanulócsoportokra. Titokban elkészítem az ülésrendet, hogy a továbbiakban ne szoruljanak mutogatásra.

Marad még pár perc, mire mindezekkel végzek, s a hátralevő időben megpróbálok a „szívükre“ hatni. Jó alkalmat teremtenek az új tankönyvek. Észre sem vettem, elrepült az első óra. Az irodában az igazgató várja az osztályfőnököket.

— Mit tettek azért, hogy mindenki itt legyen az iskolában? — hangzik az első éles, hivatalos számonkérés.

— Mit kellett volna tennünk? Aki beiratkozik, az talán nem tudja, hogy iskolába kötelező járni?

Itt és most hallom először azt a szót, hogy „beiskolázás“.

Az én szülőfalumban már rég törvény a kötelező iskolába járás, a legbutább ember számára is.

Elindulunk hát délután beiskolázni Marival. Először a cigány-sorra megyünk ki. Ablak nélküli sárputri. Előtte 9—10 meztelen gyerek ugrál, egyik sarkánál pedig egy langaléta vörös ember nyúlik el.

— Magát keressük, Csornai bácsi — hallom a Mari hangját. Innen tudom, hogy helyben vagyunk. Úgy látszik, nem első ízben keresték fel az iskolától ilyen ügyben, mert míg nagy lelkinyugalommal feltápáskodik, olyasmit motyog, hogy érdekelhetne már bennünket a más kölyke is. Előszedjük leghízgelőbb hangunkat, legkedvesebb mosolyunkat, de a férfi hirtelen minden átmenet nélkül üvölteni kezd.

— Miért mindig csak az én nyakamra járnak? Itt van ez is, az is — mutogat a bámészkodó kölyökhadra — azokat mért nem hívják iskolába? — Nagy nehezen megértetem, hogy én az ő fiáért jöttem. A többiekért majd jönnek mások. Hirtelen meghunyászkodik.

— Engedem én, kezit csókolom. Mondtam én, hogy nem engedem? De ha egyszer nem tud semmit. Nem akar menni. Hát üssem agyon?

Épp előkerül a fia. Amikor észrevette, hogy jövünk, meglógott, s nem gondolta, hogy még mindig ott vagyunk. De nekünk van időnk rogyásig!

— Te akarsz járni iskolába? — fordul a gyerek felé.

— Nem akarok én — válaszol az.

— No, látják, nem akar. Tán nyúzzam meg?

A maga részéről befejezettnek tekinti a beszélgetést, s elindul a putri felé. Mi azonban nem engedjük. Szép szóval, szülői felelősség emlegetésével, keményebben próbálkozunk, mindhiába. Végül megunom a huzavonát, s odafordulok a gyerekhez:

— Holnap ott leszel az iskolában! — Ezzel hátat fordítunk, s megyünk. Nagyon meglephette őket ez a befejezés, mert másnap Csornai Károly valóban ott volt az osztályban. Valami nagy nehezen egy hónapon át ott is tudtam tartani, de aztán menthetetlenül kimaradt. Sem a néptanács, sem a gyámsági bizottság fellépése nem használt.

A Baligáéké bonyolultabb história a cigányokénál. A gyerek rövidlátó, s a szülők azt beszéltek be maguknak és a tanítóknak is, hogy szemidegsorvadása van. A fiút és az anyját a kertből szedjük elő. Ahogy elmondjuk a célunkat, Baligáné rákezd a maga külön kis meséjét. Kérem az orvosi vizsgálat eredményét. Egyszerű rövidlátás — 7 dioptria.

— Kedves Baligáné — mondom visszafojtott haraggal —, a maga fia szemének valóban elég súlyos baja van, csak hogy ezt nem krumpliasással, hanem szemüveggel gyógyítják. Így nem is tud tanulni, az biztos, szemüvegre van szüksége. Ahe-lyett, hogy visszafogja az iskolától, gondoskodna a szemüvegről.

— De nekem nincs arra pénzem! — siránkozik.

— Tudtommal egy tizenkét éves gyereknek ingyen is lehet szemüveget szerezni. Különb- ben ilyen rövidlátó szemmel én is jártam iskolába. Kilenc osztályt végeztem szemüveg nélkül, azért viselek most tizennégy dioptriásat. Úgy hogy en- gem ne próbáljon a falhoz állítani.

— Engem meg ilyen naplopók ne oktassanak — rikácsolta most már az asszony. — A gyerekre szükségem van, nem engedem iskolába.

— Így már tisztában vagyunk, Baligáné. Lehet, hogy mi, tanárok, mind naplopók vagyunk. Nem baj, legalább maga helyett is lopjuk. Csak egyet ne felejtessen el. Ha a gyereke megvakul, maga lesz az oka. Egy hónapi tanulás nem árt neki annyit, mint fél napi ásás.

Az egész tanügyi munka legkörülményesebb mozzanata a beiskolázás. Sajnos, egyelőre úgy látszik, hogy a kötelező nyolcosztályos oktatás csak a tantestület számára kötelező. Így adódhatnak olyan helyzetek, hogy a tanár instanciázik a tanítványa lakásának kapujában — mert beljebb nem engedik, s aztán a tanítványa a szülővel együtt visszafelesel: „Ide jöhet, amíg jólesik. Fel nem akaszthat, s egyébbel nem tud büntetni!”

Egyik kollégám tanítványa az ablakon ugrott ki előle, s aztán versenyfutás kezdődött a kukoricásban. Nem tisztelik már eléggé a tanítói munkát — siránkozunk. Hogy tisztelne valaki, ha ilyen helyzetbe kerülünk számtalanszor a falu elmaradott rétege előtt? Ez a helyzet aztán visszahat sokszor a tanulók magatartására is. Ha valaki bukásra áll — márpedig ez elég gyakran meg szokott történni —, vagy ha valami fegyelmi kihágás miatt vonjuk felelősségre valamelyik rakoncátlan, sőt szemtelen gyereket, azzal fenyegetőznek, hogy nem jönnek többé iskolába.

A bukás és fegyelmezés elkerülhetetlen az iskolai munkában. Ugyanakkor mindig számolnunk kell azzal, hogy új beiskolázatlanokat „produkálunk” a következő évekre. Hiába mondjuk az ilyen tanulóknak, hogy csak magának árt vele, ha kimarad. Hiába bizonyítom ezernyi példával — köztük szentjobbiakkal is, hogy az iskola, a nyolc osztály nélkül manapság nem sokat ér az ember. Ő csak azt látja, hogy kimaradása esetén búcsújárás indul hozzá és a szüleihez, amikor is büntetlenül kinevethet, szülei támogatásával akár ki is kergethet, legjobb esetben nem vesz tudomást ottlétünkről. Odaérkezésem esztendejében volt két hatodikos tanuló, akik nagy kinnal-bajjal feljutottak a hetedikbe. Ezt elvégezni azonban már képtelenek bizonyultak. Saját hanyagságuk és szüleik felelőtlensége miatt az első két évharmadban több tantárgyból is buktak, így a harmadik évharmadban kellett volna szépiteniök a helyzetükön, hogy ismétlés helyett legalább pótvizsgások legyenek. A harmadik évharmadban azonban megelégtették az iskolát, s egyikük a közeli állami gazdaságba kezdett járni, a másik a mezőgazdasági termelőszövetkezet juhait őrizte apjával együtt. Sem az állami gazdaság, sem az mtsz nem vette komolyan felszólításainkat, hiszen munkaerőre szükségük van, s így semmiképpen sem tudtuk jobb belátásra bírni őket. Az sem használt, hogy az egyik, Mikó Ilona, a nem neki való, nehéz fizikai munkától kimerülten egyszer összeesett, és csak többhónapos kezelés állította talpra. Valami gerincserülést szerzett. Ahogy azonban helyrejött, újra folytatta a munkát. Szülei parancsára tette, mert az édesanyja jobbnak látta otthon hűsölni, míg tizennégy éves leánya agyondolgozza magát. Ez a két tanuló a hetedik osztályban osztályismétlőre maradt, így az idén az én gondjaimat szaporították. Be kellett volna iskoláznom őket. Először mindkét család azzal rukkolt ki, hogy miért buktattuk el a gyermeküket. Történetesen mindkét helyen csak az anyával tudtam beszélni, mert mindkét gyerek az anya helyett jár dolgozni. Mikóéknál a párbeszéd így zajlott le:

— Jó asszony, hát nem érti meg? Egy évharmadra már a múlt évben visszafogta Ilonkát. Milyen alapon engedhettük volna át a nyolcadikba?

— Miért nem engedték át? Miért buktatták meg? — mint a verkli, egy ideig ezt fújták. Aztán megelégedve a magyarázatot, hangoskodni kezdtek:

— A gyermek az enyém. Azt csinálom vele, amit akarok. Nem etetem, nem ruházom ingyen.

— A gyermek a magáé, senki sem vitatja el. De nem malaca és nem libája, hogy ha akarja, vásárra vigye — mondtam Mikónénak indulattól fűtött hangon.

— Engem maga ne tanítson. Nagy lány már, nemsokára férjhez megy. Miért nem hagyják már békén?

— Csak az ő érdekében s a magáiban jöttem ide. Értse meg, a lánya nem bírja azt a munkát. Tönkreteszi az egészségét most, s ha nem végzi el a nyolc osztályt, később szakmát sem tanulhat. Lásza be, a jövőjéről van szó. Ki tartja el, ha maga már nem lesz képes dolgozni?

— Ilonka nem megy, nem is akar. Minek buktatták meg? — tért vissza újra az első indokára.

— Éppen magáért! — törtem ki most már én is. — Miért fogta be a tavaszal? Most is miért csak maga van itthon, s két iskolás lánya a mezőn? Úgy látom, annyit ér magának a gyermeke, amennyi pénzt hoz a házhoz. Pedig szülői felelősség is van a világon. De maga a malacait többre becsüli. Azoknak megvette a penicillint, amikor betegek voltak, a lányáért azonban sajnálta kiadni a pénzt, amikor a maga felelőtlensége miatt esett ágyának.

— Az az én dolgom! Törődjék a maga bajával — rikácsolta most ő is magából kikelve.

— Sajnos, az én dolgom is. És sajnos, azt hittem, szülőkhöz, értelmes emberekhez jövök, de látom, hogy szívtelen lélekkufárok.

Mikóékhoz nem akartam még egyszer egyedül elmenni. Az asszony ugyanis telekürtölte a falut, hogy ha még egyszer „oda merem tolni a pofámat“, ostorral ver ki. Előző alkalommal is szerencsém volt, hogy nem volt kéznél a seprű. Azt el is felejtette, hogy a kapuban élém állt, s nem volt honnan kiverjen. Hallottam, milyen kímélet nélkül szokta döngetni lányait, s elhittem, hogy még különb dolgra is képes. Nem volt kedvem a beiskolázás mártírjává válni, ezért megkértem egy kolléganőmet, kísérjen el. Szándékosan későn mentünk, hogy Ilonkát is otthon találjuk, de a mama megszagolta, hogy oda készülünk, s hirtelen valamelyik szomszédnál akadt dolga. Így csak a lányt találtuk otthon. Vele próbáltunk zöld ágra vergődni, de míg az anyja őt okolta elsősorban, mert nem akar iskolába járni, ő az anyja tiltását hozta fel indokul.

Nem kétlem, hogy ez esetben mindketten igazat mondtak.

Szentjobb kitűnő bornak a hazája. Minden szentjobbinak van saját pincéje, s a legkisebbtől a legnagyobbig mindenki iszik.

A szülők legnagyobb része a saját életformáját igyekszik rátukmálni gyerekeire. S ez nem is olyan nehéz. Az állandó ivászat — hiszen az őt árnyai szőlőből, s az mtsz-től jutnak annyi borhoz, hogy újig kitarthatson — mindegyik generáción nyomot hagy. Eltekintve attól, hogy sehol ennyi félkegyelmű és csökkent értelmi fejlettségű gyerekekkel nem találkoztam, a legjózanabb szülők is meleg borral reggeliztetik meg gyerekeiket. Aztán, hajrá, tanárok! Tanítsátok, neveljétek ezeket a mámoros agyakat!

Az egyik szülői értekezleten fel mertem vetni ezt a bor-kérdést. Úgy megharagudtak rám, hogy a következőre senki sem jött el.

S ez a borral nevelt fiatalság természetesen azt a korszakot tartja boldognak, amikor szabadon ihatik, s amikor férjhez mehet. Kinevetnek, ha mondom, pedig nem szűnök meg hangoztatni, hogy a szőlőhegy Szentjobb temetője.

Az erkölcsi érzék is eltompul ilyen körülmények között. S erre csak egy-két jellemző példát idézek: két-három 60—70 éves öregember is tart szeretőt. Egyiküket a fiai ittas állapotban agyba-főbe verték. Másnapra meghalt. A boncolás agyvérzést állapított meg a halál közvetlen okául, de vajon mi okozta az agyvérzést kiváltó nagy felindulást?

Mikó Ilona menyasszony, egy nála tizenöt évvel idősebb legény a vőlegénye. Mindenki a szerencséjéről beszél. A most végzett nyolcadik osztály egyik legjobb tanulója sem ment felvételizni, mert komoly udvarlója van. Megpróbáltunk mind beszélni a fejével — hasztalanul. A szülei pedig büszkék arra, hogy lányuk ilyen kapós. Minek annyit tanulni! Férjhez megy, és eltartja az ura.

Az 1966—1967-es tanévnek legalább tizenöt olyan végzettje volt, akik bárhol megállhatták volna a helyüket. Az egyik fiú, mindannyiunk szeme fénye, akihez hasonló képességű gyerekek még nem találkoztam, valami javítóműhelyben tanoncoskodik. Nem nézem én le a kétkezi munkát, de fáj, hogy ilyen fej elkallódjék. Középiszkolában és egyetemen lett volna a helye. A szülei azonban sajnálták a pénzt s főként az időt. Keressen, minél hamarabb keressen.

A fiúk nagy része még megpróbál ide-oda bekerülni. Néhányan — szép sikerrel — középiszkolába is felvételiztek. A lányok között azonban fehér holló a továbbtanuló. Sok értelmes, ügyes lány is végzett 1966—1967-ben. Közülük egy sem próbálkozott a továbbjutással. Pedig egy páran vágytak volna középiszkolába, be is jutottak volna, de a szülők ridegen vágták el álmaikat. Templomba járni és férjhez menni — ezt az utat jelölték ki számukra a szülők. S bennük nincs még elég erős akarat szembeszállni ezzel az óhajjal. Nem tartoztak az én osztályomba, mégis szívügyemnek tekintetem, könyörögtem a szülőknek, de az egyébként ritka kedves, rendes emberek érthetetlen módon megmakacsolták magukat. Szívesen látnak bárkikor, szívesen hallgatnak, jól elbeszélgetünk, de a lányok sorsával ők rendelkeznek. Nem lehet meggyőzni ezeket az embereket, hogy a gyerek valóban a legdrágább kincse a szülőknek, de nemcsak értünk, hanem önmagukért is vannak. Nem értik meg, hogy a ragaszkodás, a szeretet ilyen formájával tönkreteszik az életüket.

Az osztályok zöme, sajnos, rendkívül alacsony fogalom-mennyiséggel rendelkezett, s rendkívül távol esett az én közvetlen érdeklődési körömtől, az irodalom világától. Így kénytelen voltam többnyire az ő színvonalukhoz igazodni, ami sem nekem, sem a jobb tanulóknak nem szerzett örömet. Én mindig lelkiismeretesen előkészítettem az órákat, akár nyelvtan, akár irodalom lett légyen az, igyekeztem elkerülni a tankönyvek sommás és sablonos fogalmazását, rábízva az osztályra, hogy az én irányításom mellett ő „fedezze fel” a megfogalmazott igazságokat, esetleg nyelvi törvényeket. Ilyen alapon óra végén az osztály legnagyobb része megértette az anyagot. Ezt visszakérdezőskor állapítottam meg. Annál keservesebb volt a csalódásom, amikor felelés alkalmával egy-két tanuló kivételével senki nem tudott semmit. Hányszor keseredtem el ilyesmi miatt, hányszor bezártam egy-egy osztályt, míg meg nem tanulta a napi leckét! S hiába. A szülők közönyével, sőt rosszulindulatával szemben tehetetlen voltam és vagyok.

Lehet, hogy nem jól fogtam meg a dolog végét, lehet, túl sokat követelek. Pedig ha azt nem követelem, amit a program előír, akkor semmi sem marad. Kétségsbeejtő helyzetemben egy-egy pihentető oázis azért akad. Hajnal Anna *Hőfűvészt* tanítom a hatodik osztályban. Minden kérdésemre nyolc-tíz jelentkező

s köztük olyan is akad, aki szép kerek mondatokban megfogalmazza a következő gondolatot is: „Érdemes volt megállni az aszfaltolvasztó kemence előtt, még ha pocsolóvá is olvadt a friss hó. Érdemes volt, mert élmény volt a tél hidegében lobogó láng, s az élményért, a szépségért érdemes volt áldozatot is hozni.“ Ugyanennek az osztálynak egyik tanulója nem középiskolást, de egyetemistát megszegyénített előadást tart szabadon *A Pál utcai fiúkról*, Goldini *Legyek ura* című regényéről s a közösségről. Egy évvel később — már hetedikesek — egy másik tanulóm Hemingway *Az öreg halász és a tenger* című regényéről értekezik. Ember és természet összeforrottságának és harcának nagyszerűségéről beszél egy tizenhárom éves kislány tizenöt percen át. Olvasok leíró vagy elbeszélő fogalmazásokat, olvasom a *Mama* elemzését, amit házi feladatként készítettek el a tanulók. S megdobban a szívem: ezt én sem tudtam volna különbül elvégezni. Egy nyolcadikos kislány kedvenc olvasmányáról ír. S a fogalmazásban megkapom a *Balta* tökéletes elemzését — lélektani vonatkozásokkal együtt. Ilyenkor érzem, hogy ezekben a munkákban s néhány szép, minden részletre kitérő feleletben benne vagyok én is. Ha nem is sokan, de minden osztályban két-három, esetleg még több tanuló is megsejtett valamit a szépség — az ember teremtette szépség — örök értékéből.

Aztán megkapom a legnagyobb elismerést is, amit tanár csak kaphat. Az első nyolcadik osztályt már szárnyára bocsátottam. Kettő Nagyváradra, kettő Székelyhídra, egy fiú Margittára s két kislány Érmihályfalvára indul középiskolába. A felvételin magyarból mindenhol nyolcast vagy nyolcason felüli jegyet kaptak a tanítványaim. A következő két évben hasonló eredménnyel próbálkoztak a szentjobbi végzettek. Már aki kezdettől komolyan vette a dolgot. Tehát nem csupán selejtet gyártok. És találkozom az első széria egyik tanulójával. Nagyváradon felvételizett a hármásban. Érdeklődöm előmenetele felől.

— Tanár néni, tessék elhinni, a kilencedik osztályban nem tanultam annyit magyarból, mint otthon a nyolcadikban.

Ez volt az én „nem olvasó“ delikvenszem! Az idén szintén akadt egy váradi felvételizőm:

— Líceumba iratkozom, mert mindent meg akarok tudni a magyar és világirodalomról, ami csak lehetséges. Ha sikerül, magyartanár leszek.

Csalódások és kellemes élmények tarkították hát az eltelt éveket. Ha úgy érzem, hogy feleslegesen kínlódom az osztályban, mert csupa bamba, közönyös tekintet mered rám, meglátok legalább egy sugárzó szempárt, s megértem, hogy ha senki másért, ezért az egyért érdemes dolgozni. Egy időben elég gyakran látogatott az igazgató. S egy hetedikes óra után derült ki, hogy nem bizalmatlanság miatt olyan sűrű vendég.

— Sokféle órát hallgattam meg ma — mondta. Gondoltam, végigélvezek egy irodalomórát is. S maga becsapott: nyelvtanórát tartott. Mégsem unatkoztam — nevetett az óra „megbeszélése“ alkalmával.

A tanítás során tiszteletben tartom a programot olyan szempontból, hogy mindent megtanítok, amit előír. Bizonyos esetekben, különösen a nyolcadikban, nem elegendő a megszabott óraszám. A nyolcadikos tankönyv ugyanis olyan tömör, úgy dobálózik a *humanizmus*, *reneszánsz*, *reformkorszak*, *romanticizmus* kifejezésekkel, hogy sejtelmes utalásait egy egyetemista megérti, de nem egy nyolcadikos Szentjobbon. Ilyenkor aztán megkérdem az osztályt: hajlandó-e konzultáción bővebb magyarázatot hallgatni, vagy pedig üssük agyon egy órán az egészet. S a nyolcadik osztály rendszerint teljes létszámban megjelenik a konzultáción, ahol elmondom mindazt, ami a szűkre szabott ötven percből kimaradt.

Kovács Erzsébet

TUDOMÁNYOS SZEMLE

Az élet körei

Ha a konvencióktól elszakadva a magam kedvére osztanám fel a bioszférát, az állat- és növényvilág köre helyett az éltető élet, a termelő élet és a tervező élet hármastartóját vonnám meg.

Valónak érzem ezeket a kategóriákat, bár közöttük tudom a könnyelmű nagyvonalúság ellen felröppenő vádak seregét az antropocentrista gyanúsításoktól a bioenergetika és cönológia megmásíthatatlan tényeiig. Azonban az autotrófia és heterotrófia ellentétpárján túl — bármilyen élesek is a megsejtett génszerkezetek rejtett ősi különbségei — tömegükben egyre szembetűnőbbek és következményeikben egyre lényegesebbek azok a különbségek, melyek a megszokott kettős felosztás mellett a jelzett három csoportot határolják.

Az elsődleges és nélkülözhetetlen fizikai feltételek mellett a biocönózisok belső törvényszerűségei jelentik a szervezetek fennmaradásának és továbbfejlődésének zálogát; csak az életközösségeken belül képzelhető el harmonikus, éltető élet; itt alakulhat ki az energiaáramlásnak és információs ösvényeknek az a kiegyensúlyozott rendszere, melyben egyedileg gyökeresen különböző szervezetek egymást támadva vagy támogatva nemzedékek hosszú során, teren és időn átívelve élnek, fejlődnek, szaporodnak. Finoman reagáló, érzékeny szabályozó rendszerek akadályozzák egy-egy faj (egységesítő) túlszaporodását, biztos válogató tényezők juttatják apró előnyökhöz a körülményekhez jobban alkalmazkodott, életképesebb szervezeteket. Ebben a környezetben formálódott évmilliók során az élet minden képzeletét túlszárnyaló sokszínűsége, az az egységesítést nem tűró kaleidoszkóp, mely valódi szépségében ma már csak helyenként látható a földön.

Csupán a szigorú éghajlat korlátozó hatalma alatt sápad meg az éltető élet változatossága. Sivataokban vagy sarkvidéken a kíméletlen környezet szelekciós nyomására sorra kihullanak az élet láncából a kényes díszes szemek, alkalmatlan szervezetek — az életközösségben már nem a fejlődésért, hanem a fennmaradásért küzdenek az ellenálló fajok.

A környezetből érkező kíméletlen szelekció, az egységesítő genetikai sodrás teszi hasonlóvá a mostoha körülmények között fejlődő természetes életközösségeket az ember teremtette mesterséges „biocönózisok“-kal. Ezekben az alkalmi közösségekben az élő rendszer egyetlen feladata vegyületek szintézise; nagy mennyiségek vagy különleges minőségek előállítására. Káros és üldözendő minden változatosság, a tervező ember kemény kézzel tör az egységesítésre. A monokultúrák mértani

parcellái, fajállatok egyhangú csoportjai közé csak ritkán szabadul be az ősi „vad élet“. Itt már nem csupán a biológiai törvények irányadók; gazdasági mutatók és üzleti megfontolások szerint zajlik a termelő élet. Meglévő gépekhez idomítanak hozzá könyörtelen kiválogatással állatot és növényt; felbukkan korunk biológiai paradoxona: könnyebb élőlényt „tervezni“, alakítani meglévő gépekhez, mint gépet építeni az élőlényekhez.

Megfontolkoztató, hogy ennek az ember teremtette folyamatnak még csak a kezdetén tartunk, mindenekelőtt azért, mert az egységesített élettervezés hatalmas fizikai és nagy szellemi energiákat követel. A szellemi energiák felszabadításának láncreakciója már megindult, és föltehető, hogy a közeljövőben fizikai energiáknak is bővében leszünk. Az utóbbi három év — a nukleáris energetika ígéretes feltöréseinek éveit — után a tervezők, a történelemben először, komolyan kezdenek gondolkodni azon, milyen lehet majd az élet a „korlátlan energiák korá“-ban, akkor, amikor az ember kedvére irányíthat bárhova, bármilyen mennyiségben munkavégző, rendszer-szervező energiákat.

Nem kétséges, hogy a felszabadított energiák a termelő élet terjedését szolgálják majd. Idézhetők az előremutató példák: van már sivatag, melynek szélén desztilláló mű sőtlanítja a tenger vizét, hogy életet termelhesse az eddig élettelen homok. És mert a víz minden cseppje drága, a növények gyökerei közé bűjtatott elektronikus mérőfejek mérik szakadatlan a talajnedvességet, indítják-állítják automatikusan az esőtető berendezéseket. A monokultúrák betörnek a sivatagba, újabb teret hódít az egységesített, termelő élet. Az öröndetes eredmények között pedig ott bujkál persze a kérdés: a természetes életközösségek fejlődésserkentő, sokszínű mozgalmasságát, a kiegyensúlyozott biocönózisok harmonikus életét fel lehet-e, fel szabad-e teljesen váltani mesterségesen kordában tartott haszon szempontú egyhangúsággal? A felelet egyértelműen: nem. Éppen az ember tervező élete nélkülözheti legkevésbé a természetes életközösségek harmóniáját. Egyetlen ígérkező megoldás: megteremteni egy új kör kialakulásának lehetőségét, mely az éltető vadság és az életkorlátozó termelés helyébe egy magasabb és biztosabb harmóniát állít.

Az éltető élet mozaikját évmilliók rakták össze, és ha a mozaik értékét csak a kialakulásához felhasznált energiákkal mérjük, ez az érték így is megfizethetetlen. Megfizethetetlen és sokszor pótolhatatlan is... egy-egy pusztítást alig követ teljes regeneráció. Ezért hatalmas a tervezés felelőssége. Meg kell találni azokat a megoldásokat, melyek a pillanat haszon szempontjain túllépve a jövődönök is biztosítják majd az éltető és termelő élet helyes arányait, a tervező ember új, egészséges biológiai környezetét.

A beláthatatlan jövő számára is a legjobb megoldást megtalálni fejlődő világunkban reménytelen feladat. Éppen mert tudatában vagyunk ennek a reménytelenségnek, minél többet kell megőriznünk mai vadságában az őstermészetből a jövő megoldásai számára. Ez a felismerés, mely egyben a természetvédelem igazi értelmét is megmutatja, a kortárs tervezők legnagyobb feladata.

◆ *A Korunk ifjú munkatársainak köre a gondolatbrazés, a vitakészség, a szellemi erjedés és tette serkentés, az önművelés és tájékozódás, az öntevékenység kibontakoztatásának mind elevenebb műhelyévé kovácsolódik — azoknak az eszméknek és céloknak a szolgálatában, amelyeket a Korunk képvisel. Népszerűségére jellemző, hogy üléseinek látogatottsága elérte a félszázat. A kör üléseinek és működésének megszervezését öntevékeny módon maguk az ifjú munkatársak végzik, üléseiken Csotán Ferenc műgyógyász, Rostás Zoltán és Gaal György bölcsészeti hallgatók felváltva elnökölnek. Az eszmecserék, viták alapját képező előadások tárgyát és munkatervét szintén a kör javasolja. A legutóbbi időszak előadássorozata (Gáll Ernő: A nyugati diákmozgalmak háttere, Weiszmann Endre: Modern fizikai világkép, Bodor András: A XVI. századbeli Erdély haladó szellemi mozgalmairól, Balogh Edgár: Nemzeti kérdés Európában, Láng Gusztáv: Ady, Balogh Edgár: A két világháború közti magyar ifjúsági mozgalmak, Zörgő Benjámín: A freudizmusról és a modern mélylélektanról, Jordáky Lajos: Az élet és a társadalomtudományok, Gáll Ernő: Szociológia és nemzetiségi önismeret, Imreh István: Helytörténeti tájegységek, Ion Aluás: Szociológiai kutatásaink, Dan Culcer: A román próza fiataljai) híven tükrözi a mai nemzedék érdeklődésének sokoldalúságát. A legszembetűnőbb múltunk és jelenünk, valóságunk és sorskérdéseink megismerésének az igénye.*

◆ *Az 1966-os freiburgi táncszokás után ezúton a cseh-szlovákiai Brnóban illetőleg a közeli Cikhájban szervezték*

Szakemberek körében mindig eseményszámba megy a neves német szociológus, René König szerkesztette *Kölner Zeitschrift für Soziologie* egy-egy különszámának a megjelenése. Nemrég jutott el hozzánk a tavalyi 12. különszám, amelyet a szerkesztők a hadseregpszichológiának szenteltek.

A tanulmányokat — több közülük nagyobb terjedelmű munka kivonatossá ismertetése — amerikai, német, svájci, francia és lengyel szerzők írták. A folyóirat öt részben csoportosítja a gazdag anyagot. Az első a hadseregpszichológia helyét kívánja kijelölni a szociológiák rendszerében. A második rész tanulmányai a hadsereg és a társadalom viszonyát vizsgálják (itt közlik a lengyel Dr. Jerzy J. Wiatr tanulmányát is *A szocialista országok védelmi erőinek társadalompolitikai sajátosságai és funkciói* címmel). Ezt követi azoknak a munkáknak a csoportja, amelyek a különböző katonai szervezetek belső szerkezetét, a szervezetek tagjai között fennálló viszonyokat, kapcsolatokat vizsgálják. A negyedik rész kutatási beszámolókat tartalmaz, az utolsó rész pedig hamisítatlan német alaposággal összeállított, 30 nyomtatott lapnyi, 845 címet magában foglaló szakirodalmi tájékoztató.

Marxista alapvetésű és szemléletű munka csupán a lengyel szerző. Noha a marxista szociológusok számos fenntartást fogalmazhatnak meg a többi tanulmánnyal kapcsolatban, kétségtelen azonban, hogy ezek túlnyomó többsége a polgári szociológiai irodalom legjobb, legértékesebb irányzatainak jegyét viseli magán, összhangban a folyóirat jellegével, szerkesztőjének koncepciójával. A tanulmányok jelentős része igényt tarthat a nem szakemberek, a széles közönség érdeklődésére is. Ennek szemléltetésére hasznosabb lesz, ha — a kérdések leltárszerű felsorolása helyett — csupán egyik-két tanulmány fontosabb gondolatait, megállapításait ismertetjük.

Egy ilyen tallózásszerű válogatásból sem maradhat ki René König bevezető tanulmánya. *Megjegyzések a hadseregpszichológia megalapozásának sajátos kérdéseihez* című írásában König mindenekelőtt azokat a nehézségeket érzékelteti, amelyek a szociológiai ág művelésében szükségképpen felmerülnek. Első ezek között az, hogy a hadseregpszichológia terén folytatott kutatómunka eredményeinek a közlését többnyire tudományon kívüli tényezők — politikai és katonai megfontolások — gátolják. Az *American Soldier*, a Samuel A. Stouffernek és szerzőtársainak négykötetes munkája — amely nemcsak a hadseregpszichológia, hanem általában a konkrét szociológiai kutatások fejlődése szempontjából is határkönek számít a szakirodalomban — csak az utolsó pillanatban jelenhetett meg, mivel az éppen kirobbanó koreai válság (pontosabban az amerikai agresszió Koreában) szinte-szinte megakadályozta közlését. Hosszas viták és huzavonák előzték meg Eli Ginzberg amerikai szociológus a használatlan katonákról. Albert Biderman a koreai háború amerikai hadifoglyairól szóló munkájának a megjelenését is. Hasonló nehézségekkel kellett

megküzdenie Charles C. Moskosnak is, aki a Vietnamban harcoló amerikai katonák helyzetét tanulmányozta és az amerikai hadvezetőség szempontjából nem kívánatos következtetésekre jutott (ezt a tanulmányt alább ismertetjük).

A legnagyobb baj azonban, írja René König, az a lehetőség, az a veszély, hogy a hadsereg, a katonai „Establishment” szerkezetére, szervezési formáira, magatartási módozataira vonatkozó szociológiai kutatásokat felcseréljék, összekeverjék a közvetlen vagy közvetett katonai célkitűzések szolgálatában álló szociológiai kutatásokkal. Valami hasonló megy itt végbe, mint az üzemi szociológia esetében. Mint ahogyan az alkalmazott üzemi szociológia arra szolgál, hogy növelje a termelékenységet, a gazdasági hatékonyságot, úgy létezik az a tendencia is, hogy a hadsereg-szociológiától a hadsereg hatékonyságának, ütközésképeségének növelését várják. René König figyelmeztet arra a veszélyre, hogy a hadsereg-szociológiai kutatásokat a militarista körök a maguk érdekeinek megfelelően irányíthatják, alkalmazhatják, és éppen ezért tartja szükségesnek hangsúlyozni a hadsereg-szociológia össz-szociológiai — tehát a társadalom egészének jobb megismerését előmozdító — irányulását. Egyébként az ilyen kettős felhasználhatóság vagy kettős funkció nem csupán a hadsereg-szociológia sajátja, hiszen a legkülönbözőbb tudományágakat fel lehet használni a tudományos megismerést, a társadalom előrehaladását, fejlődését szolgáló célokra, valamint háborús célokra is. König az ilyen kettős felhasználás lehetőségét úgy véli csökkenthetőnek, ha eleve leszűkítik a hadsereg-szociológia célkitűzéseit, még azon az áron is, hogy ily módon egyoldalúvá váljanak a kutatások. König véleménye szerint a hadsereg-szociológiát az organizáció-szociológia egyik ágává kell változtatni.

Egy másik tanulmány, amelyet ismertetni szeretnénk, Charles C. Moskos jr. írása a vietnami amerikai csapatok harci motivációjáról. A szerző egy hónapot töltött Dél-Vietnamban, és egy 34 főből álló osztag tagjaként alkalma volt nap mint nap, különböző helyzetekben megfigyelni az alakulat tagjait, megismerni gondolkodásmódjukat, egymás közti viszonyaikat. Beosztása a haditudósítóé volt, de szeme a szociológusé. Elmondja, hogy az alakulat rendszeres felderítő tevékenységet folytatott a dzsungelben. Az esetek többségében az ilyen felderítő alakulatok nem találkoznak a hazafias erővel (a szerző szóhasználatában: „az ellenséggel”), ami azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy nincsenek veszteségeik. Az aknák, a csapdák minduntalan harc képtelenné tesznek amerikai katonákat. Ha pedig nyílt összetűzésre kerül sor, a veszteségarány rendkívül magas; a hivatalos adatok szerint 1967 közepe amerikai emberélet-veszteségének 65%-a az ilyen felderítő tevékenységből származott.

Moskos egyik szarkasztikus megállapítása szerint a Dél-Vietnamba vezényelt amerikai katonából teljességgel hiányzik az a szociológiai képzelet (the sociological imagination), amelyet Wright Mills sürgett, nem képes személyes helyzetét szélesebb társadalmi feltételek közé ágyazni. Moskos szerint a napi szolgálatát végző „amy” számára egyszerűen semmit

meg a népballadakutatók második nemzetközi összejövetelét. A tanácskozárs résztvevői ezúttal a vendéglátó mőséken és szlovákokon kívül amerikai, norvég, holland, nyugat-német, magyar, szerb-horvát, és szlovén szakemberek voltak; a romániai balladakutatókat Faragó József képviselte. A megbeszélések jelentősen előmozdították az évenkénti nemzetközi balladabibliográfiát, valamint az európai népballadakatalógus megvalósításának tervét.

◆ Az Egyesült Államokban az oktatásban ismét nagy szerepet kap a latin. Az eddigi próbálkozások meglepő eredménnyel jártak. Ezek egyik kezdeményezője és lelkes terjesztője Dr. Judith Le Bovit, Washington állam egyik főtanfelügyelője, vagy ahogy mi inkább ismerjük Kolozsvár kedves elszármazottját, Bretán Judit. A főtanfelügyelő azt szeretné, ha mindazt, amit a régi Róma képviselt, beömlészhethetné a nyugtalanságot, rohanást, egyensúlytalanságot lehelő amerikai életbe. Ezt fejezi ki előadása: *The Tiberis Flows into the Potomac (A Tiberis a Potomacba ömlik), melyben a latin oktatás eredményeit és az új módszer lényegét foglalja össze.*

A latin nyelvet 1966-ban bevezették a hatodik és hetedik fokozatban (a mi VI—VII. osztályunknak felel meg), és az ekkor kidolgozott új program a latint nem holt, hanem élő nyelvként kezeli, mellőzve a nyelvtani szabályok unos-untalan említését. Különösen nagy sikereket értek el a szegényebb, főként néger környezetből származó gyermekek körében. A fő cél a nyugati hagyomány fenntartása és az anyanyelv tudatosítása a tanulóknban. A latin kul-

krónika

csot ad az irodalmi angol nyelv belső szerkezetének megértéséhez. A szókinccs megszünt az önkényes titokzatos-ság áthatolhatatlan erdeje lenni. A szavak összefüggésének megértése a megismerés élményét nyújtja a tanulóknak, és ezért szívesen, szinte játékosan tanulják ezt az antik nyelvet. A nyelv élő gyakorlata és az ehhez igazodó szellemes, szemléltető képekkel díszített tankönyvek biztosítják, hogy a Tiberis — ez a folyó, mely az egész európai kultúra alapjának a szimbóluma lett — beleömljön a Potomacba.

◆ Kevesen tudják, hogy Vikár Béla, a Kalevala magyar fordítója, a népzene gyűjtés út-törő klasszikusa erdélyi útjai során több román népdalt is fonográfhengerre vett. Születésének 110. évfordulója alkalmával a magyarországi Kaposváron, valamint közeli szülőfalujában, Hetesen április 19—20-án a magyar folkloristák tudományos ülészsakkal, ünnepi műsorral és emléktáblájának megkoszorúzásával adóztak emlékének. Ortutay Gyula akadémikus megnyitója és Képes Géza Vikár-előadása után Vargyas Lajos Vikár népdalgyűjtéséről, Olsvai Imre a somogyi népdalról, Kazimir Károly a Kalevala színpadra állításáról, Istvánovits Márton Vikár Rusztavali-fordításáról, Vikár László a volgai finnugor népek zenéjéről, Bereczki Gábor a Volga vidéki népnyelvi gyűjtésről tartott előadást. Az emlékesten többek közt Jancsó Adrienne és Török Erzsébet előadóművész, a „Kitűnő Együttes” címmel kiténtetett kaposvári Vikár Béla Kórus, az inkei citerazenekar, somegyi népi énekesek és zenészek léptek fel. Az ünnepségeken finnországi, csehszlovákiai és romániai vendégek is megjelentek.

sem jelentenek azok az állami és politikai megmondások, amelyek őt Vietnamba irányították. A minden órában, minden percben a „túléléssel” elfoglalt katona számára az „államrezn”-nak semmi jelentősége sincs.

Moskos megállapítja, hogy a legelső harcászati műveletek után az amerikai katona minden harci kedvét elveszti (ha egyáltalán volt). A harci kedv elvesztése a szolgálat 11. és 12. hónapjában éri el mélypontját; ugyanis a dél-vietnami amerikai erőket évenként váltják, és senki sem hajlandó szabadulásának tizenkettedik órájában kockára tenni életét. Fellép az a jelenség, amelyet „Short-timer’s fever”-nek (a rövid-iddősök láza) neveznek. Az amerikai katona éppen azért 1 évvel, a maga szolgálati idejével, méri a háború tartamát, nem érdeklí a háború kimenetelére; jelmondata: „Az én háborúm véget ér, mihelyt hazamegyek.”

Moskos elmondja, hogy jóformán semmire sem ment, amikor általános politikai szempontokból akarta megítélni a katonákkal helyzetüket, a vietnami háborút. Robert Lane-nel ért egyet, ki *American Common Man* című munkájában megállapítja, hogy az egyszerű amerikai emberekhez túl gyakran intéznek olyan kérdéseket, amelyekre csak politikatudományi szakemberek tudnának felelni. Az egyén mindig másként strukturálja választát, más jelrendszerben gondolkodik, mint az ideológus vagy a politikus. A Dél-Vietnamba vezényelt amerikai katonát is érzéketlenül hagyják a nagyobb politikai problémák, és kiváltképpen berzenkednek a hazafias szólások ellen. Standard válaszaik a hazafias (helyesebb volna: álhazafias) szólásokra: „What a crock” (Tragacs!), „Be serious, man” (Na ne tréfájl!). Különösen kis mértékben azonosítják magukat azzal a hivatalos véleménynel, miszerint „a demokráciát védelmezik Vietnamban”.

Arra a kérdésre, hogy miért van Vietnamban, a Moskos különítményéhez tartozó 34 katona közül 27 úgy felelt, hogy egyszerűen azért, mert pechje van. A katonahumornál mélyebb tartalmat rejtő típusválaszok közül Moskos feljegyzi a következőket: „Hát ide küldték a felszerelésemet, s nekem vele kellett jönnöm.” Arra a kérdésre, hogy miért harcol Amerika Vietnamban, ilyen válaszok hangzottak el: „Azt én is szeretném tudni”, vagy „Talán Johnson tudja; én nem.” A 34 között mindössze 5 akadt, aki szájköként elismételte a „kommunizmus feltartóztatásának szükségességéről” hangoztatott amerikai propagandaszólá-mot. Ennek az öt válasznak az értékét is kérdésessé teszi azonban Moskos egy másik adatközlése arról, hogy mit értettek az alakulat tagjai kommunizmuson. Különösen sokatmondó, hogy Moskosnak arra a kérdésére, mi rosszat találnak a kommunizmusban, mindössze egyetlenegy hivatkozott a magántulajdon megszüntetésére. Kétségtelenül összefügg ez azzal a szinten Moskos említette körülménnyel, hogy a Dél-Vietnamba vezényelt amerikai katonák döntő többsége — a szociológus kifejezésével élve — „társadalmi és gazdasági szempontból alacsonyabb kategóriákhoz” tartozik.

Vissza-visszatérő motívum Moskos tanulmányában az amerikai katona csodálata a hazafias és észak-viet-

nami erők iránt, ugyanekkor megvetése dél-vietnami „szövegségei”-vel szemben. „Miért harcolnak a mi vietnamiaink olyan rosszul, amazok meg olyan jól?” — jegyzi fel Moskos a lépten-nyomon elhangzó kérdést, de maga sem ad választ rá; nem politikai publicisztikát művel, nem didaktikai anyagot ír. Tudományos becsületessége, őszintesége, kutatói alaposága azonban minden tétélesen megfogalmazott véleménynél értékesebbé, sokatmondóbbá teszi anyagát.

Kallós Miklós

A fogyasztói társadalom diagnózisáról

David Riesman szociológiai műve, *A magányos tömeg** bestsellerként járta be a világot; a szerző az általános kultúrfilozófiai elméleteket a szociológiai kutatás tényanyagra alapozott elemzésével helyettesítette, s oly vonzó és áttekinthető formában, amely éppen a széles olvasótömegek körében hódított teret.

Riesman Amerikájában a humánus értékek megfogyatkozása következtében az egyén nem éli, hanem elfogadja a léte, s természetes önmegvalósítását hamis szerepekben végzett cselekedetekkel váltja fel. A büntudattal járó idegen szerepet az egyén a kívülről irányítotttság közegében játssza, az igazodás és helyezkedés kialakult mintái, modelljei szerint. Riesman ennek a folyamatnak a feltárásával közelebb visz a társadalmi és személyi válság megértéséhez. Szpekulatív kultúrmorfológiai analógiák helyett valós társadalomlélektani struktúrákba tömörítve mutatja fel a valóság lényegét: a társadalom kohójában deformálódó embert, aki nélkül a kohó sem működhethet.

A tömegtársadalomban az ember ízlését és értékítéletét a hírközlő eszközök alakítják. A nagyvárosokba besorozott embereket a világról a „mass media” tájékoztatja, ám szabványosított módon, s ezért csak részismereteket szereznek. A metropolis lakóinak világa álvilág, világszegmentumok össze nem illeszthető sora. A tanultság és kulturáltság, a képesítés és képesség a ma Amerikájában kevésbé összetartozó fogalmak, mint valaha voltak.

A személyiség elvesztésének vizsgálatakor Riesman a karakter meghatározásából indul ki. Ez szerinte „az egyén ösztöneinek és szükséglet-kielégítésének többé-kevésbé tartós, társadalmilag és történelmileg kondicionált szervezete”, vagyis „készülék”, amely az egyént a világgal és az emberekkel összekapcsolja. A típusvizsgálatkor — Riesman szerint — absztrahálnunk kell a valóságos egyénből a *személyiséget*, ebből a *karaktert*, és végül ki kell emelnünk a közös elemet, mely a *társadalom karakterét* alkotja.

téka

Alexandru Vlahuță

Festői Románia

Klasszikus útleírás és tájleírás, valamikor csak ezt tanultuk Vlahuțătól. Később megtudtuk, hogy a Festői Romániát a közoktatásügyi minisztérium rendeletére írta, s van egy másik Vlahuță is, aki a királyi asztaltársának a Hazugságot tette meg. Aztán elfelejtettük a királyt, s ma ismét előttünk áll a hazaszeretet és a történelem fényében ragyogó Románia úgy, amint azt Vlahuță könyvének első teljes magyar fordítása tükrözi. Illő volt, hogy ezt az irodalmi riportot, riportert-író fordítsa magyarra Beke György személyében (Jakab Ernő segítségével), aki maga is Alexandru Vlahuță és Orbán Balázs nyomában járja az országot. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1969.)

Hervay Gizella

Tömondatok

A kötet mottójául idézhetnők a következő sorokat: „Egyetlen levertségem immár, / hogy szabadságom megte-remtsem / s minden izét meg-izleljem.” Hervay új verseinek alaphangja az atomkor emberének tudásvágyát, szorongásait fejezi ki. A „kusza kor” embere idegennek érzi magát, a földön. A fenyegető atomhaláltól a szerelemhez menekül vagy az önmagát szülő gondolathoz. És sokezeréves fallal bekerített gondolataiból is létfenntartó, tiszta értelmű szavakat akar kiszűrni. Életfilozófiáját is tömondatokban kell kifejeznie: „Ember vagy. Egyedül. Első. Véd magad!” De a XX. századi végvárában emberi sorsában társtanul vívódó ember mégis csak többes számban tud beszélni önmagáról; csak úgy tud élni,

* David Riesman: *A magányos tömeg*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1968.

téka

*mint a fény, mások életébe
beáradva. (Irodalmi Könyv-
kiadó, 1969.)*

G. M. Gilbert
Nürnbergi Napló

A szerző az amerikai katonai felderítő szolgálat tisztjeként maga is részt vett a második világháborúban, könyvében a nürnbergi per egy esztendő tartama alatt (1945. október—1946. október) szerzett személyes megfigyeléseit, benyomásait írta meg. Kezdetben mint a börtönparancsnok tolmácsa, majd a per lezártaig mint börtönpszichológus állandó, közvetlen kapcsolatban állott a vádlottakkal. Megbízásának megfelelően nap mint nap személyesen elbeszélgetett velük, legtöbbjükkel pszichológiai teszt-kísérleteket végeztetett. Rendszeresen figyelemmel követte magatartásukat a börtöncellában, a tárgyalóteremben, és megfigyeléseiről pontos naplójeljegyzéseket készített.

Gilbert könyve a szó szoros értelmében napló, megismereti az olvasót a per egész lefolyásával, az elhangzott vád- és védőbeszédekkel. A náci büntényeket, azok elkövetésének lélektani hátterét, illetve okait is igyekszik kikutatni. (Magvető, 1967.)

Stanciu Stoian
Cercetarea pedagogică

A hazai neveléstudomány egyik elméleti szaktekintélyének szinte négy évtizedes kutató munkája eredményét szintetizálja legújabb könyve. Miután — John Bernallal, Emile Durkheimmal, M. Debessével vitázva — kiáll a pedagógia tudomány-jellege mellett, a legnagyobb teret a módszer kérdésének szenteli. A leg-

Az amerikai élményanyagra támaszkodó társadalomlélektani modell-páros: a „belülről irányított” és a „kívülről irányított” embertípus vizsgálata egyszersmind a hanyatló kapitalizmus kritikai vizsgálatának is tekinthető: az ipari társadalom elidegenítő hatását mutatja be.

David Riesman alapvető tétele szerint az Egyesült Államok a húszas évek és az ötvenes évek között a kívülről irányított embertípus hazája lett. Ez a típus a nagyobb városok „felsőközép” osztályában jelent meg, de ma már kezd általánossá válni az egész országban. A kívülről irányított embertípus tekintete a szomszédon, a kortárs-csoporton és annak fogyasztó igényein nyugszik, s „...nemcsak külső részletekben, hanem belső élményeiben is velük kíván azonosulni”. A kívülről irányított ember számára nem a saját munkája, hanem mások magatartása ad értelmet az életnek, mindig másokhoz igazodik, s éppen ezért a munkára és szórakozásra egyaránt úgy tekint, mint fogyasztásra: „A cél a társadalmi státus, a profit csak a státus szimbóluma és a további státus-kereső terjeszkedés eszköze.” Az ilyen karakter arra törekszik, hogy kiérdemelje kollégái és kortársai — nem állandó, hanem állandóan változó — elismerését, érzelmi támogatását, s mindebből következik, hogy viselkedése is változó; különböző szerepeket játszik, attól függően, hogy kitől vár elismerést.

A jelenkori amerikai társadalom „viselkedési kódexé”-nek körtüneteit Riesman élő karakterek bemutatásával tárja fel. A magatartás-változtatással, az állandó szerepcserével nemcsak a személyiség vész el, hanem a személyes kapcsolatok is állandóan törést szenvednek, s végső fokon magányosságra vezetnek — tömegméretekben is. A kapcsolatok mennyiségi növekedése a modern életformát álarcosbállá változtatja, ahol a maszkot aszerint cserélik, ahogyan az érdek megköveteli. Mindezt a kívülről irányított ember a komolyság látszatával cselekszi, s csak bűntudata figyelmezteti egyedülmaradottságára.

A könyv egyik legfontosabb fejezete az amerikai hatalmi rendszer vizsgálata. Millsszel ellentétben Riesman nem tételez fel zárt hatalmi elitet. A fogyasztói igényekhez hasonlóan vizsgálja a politikai eseményeket is. Régebben — úgymond — a hatalom a hierarchia csúcsán elhelyezkedő uralkodó osztály kezében volt. Újabban ennek helyébe számos úgynevezett „vétő-csoport” lépett, s most ezek osztozkodnak a hatalmon. A kialakult, amorf jellegű struktúra a kívülről irányított ember „fogyasztói orientációjának kialakulását segíti elő”, s ennek megfelelően a kortárs-csoporton belül a politikai vélemények is a „napírh-fogyasztói” szerep betöltése szerint váltakoznak.

Minden történelmi kor ismerte az ellentmondást a köznapiság és a művelődés-szomj között. A művészet ennek a szomjúságnak a csillapítására törekedett, kiemelte az embert a távlat nélküli szokások bilincseiből, tudatosító szolgálatot vállalt maga is. Az antik tragédia a lét legfontosabb kérdéseit vetette fel, a néző részese lett a cselekménynek, az emberi lét legmélyebb alaprétegeivel került érintkezésbe. Az újkori dráma is az erkölcsi tisztulás útján keres választ a lét bonyolult kérdéseire; az embert szembeesíti önmagával. Am a fogyasztói társa-

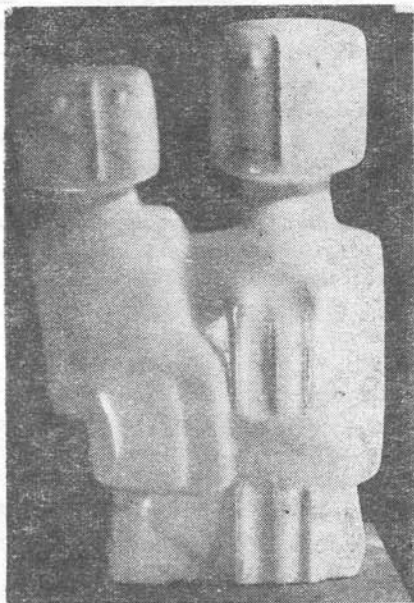
dalom „mass mediá“-ja, úgynevezett tömegkultúrája képtelen felkelteni a katarzist, s az arisztotelészi megrendült-megtisztult érzelmi állapot helyébe eszmények híján az adásvételi információk özönét állítja, vagy olcsó szórakoztatással bővíti az embert személyiségétől idegen szerep elfogadására.

Külön fejezetben foglalkozik Riesman az autonómiával. Kimutatja, hogy míg a kívülről irányított ember elsődleges célja az alkalmazkodás, az autonóm karakter igyekszik szabadon dönteni: elfogadja-e, avagy ne fogadja el a társadalmi viselkedés követelményeit. Az autonómia biztosíthatja a konformizált szerep feladását. Küzdeni az elidegenedés ellen! — ez a törekvés tűnik ki Riesman tételeiből, ám a cselekvés igényét nem viszi a társadalmi alapok megváltoztatásáig. A köznapiságtól, a „mass media“ kötöttségeitől való szabadulás követelménye sem jelentheti a teljes megoldást. A magányos tömegben az egyének úgy vannak elkülönítve egymástól, mint a rabbilincs szemei — vallja Riesman.

Tény az, hogy *A magányos tömeg* megjelenése után eltelt két évtizedben a kívülről irányítotttság csak tovább fokozódott az Egyesült Államokban. Az eltelt idő azt is bebizonyította, hogy a könyv végén javasolt naiv szabadulási kísérlet, amely az emberi autonómia megteremtésére irányul — utópisztikus.

Kétségtelen, hogy *A magányos tömeg* — és az utóbbi évtizedben megjelent egész sor más mű — a nem szakember olvasó felé is közvetíti a modern szociológiai problémákat. Felvilágosítanak, diagnosztikká szolgálnak, de a fogyasztói társadalom bajainak orvoslásához ez még nem elég.

Fábián Ernő

Váro Márton: Anyaság

téka

újabb nemzetközi eredmények tükröződnek a matematika és a kibernetika pedagógiai alkalmazását tárgyaló fejezetekben, elhatárolva az önmagáért való modernizálástól az alaposan indokolt, kikísérletezett, célravezető módszereket. A nevelésügy és a szociológia kapcsolatait történelmi vetületében elemzi, majd jelenlegi irányzatainak megismertetése után a marxista társadalomtudomány humánus és szociális alapozottságú pedagógiája mellett tör lándzsát. (Editura pedagógicá, 1969.)

H. Sas Judit

Emberek és könyvek

A marxista szociológiai elmélet magyar földön eddig elhanyagolt vagy kevés figyelemre méltott kérdéscsoportjait vizsgáló tanulmányosorozat 6. köteteként egy irodalomszociológiai mű jelent meg. A gazdag hazai és nemzetközi irodalmat felhasználó szerző arra keresett választ, milyen társadalmi igények és tudatos elvárások jellemzik a mai magyar falut a szépirodalommal kapcsolatban. Három Gyöngyös környéki községben mérte fel a társadalom és az irodalom viszonyát, arra összpontosítva figyelmét: hogyan hat az irodalmi élmény a vizsgált helységek társadalmában, milyen irodalmi elemeket értékelnek és melyeket nem vesznek észre, hogyan kapcsolódik az egyes társadalmi rétegekhez bizonyos irodalmi műfaj, irányzat vagy író. A szerző az irodalom funkciójának és hatásának vizsgálata közben távolabb mutató eredményekhez is eljut: az ember egyéni és társadalmi életét mozgató rugók jobb megismeréséhez, a művelődési forradalom és a hírközlő eszközök, valamint az olvasáskultúra kapcsolatának a feltárásához. (Szociológiai tanulmányok. Akadémiai Kiadó, 1968.)

A kirakatról

Az embert ki-kiveri néha a „mehetnék“ az utcákra. Érthetetlen módon, hiszen az utcán tömeg van és tömegiszony meg minden. Ilyenkor — legyünk férfiak és valljuk be bátran — többnyire laza gondolataink vannak, s ahogy elkeveredünk a „köznép“ között — túl azon, hogy a nők karcsú finomságát, lábuk formáját, hajuk színét látva, elmélkedünk az életről, annak múlandóságáról vagy éppen multhatatlanságáról — nemigen ötlünk ki olyan gondolatokat, melyek hosszabb ideig tartanak magukat tudatunk fölsőbb rétegeiben. Megállunk a hirdetőoszlop előtt, de tulajdonképpen nem érdekel, mit hirdetnek, végignézzük a színházak és operák jegypénztárai elé kirakott hatalmas reklámokat, holott már azt is betéve tudjuk, hogy a színész nő ruháján hátul hiányzik az ötven gomb egyike, valamint megtekintjük a moziműsört, akárhányszor elmegyünk előtte, pedig eszünk ágában sincs moziba menni. Szóval hasonlatosak vagyunk a „magányos sétálóhoz“, aki szintén így csavaroghatott Párizs utcáin — leszámítva persze a mozit —, s az álmodzásait nyilván otthon álmodta és írta meg, kora reggel vagy késő este, amikor még vagy már csönd volt, és nyugodtan dolgozhatott. Isteniek a korzózások, mert ilyenkor szabadok vagyunk, és mentesek sok kötelezettségünktől, mint a városi ember általában, s élvezni tudjuk az „elvegyülést“, miután úgyis annyit van az ember „kiválva“, gondolataival összefűzve. Mert a délutáni korzózások legfőbb érdeme, hogy nem gondolkodunk komolyan. Azazhogy...

Be kell vallanom, hogy lelki nyugalمام és munkakedvem megőrzése végett én ezeket a magányos sétákat szoktam fölhasználni néhány apró öröm megszerzésére: ilyenkor örvendek annak, ha meghallom, hogy hosszúhajú srácok az utcasarkon irodalomról vitatkoznak tisztes úrasszonyokat és urakat megbotránkoztató hangerővel és hangnemben; ilyenkor szoktam örülni, ha észreveszem, hogy a Jó Festő kiállításán zsúfolt a terem, míg a Rossz Festő kiállítását nagy ívben elkerülik a járókelők; ilyenkor szoktam örülni annak, hogy jó kollégáim jó könyvei már eltűntek a kirakatokból, és fordítva: a kevésbé jó kollégáim rossz könyvei még mindig ott porosodnak az üveg mögött egymás jól megérdemelt társaságában, dicsérve szerzőt, kiadót s közönséget egyaránt.

Apropó, kirakatok!

A kirakatok nagyon sokszor „ájtéjtő“ jellegűek. Úgy értem: az ember meglát valami jó dolgot, azt mondja: erre szükségem van, s

amikor bemegy az üzletbe, azt a választ kapja rendszerint, hogy az a bizonyos valami ugyan jelen pillanatban nincs, de van sok egyéb, ami ugyanolyan kítűnő, sőt, s aminek még az az előnye is megvan a másikkal szemben, hogy bő választék van belőle. Ki tudná megmondani: rosszul vagy jól jár-e ilyenkor az ember?

De hoznék itt mindjárt egy példát is — elnézést a bizarrsáért: a Dürrenmatt-kirakat előtt elhaladva, például, a köznép azonnal figyelmes lesz egy örök hatású címre: A bíró és a hóhér. A köznép erre — még nem hallott Dürrenmatttól — megveszi, hazaviszi, s lehető leg-rövidebb idő alatt „megeszi“ a könyvet, majd oda van a gyönyörűségtől, hogy igazi, izgalmas, különbnél különb ravaszságokkal és lélegzet-elállító jelenetekkel teletűzdelt krimit olvashatott. Igaza van. De a do-log igazi értelme, igazi szépsége ezután következik: mert amikor a jámbor olvasó ezek után meglátja egy színházi plakáton A bíró és a hóhér szerzőjének a nevét, hanyatt-homlok rohan jegyet szerezni, sőt magával viszi szomszédját, sógorát, keresztanyja öccsét, illetve annak feleségét, és így tovább. Mikor aztán kézben a jegy, s az egész család ott ül a nézőtéren, akkor felgördül a függöny, és a jó színészek eljátsszák a Fizikusokat, a Nagy Romulust vagy Az öreg hölgy látogatását. Így mindenki jól járt, akár a mesében, s a rossz sem nyeri el büntetését, mert semmi rossz nincs ebben az egész játékban. Az „át-ejtő-akció“ bevált, a közönség jobb árut kapott, mint amire alkudott, s ezután már nyugodtak lehetünk: hű marad Dürrenmatthoz. Vagy azért, mert megszerette a Fizikusokat is, vagy azért, mert a lelke mélyén reméli, hogy a következő dráma azért mégiscsak olyan lesz, mint A bíró és a hóhér.

Erről volna tehát röviden szó: a kirakatnak erről a funkciójáról, melyet, sajnos, szinte teljesen figyelmen kívül hagyunk, valahányszor művészeti életünk problémáiról töprenkedünk.

Kevés például a tárlatlátogatónk, mert az átlagműveltségű állampolgár nem érti a modern képzőművészetet, s ráadásul a kiállítások reklamározása sem keltheti benne azt az érzést: talán most fogom érteni, ha bemegyek. Legtöbbször ugyanis azon múlik az első lépés megtevése vagy meg-nem-tevése, hogy hiányzik a „bíró és a hóhér“ közbevetett szerepe. A tárlatok nem vonzzák a közönséget, mert nem is próbálják kezdeményezni a fentebbi játékot. Holott napnál világosabb — a művészetben dolgozók előtt is —, hogy konvenciók között élünk, s legyünk őszinték: szeretjük is a konvenciókat. Nem volna hát kár kialakítani itt is valamilyen, a fentebbihez hasonló játékot, mely kedvet csinálna a közönségnek ahhoz, hogy átlépje végre és minden alkalommal a tárlatok küszöbét. (Nyilván nem arra gondolok, hogy a kirakatokba csaléteknek giccses tájképeket, aktszobrokat meg kövér fenekű szárnyas angyalkákat tegyünk, míg bent ultramodern festmények lógnak a falon — ámbátor az ötlet nem is olyan rossz, mint amennyire „vadnak“ tűnhetik első látásra.) És itt nemcsak a tárlatokról van szó, de szó van a színházi előadásokról s a koncertekről is. Mert az az érzésem: sem a színház, sem a filharmónia nem panaszkodik amiatt, hogy képtelen befogadni a nagyszámú közönséget, aki örül meg a modern művészetért. A színházban szinte egymást érik az igazán jó darabok „kis szériái“ (sokszor csak a bérletesek kvittelik le kötelessé-

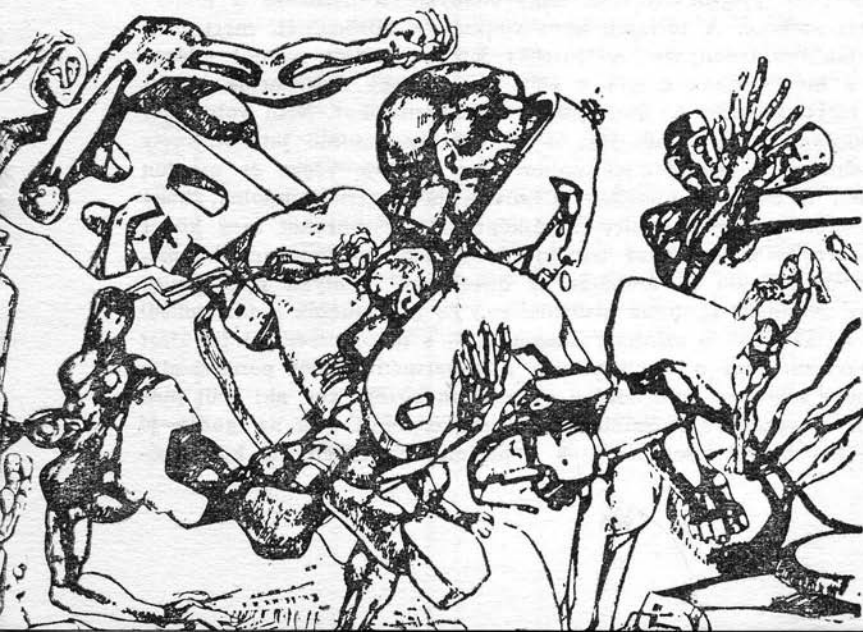
güket), s a filharmónia is rendszerint akkor tömeghatású, amikor vendégművészeket s főleg külföldi muzsikusokat, karmestereket léptet föl.

S hogy mennyire igazam van, mennyire jogos az ilyen kirakatigény fölvetése, azt a Rádió, a Kolozsvári Állami Magyar Színház és az Utunk közös tavasz eleji műsorának szokatlanul nagy sikerével és visszhangjával igazolnám. Kevés ennél jobb és hasznosabb vállalkozásunk volt az utóbbi időben. A három „cég” összefogásának ugyanis — túl a sikeren — felbecsülhetetlen haszna volt: közönséget szerzett a hazai irodalomnak ebben a meglehetősen közönségszűk korban. S csupán annyira volt szükség, hogy megfelelő keretet találjanak az irodalom propagálására, illetve a közönség „behúzására”. A musical-részletekkel, táncokkal, kuplészövegekkel megtűzdelt műsor pedig jó lehetőségnek bizonyult arra, hogy a közönség közvetlen kapcsolatba kerülhessen az élő irodalommal s az írókkal magukkal is. Meggyőződésem, hogy egy ilyen jellegű előadás-sorozat — ha folytonos — egymaga több hívet képes szerezni az irodalomnak, mint ötven népszerűsítő tanfolyam.

Azt hiszem, nem túlzok: ha van művészeti életünknek olyan területe, itt és most, ahol ütni kéne a vasat, akkor ez a terület az. Különbözőben lassan behozhatatlanná válik az alkotó—fogyasztó távolság, s abból még a mi modern, huszadik századi és introvertált és intellektuális és absztrakt és abszurd művészetünknek sem származik semmi haszna. Mert, ha jól tudom: nemigen volt és van olyan valóban jelentős művészet, melynek legalább minimális létszámú szenvedélyes közönsége ne lett volna.

Kár volna kihagyni a helyzeteket, különösen most, amikor leginkább kirakat kérdése az egész.

Király László

Ernő Nyéizvesztői
rajza

Simon Magda műveiben továbbélő írói magatartását, valóság-szemléletét maguk az alakuló események fogják megmutatni. Keserű pazarlás, gondolati renyhesség lenne, ha ez a szunnyadó és a hallállal látszólag elparentált érték nem találna a jelenleginél sokkal komolyabb visszhangra.

Olyan korban érett íróvá, mikor drámai események rázták meg a világot, mikor az egyhangú, mindennapi élet hihetetlenül bo-

nyolult latens erőtérré változott, mikor nem volt sem idő, sem ideg arra, hogy a szokványos értelemben vett esztétikum má érnék a dolgok, a személyes és kollektív sorsok. A valóságot kellett felkutatni, a valóság pulzusát kellett kitapogatni.

Itt, az esztétikum határain találkozott azok, akik számára az irodalom sokkal több volt művészi játéknál, akik tudták: a változtatás szent elszántságának kell új, forradalmi esztétikát teremtenie. A változás akarása vezette Simon Magdát a tanyasi cselédek közé. A változás hiánya, nem-léte: ez a cselédsors. A változás akarása, vallása, követelése: a forradalmár íróé. Ennek az írói magatartásnak természetes megnyilatkozása a *riport*. Célzatos megszólaltatása azoknak, akiknek sorsa egyértelműen cáfolja azt a rendet, amely ezeket a sorsokat alakította. Hogy a riport társadalmi-irodalmi értékű-e vagy sem, az főleg a cáfolat emberi hitelességétől függ. Simon Magda 1936-os szalárdi riportja statisztikák tucatjait felvonultató monográfiáknál megrázóbb, mert egyszerű és emberi hangon vádol.

Ez a vád az alapja Simon Magda kommunista hitvallásának. Ez a máig aktuális és leglényegesebb momentum Simon Magda írói magatartásában: mert visszalök, újra és újra odaparancsol a valóságos emberi sorsok alakulásához. Ez a valóságsszellem, ez a valóságfelfogás az egyedül hiteles írói opció ma is. Simon Magda felszabadulás utáni tevékenysége éppen arról nyújt képet, miként lehet ma företlenül vállalni azt a kommunista meggyőződést, amely a háború előtt a leghaladóbb írókat fűtötte. És ezzel egybehangzóan annak tudatosítására készlet, hogy az irodalomban ma is mércévé lehet és kell tenni azt a forradalmi esztétikát, amely összefüggő társadalomképet, aktív állásfoglalást és nem utolsósorban emberi hitelességet kér számon az íróktól. Az idő ma is lappangó eseményektől terhes, a riport ma is korműfaj és korparancs.

E. M. Forster

Aspecte ale romanului

A szerző neve szélesebb körben inkább mint regényíróé és elbeszélőé ismert, pedig számottevő esszék és irodalomelméleti tanulmányok sora is fűződik hozzá. Most román fordításban megjelenő esszéje a regényről még 1927-ből való, s bár a műfaj újkortörténetében azóta jelentős fejezetek íródtak, újabb kiadásainak sora bizonyítja, hogy máig sem veszített jelentőségéből. A könyv fejezetei mindig új és új szempontú megközelítést teszik lehetővé a máig is legtöbb kérdést felvető műfajnak, s e változó hozzáállásokon (a mese, a hősteremtés, a bonyodalom, a képelet, a prófécia, a sémák és a ritmus problémáin) keresztül formálódik ki előttünk a szerző-látották összkép: az az örökké élő organizmus, amelyben maga a jönevű prózator is feltétel nélkül hisz. (Editura pentru literatură universală, 1968.)

Adrian Marino

Introducere în critica literară

Az utóbbi években számos kritikai, irodalomelméleti és esztétikai tanulmányával s Macedonskiról írott könyvével feltűnt szerző ebben a művében az irodalomkritika problematikájának összefoglalására és rendszerezésére vállalkozik. Előszavában megvallja, hogy az indítást az 1966–67-es évek heves kritikai vitái és elméleti-terminológiai zűrzavarai adták számára, s éppen erre való tekintettel nem esszé, hanem szándékolt precizitási tanulmányt nyújt. Ezzel az igényvel — a román kritika gazdag hagyományaira s imponáló nemzetközi kritikai tájékozódásra támaszkodva —

téka

néz szembe olyan kérdésekkel, mint az irodalmi mű struktúrája, a kritika objektivitása, az esztétikai élmény racionalizálása. A könyv, mely nemrég az írószövetség 1968. évi kritikai díját is elnyerte, fontos szerepet játszik hazai kritikánk problémáinak elvi tisztázásában. (Editura pentru literatura, 1968.)

Galgóczi Erzsébet

Fiú a kastélyból

Az írónőt a mai magyar falu merész, valóság-hű ábrázolójaként ismertük meg előző kötetéből. Új könyvéről ezt mondja: „... állandóan arra törekszem, hogy minél nagyobb birodalmat meghódítsak művészetem számára ebből a világból, amelyben élek, és önmagamról...“ A kötet novelláinak egy része a járt utat folytatja, de a falun kívüli, Galgóczi számára újabb területekről is hiteles, elgondolkasztó tudósításokat kapunk (A főügyész felesége). A mai embert és problémáit kutatja, s tárja elénk, mondhatni darabosan, férfias keménységgel, magas erkölcsi és esztétikai igényvel. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Maróti Lajos

A kolostor

A negyvenes évek végén húszgondolkodó fiatalember öltözik szerzetes-ruhába, hogy teológiai tanulmányait elvégzése után a „tisztá szerzetesi életre“ kötelezzék el magukat. Már az első év erős megpróbáltatásnak teszi ki őket; megszűnnek a rendek, dönteni kell: elmenni vagy vállalni a közös sorsot. És maradnak. Végül a rend is megmarad, a húsz közül mégis csak kettőből lesz szerzetes. A józan ész, az igazi tisztaság

„Ma sem tudnám másképp látni az embereket, mint történelmi meghatározottságukban. Cselekvésük, irányuk, mondhatni életműfajuk korukban leli legfőbb magyarázatát. Nem lehet ezt eléggé feltérképezni, ha az ember olyan korban él, amikor világok fordulása zajlik“ — írta Simon Magda nem sokkal halála előtt a nagyváradi *Fáklyában* (1968. október 20). Ennek a történelmi meghatározottságtudatnak a szellemében végezte el a nagy szembesítést 1936 és 1954 között. Ezt tartalmazza az 1968-ban újrakiadott *Tanyai lelkek* című riportkönyve, egyike azon kevés kísérleteknek, amelyek a mai életünket is alapvetően meghatározó „világfordulást“ és annak következményeit szociológiaiailag és emberileg egyaránt hitelesen próbálják megközelíteni. Az eredmény távolról sem teljes értékű, de problematikus-ságával együtt figyelemre méltó kísérlet, amit folytatni kell, amit tovább kell vinni.

Most, amikor egyre több alkotó számára válik szubjektív kényszerrel az eltelt 25 év eseményeivel való szembesítés, jó lesz figyelembe venni Simon Magda példáját. Korunkat nem lehet pusztán az értelmiségi létdimenzióján belül maradvá megérteni. Simon Magda, ezt felismerve, vállalta a tényekkel való reális szembesítés felelősségét, még akkor is, ha emiatt az esztétikum határait kényszerült.

De nem hiszem, hogy értelmiségi — vagy ha úgy tetszik: szépírói — státusát ezzel feladta volna. Csak komolyan vette az író társadalmi felelősségét.

Molnár Gusztáv

A novellista dramaturgiája

Kényes és nehéz kérdés megoldására vállalkozna az irodalomtörténész, ha ítéletet — akár kedvezőt, akár elmarasztalót — akarna nyilvánítani a Tamási Áron színpadi művei körül kialakult vitában, amely 1935-től indult el, amikor is Márkus László az Új Thália kísérleti színpadán megszólaltatta az *Énekes madarat*.* Az időnként el-elszunnyadó, majd annál élénkebben felparázló vita még nem zárult le, de már sejteni engedi a végkonklúziót: a nagy novellaíró színpadon is bebizonyította igazát.

Aki valami keveset is foglalkozott Tamási dramaturgiájával, méltán jegyezhetné meg ellenérvként: bizonyosan jó fró volt — de a színdarabjai? Figyeljük csak meg a két világháború közti előadásokat. A színház legbiztosabb, bár sokak által vitatott mércéje — a siker. Hol áll Tamási a színpadi sikertől?

Ez igaz: a „székely Homérosz“ — ahogyan Németh László nevezte — a novella mestere, a sikeres Ábel-trilógia szerzője azokban az időkben sohasem kapta meg színpadi munkáiért azt az elismerést, amelyet megérdemelt volna.

* Az *Énekes madár* újabb — marosvásárhelyi, kolozsvári és sepsiszentgyörgyi — bemutatói után a műnyomatásban is újra megjelent a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó dráma-sorozatában.

De túlzás kudarcról beszélni. Ime hogyan vélekedtek a kortársak az író első színpadi műveiről: a darab nyelvezete olyan — jellemzi Kovács László a *Tündöklő Jeromost* —, mint Kodály és Bartók muzsikája. Kós Károly elismeréssel ír az *Énekes madár*-ról: a darab „szinte szokványosan rúg fel minden drámai szabványt és receptet, és mégis — él“.

Mindezek ellenére a színművek csupán megmetszőalkatok, majd évekig hallgattak. Bár egyes színházi emberek, irodalmárok és barátok elismeréssel írtak és beszéltek Tamásiról, mégis a közönség értetlenül és idegenkedve fogadta az író bemutatva új világot.

Igen, nyugodtan beszélhetünk új világról: a két világháború közötti dramaturgia már kezdett porossá válni. Sokan felismerték ezt a tény, s keresték is a megváltás útját. Pedig ő tartalmilag és formailag egyaránt meghozta az újat: színpadra vitte a szerelmet — a maga egyszerű, tiszta és mégis fennkölt formájában; a züllött politikust — meseköntösbe bújtatva ugyan, de mégis elég reálisan ahhoz, hogy fel lehessen ismerni; megénekelte az „élni előlről kezdeni tudó ember heroizmusát“.

Joggal merül fel a kérdés: ennyi írói erény hogyan találhatott értetlenségre? A válasz meglehetősen egyszerű: amellett, hogy az újat a művészetben az emberek mindig idegenkedve fogadják, gondolkunk csak Illés Endre bírálataira a korabeli előadásokról: a színészek úgy beszéltek, mintha lajbijukat gombolták volna ki — írja a *Tündöklő Jeromos*-ról. A *Vitéz lélek* tolmácsolásakor a színház ugyanabba a hibába esett, mint a *Tündöklő Jeromos* esetében: a játék nem volt olyan játékos, olyan égő, olyan hajlékony, olyan mesés, mint a darab. Az előadás és a darab stílusa közti ellentét már elég ahhoz, hogy a függöny legördülte után az emberek vállukat vonogassák: mi volt ez? A divatos népszínműveknek tapsoló közönség nem értette vagy nem akarta megérteni Tamásit.

A novelláiró dramaturgiájához a kulcsot maguk a novellák adják. Drámai feszültséggel telített elbeszéléseinek termékeny talajából fakadnak legsikerültebb darabjainak alapötletei. A *Himnusz egy számmal* című írásából születik meg a *Vitéz lélek*, és a *Legényfa kivirágzik*-ban már megjelenik a kedves, szereimes falusi legény, Móka. Az ő Magdó iránt érzett szerelmének szinte földöntúlvá nővő bemutatása adja az *Énekes madár* hangjának tisztaságát, ezüstös csengését.

Novelláinak hősei székelyek: a népéhez haláláig hú maradó költő „e kis magyar törzs életében fedezte fel az egyetemes emberit“. Színdarabjainak hősei is székelyek. Milyen mély szeretettel alkotja meg Ördögölő Józsiás mesészerű figuráját! A cselekmény színhelye Tündérhon. A néző mégis Farkaslakát, az író szemében tündéri világgá emelkedett székely falut látja, és mosolyog az öreg mesekirály ízes, paraszti szitkozódásain.

„A színpad felé nem a becsvágy hajtott“ — vallja az író utolsó könyvében, a *Vadrózsa* ágában, „inkább akartam a színpadon is a székelység emberi követe lenni“. Az eredmény azonban több, mint a szándék; az író túllendült önmagán; az *Énekes*

keresése s nem találása a többieket kilépésre bírja, vagy magatartásuk miatt elküldik őket a rendből. Kint, a világi világban is az eszméket keresik, s ki-ki a maga alkatainak, küzdeni tudásának megfelelően találja vagy nem találja meg helyét a társadalomban. Emberei magatartásból kitűnő lelkét kapunk a tehetséges fiatal író, költő és esszéista (alapfogalmozása szerint fizikus) Maróti Lajos legújabb könyvében. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Robert Escarpit

Nyílt levél Istenhez

A rendkívül sokoldalú és páratlanul szellemes szerző — amint a cím is jelzi — nyílt levéllel, pontosabban levelekkel fordul Istenhez. Társadalmi, politikai és filozófiai gondolatokat boncolgat, s a történelem több csapását kéri számon a „Mindenhatótól“. S ezen túl az emberi tudat ködösítését is: „Tudatában van-e annak, hogy milyen traumákkal terhelte meg a mi tudatalattinkat az Ön atyai mindenhatóság utáni vágya...?“ Escarpit könyvét nyugodtan nevezhetjük a legolvasmányosabb ateista bibliának. (Európa, 1969.)

Georges Perec

Az alvó ember

Perec „alvó embere“ a modern ember „békesség-hiányát“ jelképezi. „Ez a hiány határozza meg Perec hőségének életérzését és életformáját is“ — írja utószavában Réz Pál. Egy modern francia Oblomovot vélünk felfedezni az „alvó em-

téka

berben". A főhős egyetlen évei közepén egyszerre eldob magától mindent, mindenkit. Tétlenségében kezdetben tiltakozást vélünk felfedezni, ám csakhamar rá kell ébrednünk, hogy az ellenkezésnek ilyen formája értelmetlen. (Európa, 1969.)

Lev Ginzburg

Mélység

Megrázó dokumentum-regény vagy ami ennél több: igaz dokumentum a regényíró eszközeivel. A krasznodari perben 1963 őszén elítéltek kilenc orosz fasisztát, akik az SS Különleges Osztályában vállalták a lakosság elleni gyilkosságok szervezését és végrehajtását. Ginzburg végigkísérte a fasisztákat letartóztatásuktól az ítélkezésig. Részt vett a nyomozásban, jelen volt a kihallgatásokon, áttanulmányozta az egész anyagot, s ott volt a bírósági tárgyalásokon is. Könyvében megdöbbentő kép alakul ki a háború kiváltotta embertelenségről, s a kegyetlenségek tárháza tárul az olvasó elé. (Magvető, 1968.)

Harper Lee

Ne bántsátok a feketerigót

A fiatal amerikai író első (s 1961-ben Pulitzer-díjjal kitüntetett) regénye két okból is figyelemre méltó. Az egyik az író becsületes polgári-humanista állásfoglalása, amely egy nemi erőszakkal ártatlanul megvádolt néger védelmét ellátó déli ügyvéd példamutató bátorságában jut kifejezésre. A másik az a kétségtelen tehetség, amivel a két világháború közötti korszak amerikai vidéki városának élete a regény lapjain megéleveníedik. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

madárban nemcsak a székelység emberi követévé vált, hanem az örök emberi érzés fákiyahordozójává is: a Szerelemé.

Kömény Mókát játszottam az *Enekes madár* marosvásárhelyi bemutatóján. Idő kellett, míg noveláin és regényein keresztül megismertem nemcsak az író, hanem a népet, az embereket, akiket a színpadon bemutatott. Egy színész számára — a megvalósítás szempontjából — talán a legnehezebb és leghálátlanabb a „hösszerelmes” életreklitése. Egy alapmotívumot végigvezetni három felvonáson át, anélkül, hogy unalmassá, irreálissá válják, nem könnyű feladat, Tamási szerelmei viszont nem csupán líraian, romantikus felhőjáróként éreznek és szeretnek. Nemcsak Bakk Lukács és Préda Máté szellemes replikáin nevet a néző: derűsen szemléli Mókája szerelmes — de mókásan az. A moka és a szerelem ötvözetének, arányos keverésének színpadra vitele — anélkül, hogy egyik vagy másik irányban elcsúszna — nehéz feladat a szereplőnek. Tamási tehát nemcsak a közönségnek, hanem a színésznek is újat hozott: mókázni, nevetetni és meggondolkoztatni, mesevilágok szépségét bemutatni — ezt igénylik színművei.

Egy színdarab az író alkotásai közül — hosszú „senyvedés” után — felröppent már. Remélni szeretném, hogy a többi is bontogatja szárnyát.

Jancsó Miklós

TALLOZÁS

Élő irodalomtörténet — élő irodalom

(*Igaz Szó*, 1969. 4.)

Lehetetlen nem felfigyelni arra az örvendétes frissülésre, amely a januártól megújult grafikai külsőben jelentkező marosvásárhelyi folyóiratot jellemzi. Pontosabban: az utóbbi folyóiratszámokat nem elsősorban a „vásárhelyiség”, hanem a romániai magyar irodalom egészének a szolgálata jellemzi (a kritikusai vagy inkább kritikus nyelvöltögetések remélhetőleg egyre inkább alárendelt szerepet játszanak, átadva helyüket a megalapozott bírálatnak). Ez a szolgálat természetesen feltételezi a kortárs-alkotók műveinek népszerűsítését, de a hagyományápolást is — a honnan jöttünk s hová megyünk tisztázását. Ahogyan Adynak és az anyanyelvnek himnuszát ünnepi beszédbé fogalmazó Méliusz József mondotta (a beszéd szövegét az *Igaz Szó* 2. számában olvashattuk): „rangunkát mindenekelőtt az minősíti, hogy ily kicsiny irodalomként is helyt tudunk-e állni önmagunkért vagy sem, mert ezt helyettünk senki fel nem vállalhatja“.

Ezt a rangot tehetséges költők és prózaírók (ebben a számban többek között Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Bálint Tibor) versei, prózái igazolhatják, a helytállás múltbeli bizonyosságai azonban nem kevésbé fontosak. Az ünnepi megemlékezéseken túl — ilyen volt a januári Ady-csokor — eseményt jelenthet egy-egy olyan összeállítás, mint például a márciusi, „Bözödi György műhelyében“, s még inkább az áprilisi meglepetés, a „Szabédi László emlékezete“. Önvallomásnak is szép Balogh Edgár bevezetője, a *Megszakadt párbeszéd*, s nagyon időszerű irodalomtörténetési feladatokra hívja fel a figyelmet Kiss Jenő a *Terméssel* kapcsolatban, mégis elsősorban a *Levelesláda* anyagát kell kiemelnünk, amely már a Bözödi-anyagnak is izgalmas része volt. Különböző korszakok, események valóságú képe tárul fel e nem nyilvánosságának szánt szövegekből, s az író arcát is jobban megvilágítják. Szabédi például így köszöni meg Szentimreinek az ötve-

nedik születésnapra írt üdvözlő sorokat: „...mégis magam is azt hiszem, hogy ez ideig olyan emberként éltem, akinek volt érzéke az emberi méltósághoz, aki népe ügyét maga ügyének tekintette, s aki, ha nem is vált azzá a nagyszerű emberre, aki lenni szeretett volna, s ha nehéz életében kötött is alkut a körülményekkel, mégis ismert határokat, melyeket soha át nem lépett.“

Alapvető problémák megoldásához is közelebb vihet az írói levelezések megismerése. Szabédi Lászlónak Szemlér Ferenchez írt leveléből való a következő részlet: „Hogy milyen mértékben befolyásolt engem irodalmi alkotásaimban a transzilvanizmus? Nem tudom. Gondolom, befolyásolt, mint ahogy befolyásolt minden jelenséget, amivel valaha kapcsolatba kerültem, francia irodalom, latin irodalom. Az én legnagyobb irodalmi élményeim a magyar irodalom nagyjai voltak. Petőfi, Arany, Madách és Vörösmarty, csupa költő, most veszem észre. De legelső olvasmányom Kriza Vadrózsái voltak, amelyekből Edesapám emlékezése szerint magamtól tanultam meg olvasni...“

Ebben a viszonylag szűkmarkú válogatásban is egyszerre találkozunk Dsida, Tamási Aron, Aprily, a debreceni Juhász Géza nevével. Néhány oldallal tovább Marosi Ildikó színvonalas összeállítását-interjúját olvashatjuk Tessitori Nóra szavalóművészről, s az interjúba ékelve izgalmassabbnál izgalmasabb leveleket, dedikációkat Babits Mihálytól, Juhász Gyulától, Goga Octavianától, Romain Rollandtól, Illyés Gyulától. Tamási Aron levelei Jancsó Bélához, Jancsó Elemérhez és Kuncz Aladárhoz (Jancsó Elemér közlése az „Anyag és adat“ rovatban) fontos irodalomtörténeti dokumentumok — és érdekes olvasmányok.

Ez a néhány példa, szerencsés összehalálkozás egyetlen lapszámban, nagyszerűen jelzi gazdagságunkat és felelősségünket: a romániai magyar, általában a XX. századi, modern magyar irodalom közelmúltjának és jelenének teljesebb megismertetése rendszeresebb munkára ösztönöz tudományos kutatót, szerkesztőt, tanárt.

A kolozsvári Állami Magyar Opera útja

(*Előre*, 6687.)

Állóvizet felkavaró László Ferenc *Profil és árnyék* című írása a bukaresti magyar napilap május 4-i számában. Előzményeit megtaláljuk ugyan néhány korábbi cikkében, de a sok konformista

megnyilatkozás és a kevés részletbírálattal vagy bökirat után már igen rég várattott magára. A romániai magyarság egyik legjelentősebb művészi intézményéről lévén szó, nem méltányolhatjuk eléggé a húszéves út elemzésének alaposságát, tárgyilagos nyersmértéget.

A népoperaaként induló intézmény hatalmas művészi fejlődésen ment át. A kezdeti „vízzel főzés” óta magas mércével mérhető igazi operatársulattá vált, jelentékeny rendezőkkel és karmesterekkel, magas technikai színvonalú zene-, ének- és tánckarral és a tehetséges, kifogástalanul képzett magánénekesek és -táncosok egész sorával. Szárnyára bocsátott néhány egészen kimagasló művészi egyéniséget. A *Háry János*, a *Bahcsiszeráji szökőkút*, a *Jából faragott királyfi*, a *Csodálatos mandarin*, a *Carmen*, a *kékszakállú herceg vára* és a többi bemutatott művészi sikerei büszkeséggel tölthetik el a társulatot. Az Opera meredek utat tett meg, erőfeszítései és érdemei a művészet szolgálatában elvitathatatlanok. De László Ferencnek „a kétvétezedes helytállás árára és eszközeire” vonatkozó kétegyében mi is sztozunk. Mert „a legkisebb megalkuvás is csak úgy bocsánatos, ha a belőle származó haszon a művészetet egy nagyobb megalkuvás veszélyeitől mentesíti”.

Márpedig sok mindenben az Opera arányt és irányt tévesztett. Mert kiderül, hogy az eddigi — egységnek egy felvonnást véve — 12 799 előadásuk 56,5%-a operett, ami messze meghaladja az operát (29,8%) és a táncjáték-előadások (13,7%) együttes összegét. Ha meg azt is figyelembe vesszük, hogy az Opera első nyolc évének műsorrendjében az operett súlya méltányos és arányos volt, az operett-invázió kórossá vált jelensége még megdöbbentőbb, az Opera jó hírnevére vet árnyékot. Kinőve az egykori népopera gyermekbetegeit, pozitívumait is megtagadni már helytelen volt. Sajnálatos, hogy évről évre ritkulnak a népies-népszerű művek bemutatói és előadásai. Az utóbbi időben a táncjáték sem áll az operaház műsorrendjén annyira előtérben, amennyire a műfaj és az együttes képességei szükségessé tennék. Csak hálások lehetünk a tánckarnak, mert közvetve „egy olyan korstílust éltetnek ezen a színpadon, amelytől az operarendezők és az énekesek immár hagyományos módon viszolyognak: a huszadi század első felének klasszikus zenéjét” („nem-balettet ebből a stíluskörből húsz év alatt mindössze egyet kaptunk, Bartók *A kékszakállú herceg várát*”), de az Opera így táncosai segítségével csak megkerült „egy

ugyancsak fontos műsorpolitikai kötelességet”: érthetetlenül közömbös maradt a huszadi század operairódmával szemben.

A legsúlyosabb ítélet azonban azon a területen illeti, ami számokban megfoghatatlan, „jogilag” nehezen támadható: *a hazai zeneművészet elvetélt lehetőségei* területén. Ami számokban lemérhető, az nagyon leverő. Ugyanis „e húsz év alatt színrevitt valamennyi hazai opera, operett és balett valamennyi előadása együttesen sem éri el az egyetlen *Csárdáskirálynő* vagy *Vig özvegy* előadásainak a számát”. A hazai magyar alkotások előadásainak a száma pedig egészen elenyésző. Ráadásul „nemcsak azt a hosszú sor sikeres és értékes operát, balettet, operettet, musicalt, zenés mesejátékot és pantomimet kell” a mérleg negatívumokkal súlyosan terhelt serpenyőjébe sorolnunk, „amelyeket Márkos Albert és Szalay Miklós vagy a többi kolozsvári zeneszerző írt volna, hanem Csiky Boldizsár, Oláh Tibor, Szabó Csaba, Vermesy Péter és mások valamennyi figyelemre méltó zenés-színpad műfajkísérletét is, melyeknek a Magyar Opera helyett a kolozsvári Bábszínház, a marosvásárhelyi Népi Együttes vagy valamelyik próza-színházunk lett a gazdája”.

Bőven kellene idéznünk abból is, miben látja László Ferenc a megújulás és a további kibontakozás útját. Reméljük, mindazok, akik „hittel, szenvedéllyel, a művészet és a közönség iránti felelősség tudatával” szolgálják a kolozsvári Magyar Opera ügyét és mindazok, akik valamit is tudnak tenni az érdekében, meg-
szívlelik.

A „Vörös Rosa” élete és halála

(*Le Nouvel Observateur*, 220.)

Rosa Luxemburg halálának ötvenedik évfordulóján, Gérard Sandoz egy csendes öregúr névvel ismerteti meg a *Le Nouvel Observateur* olvasóit: Pabst nyugalmazott kapitány visszavonultan él egy nyugatnémet városkában és érthető szerénységgel vonakodik attól, hogy neve bevonuljon a világtörténelembe. Pedig megilletné ez a jog Pabst kapitányt, aki kerek ötven esztendeje embereivel együtt sajátkezűleg gyilkolta meg a Spartacus-lázadás és az alig néhány hete megalakult Német Kommunista Párt egyik vezérét, Rosa Luxemburgot.

Akik eddig nem tudták volna, Sandoz cikkéből értesülhetnek arról is, hogy Rosa

Luxemburg az újabban felbukkant történelmi dokumentumok tanúsága szerint eredetileg elvetette a fegyveres felkelés gondolatát, korainak, kockázatosnak tartotta. Felbecsülhetetlen kárára a német népnek és a nemzetközi munkásmozgalomnak, őt igazolta a történelem. Amikor a lázadás mégis kitört, Rosa arra az álláspontra helyezkedett, melyet a párizsi kommuné idején Marx, az 1905-ös forradalom idején pedig Lenin tett a magáévá: ha harc van, harcolni kell.

A német munkásmozgalom történetében kevésbé tájékozottak Sandoz írásából megismerhetik Rosa Luxemburg életének főbb állomásait. Galíciában született, a cári terror, a mesterségesen szított pogromok voltak első történelmi tapasztalatai. Varsói proletároktól tanulja meg a szocializmus ábécéjét, a forradalmi harc technikáját. Jó tanítványnak bizonyult. Menekülnie kell, parasztszekéren, szénában szöktetik át a határon. Zürichben telepedik le, ott ismeri meg az orosz forradalmi emigráció színe-javát, Vera Zaszlicsot, Akszelrodot, Plehanovot, akiknek fel is tűnik Rosa „rendkívüli intelligenciája”.

Az Internacionálé 1893-as, zürichi kongresszusán már mint érett teoretikus szerepel. A századfordulón Kautskyval egyenrangú vezetőként tartják számon, munkatársa a nevezetes *Neue Zeit* című folyóiratnak, szenvedélyes érdeklődéssel követi az oroszországi fejleményeket, támogatja Jean Jaurés reformizmását. Az első világháború küszöbén bíróság elé állítják Németországban. A vád: „Hadi helyzetben az engedelmesség megtagadására lázított.” Bernsteint bírálva, aki szerint „a végső cél nem számít, a mozgalom maga a fontos”. Rosa Luxemburg így vélekedik: „A szociáldemokrácia mindinkább annak a társadalomnak a tükörképévé válik, melynek hadat üzent...”

Lenin sasnak nevezte, vitáik az akkori mozgalmi gyakorlatnak, a pártépítésnek, a forradalmi cselekvésnek abban az időben legaktuálisabb kérdéseit feszegették — Lenin ismert igazával. Rosa Luxemburg a legkeményebb forradalmi fegyelmet igénylő történelmi pillanatokban sem feledkezett meg arról, hogy a „vak engedelmesség... a gépies alárendelés” halálatlan veszélyeket hordoz magában. A tömegek alkotó cselekvésének volt a híve: „Egy valóban forradalmi mozgalom tévedései történelmi szempontból összehasonlíthatatlanul termékenyebbek és értékeesebbek a legjobb központi bizottság csalahatalmánál.” Tisztánlátása már az első pillanatban felismertette vele az Októberi Forradalom jelentőségét: „Mindaz

a forradalmi becsület, mindaz a cselekvő képesség, mely a nyugati szociáldemokráciából hiányzik, megtalálható a bolsevikok között. Októberi felkelésük nem csupán az orosz forradalmat mentette meg ténylegesen, hanem a nemzetközi szocializmus becsületét is.”

Rosa Luxemburg olyan pártnak volt vezető tagja, mely a hatalom megragadására törekedett. Ha voltak is fenntartásai a Spartacus-felkelés időszerűségét illetően, ezek nem akadályozták meg abban, hogy teljes felelősségérzettel fűr-késsze a jövőt, gondosan elemezze a német munkásmozgalom akkori helyzetéből eredő távlatokat, a veszélyek és esélyek objektív feltételeit: „Az a szabadság, mellyel csak a kormányzat hívei élhetnek... bármily számosan legyenek is, nem szabadság. Szabadságnak csak a másként gondolkodók szabadsága nevezhető... ha előjoggá válik, elveszti hatékonyságát.”

1918-ban, meggyilkolása előtt egy évvel, börtönben írja a polgári rendszer kritikájaként: „Általános választások nélkül, a sajtó korlátlan szabadsága nélkül, a teljes gyülekezési és szólásszabadság nélkül a köztisztviselők élettelenné válnak, minden élet látszólagos lesz, egyedül a bürokrácia marad eleven.”

A szocialista humanizmus egyik legnagyobb alakja emlékének adó cikkét, Sandoz Rosa Luxemburnak azokkal a soraival zárja, melyeket egy hónappal halála előtt írt, a *Rote Fahne*-ben: „A legkérelhetetlenebb forradalmi energia és a legnagyobb emberiség, íme, az igazi szocializmus ihletői. Egy egész világot kell megdöntönnünk, de egyetlen könnyesebb, melyet felszáríthattunk volna, vádolhat.”

Isten és Gólem RT

(Tudományszervezési Tájékoztató, 1969. 1.)

Norbert Wiener *God and Golem, Inc.* című, még életében megjelent művét (román kiadása előkészületben) ismerteti Göncz Árpád. Az alábbiakban az ismertetés első, a vallás és a tudomány viszonyát összegező részét közöljük:

„Wiener mindjárt előljáróban leszögezi, hogy nem kívánja a *vallás és a tudomány* viszonyát a maga egészében tárgyalni, de véleménye szerint a kommunikáció és vezérlés tudománya — a kibernetika — közel áll ahhoz a határvonalhoz, ahol a tudomány és a vallás érintkezik. El akarja kerülni azokat a

logikai paradoxonokat, amelyek az abszolút fogalma — mindentudás, mindenhatóság — vallásos kezeléséből fakadnak, mert nem kíván metafizikai szörszálhasogatásba bonyolódni. De a tudomány legújabb fejlődése még így is számos olyan kérdést vet fel a tudással, hatalommal, hittel kapcsolatban, amelyek az érzelmekkel, tisztelettel övezett abszolút fogalmak érintése nélkül, tárgyilagosan módon vizsgálhatók. A tudás tény, a hatalom tény, a hit tény, s e tényeket az emberi elme az elfogadott teológiai nézetektől függetlenül is vizsgálat tárgyává teheti.

Wiener hosszú évekig tanulmányozta a gépek és élő szervezetek kommunikációjának és vezérlésének kérdéseit, a kommunikáció és vezérlés új műszaki és fiziológiai módszereit s e módszereknek az emberi célok megvalósítására tett hatását. A tudás fogalma — állapítja meg — szétválaszthatatlanul összeshövedik a kommunikáció, a hatalom fogalma a vezérlés, az emberi célok etikai mérlegelése a vallási normák létével. S ha valaki ezek összeshövedését kívánja vizsgálni, le kell hántania magáról az előítéletek rétegeit: ha azt kívánja, hogy tanulmánya eredményre vezessen, valóságos kérdések *valóságos elemzésére* kell vállalkoznia. Az előítéletek tiltják, hogy együtt vizsgálják istent és embert, az ember méltósága pedig csak úgy őrizhető meg (Descartes), ha egészen más alapon tárgyalják, mint az alacsonyabbrendű állatokat. A fejlődés és a fajok eredetének elméletét az emberi értékek megszenteltetésének tekintik: a korai Darwin-követők a bőrükön tapasztalhatták, milyen veszélyes nézeteket vallanak egy olyan világban, amely eleve gyanakodva tekint a tudományra.

De még a tudomány területén is veszélyes szembefordulni az elfogadott értékrenddel. Semmi esetre sem szabad együtt emlegetni élőlényeket és gépeket: az élőlények minden porcikája él, a gépek fémből és más élettelen anyagokból épülnek fel, s nincsen céltudatos vagy quasi-céltudatos funkciójuknak megfelelő mikrostruktúrájuk. A fizika — ez az általános feltevés — nem vizsgál célt.

Ha valaki tiszteletben tartja ezeket a *tabukat*, kivívhatja a konzervatív és megállapodott gondolkozók tiszteletét, de édeskevéssel járul hozzá a tudomány fejlődéséhez. A tudós — a tudományosan képzett értelmes és becsületes ember, az értelmes és becsületes pap — fogalmában eleve benne foglaltatik, hogy *kísérleti úton* teszi próbára az eretnek és tiltott nézeteket, még ha végül el is veti őket.

De ha el is veti végül, nem szabad eleve elutasítania, nem szabad üres spirituális gyakorlatnak tekintenie a kérdés végig-gondolását, amellyel csupán szellemi szabadságát bizonyítja. A kísérlet komoly dolog, s ezt a komolysággal szabad rá vállalkozni, csak akkor van értelme, ha vállalja valaki az eretnesség kockázatát, s ezt a kockázatot még akkor is vállalnia kell, ha az eretnesség a szellemi elkárhozást jelenti. Ahogy a kálvinisták mondják: vállalod-e a kárhozatot Isten nagyobb dicsőségére?

Ezt a magatartást vallással kapcsolatos kérdések vizsgálatánál megnehezíti a hamis szuperlatívuszok — a mindenhatóság, mindentudás és hasonlók — bevonása. Az ebből eredő intellektuális nehézségeket jól példázza a primitív kérdés: — Teremthet-e Isten olyan nehéz követ, amit nem tud felemelni? — Hisz akár teremthet, akár nem, mindkét eset ellene mond mindenhatóságának. Bár könnyű az ilyen kérdéseket a szavak csűrés-csavarásának minősíteni, ez is egyike annak a sok paradoxonnak, amely mind a *végtelesség fogalma* körül csoportosul. Hiszen a legegyszerűbb matematikai manipuláció is olyasféle fogalmakkal dolgozik, mint a zéró plusz zéró, vagy végtelen plusz végtelen, vagy zérószor végtelen, végtelen mínusz végtelen.

A mindenhatóság és mindentudás fogalma azonban nem valódi szuperlatívusz, hanem csupán a nagyon nagy hatalom és nagyon tudás pontatlan és laza meghatározása, a tisztelet jele, s metafizikailag védhetetlen állítás: ha isten meghaladja az emberi intellektust — s ez legalább védhető vélemény —, akkor intellektuálisan tisztességtelen és magát az intellektust bénítja meg.

Ez a következtetés a jelen tanulmány kulcsa. Wiener olyan helyzeteket kíván elemezni, amelyeknek hagyományos vallási aspektusuk van, de amelyek *analóg helyzeteivel* a tudomány, különösen a kibernetika, a kommunikáció és vezérlés új tudományának területén is találkozunk, akár az élő szervezetet, akár a gépek működését vizsgáljuk.“

Sport és lelkiismeret

(*The Times*, 57 527.)

John Hennessy neves angol újságíró cikkében a sport és a lelkiismeret, pontosabban a sport és a politika viszonyát elemzi.

Ismeretes, hogy a Dél-afrikai Köztársaság rasszista politikája miatt kénytelen volt távolmaradni a múlt évi olimpiász-

ról. A bloemenfonteini játékok megrendezésével az apartheid a mexikói távolmaradás folytán keletkezett űrt próbálta betölteni. A rendezéssel kapcsolatosan sok nehézség merült fel, aminek következtében az eredeti cél teljes kudarcot vallott. Először ugyanis faji alapon akarták megrendezni, úgy, hogy a színesek sem mint sportolók, sem mint nézők ne vehessenek részt. Ez azonban olyan nagy felháborodást váltott ki, hogy le kellett mondani az ilyen szűkkeblű elképzelésekről, de a helyi törvényeknek megfelelően új, elkülönített öltözőket, mosdókat építettek a színesek számára. Nemsokára egy másik incidens következett be: a postai bélyegzőkre az olimpiai gyűrűket vészték bele, ezzel befelé a fehérek ellen-olimpiásának látszatát akarták kelteni. Eljárásukkal azonban, a különben velük rokonszenvező Avery Brundage-nak, a nemzetközi olimpiai bizottság elnökének heves tiltakozását váltották ki.

A meghívottak száma szükségképpen kicsiny volt, hiszen a „kommunisták” és a színes népek országait eleve kizárták. A kör végül a nyugat-európai és Commonwealth-országokra szűkült, hogy végül az egész rendezvény kizárólagosan a Dél-afrikai Köztársaságra korlátozódjék. Ugyanis a hollandok és a nyugatnémetek az utolsó pillanatban visszaléptek, ami nagy csapást jelentett a rendezők számára. A hollandusok sokáig haboztak, hogy visszahívják-e a versenyzőket; a németek attól tartottak, hogy jelenlétükkel hallgatólagosan hozzájárulnak ahhoz, hogy az apartheid hívei is részt vegyenek az 1972. évi olimpiáson (amit az NSZK rendez). Az afrikai és a kelet-európai államok felháborodása azt a benyomást keltette, hogy Németország veszélyeztetheti ezeknek az államoknak a közvetkező, az általa rendezett olimpiáson való részvételét. Anglia viszont attól félt, hogy bojkottálni fogják a jövő évi

edinburgh-i nemzetközi játékokat, és hogy bizonytalanná válhatik két nemsokára sorra kerülő sportmérkőzés: az Egyesült Államok és a nemzetközösség Los Angeles-i, valamint a nyugati félteke és Európa stuttgarti nagy jelentőségű atlétikai viadala.

Angliában két atléta — mindkettő tanár —, John Boulter és John Webb, mintegy tiltakozásul az apartheid ellen, megtagadta a részvételt. Azok, akik a meghívást elfogadták, két csoportra oszlanak: az egyik nem hajlandó személyes tapasztalat nélkül elítélni az apartheidet, és odautazását „felfedező útnak” tekinti. A másik az ottani belső helyzetet vagy az afrikaiak belügyének tartja, amelybe nem akar beavatkozni, vagy pedig ellenkezőleg, helyesli az apartheid politikáját.

A játékokkal kapcsolatosan tehát kétféle tiltakozás hangzott el: az egyének, valamint egyes nemzetek tiltakozása. Az első dicséretre méltó, a második — a szerző véleménye szerint — kifogásolható. Ő ugyanis egyúttérez a két angol sportolóval, mert „a sportban nincs helye a politikának” jelszót mindig hatásvadászónak, eleve elkötelezőnek tekintette. A sportot olyan tevékenységnek tartja, amelyben az egyénnek lelkiismerete szerint kell eljárnia. Ha „a sportban nincs helye a politikának” tételt személyi szintre szállítjuk le, akkor olyanokra kell gyanakodnunk, akik nem saját fejükkal gondolkoznak, vagy minden érdeküket a saját kis világukba fektették bele, s azt olyanoknak tekintik, mint amely békésen, a többi néptől elidegenedve, önkörében forog. Ezért felismerhetően az állszentség jegyét viselik magukon azok, akik hangosan hirdetik, hogy nem szeretik az apartheidet, de mégis amellet érvelnek, hogy a sporton keresztül hidat kell építeni az apartheid bajnokaihoz.

Feljegyzések

Aradi Viktorról, a MADOSZ-ról és Neufeld Béláról

1.

Azok közé tartozom, akik az 1928—1930-as években szoros kapcsolatban álltak Aradi Viktorral. Az 1930-ban indított kémkedési perben szereplő Aradi-csoportnak én vagyok az egyetlen még életben lévő magyar anyanyelvű tagja, a iasi-i hadbírósgon 1932-ben megtartott harmadik főtárgyaláson történeteknek pedig, mivel a védelem megidézettét, mondhatnám, koronatanúja vagyok. Érthető tehát, hogy nagy érdeklődéssel olvastam a *Korunk* 1969. 1. számában Becsky Andor *Emlékezés Aradi Viktorra* című cikkét és Fuchs Simon *Meg akartam ismerni azt a népet...* című tanulmányát. Kötelességemnek tartom, hogy hozzászóljak a kérdéshez.

Orülök, hogy közel négy évtized elteltével végre sor került Aradi Viktorról szóló írások közlésére, annál is inkább, mert hiszen élete és munkássága szervesen illeszkedik az első világháború előtti Magyarország nemzetiségeinek s a két világháború közötti Románia munkásosztályának történetébe. Remélem — mert szükségesnek tartom —, hogy rövidesen sor kerül Aradi romániai életének és aktivitásának részletes tudományos feltárására (Fuchs Simon tanulmányának leközölt első része ugyanis csak Aradi Viktor Romániába jöveteléről terjed, s romániai életét és tevékenységét nem ismerteti).

A Gaál Gábor szerkesztette *Korunk* valóságosságára hivatkozva meg kell állapítanom, hogy Becsky Andor cikke — minden bizonnyal jóhiszemű — tévedéseket tartalmaz. De ebben a vonatkozásban el kell marasztalnom a szerkesztőséget is, mert ellenőriznie kellett volna a cikk adatait. Helyesbítéseim nem fontosságuk, hanem a cikk sorrendjében a következők:

1. Becsky „Nemzetközi Munkássegély“-ről ír. Ezzel szemben a romániai és így a kolozsvári szervezet elnevezése is „Román Munkássegély“ (*Ajutorul Muncitoresc Român*) volt. Az akkori törvények értelmében az intézményt nemzetközi szervezet fiókjaként nem is lehetett volna bejegyeztetni. Márpedig a Román Munkássegély a romániai munkásmozgalom egyik legális szervezete volt, s be is volt jegyezve. Természetesen kapcsolatban állott a Nemzetközi Munkássegély berlini központjával — éppen Aradi Viktor révén —, de ez illegális kapcsolat volt, amelynek nem volt szabad felszínre kerülnie.

2. Becsky cikkéből idézem a következő részt: „1930 őszén egy nagy kémperbe keveredtünk Aradival az élen, sok más társunkkal együtt. A vád a kellemetlenkedni akaró hatóságok fantáziájából eredt...“ Fuchs Simon tanulmányából pedig: „Ez történt úgynevezett kémkedése ügyével kapcsolatban...“ (kiemelés tőlem). Nem látom be, miért kellene közel negyven esztendő távlatából elkendőzni, „megszépíteni“ a tényeket. Az 1930 őszén indított per valóban kémkedési per volt. A száznál is több letartóztatott közül 34-en kerültek a hadbírósg elé. A vádlottak több csoporthoz tartoztak, az Aradi-csoportban négyen voltunk.

Nem áll szándékomban, hogy itt elemezzem az 1930-as világpolitikai helyzetet, de néhány szóban mégis vázolnom kell. Németországban erősödött a hitlerizmus, Olaszországban a fasizmus volt uralmon, Horthy-Magyarországon fokozódott a terror, hazánkban megkezdődött a fasizálódás. A Szovjetunió volt a világ egyetlen

munkás-parasztállama, kapitalista országok gyűrűjében. Fejlődése kezdetén állott, hiszen abban az időben állították össze az első ötéves tervet. A nemzetközi munkásszövetség reményteljesen figyelte az ottani eseményeket, és minden tőle telhetőt megtett, hogy elhárítsa a Szovjetunió békés fejlődését fenyegető veszélyt, igyekezett minden úton-módon hozzájárulni erősítéséhez, megvédéséhez. Csak természetes, ha ebben a helyzetben a Szovjetunió minél több információt kívánt szerezni. Ebben a vonatkozásban vette igénybe az 1930-ban kezdődött per vádlottainak segítségét. A békéért, a dolgozó tömegek jobb jövőjéért harcoltunk. A történelem mindezt igazolta, s bár viszolygok minden hivalkodástól, itt be kell vallanom: ma is büszke vagyok arra, hogy az 1930-as perben az Aradi-csoport tagjaként ültem a vádlottak padján, mert ennek a pernek a vádlottjai is hozzájárultak a Szovjetuniónak és szövetségeseinek a faszizmus fölött aratott győzelméhez, ha talán nagyon kis mértékben is.

Mindezeket nem a saját korosztályomhoz tartozók végett vetettem papírra, akik tudjuk, mi történt és hogyan, hanem azokért, akik a harmincas években gyermekek voltak vagy még nem is voltak a világon. Az idő megállíthatatlan folyamat, s így csak természetes, hogy a *Korunk* olvasói egyre növekvő arányban közülük kerülnek ki. Szeretném, ha a fiatalabb olvasók mindig és csakis a színigazról szereznének tudomást.

Bukarest, 1969. március.

**Bán Imre
műfordító**

2.

Érdeklődéssel olvastam a *Korunk* idei 2. számában Kurkó Gyárfás írását régi brassói tanoncveiről. Én is a brassói tanoncok közé tartoztam, csak egy kicsit később, amikor már Kurkó Gyárfás lakatosmester volt, s a MADOSZ képviselő-jelöltje.

1937 tavaszán az ország minden részében, így Cenk alatti városunkban is puskaporos volt a levegő. Munkanélküliség, lakásuzsora, nyomor mindenütt... és ebben a nyomasztó légkörben az ország választásra készült.

A Liberális Párt és a Magyar Párt koalíciója igyekezett megtartani befolyását, a szélsőjobbaldali földalatti erők pedig komoly erőfeszítéseket tettek arra, hogy ha kell, még erőszakkal is magukhoz ragadhassák a hatalmat. A demokratikus erők, így a Groza Péter-féle Ekésfront és az akkori Magyar Pártból baloldali ellenzék-ként kiszakadt Magyar Dolgozók Szövetsége, a MADOSZ akadályt jelentett a hatalomra törő reakciós körök útjában. Még nagyobb akadályt is jelenthetett volna, ha a szociáldemokraták nem tettek volna le külön listát, gyengítve a baloldali összefogáson.

A brassói MADOSZ Hátulsó utcai székházában is folytak a választási előkészületek. Egy este éppen vezetőségi ülést tartottunk a külső teremben, a belsőben pedig ifjaink ricsajkodtak. Egyszer csak nyílik az ajtó, s az Öreg Detektív lép be rajta jóismerősként. Ünnepelesen jóestét kíván:

— Ugye nem veszik rossz néven, ha egy pár percre is, de betévedtem Önökhöz — dörzsölgeti kezét —, olyan hideg van odakinn. Nincsen szándékomban zavarni Önöket, csak egy kissé megpihentetem csontjaimat, és azzal megyek is tovább.

Jól körülnézett. Szemrevett mindent és mindenkit, aki és ami egyszercsak a szemeügyébe akadt. Azután szépen kényelembe helyezte körünkben magát.

— Kérem, vezetőségi ülés van! — figyelmezteti Mezei Lajos bácsi.

— Ne zavartassák magukat, uraim! Csak folytassák nyugodtan...

Kurkó Gyárfás az idegességtől már robbanásig volt. Ujjai között elkezdte morzsolgatni az előtte fekvő zseborát, Balogh Edgár pedig türelme fogytán mérgeben a szája szélét harapdálta. Enelöttem egy megkezdett jegyzőkönyv hevert. Szerencsére még csak a sablonos bekezdésnél tartottam, így nem is nagyon takargattam... Már kezdtem aggódni Gyárfás Doxa-órája miatt. Kivettem ujjai közül, hogy megmenthessem.

— Ugy látom, nyolc óra harmincöt perc az idő — mondom társaimhoz, de úgy, hogy inkább az Öreg Detektív értsen szót belőle. — Tehát... arra a rövid öt percre, amíg az úr megtisztelni kíván kedves jelenlétével, ki-ki elmondhat egy-egy kedves anekdotát.

Az Öreg Detektív jól megnézett magának. Forrófejű viselkedésemért a gyűlés után — főleg lányainktól — komoly dorgálásban részesültem.

Már vártuk is nagyon, hogy elmenjen a sziguránca jeles ügynöke. Gyűlés után programunk volt. Ifjainkkal önkéntes várostisztogatási akcióra indultunk. A gázlámpákkal gyatrán megvilágított utcákat kellett megtisztítanunk a reakció falragaszaitól. Székely Árpád néhány székely alkalmazottal olyan szeretettel dédelgette azokat a sárba, hogy öröm volt nézni munkájukat, és mi már ragasztottuk is helyükre a Demokratikus Blokk hatalmas, egyenlőségi jeles kiáltványait. Dancs Margiték az ablakokat szórták tele felhívásainkkal: hadd olvassa másnap az utca népe a demokrácia hívó szavát. A mi falragaszainkat a koalíciós magyarpártiak már kevésbé merték háborgatni éjszakánként, főleg, mert nemigen volt jól megszervezett ifjúságuk, mint nekünk, úrigyerekeik féltek jól megszervezett székely alkalmazottaink csoportjaitól.

Nemsokára ezen eset után, Hátulsó utcai otthonunknak kedves éjjeli látogatója akadt. Reggel Gergelyné, aki szokásához híven elsőnek ért mindig oda, az ajtókat feltörve találta, a székházat pedig földülva. A fiókok tartalma kiforgatva.

Valami mindig azt súgta nekem, hogy ha nem is az Öreg Detektívnek személyes munkája volt, de a megszervezés tőle indult el...

Ebben az időben csomagolta a „Sajtószolgálat”, vagyis Balogh Edgár és részben jómagam „Másfélmillió magyar...” kezdetű brosrúránkat sokezer példányban, napok alatt elárasztva az ország magyarlakta vidékeit. Jól tudom, nemigen tetszett az akkori hatalmasságoknak, főleg az úri Magyar Pártnak, ilyen irányú tevékenységünk. Szerették volna rátenni a kezüket a nagymennyiségű nyomtatványra, ezzel is gátolva propagandalehetőségeinket.

De — milyen kevés leleményességgel is rendelkezhetek — hiszen azt mindenki tudhatta volna, hogy egy őrizet nélkül hagyott pártházban sem egy sor jegyzetet, sem egy névsort, de még csak propaganda-anyagot sem tart senki.

Csikszereda, 1969. április hava.

Toth József
nyugdíjas

3.

Tizenhetedik életévemet még be sem töltöttem, amikor a *Korunk* a kezembe került. Később, a húszas évek végén, abban a nekem ma romantikusnak tűnő korszakban, én, a facér fogtechnikus-segéd, isten tudja, miből, de előfizettem rá... Néha elmaradoztam, de csak küldték tovább a lapot. Aztán Gaál Gábor kalligrafikus betűvel levelet kaptam: „Felszólítjuk, hogy rég esedékes előfizetési díját szíveskedjék... rendezni... ellenkező esetben...” Sokáig őriztem ezt a felszólítást. Titokban meg büszke is voltam rá: a *Korunk* főszerkesztője írta nekem Zilahra. Nekem... a kisébernek!

Őszintén szólva a cikkek számomra nehezek voltak. Alig értettem meg például Neufeld Béla nagyszülősi orvos írását, aki a freudizmusról cikkezett, bár voltak már némi fogalmain a pszichoanalízisről.

Evek múltak el, míg megbarátkoztam a *Korunk* írásaival, és járatos lettem Neufeld Béla írásaiban is.

Béla bácsi... az ő emlékének szántam ezt az írást.

Dramai körülmények közt ismerkedtem meg vele.

1944 júniusának egyik napján a buchenwaldi 23. számú barakk előtt valaki fennhangon olvasta a *Völkischer Beobachter*t. Eléggé népes zebraruhás csoport vette körül a felolvasót. Nagyon figyelmesen hallgatták. Akkoriban a német csapatok rugalmas visszavonulásairól szóló hírek között sűrűn szerepeltek már lengyel helységnevek... A felolvasó egy kis szünetet tartott, tovább tallózott az újságban. Hirtelen nagyot kiáltott:

— Ezt hallgassátok meg —, és szusszanás nélkül olvasta fel a rövid hírt: — „A csehszlovákiai Nagyszülősen kötél általi halálra ítélték Neufeld Béla orvost, a hírhedt kommunistát. Az ítélet végrehajtatott...”

Azonnal ünneplésben részesítettük a „kivégzettet”. Aki az újságot olvasta, lebukott besztarcebányai partizán volt, a zajos hallgatóság pedig kolozsvári és budapesti kommunistákból, szimpatizánsokból verődött össze. Egyesek személyesen, mások publicisztikai tevékenységéből ismerték és szerették Neufeld Bélát.

Amikor legelső alkalmam adódott Neufeld Béla bácsival beszélgetni, elmondottam, mint kínlódtam írásai megértéséért. Ott sétáltunk a karantén tábor zsúfolt sátrai előtt. Végighallgatott, mindig derűs, magabiztos tekintetével rámnézett, átölelt, így lettünk jó barátok.

A következő napok lázas tevékenységben teltek el. Kapcsolatunk volt már az illegalitásban működő nemzetközi antifasiszta bizottsággal. A munkába bevont kommunistáknak az a feladat jutott: kutassák fel az újonnan érkezettek között a magyarajkú kommunistákat.

Akkoriban zajlott le a magyar zsidóság tragédiája. Szinte naponta érkeztek három-négyezres létszámú csoportok.

Béla bácsinak azt a feladatot adták, rendezzen szemináriumokat. Nem kell valami népes hallgatóságra gondolni. Az előadó karon fogott két embert, és munkaidő után a láger-utakon sétálva elbeszélgettek.

Egy ilyen alkalommal mondta el Béla bácsi, mennyire szereti a zenét. Hegedűs volt a javából.

— Előbb eljátszottam magamnak a klasszikusok valamelyik hegedűre írt darabját, azután láttam neki az írásnak. Jól éreztem ilyenkor magam. Jobban átláttam a felmerülő témát, és könnyebben fejeztem be cikkemet — magyarázta, majd az öröm szimfóniájának szöveges részét dúdolgatta.

Mindezt pedig ott, ahol emberek ezreit hajtották naponta munkára, s ahol 54 000 volt a halálos áldozatok száma.

Néhány nap múlva Magdeburgba vitték, onnan betegen került vissza.

Béla bácsi azonban rövidesen egészen helyrejött. Gondoskodtak erről láthatatlan barátai. A franciák, hollandok, belgák, csehek vöröskeresztes csomagjaikból juttattak neki is egyet-mást. De főképp életre keltette őt a rábizott új feladat: az iskola. Aki Buchenwaldot megjárta, még emlékezhetik a 14—15 éves fiúkra, akik életüket csak annak köszönhették, hogy jól megtermett, izmos legények voltak. Ezek a gyermekek nagy gondot okoztak az antifasiszta bizottságnak, hiszen a lágeréletben elvadultak a zsenge korban elhurcolt fiatalok. Nevelésükről gondoskodni kellett. És megtalálták a módját. Az egyik fabarakkba csak fiatalokat telepítettek, s pedagógus lett a blokkfőnök. Beosztottjait a fiatalok közgyűlése választotta meg. Közös akarattal iskolává alakították át kényszerlakhelyüket. Egyik tanárunk Neufeld Béla lett. Szülőt láttak benne a gyermekek. És jó szülőnek bizonyult. Nevelő eszköze a halk és kedves szó. A bizalmas beszélgetés. Rengeteg történetet tudott. És nem érződött ezen a tanítási célzat. Mese kellett még ezeknek az ifjaknak. És bármelyikük nyelvén tudott mesélni. Hiszen a magyar és a cseh nyelven kívül jól beszélt franciául, németül és oroszul is. Tankönyv nélkül folyt az oktatás. Emberséget, soha el nem lankadó hitet, harckészséget kaptak itt útravalóul egy egész életre.

A háború a végkifejlet felé közelgett.

1944 novemberének végén mi is transzportba kerültünk. Egy 70 kilométerre levő kis thüringiai falu volt az új állomáshely. Körletünk egy gépeitől megfosztott textilgyár lett. E gyár nagy raktárhelyiségét rendezték be körteremnek. Az iroda lett az orvosi rendelő. Kelléktára egy-két rozsdás csipesz, egy kicsi sebesz-kés, némi pót-jódtinktúra és néhány papír-fásli gép helyett. Ez volt Béla bácsi új munkahelye.

Az, akin az ítélet a híradás szerint végrehajtott, éppen ott állt közöttünk. Kötözte a búzló, elfekélyesedett sebeket. Éhség-ödémás páriáknak ki-kiharcolt pár napi pihenőt. Igyekezett szert tenni nagyobb adag marharépa-levesre, pár szál krumplival többet juttatott betegeinek, akik nyomorúságos cementzsák-derékalkakon heverték.

Házi szolgálatra osztottak be. Így több alkalom volt Béla bácsival elbeszélgetni irodalomról és zenéről ott, a durván ácsolt asztalok mellett.

Beteg lett a láger SS-parancsnoka. A repülőgépszárny-gyár, ahol a mieink dolgoztak, pár lépésre volt a körlettől. A főmérnök Neufeld Bélát kérte fel, vizsgálná meg a súlyos betegeit.

Soha sem felejttem el: aminő kísérnek kettőnket, végig a falu utcáján. Élesre töltött géppisztollyal SS lépked utánunk. Hideg januári nap volt. A zebraruha vékony, fáztunk. Ott voltam a betegvizsgálatnál is. Neufeld Béla ebben a kegyetlen hóhérban is csak a szenvedő embert látta. Tapasztalt orvosi szeme, tapintó ujjja felismerte a betegséget. Szerényen kimondta a pontos diagnózist.

A főmérnök kezét rázott Béla bácsival. Volt valami demonstratív is ebben a kézfogásban, ott, a kísérő SS báva tekintete előtt.

Végnapjait élte a harmadik birodalom. A tőlünk negyven kilométerre levő Mühlhausen már a szövetségesek kezén volt. „Menekítették“ bennünket is vissza Buchenwaldba. És 1945. április 11-én felszabadultunk.

Neufeld Béla, aki a legnagyobb megpróbáltatásokat is elviselte, most lett beteg. Infarktussal került kórházba.

Utasítást kaptam: nem szabad elbúcsúzni Béla bácsitól. Súlyos szívbaja tiltja az emóciót. Mégsem tehettem meg, hogy ne lássam. Hosszú lágeréletünk alatt akkor láttam először könnyet a szemében.

A csehszlovák kormány mentőkocsit küldött érte. Prága egyik legjobb szanatóriumába vitték. Helyrejött. Sajnos, nem láttam többet.

Kolozsvár, 1969. április.

Meszei Vilmos
fogász

Helyén dobogjon a szív

Gondolom, nem veszik rossz néven, ha közlöm, hogy a *Philip Blaiberg memoárja* című közleményben (*Korunk*, 1969. 5.) hibát vettem észre. A 743. lapon látható ábrán a szív — bizonyára nyomdatechnikai melléfogásból — fordítva helyezkedik el.

Ha a közölt anatómiai vázlatot nézzük, akkor az aorta nem szabályszerűen balra, hanem ellenkezőleg: éppen jobbra hajlik, ami persze nem felel meg a valóságnak. A tüdőosztóér a képen a szív alsó, a rekeszizom felőli részén helyezkedik el, ami bonctanilag újra nem helytálló. A hiba nem volna annyira szembetűnő, ha az egyes részletek elnevezése oldalt nem volna hibásan felsorolva.

Helyesen vagy a rajzot kell megfordítanunk, vagy pedig a megnevezéseket kell felcserélnünk, de a hibát valahogy ki kell küszöbölnünk, mert ha hozzá nem értő olvasó használja az ábrát, hamis adatok zavarják meg anatómiai ismereteit.

Szentkeresztbánya, 1969. június.

Egyed Imre
XI. osztályos tanuló

Köszönjük ifjú olvasónk éberségét, s a tévedésből megfordított szív-ábrát a helyes formában és megnevezésekkel újraközöljük. A SZERKESZTŐSÉG.

aorta

felső nagy gyűjtőér
tüdő-artéria

tüdő-véna

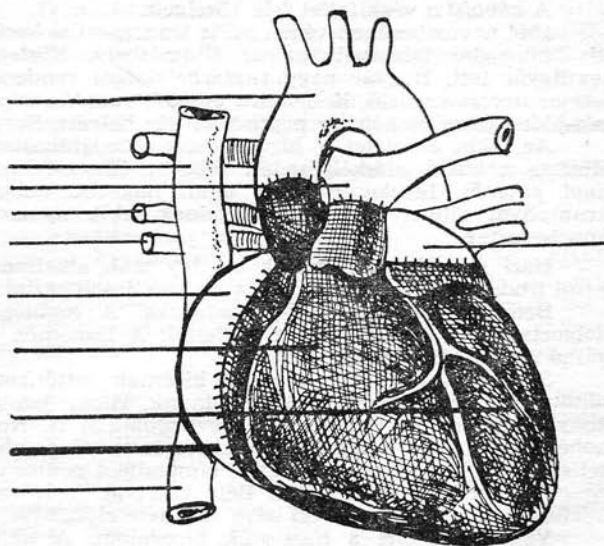
jobb szívpitvar

jobb szívkamra

bal szívkamra

a varrat vonala

alsó nagy gyűjtőér

Sumar

*** Aici și acum	823	ISTORIE VIE	
<i>Gáll Ernő</i> : Cercetare sociologică și autocunoaștere	826	<i>Gál István</i> : Două scrisori ale lui Borsos Tamás păstrate la Londra	932
<i>Venczel József</i> : La granița dintre statistică și investigație sociologică	834	<i>Dánielisz Endre</i> : Prietenia dintre Arany și Mentovich	935
<i>Roth Endre</i> : Sociologia prin propria ei prismă	839	TRIBUNA	
<i>Szemlér Ferenc</i> : Spre Homorod (versuri)	846	<i>Balogh Edgár</i> : Necesitatea armoniei	940
<i>Valter Roman</i> : Știință — civilizație superioară	847	<i>Herédi Gusztáv</i> : Despre ziarul „Falvak Népe“	943
<i>Balla Zsófia</i> : Pescari la munte, Sub ghețuri, În goană, Dans (versuri)	852—853	TINERET — EDUCAȚIE	
<i>Zörgő Benjámín</i> : Riscul pe fundalul acțiunilor noastre	856	<i>Gagyí Balla István</i> : Turism și taberele elevilor	947
<i>Weiszmann Endre</i> : Omul și fizica	866	<i>Kovács Erzsébet</i> : Din jurnalul unei învățătoare de la țară	950
<i>Kocsis István</i> : Marele jucător (dramă)	874	REVISTA ȘTIINȚIFICĂ	
<i>Saszet Géza</i> : Certitudine (versuri)	896	<i>Szabó T. Attila jun.</i> : Cercurile vieții	956
<i>Nikolaj G. Kuznețov</i> : Din amintirile de război	897	<i>Kallós Miklós</i> : Sociologia armatei	958
OGLINDĂ		<i>Fábián Ernő</i> : Despre diagnosticul societății de consum	961
<i>Török István</i> : Experiență sociometrică într-o școală	912	LITERATURĂ — ARTA	
NOTE		<i>Király László</i> : Despre vitrină	964
<i>Kántor Lajos</i> : Planuri de istorie literară	921	<i>Molnár Gusztáv</i> : La granițele esteticii	967
<i>Gy. Szabó Gyula</i> : De ieri, pentru azi	922	<i>Jancsó Miklós</i> : Dramaturgia navelistului	968
VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ		REDACTORI — CITITORI	
<i>Marțian Niciu</i> : Despre situația juridică a corpurilor cerești	925	<i>Bán Imre — Tóth József — Meszesi Vilmos</i> : Însemnări despre Aradi Viktor, despre MADOSZ și despre Neufeld Béla	976
<i>Jordáky Lajos</i> : Cercetări privind pacea și războiul	929	<i>Egyed Imre</i> : Inima să fie la locul ei	980

Hazai magyar könyvújdonságok

- ARGHEZI, TUDOR: Boldogasszony temető. Fordította PAPP FERENC (regény)
- BABITS MIHÁLY: Halálfiak (regény, Magyar Klasszikusok)
- BARTALIS JÁNOS: Nyugtalanságok (versek)
- BEKE GYÖRGY-FODOR SÁNDOR-MIKÓ IMRE: Orbán Balázs nyomdokain (riportok)
- BODOR ÁDÁM: A tanú (novellák, Forrás)
- CSIRE GABRIELLA: Pandora szelencéi (irodalomelmélet)
- FARAGÓ JÓZSEF: Kurcsi Minya (népmesék)
- HERÉDI GUSZTÁV: Sójajt a fenyves (novellák)
- HODOS LÁSZLÓ: Belső táj, világgal (versek)
- HOGAŞ, CALISTRAT: Egyedül. Fordította és bevezeti BÉKESI ÁGNES (regény)
- Irodalomkritikai antológia III. Bevezeti CSEHI GYULA, szerkesztette DAVID GYULA
- IZSÁK JÓZSEF: Tamási Áron (kismonográfia)
- KOVÁCS GYÖRGY: Kozmáné szépasszony (elbeszélések, Romániai Magyar Írók)
- KONSZA SAMU: A szegény ember kincse (székely népmesék)
- LÁSZLÓFFY ALADÁR: Héphaisztosz (regény)
- MAJTÉNYI ERIK legszebb versei. Bevezeti PÁSKANDI GÉZA
- MÉHES GYÖRGY: A kigyószínű toll (Napsugár-könyvek)
- MÉLIUSZ JÓZSEF: Város a ködben (regény)
- MIKLÓS LÁSZLÓ: Néhány percig a reggel (versek, Forrás)
- MIKÓ IMRE: A bércre esett fa (Bölöni Farkas Sándor életregénye)
- NAGY OLGA: Lüderc sógor (népmesék)
- NIEDERKORN JÁNOS: A félvezetők (Győz a tudomány sorozat)
- ŐSZ JÁNOS: Az élet vize. FARAGÓ JÓZSEF utószavával (magyar népmesék)
- RETEGANUL, ION POP: A virágok apja. Fordította NAGY GÉZA, az utószót írta FARAGÓ JÓZSEF
- SÁSKA LÁSZLÓ: Életem Afrika (útleírás)
- SÖNI PÁL: Verébnymok (novellák)
- SZELE PÉTER: Győzni (novellák, Forrás)
- SZÉKELY JÁNOS: Soó Péter bánata (kisregény)
- SZÉPRÉTI LILLA: Zöld mécses (kisregény)
- TABÉRY GÉZA: Szarvasbika. Bevezeti ROBOTOS IMRE (regény, Romániai Magyar Írók)
- TOMPA MIHÁLY: Versek és regék (Napsugár-könyvek)
- VARRÓ ILONA: Változatok (elbeszélések)